

TÜBA-AR

Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi
Turkish Academy of Sciences Journal of Archaeology

36₂₀₂₅

ISSN: 1301-8566

e-ISSN: 2667-5005

ANKARA

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

www.tuba.gov.tr

TÜBA-AR

Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi
Turkish Academy of Sciences Journal of Archaeology

Sayı: 36
Volume: 36
2025

**TÜBA-AR Türkiye Bilimler Akademisi
Arkeoloji Dergisi**
*Turkish Academy of Sciences Journal of
Archaeology*
TÜBA-AR uluslararası hakemli bir dergi olup
TÜBİTAK ULAKBİM TRDİZİN, Avrupa İnsani
Bilimler Referans İndeksi (ERİH PLUS) ve
EBSCO-Art & Architecture Source database
veritabanlarında taranmaktadır.
*TÜBA-AR is an international refereed journal and
indexed in the TÜBİTAK ULAKBİM TRDİZİN, The
European Reference Index for the Humanities and
the Social Sciences (ERİH PLUS) and EBSCO-Art
& Architecture Source database.*

Yayın Sahibi / Owner:
Türkiye Bilimler Akademisi Başkanlığı adına / on
behalf of Turkish Academy of Sciences
Prof. Dr. Muzaffer ŞEKER (Başkan / President)

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Managing Editor
Mete KURT

Teknik Editör / Technical Editor
Doç. Dr. Haydar YALÇIN

**Basın ve Halkla İlişkiler /
Press & Public Relations**
Asiye KOMUT ŞANLI

Grafik Tasarım / Graphic Design
Ali Buğra ERGİN

**İletişim Asistanı /
Communication Assistant**
Büşra AYGÜN

**Yayın Şekli ve Yayın Türü /
Publication Form and Publication Type**
6 aylık, Türkçe / İngilizce. Yayın süresi yayın.
Biannual, Turkish/English. Common periodical.

Baskı: Ankara Basım Yayın Hizmetleri
Başak Mah. 1704. Sokak No:2/9
Mamak/Ankara
Sayı: 36/2025 (500 adet)
Basıldığı Tarih: 30 Haziran 2025
ISSN: 1301 - 8566
e-ISSN: 2667-5005

**TÜBA-AR Yazışma Adresi
TUBA-AR Postal Address**
Türkiye Bilimler Akademisi
Maçka Kütüphanesi, Maçka Caddesi
İTÜ Yabancı Diller Yüksekokulu
(Maçka Silahhane Binası)
No:4 Şişli - İstanbul / TÜRKİYE
Tel: +90 0212 219 16 60
Faks: +90 212 514 99 96
E-posta - E-mail: tuba-ar[at]tuba.gov.tr
tubaar.tuba.gov.tr

**Türkiye Bilimler Akademisi
Turkish Academy of Sciences**
Vedat Dalokay Caddesi No: 112 06670
Çankaya- Ankara / TÜRKİYE
Tel: +90 312 442 29 03
Faks: +90 312 442 72 36
www.tuba.gov.tr
© Türkiye Bilimler Akademisi, 2025
© Turkish Academy of Sciences, 2025
(All rights reserved.)

Bu derginin tüm yayın hakları saklıdır. Tanıtım için
yapılacak kısa alıntılar dışında yayının yazılı izni
olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz, CD ya da
manyetik bant haline getirilemez.

(Kaynağı belirtilmemiş görseller, makalelerin
yazarlarına aittir.)

All rights are reserved. Except for the short
citations, the manuscripts cannot be reproduced,
converted into CDs or magnetic tape in any way
without the written permission of the publisher.
(All images without specific references can be
accepted as authors' images)

Kapak Fotoğrafı
Tetrapylon Caddesi
(Aphrodisias Kazıları, T. Y.)
Arif MISIRLI

TÜBA-AR TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ ARKEOLOJİ DERGİSİ

TÜBA-AR, Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) tarafından altı aylık olarak yayınlanan uluslararası hakemli bir dergidir. Derginin yayın politikası, kapsamı ve içeriği ile ilgili kararlar, Türkiye Bilimler Akademisi Konseyi tarafından belirlenen Yayın Kurulu tarafından alınır.

DERGİNİN KAPSAMI VE YAYIN İLKELERİ

TÜBA-AR dergisi ilke olarak, dönem ve coğrafi bölge sınırlaması olmadan arkeoloji ve arkeoloji ile bağlantılı tüm alanlarda yapılan yeni araştırma, yorum, değerlendirme ve yöntemleri kapsamaktadır. Dergi arkeoloji alanında yeni yapılan çalışmalara yer vermenin yanı sıra, bir bilim akademisi yayın organı olarak, arkeoloji ile bağlantılı olmak koşuluyla, sosyal bilimlerin tüm uzmanlık alanlarına açıktır; bu alanlarda gelişen yeni yorum, yaklaşım, analizlere yer veren bir forum oluşturma işlevini de yüklenmiştir.

Dergi, arkeoloji ile ilgili yeni açılımları kapsamlı olarak ele almak için belirli bir konuya odaklanmış yazıları “dosya” şeklinde kapsamına alabilir; bu amaçla çağrılı yazarların katkısının istenmesi ya da bu bağlamda gelen istekler Yayın Kurulu tarafından değerlendirir. Kazı ve yüzey araştırmaları da dahil olmak üzere, yeni yorum ve açılım getirmeyen, yalnızca malzeme tanıtımı içeren, ön rapor niteliğindeki yazılar dergi kapsamının dışındadır. Kültür tarihi açısından önemli bir yenilik getiren önemli buluntular “haber” olarak dergiye kabul edilebilir. Yazarlar dergiye makale gönderdiklerinde, söz konusu yazının daha önce, çeviri olarak bile başka bir yerde yayımlanmadığını ya da yayımlanmak üzere bir başka dergiye gönderilmemiş olduğunu kabul etmiş sayılırlar.

TÜBA-AR TURKISH ACADEMY OF SCIENCES JOURNAL OF ARCHAEOLOGY

TÜBA-AR is an international peer-reviewed journal published biannually by the Turkish Academy of Sciences (TÜBA). The decisions regarding editorial policy, scope and content of the journal is taken by the Editorial Board that determined by the Turkish Academy of Sciences Council.

COVERAGE AND PUBLICATION PRINCIPLES OF THE JOURNAL

Principally, the TÜBA-AR journal covers all recent studies, comments, evaluations, and methods in archaeology, and in adjacent areas related to archaeology, without limitation to any periods or geographic regions. In addition to studies carried out in the field of archaeology, as a publication organ of an academy of science, the journal is open to all professional fields of the social sciences, provided that they are related to archaeology; it has also undertaken the function to create a forum covering recent interpretations, approaches, and analyses developing in these fields.

The journal may feature writings focused on a specific subject as a “file” in order to comprehensively cover new initiatives related to archaeology; and to this end, the Editorial Board decides whether contributions of invited writers are required, or evaluates any requests received in that context. Articles that do not introduce new interpretations and initiatives, but are rather in the form of a preliminary report containing only introductions to materials, including archaeological excavations and surface researches, are out of the scope of the journal. Important findings introducing significant innovations in terms of the cultural history can be accepted as pieces of “news”. When writers send articles to the journal, they are deemed to have agreed and undertaken that the article in question has not been published in any other journal, including its translations into any languages, and that it has not been submitted to any other journal for publication, including its translations.

TÜBA-AR

Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi Turkish Academy of Sciences Journal of Archaeology

Kurucu (Founder)

Prof. Dr. Ufuk ESİN

Editörler (Editors)

Prof. Dr. Necmi KARUL (İstanbul Üni.) (Baş editör/ Editor in Chief)

Prof. Dr. Gül İŞİN (Akdeniz Üni.)

Prof. Dr. Vasıf ŞAHOĞLU (Ankara Üni.)

Prof. Dr. Ali Akın AKYOL (Ankara HBV Üni.)

Prof. Dr. Eda TAŞÇI (Kütahya D. Üni.)

Prof. Dr. Rafet ÇAVUŞOĞLU (Van Y.Y. Üni.)

Prof. Dr. Rukiye AKDOĞAN (Çukurova Üni.)

Prof. Dr. Abdüsselam ULUÇAM (Karabük Üni.)

Prof. Dr. Fulya DEDEOĞLU (Ege Üni.)

Prof. Dr. Harun ÖZDAŞ (Dokuz Eylül Üni.)

Doç. Dr. / Assoc. Prof. Şakir ÇAKMAK (Ege Üni.)

Doç. Dr. / Assoc. Prof. Haydar YALÇIN (Ege Üni.)

Danışma Kurulu (Editorial Advisory Board)

Prof. Dr. Mustafa ADAK (Akdeniz Üni.) Prof. Dr. Selma KADIOĞLU (Ankara Üni.)

Prof. Dr. İrfan ALBAYRAK (Ankara Üni.) Prof. Dr. Metin KARTAL (Ankara Üni.)

Prof. Dr. Serdar AYBEK (Dokuz Eylül Üni.) Prof. Dr. Sedef ÇOKAY-KEPÇE (İstanbul Üni.)

Prof. Dr. Ayşe AYDIN (Muğla Sıtkı Koçman Üni.) Prof. Dr. Taner KORKUT (Akdeniz Üni.)

Prof. Dr. Okşan BAŞOĞLU (Hacı Bayram Veli Üni.) Doç. Dr. Erkan KONYAR (İstanbul Üni.)

Prof. Dr. Christoph BERNIS (Hamburg Üni.) Prof. Dr. Fikri KULAKOĞLU (Ankara Üni.)

Prof. Dr. Ziya Kenan BİLİCİ (Ankara Üni.) Prof. Dr. Veli KÖSE (Ankara Üni.)

Prof. Dr. Nicholas CAHILL (Wisconsin-Madison Üni.) Prof. Dr. Antonio La MARCA (Calabria Üni.)

Prof. Dr. Thomas CORSTEN (Viyana Üni.) Prof. Dr. Zeynep MERCANGÖZ (Ege Üni.)

Prof. Dr. Bahattin ÇELİK (Yıldırım Beyazıt Üni.) Prof. Dr. Arthur MULLER (Lille Üni.)

Prof. Dr. Gül GÜRTEKİN DEMİR (Ege Üni.) Prof. Dr. Zeynep ÇİZMELİ-ÖĞÜN (Ankara Üni.)

Prof. Dr. Aiman DOSSYMBAYEVA (Avrasya Milli Üni.) Prof. Dr. Aynur ÖZFİRAT (Artuklu Üni.)

Prof. Dr. Serra DURUGÖNÜL (Mersin Üni.) Prof. Dr. Felix PIRSON (Alman Arkeoloji Enstitüsü)

Prof. Dr. Osman ERAVŞAR (Akdeniz Üni.) Prof. Dr. Gürcan POLAT (Ege Üni.)

Prof. Dr. Yılmaz Selim ERDAL (Hacettepe Üni.) Prof. Dr. Brian ROSE (Pennsylvania Üni.)

Prof. Dr. Zeynep KOÇEL ERDEM (Mimar Sinan Üni.) Prof. Dr. Chris ROOSEVELT (Koç Üni.)

Prof. Dr. Burçin ERDOĞU (Akdeniz Üni.) Prof. Dr. Mustafa Hamdi SAYAR (İstanbul Üni.)

Prof. Dr. Ayla Sevim EROL (Ankara Üni.) Prof. Dr. R.R.R. SMITH (Oxford Üni.)

Prof. Dr. Bozkurt ERSOY (Ege Üni.) Prof. Dr. S. Yücel ŞENYURT (Hacı Bayram Üni.)

Prof. Dr. Yaşar ERSOY (Yaşar Üni.) Prof. Dr. Billur TEKKÖK (Başkent Üni.)

Prof. Dr. Bekir ESKİCİ (Hacı Bayram Veli Üni.) Prof. Dr. Gülsün UMURTAÇ (İstanbul Üni.)

Prof. Dr. Massimo FRASCA (Catania Üni.) Prof. Dr. Harun ÜRER (İzmir Katip Çelebi Üni.)

Prof. Dr. Marco GALLI (Roma La Sapienza Üni.) Prof. Dr. Ünsal YALÇIN (Ruhr Üni.)

Prof. Dr. Özlem ÇEVİK GÜÇYILMAZ (Trakya Üni.) Prof. Dr. Tayfun YILDIRIM (Ankara Üni.)

Prof. Dr. Sevinç GÜNEL (Hacettepe Üni.) Prof. Dr. Anıl YILMAZ (İzmir Katip Çelebi Üni.)

Prof. Dr. Ralf von den HOFF (Freiburg Albert Ludwigs Üni.) Prof. Dr. Turgut YİĞİT (Ankara Üni.)

Prof. Dr. Mehmet İŞIKLI (Atatürk Üni.) Prof. Dr. Hüseyin YURTTAŞ (Atatürk Üni.)

Prof. Dr. Yusuf Kağan KADIOĞLU (Ankara Üni.) Doç. Dr. Gülsün Çiler ALGÜL (İstanbul Üni.)

Prof. Dr. Musa KADIOĞLU (Ankara Üni.) Doç. Dr. Levent ATICI (Nevada Üni.)

Prof. Dr. Atilla BATMAZ (Ege Üni.)	Doç. Dr. Eylem ÖZDOĞAN (İstanbul Üni.)
Prof. Dr. Daniş BAYKAN (Trakya Üni.)	Doç. Dr. Ferudun ÖZGÜMÜŞ (İstanbul Üni.)
Prof. Dr. İbrahim ÇEŞMELİ (İstanbul Üni.)	Doç. Dr. Bülent ÖZTÜRK (Mimar Sinan Üni.)
Prof. Dr. Çiler ÇİLİNGİROĞLU (Ege Üni.)	Prof. Dr. Hasan PEKER (İstanbul Üni.)
Doç. Dr. Zafer DERİN (Ege Üni.)	Doç. Dr. Evangelia PİŞKİN (ODTÜ)
Prof. Dr. Lale DOĞER (Ege Üni.)	Doç. Dr. V. Macit TEKİNALP (Hacettepe Üni.)
Doç. Dr. Yiğit Hayati ERBİL (Hacettepe Üni.)	Prof. Dr. Cahit Çağlar YALÇINER (Çanakkale 18 Mart Üni.)
Prof. Dr. Ömür Dilek ERDAL (Hacettepe Üni.)	Doç. Dr. Zeynep Emel EKİM (Medipol Üni.)
Prof. Dr. Akın ERSOY (İzmir Katip Çelebi Üni.)	Dr. Öğr. Üyesi Dr. Rüstem BOZER (Ankara Üni.)
Doç. Dr. Özlem SİR GAVAZ (Ankara Üni.)	Doç. Dr. Çiğdem MANER (Koç. Üni.)
Doç. Dr. Farshid IRAVANI GHADİM (İsfahan Sanat Üni.)	Dr. Öğr. Üyesi Sarp ALATEPELİ (İzmir Katip Çelebi Üni.)
Doç. Dr. Sema Gündüz KÜSKÜ (İzmir Katip Çelebi Üni.)	

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Editör'ün Notu	6
<i>Editor's Note</i>	9

ÇALTILAR HÖYÜK GEÇ KALKOLİTİK DÖNEM

YERLEŞİM MİMARİSİ: İLK BULGULARIN BİR DEĞERLENDİRMESİ

Late Chalcolithic Architecture at Çaltılar Höyük: Assessment of the First Finds..... 11

Ayşegül AYKURT - Kadir BÖYÜKULUSOY

AKÇADAĞ (MALATYA) ERKEN TUNÇ ÇAĞI ARAŞTIRMALARI:

YÜKSEK YAYLA KÜLTÜRLERİ VE SERAMİK REPERTUVARI

Akçadağ (Malatya) Early Bronze Age Research:

Highland Cultures and Ceramic Repertoire 25

Sevgi DÖNMEZ

ANTIOCHIA AD CRAGUM SÜTUNLU

CADDE ÇATI KİREMİTLERİ ÜZERİNE İLK GÖZLEMLER

Preliminary Observations on the Roof Tiles of the

Colonnaded Street of Antiochia Ad Cragum..... 51

Nisa YILMAZ ERKOVAN

GEÇ TUNÇ - DEMİR ÇAĞI'NDA DANDALAZ VADİSİ VE YAKIN ÇEVRESİ

Dandalaz Valley and Near Environment in the Late Bronze-Iron Age 73

Umut M. DOĞAN

ANTİK ROMA DÖNEMİ'NDEN BİZANS DÖNEMİNE:

ANADOLU'DA SÜTUNLU CADDENİN DÖNÜŞÜMÜ

From Ancient Roman Period to Byzantine Period:

The Transformation of Colonnaded Street in Asia Minor..... 91

Arif MISIRLI

KYME BATI LİMAN NEKROPOLİSİ'NDEN MÖ 5. YÜZYIL MEZAR KONTEKSTİ

A 5th Century BCE Tomb Context from the Batı Liman Necropolis of Kyme 107

Sümeyra SAVUR YILDIZ

DENTAL ANTROPOLOJİK ÇALIŞMALARDA

MİKRO AŞINMA ANALİZLERİYLE BESLENME ALIŞKANLIKLARININ BELİRLENMESİ

Determining Dietary Habits Through Microwear Analyses in

Dental Anthropological Studies 123

Serpil ÖZDEMİR ÖZBEY

THE PRESERVATION OF ARCHAEOLOGICAL REMAINS

DURING URBAN RENEWAL: THE CASE OF İZMİT

Kent Yenileme Sürecinde Arkeolojik Kalıntıların Korunması: İzmit Örneği 135

Serap SEVGİ - Onur KAMİLOĞLU

**KÜTAHYA-CAFER PAŞA DARÜLKURRASI 2021 YILI RESTORASYONU'NDA
ELE GEÇEN ÇİNİ, SERAMİK VE PORSELEN BULUNTULAR**

*Glazed Tile, Ceramic and Porcelain Findings Obtained During Restoration of
Kütahya-Cafer Pasha Darulkurra in 2021.....* 159
Begüm BUĞDAYCI

**SWOT ANALİZİ YAKLAŞIMIYLA TARİHİ ESER RESTORASYONU:
KARAR ALMA, UYGULAMA VE TANITIM SÜREÇLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ**

*Swot Analysis Approach to Heritage Restoration: Evaluation of Decision-Making,
Implementation, and Promotion Processes.....* 181
Cemile YILDIRIM ALTUN

EDİTÖRÜN NOTU

Bölge, dönem ve ele alınan konular bağlamında yine büyük bir çeşitlilik içeren TÜBA-Ar Dergisi 36. sayısını sizlerle paylaşmaktan mutluluk duyuyoruz. Bu sayının ilk makalesinde ele alınan Çaltılar Höyük, Batı Anadolu’da kazısı yapılmakta olan ve en uzun süreli tabakalanmaya sahip yerleşimlerinden biridir. Makale Anadolu’nun az bilinen dönemlerinden Geç Kalkolitik Dönem mimarisi hakkında ilk kapsamlı değerlendirmeyi, yapı malzemelerinin tanıtımını ve bölgesel karşılaştırmaları içeriyor. Malatya Akçadağ bölgesindeki yüzey araştırmalarında tespit edilen İlk Tunç Çağı yerleşimlerinin konu edildiği makalede ise özellikle yayla kültürleri açısından geçmişin her döneminde önemli bir yere sahip Doğu Anadolu ele alınıyor. 60’lı yıllarda Keban Barajı alanı başta olmak üzere Doğu Anadolu’da yapılan kazı ve yüzey araştırmaları bölgenin özellikle tarihöncesi kültürler açısından zenginliğini ortaya koymuş olsa da sonraki yıllarda bu araştırmaların azalmış olması bu yayının önemini artırıyor. Nitekim makalede tanıtılan çok sayıda yerleşim yeri çanak çömlek buluntularıyla birlikte ele alınıyor, bölgenin kurgan kültürüne değinilerek pastoral göçebelere özgü, Kura-Aras kültürleri bağlamında karşılaştırmalara yer veriliyor.

Bugüne kadar Antik Morsynos, Dandalaz Vadisi’nde yapılan kazılar vadinin Tunç Çağı’ndan itibaren büyük yerleşimlere ev sahipliği yaptığını kanıtlamaktadır. Buna karşın Demir Çağı’nın başlarına ilişkin bilgilerimizin Afrodisias ile sınırlıdır ve bu bakımdan Geç Tunç – Demir Çağı’nda Dandalaz Vadisi ve Yakın Çevresi başlıklı makale bu sürecin daha iyi anlaşılmasına önemli bir katkı sunmaktadır.

Akdeniz’in önemli Roma kentlerinden biri olan Antiochia ad Cragum, Sütunlu Cadde’sindeki portik ve dükkanların üzerini örten kiremitlerin ele alındığı bir diğer makalede, sadece kiremitlerin tipolojik tanıtımı ile sınırlı tutulmamış; aynı zamanda çatı inşa teknikleri ve formları hakkında çıkarsamalara yer verilmiştir. Detaylı görsellerle desteklenen makale bu alandaki çalışmalar için iyi bir referans kaynağı oluşturacak niteliktedir. Helenistik ve Roma dönemlerinde kentlerin en karakteristik unsurlarında biri olan Sütunlu Caddeleri konu edinen makalede ise bu caddelerin Antik Roma’dan Bizans Dönemi’ne kadar dönüşümü ele alınmaktadır. Bu dönüşüm Batı ve Güneybatı Anadolu’dan örnekler verilerek kavramsal boyutlarıyla tartışılmaktadır.

Bir diğer makalede, başta Kyme olmak üzere Aiolis Bölgesi’ndeki ölü gömme gelenekleri ele alınmıştır. Yazar tarafından taş kapaklı mezar olarak adlandırılan ve bölgede MÖ 5. yüzyıldan itibaren görülen bu gelenek bir mezar ve buluntu topluluğu üzerinden değerlendirilmektedir.

Son yıllarda biyolojik arkeoloji alanındaki çalışmalar giderek artmakta ve TÜBA-AR Dergisi’nde bu tür yayınlara öncelik tanınmaktadır. Elinizdeki sayıda dental antropolojik çalışmalar ile beslenme alışkanlıklarının belirlenmesine yönelik bir makale yer almaktadır. Makalede dişlerdeki mikro ve makro aşınma izlerinden beslenmeye ilişkin veri elde etmenin yöntemleri tanıtılmakta, seçilmiş örnek çalışmaların sonuçlarına yer verilmektedir.

Ülkemizde nüfus yoğunluğu belirli bölge ve kentlerde kontrolsüz bir şekilde artmakta, bu durum beraberinde hızlı bir yapılaşma ve yenilenmeyi getirmektedir. Kuşkusuz bu gelişmelerden doğa kadar toprak altında varlığı bilinen ya da bilinmeyen arkeolojik alanlar olumsuz şekilde etkilenmektedir. Kent Yenileme Sürecinde Arkeolojik Kalıntıların Korunması: İzmit Örneği isimli makale bir kent üzerinden bütüncül verinin ne denli önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

Kentlerdeki arkeolojik alanların belgelenmesi kadar, kültürel zenginliğimiz yansıtan anıt yapıların hayatın içinde varlıklarını sürdürmeleri de o kadar önemlidir. Kütahya Cafer Paşa Darülkurra’sı bunun iyi bir örneğini oluşturur. 36. sayıda yer bulan makalede söz konusu yapının restorasyonu sırasında bulunan ve 14. yüzyıl ile 20. yüzyıl aralığına tarihlenen çok sayıda eser ele alınmıştır. Arkeolojik buluntuların tümünü müzelerde sergilemek mümkün değildir. Bu nedenle müzelerde koruma altına alınan buluntuların yayına dönüşmesi ayrıca önem taşımaktadır. Bir taraftan açığa çıkarılmış ya da yapıldıkları günden beri yaşamımızın içinde var olmaya devam eden arkeolojik alanların korunması ve yaşatılması çağdaş dünyanın bir getirisi. Bu bakımdan gelişen teknolojilerin yanı sıra değişen yaklaşımlar da dikkate alındığında korumaya yönelik politikaların da güncellenmesi gerekir. Swot Analizi Yaklaşımıyla Tarihi Eser Restorasyonu başlıklı makale, TÜBA-AR Dergisi’nin koruma politikalarının belirlenmesinde üstlendiği misyonu karşılayan ve konuya ilgi duyanların uzun süre faydalanabileceği bir içeriği okurlarımızla buluşturmaktadır.

TÜBA-AR Dergisi’nin 36. sayısına makaleleri ile katkıda bulunan ve yayının hazırlanmasında emeği geçen herkese teşekkür ederiz.

Prof. Dr. Necmi KARUL
Editör

EDITOR'S NOTE

We are pleased to share the 36th issue of the TÜBA-AR Journal with you, which once again contains a great diversity in terms of region, period, and topics covered. The first article of this issue deals with Çaltılar Höyük, one of the longest stratified settlements in Western Anatolia, currently under excavation. The article includes the first comprehensive assessment of the architecture of the Late Chalcolithic Period, one of the lesser-known periods of Anatolia, as well as an introduction to the building materials and regional comparisons. The article on the Early Bronze Age settlements identified during surveys in the Akçadağ region of Malatya focuses on Eastern Anatolia, which has always been important in terms of highland cultures. Although the excavations and surveys carried out in Eastern Anatolia, especially in the Keban Dam area in the 60s, revealed the richness of the region, especially in terms of prehistoric cultures, the fact that these studies have decreased in the following years increases the importance of this publication. The article discusses many settlements with their pottery finds, touches upon the kurgan culture of the region, and makes comparisons with the Kura-Aras cultures, which are specific to pastoral nomads.

The excavations carried out so far in the Dandalaz Valley of Ancient Morsynos prove that the valley was home to large settlements from the Bronze Age onwards. However, our knowledge of the early Iron Age is limited to Aphrodisias, and in this respect, the article titled Dandalaz Valley and its Vicinity in the Late Bronze-Iron Age makes an important contribution to a better understanding of this period.

Another article on the tiles covering the porticoes and shops on the Colonnaded Street of Antiochia ad Cragum, one of the most important Roman cities of the Mediterranean, is not limited to the typological presentation of the tiles, but also includes inferences about roof construction techniques and forms. The article, supported by detailed visuals, serves as a valuable reference source for studies in this field. The article on Colonnaded Streets, one of the most characteristic elements of the cities in the Hellenistic and Roman periods, deals with the transformation of these streets from the Ancient Roman to the Byzantine Period. This transformation is discussed in conceptual terms with examples from Western and Southwestern Anatolia.

In another article, the burial traditions in the Aeolis Region, especially in Kyme, are discussed. This tradition, called stone-covered tombs by the author and observed in the region since the 5th century BC, is evaluated through a tomb and a collection of finds.

In recent years, studies in the field of biological archaeology have been increasing, and TÜBA-AR Journal gives priority to such publications. This issue includes an article on dental anthropological studies and the determination of dietary habits. The article introduces the methods of obtaining nutritional data from micro and macro wear-marks on teeth and presents the results of selected case studies.

In our country, population density is increasing rapidly in certain regions and cities, which brings with it rapid construction and renewal. Undoubtedly, archaeological sites, whether known or unknown, are negatively affected by these developments. The article titled 'Preservation of Archaeological Remains in the Process of Urban Renewal: The Case of İzmit' highlights the critical importance of comprehensive data within the context of a single city.

As important as documenting the archaeological sites in cities is, it is equally important that monumental structures reflecting our cultural richness continue to exist in our lives. Kütahya Cafer Paşa Darülkurraşı is a good example of this. The article in issue 36 discusses the numerous artifacts found during the restoration of this building, dating from the 14th to the 20th centuries. It is not possible to exhibit all archaeological finds in museums. Therefore, it is important that the findings preserved in museums are turned into publications. On the one hand, the protection and preservation of archaeological sites that have been uncovered or that have continued to exist in our lives since the day they were built is an outcome of the modern world. In this respect, policies for conservation need to be updated, taking into account changing approaches as well as developing technologies. The article titled 'Restoration of Historical Monuments with a Swot Analysis Approach' brings together our readers with content that fulfills the mission of TÜBA-AR Journal in determining conservation policies, and that those interested in the subject can benefit from for a long time.

We sincerely thank everyone who contributed to the 36th issue of TÜBA-AR Journal with their articles and contributed to the preparation of the publication.

Prof. Dr. Necmi KARUL
Editor

ÇALTILAR HÖYÜK GEÇ KALKOLİTİK DÖNEM YERLEŞİM MİMARİSİ: İLK BULGULARIN BİR DEĞERLENDİRMESİ

LATE CHALCOLITHIC ARCHITECTURE AT ÇALTILAR HÖYÜK: ASSESSMENT OF THE FIRST FINDS

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 25 Kasım 2024	Received: November 25, 2024
Hakem Değerlendirmesi: 31 Aralık 2024	Peer Review: December 31, 2024
Kabul: 17 Şubat 2025	Accepted: February 17, 2025

DOI: 10.22520/tubaar.1591195

Ayşegül AYKURT* - Kadir BÖYÜKULUSOY**

ÖZET

Çaltılar Höyük'te 2021 yılında başlatılan arkeolojik kazılar, Batı Anadolu'nun tarih öncesi dönemlerine ilişkin önemli bulgular ortaya koymuştur. Kısa zamanda yapılan kazılar höyüğün Geç Kalkolitik Dönem, Erken Tunç Çağı, Orta Tunç Çağı, Geç Tunç Çağı ve Arkaik Dönem'de yerleşim gördüğünü ortaya koymuştur. Güneybatı Anadolu Bölgesi'nde höyük kazılarının sınırlı olması ve Geç Kalkolitik Dönem'den Arkaik Dönem'e kadar uzanan bir stratigrafiye sahip olması nedeniyle Çaltılar Höyük Batı Anadolu arkeolojisine önemli katkılar sunacağı açıktır. Makalenin konusunu oluşturan Geç Kalkolitik Dönem yerleşiminin ise, şimdilik, dört mimari tabakadan oluştuğu anlaşılmıştır. Bu çalışmada yerleşimin Geç Kalkolitik Dönem mimarisine odaklanılmakla birlikte; Anadolu'nun farklı bölgelerindeki benzer mimari teknikler ile karşılaştırmalar yapılarak, hem tabaklanma hem de mimari farklılıkların ortaya konulması amaçlanmıştır. Ayrıca, Çaltılar Höyük sakinleri tarafından kullanılan özel inşaat yöntemlerinin ardındaki mantık araştırılmakta ve genel yerleşim şeması analiz edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çaltılar Höyük, Geç Kalkolitik Dönem, Mimari, Dalgörü, Pise, Ağaç

* Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Ankara / Türkiye
e-posta: aysegulaykurt@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7252-4784

** Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Sivas / Türkiye
e-posta: kadirbuyukulusoy@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8641-6802

ABSTRACT

The archaeological excavations initiated at Çaltılar Höyük in 2021 yielded significant findings regarding the prehistoric periods of Western Anatolia. Despite the brief duration of the excavations, they revealed a continuous occupation of the mound spanning the Late Chalcolithic, Early Bronze Age, Middle Bronze Age, Late Bronze Age, and Archaic Periods. Given the scarcity of mound excavations in Southwestern Anatolia and the extensive stratigraphy at Çaltılar Höyük, this site is expected to significantly enhance our understanding of Western Anatolian archaeology. The Late Chalcolithic settlement, which is the focus of this article, has so far been found to comprise four architectural phases. While this study primarily examines the Late Chalcolithic architecture of the settlement, comparisons with similar architectural techniques in different regions of Anatolia are intended to elucidate differences in both construction methods and architectural design. Furthermore, it explores the rationale behind the specific construction methods employed by the inhabitants of Çaltılar Höyük and analyzes the overall settlement scheme.

Keywords: Çaltılar Höyük, Late Chalcolithic Period, Architecture, Wattle and Daub, Pisé, Wooden

GİRİŞ

Çaltılar Höyük Muğla'nın, Seydikemer İlçesi'nin 56 km kuzeydoğusunda; Antalya'nın Elmalı İlçesi'nin 30 km kuzeybatısında; Çaltılar Mahallesi'ne bitişik bir konumda, en yüksek noktası denizden yaklaşık 1.287 m yüksekliktedir (Fig. 1). Höyük kuzey-güney doğrultusunda 175 m, batı-doğu doğrultusunda 160 m olup, ova seviyesinden 11 m yüksekliğindedir. Yaklaşık 3 hektar büyüklüğündeki yerleşim topoğrafyaya bağlı olarak kuzeyden güneye doğru eğimli bir yapıya sahiptir (Fig. 2-3). Höyüğün doğusundan Küçükklü Çayı geçmekte, 300 m kuzeyinde ise yörede Kırkpınar

olarak tanımlanan su kaynağı bulunmaktadır. Küçükklü Çayı, höyüğün 2,5 km güneybatısında Karaçulha Çayı ile birleşerek Seki Ovası'na girmekte ve Eşen Çayı'nı oluşturmaktadır. Antik Dönem Xanthos nehir sisteminin (Eşen Çay) üst kısımlarında bulunan höyük, Oinoanda'nın 15 km kuzeydoğusunda, Balboursa'nın ise 10 km güneydoğusundadır. Bu bölge, Hitit metinlerinde Lukka olarak tanımlanan bir bölgeye karşılık gelen ve ötesine uzanan bir alanı kapsamaktadır (Mellink, 1995; Hawkins, 1998; Niemeier, 1999; Bryce, 2005).

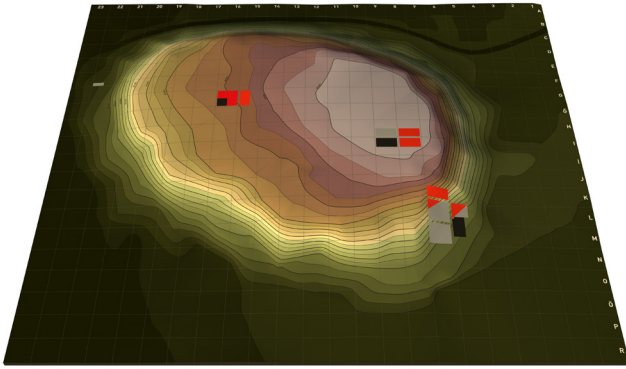
Figür 2

Çaltılar Höyük Hava Fotoğrafı / Aerial Photo of Çaltılar Höyük

Figür 1

Çaltılar Höyük Topografik Plan / Çaltılar Höyük Topographic Plan

Figür 3

Çaltılar Höyük Hava Fotoğrafı, Güneybatıdan / Aerial Photograph of Çaltılar Höyük, from the Southwest

Romalılardan önce ise Kabalia olarak adlandırılan bir bölgeye ait olan yöre, Roma Dönemi'nde kuzeyin bir parçası olmuştur (Coulton, 1993; 1998, s. 226).

Çaltılar Höyük 1988 yılında John James Coulton yönetiminde Balbura antik kentinin doğusunda; Karaçulha ve Küçük Nehri'nin üst akaçlama alanlarında gerçekleştirilen yüzey araştırmasında bulunmuştur (Coulton, 1989; 1992; 1998). Coulton'un ön raporlarında, görsel malzeme olmaksızın burada MÖ 4., 3. ve 1. binyıl başına ait seramikler bulunduğu belirtilmiştir. 1990 yılında höyük ve civarı arkeolojik sit ilan edilmiştir. Höyük'te Nicoletta Momigliano başkanlığında yürütülen Çaltılar Arkeoloji Projesi kapsamında 2008–2012 yıllarında kapsamlı yüzey araştırmaları gerçekleştirilmiş (Momigliano, 2013; Momigliano ve ark., 2011); T.C. Cumhurbaşkanlığı kararnamesi, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni ile 2020 yılında başkanlığında kazılara başlanılmıştır (Aykurt ve ark., 2023).

Çaltılar Höyük'te 2021–2024 yıllarında yapılan kazılarda, şimdilik, höyüğün Geç Kalkolitik Dönem'den Arkaik Dönem'e kadar uzanan bir stratigrafiye sahip olduğu tespit edilmiştir (Tab. 1).

Geç Kalkolitik Dönem yerleşime ait tabakalar höyüğün kuzeydoğu yamacında araştırılmıştır (Fig. 4-5) (Aykurt ve ark., 2023, s. 318–321, çiz. 2–3, res. 7; 2024, s. 334–335, res. 2–6). Bu alanda yapılan kazılarda yüzey toprağının hemen altında Geç Kalkolitik Dönem'e ait dört mimari tabaka tespit edilmiştir. Bu mimari

tabaklardan üstten iki tabakadan alınan calibre edilmiş C14 sonuçları MÖ 3351–3097, MÖ 3363–3102 tarihlerini vermiştir. Söz konusu tarihleri içeren yerleşimler Batı Anadolu'da Kumtepe IB (Korfmann & Kromer, 1993: s. 240, 261; Kromer ve ark., 2003, s. 46, Fig. 1), Liman Tepe (Tuncel & Şahoğlu, 2017, s. 526–527), Bakla Tepe (Şahoğlu & Tuncel, 2014, s. 76–77) ve Efes Çukuriçi'nde (Horejs & Schwall, 2014, s. 530) yapılan çalışmalarda tespit edilmiştir. Batı Anadolu'da Kalkolitik Çağ bulgusu veren yerleşimlerde MÖ 5. bin yılın ortası ile MÖ 4. bin yılın ortası arasında boşluk olduğu; her iki dönem dolgusunu içeren yerleşimlerin bir süre terk edildiği; ancak son yıllarda yapılan çalışmalarla bu boşluğun bir kısmının doldurulduğu; bölgesel bir terk edilmişliği olmadığı fikri ileri sürülmektedir. Ayrıca; Batı Anadolu'nun pek çok farklı alt bölgesindeki yerleşimlerin neden terk edildiği sorusunun hâlâ cevapsız olduğu; çevresel faktörlerin belirli yerlerinin terk edilmelere neden olup olmadığını belirlemek için bu döneme ait hem iklimsel hem de diğer bölgesel ve çevresel verilerin ayrıntılı olarak incelenmesi gerektiği belirtilmektedir (Ayrıntılı bilgi için bakınız: Tuncel & Şahoğlu, 2017, s. 526–528). Çaltılar Höyük'te 2024 yılında höyükte yapılan paleocoğrafik çalışmalar sonucunda dördüncü mimari tabakadan itibaren 4,60 m daha altta yerleşim dolgusunun olduğu saptanmıştır. 2025 yılında bu alanda yapılacak sondajlarda söz konusu yerleşim dolguların hangi dönemleri içerdiği anlaşılmaya çalışılacaktır. Bu çalışmalardan alınacak sonuçların Orta Kalkolitik Dönem ile Geç Kalkolitik Dönem arasındaki bu boşlukla ilgili sorularına yeni veriler vereceği düşünülmektedir.

Tablo 1
Çaltılar Höyük Stratigrafisi / *Stratigraphy of Çaltılar Mound*

Kültür Katı	Mimari Tabaka	Dönem	Calibre edilmiş C14 sonuçları
Demir Çağ	I.1a.	Arkaik Dönem Geç Safha	
	I.1b.	Arkaik Dönem Erken Safha	
Geç Tunç Çağı	II.	Geç Tunç Çağı	MÖ 1628–1506
Orta Tunç Çağı	III.	Orta Tunç Çağı	MÖ 1888–1741
Erken Tunç Çağı	IV.0.	Erken Tunç Çağı II Geç Safha / IIIA	
	IV.1.	Erken Tunç Çağı II Geç Safha / IIIA	
	IV.2.	Erken Tunç Çağı II	
	IV.3.	Erken Tunç Çağı II	
	IV.4.	Erken Tunç Çağı II	
	IV.5.	Erken Tunç Çağı II	
	IV.6.	Erken Tunç Çağı II	
	IV.7.	Erken Tunç Çağı II	
Kalkolitik Çağ	V.0.		MÖ 3351–3097
	V.1.	Geç Kalkolitik Dönem	
	V.2.		
	V.3.		MÖ 3363–3102

Figür 4

Çaltılar Höyük Kuzeydoğu Yamaç / Northeastern Slope of Çaltılar Höyük

Figür 5

Geç Kalkolitik Dönem Yapılarının Planı / Plan of Late Chalcolithic Structures

Güncel veriler dahilinde Çaltılar Höyük'te, söz konusu kronolojik boşluğunun devamındaki dönemi içeren tabakalar araştırılmıştır. Bu tabakalara ait yerleşimlerin mimarisi alt tabakadan üst tabakaya göre şu şekildedir.

V.3. Mimari Tabaka: Geç Kalkolitik Dönem'in 2. mimari tabakasına ait kalıntıların kuzeyinde boş kalan alanda yapılan derinleşmelerde 3. mimari tabakaya ait bir yapının duvarlarına ait sadece 8x10 cm çapında, 11 cm derinliğinde bir ağaç dikme deliği ve çok az miktarda üzerinde ağaç – dal / kamış negatifi olan çamur parçalarından (*pisé*) oluşan kalıntılar tespit edilmiştir (Fig. 5–7). *Pisé*lerin bej, grimsi kahverengi renklerde (5 YR 5/4 reddish brown, 5 YR 5/6 yellowish red) oldukları görülmüştür. Bu kalıntılar yerleşimde yapı / yapıların duvarlarında iki ağacın arasının ince dallarla dikey olarak örüldüğü ve ağaç–dalların etraflarının saman katkılı çamurla doldurulması ve sıvanması (*wattle and daub*) ile oluşturulduğunu ortaya koyması bakımından önemlidir.

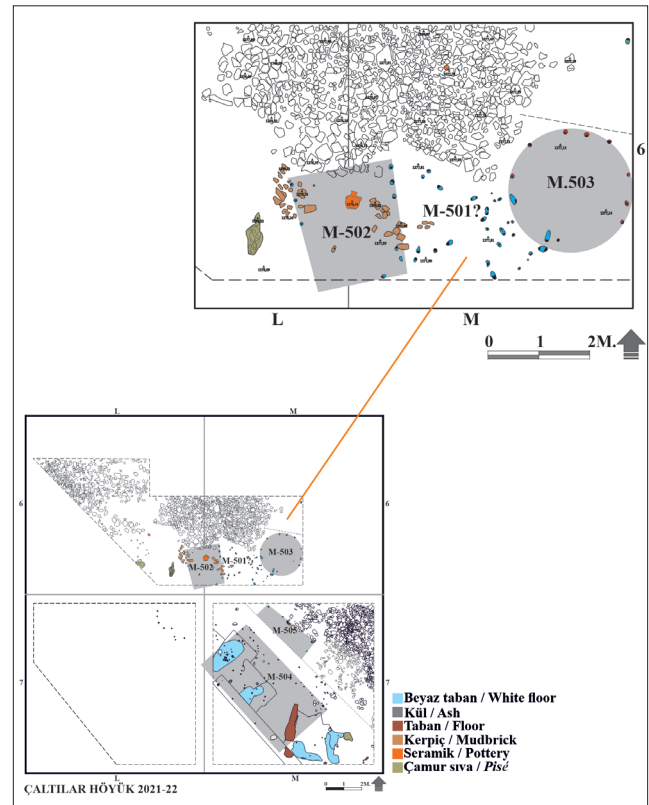
V.2. Mimari Tabaka: 1. mimari tabakaya ait kalıntıların kuzeydoğusunda ve doğusunda yapılan derinleşmelerde Geç Kalkolitik Dönem'in 2. mimari tabakasına ait yuvarlak planlı bir yapının (M-503) kuzey kısmı açığa çıkartılmıştır (Fig. 5–6, 8). Üst mimari tabakada olduğu gibi *wattle and daub* tekniği ile inşa edildiği anlaşılan yapının 2,20 m çapında olduğu görülmüştür. Yapının duvarında kullanılan ağaç dikmelerin 7x10–9x9 cm çapında olduğu ve toprak zeminden içeriye 6–10 cm girdikleri, 30–64 cm aralıklarla dikildikleri anlaşılmıştır.

V.1. Mimari Tabaka: V.3 ve V.2 mimari tabakaya göre daha geniş alanda araştırılan bu mimari tabakada da ağaç dikme delikleri, yanmış¹ kerpiç ve *pisé*lerden oluşan kalıntılar tespit edilmiştir. Ağaç dikme delikleri, kerpiç ve *pisé*lerin buluntu durumları üzerinden yapılan değerlendirmelere sonucunda dörtgen planlı iki yapı (M-502, 505) ile olası bir yapı (M-501) tanımlanabilmektedir.

Bu yapılardan kuzeybatıda yer alanı (M-502) (Fig. 5–6, 9–10) kuzey–güney doğrultusunda dikdörtgen planlı olup, yapının kuzey kısmı V.0. mimari tabakaya ait *glacis*'in altına doğru girmekte, güney kısmı ise henüz kazılmayan alana doğru uzanmaktadır.

Figür 6

Höyüğün Kuzeydoğu Eteğindeki Geç Kalkolitik Dönem Yapıları ve Glacis / Late Chalcolithic Structures and Glacis on the Northeast.

¹ Güneydoğu Avrupa'daki yerleşmeler için yapılan bazı değerlendirmeler bu tür yapıların işlevini yitirdikten sonra bilerek yakıldığı yönündedir (Bailey, 2000, s. 165; Borić, 2008, s. 123).

Figür 7

Höyüğün Kuzeydoğu Eteğindeki Geç Kalkolitik Dönem Yapıları ve Glacis / *Late Chalcolithic Structures and Glacis on the Northeastern Outskirts of the Mound*

Figür 8

M-503 Nolu Yapı / *Building 503*

Küçük boyutta olan yapının açığa çıkartılan kısmının genişliği 1,90 m, korunan uzunluğu ise 2,10 m'dir. Bu boyutları ile çekirdek bir ailenin yaşayabileceği bir yapı olmadığı açıktır. Giriş ve çatı sistemi ile ilgili net bir veri olmayan yapının batı duvarını oluşturan ağaç dikme delikleri 8 cm çapında ve 6 cm derinliğinde olup 24 cm aralıklarla; doğu duvarını oluşturan ağaç dikme delikleri ise 7-12x8 cm çapında ve 5-8 cm derinliğinde olup, 16-24 cm aralıklarla sıralanmışlardır. Yapının batı duvarının hemen batısında, kuzeybatıya doğru yıkılmış yanmış kerpiçler tespit edilmiştir (Fig. 10).

Bu yapıya ait olduğunu düşündüğümüz yanmış kerpiçlerden korunmuş olanlar 19-22 cm uzunluğunda, 12-15 cm genişliğinde ve 3 cm kalınlığındadır. Yapı duvarlarının kalınlığı; kerpiç boyutları ve çamur sıva² düşüldüğünde ortalama 20-25 cm'den büyük

olmamalıdır. Kerpiç boyutları ağaç dikme delikleri arasındaki uzunluklara da (24 cm) uygundur. Yanmış kerpiçler kırmızımsı kahverengi ve kırmızı (10 R 5/6 red, 10 R 5/8 red), üzerinde ağaç-dal/kamış negatif olan çamur parçaları kalıntıları ise mat kırmızı (5 YR 5/4 reddish brown, 5 YR 5/6 yellowish red) tonlarında renge sahiptir. Bu renkteki yanmış kerpiçlerin, kullanılan toprağın içindeki mineraller ve yanma süresi gibi etkenler göz önünde bulundurulduğunda 500°C'nin³ üzerinde bir ısıya maruz kaldıkları öngörülebilir.

Dikdörtgen planlı yapının (M-502) doğusunda 5,5x7-8x12 cm çapa ve 8-12 cm derinliğe sahip ağaç dikme delikleri saptanmıştır (M-501, Fig. 5-6, 9). Bu kalıntıların ise nasıl bir yapıya ait olduğu belirlenememiştir. Bu durum inşa malzemesi ile ilgilidir. Yapılarda kullanılan ahşap direkler çok kalın değildir ve yapıların inşasında kullanılan diğer malzemeler de doğal şartların etkisi nedeniyle sık sık tamirat geçirmiş olabileceklerini düşündürmektedir. Robb (2007, s. 88), Mytum ve Meek (2020, s. 19) bu tür yapıların bakım yapıldığı takdirde en az 20-30 yıl ayakta kalabileceğini önermektedir. Bu kısımda siyah, kahverengi, kırmızımsı kahverengi tonlarında hamura ve yüzeye sahip, elde şekillendirilmiş ve çoğunluğu orta derecede pişirilmiş kaplara ait parçalar bulunmuştur.

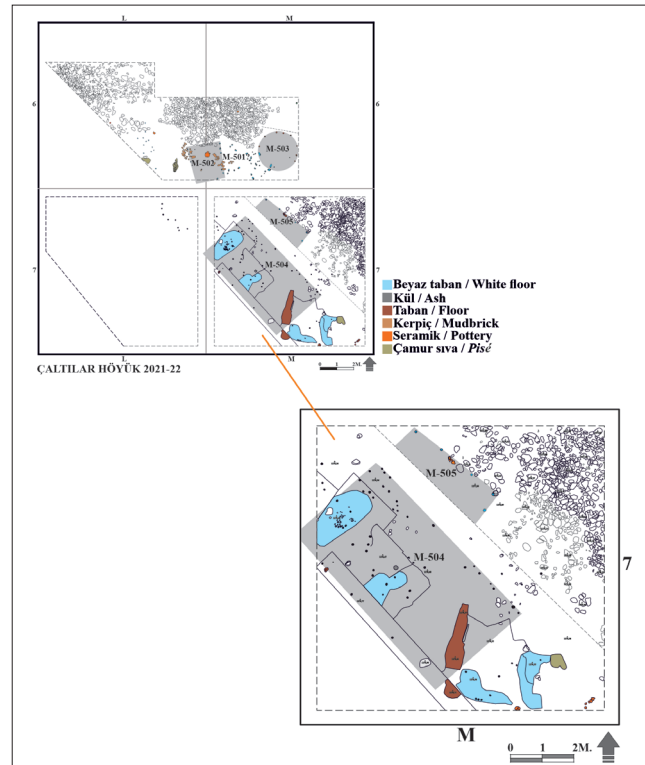
Bu tabakaya ait üçüncü yapı (M-505) ise M-501 ve 502 nolu yapının güneydoğusunda yer almaktadır (Fig. 5, 11-12). Kuzeydoğu - güneybatı doğrultusunda uzanan bu yapının kuzeydoğu köşesi açığa çıkartılmış olup, yapının büyük bir bölümü V.0. mimari tabakaya ait M-504 nolu yapının altında kalmaktadır. Yapının kuzey duvarı 3,30 m, doğu duvarının açığa çıkartılan kısmı 0,50 m'dir. Duvarlara ait ağaç dikme delikleri 7-8 cm çapında, 9-10 cm derinliğinde, 40-50 cm aralıklarla sıralanmıştır. Yapının kuzey duvar uzunluğu dikkate alındığında diğer yapılara göre daha büyük olduğu görülmektedir.

V.0. Mimari Tabaka: Bu mimari tabaka Geç Kalkolitik Dönem yerleşimin en son tabakasını oluşturmaktadır. Bu dönem yerleşimi 0,50-0,80 cm kalınlığında ve 5 m genişliğinde, yerleşimin kurulduğu alanın topografyası ile bağlantılı olarak güneyden kuzeye doğru yükselerek devam eden bir taş *glacis*⁴ ile çevrelenmiştir (Fig. 5, 12-13).

3 Kerpiç ve sıvaların üretiminde kullanılan toprağın içindeki demir minerali parçacıkları 500°C civarında oksitlenmeye başlamakta ve kırmızımsı ya da turuncu bir renk almaktadır (Stevanović, 1997, s. 366). Koyu kırmızı renklenmeler ise 800°C'den itibaren oksitleyici koşullar altında yanmayla ilişkilidir (Stevanović, 1997, s. 366; Forget ve ark., 2015, s. 86; Quiles, 2022, s. 443-444).

4 *Glacis*, 17. yüzyıldan kalma bir Fransız tahkimat terimidir. *Glacis* bu dönemde, doğrudan topçu ateşinden koruma sağlayan, kuru bir hendecin dış kenarından önceki eğimli alanı tanımlamak için kullanılmıştır (Wernick, 2016, s. 115, fig. 12). Arkeoloji yazınında taş döşeli alan / kuşak (Duru, 2008, res. 311'in açıklaması) olarak da adlandırılmaktadır.

2 Bu inşa tekniği Anadolu'da çatma / hımış olarak da adlandırılmaktadır.

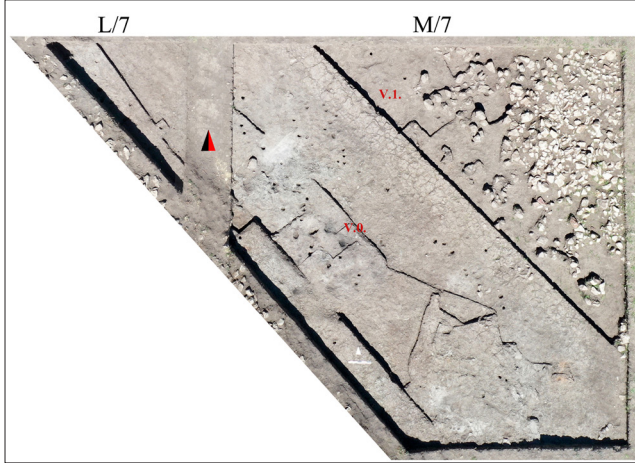
Figür 9M-501 ve M-502 nolu yapılar / *Buildings 501 and 502***Figür 10**M-502 Nolu Yapıya Ait Ağaç Dikme Delikleri, Pisé ve Kerpiç Parçaları / *Holes for Wooden Posts, Pisé and Mudbrick Fragments from Building M-502***Figür 11**M-505 Nolu Yapı / *Building M-505***Figür 12**Höyüğün Kuzeydoğu Eteğindeki Geç Kalkolitik Dönem Yapıları ve Glacis / *Late Chalcolithic Structures and Glacis on the Northeast*

Aynı şekilde *glacis*'in batı ile doğu bitim noktaları arasında 70–80 cm yükseklik farkı vardır. Açığa çıkartılan kısmının uzunluğu 25,90 m'dir ve farklı boyutlarda toplama taşlar (6x5x4 cm ile 32x26x10 cm arasında değişen ölçülerde) kullanılarak inşa edildiği anlaşılmaktadır. Bu *glacis*'in höyüğün doğusundan geçen Küçüklu Çayı'nın taşkınlarından korunmak için yapıldığı düşünülmektedir. Taşın konut yapımında kullanılmadığı bir mimari yapılanmada bu kaplamanın taşlardan oluşturulması da dikkat çekicidir.

Bu *glacis*'in kuzeydoğuda kavis yaptığı kısmın güneyinde yapılan kazılarda ağaç dikme delikleri ile pisélerden oluşan kalıntılar açığa çıkartılmıştır. *Glacis*'e paralel olarak uzanan ağaç dikme deliklerinin dağılımı izlendiğinde bu kalıntıların dikdörtgen planlı bir yapıya (M-504) ait olduğu anlaşılmıştır (Fig. 5, 12–14). Kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda uzanan bu yapı, açığa çıkartılan ve izlenebilen kısmı itibarıyla, 6,20 m uzunluğunda, 2,90 m genişliğindedir. Yapının kuzey duvarına ait ağaç dikme delikleri 7–8 cm çapında ve 8–12 cm derinliğindedir. Ağaç dikme delikleri arasında mesafelerin düzenli olmaması ve ağaç dikme deliklerinin sapmalar göstermesi bu duvarda sürekli yenilemelerin yapıldığını düşündürmüştür.

Figür 13

M-504 Nolu Yapı / *Building M-504*

Figür 14

M-504 Nolu Yapı / *Building M-504*

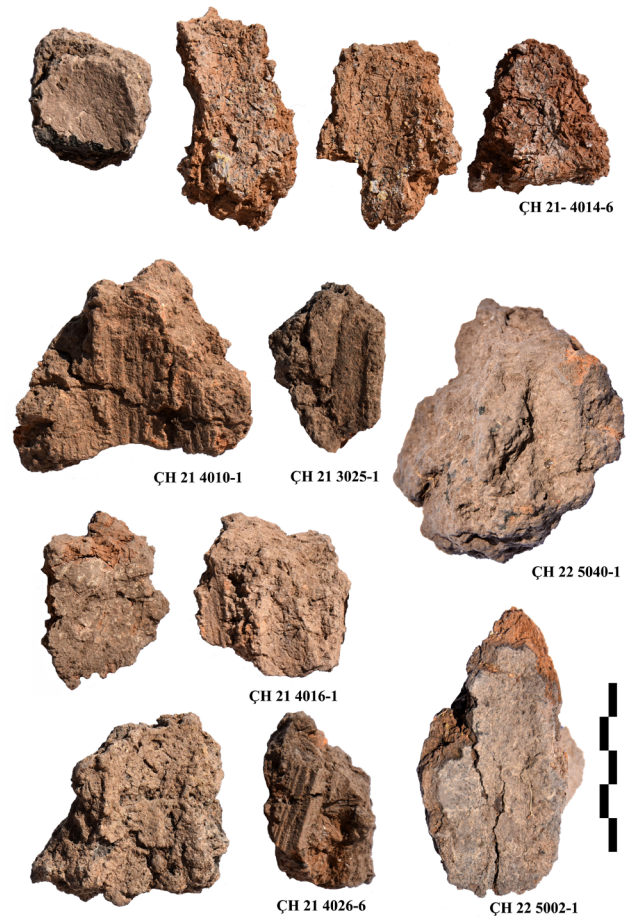

Yapının güney duvarını oluşturan ağaç dikme deliklerinin ise kuzey duvarını oluşturan deliklere göre daha düzenli olduğu görülmüştür. 7–8 cm çapa ve 8–12 cm derinliğe sahip bu dikme deliklerinin aralıkları ise 20–40 cm'dir. Yapının kuzey duvarına ait dikme delikleri, taşıyıcı olarak çapları dar ağaçların dik olarak çakıldığı, iki ağacın arasının ince dallarla dikey olarak örüldüğü ve ağaç-dalların etraflarının saman katkılı çamurla doldurulması ve sıvanması (*wattle and daub*) ile oluşturulan bir duvara işaret etmektedir.

Bu şekilde oluşturulan duvarlar hem yapının dış konturunu oluşturmakta hem de çatıyı desteklemektedir. Yapının orta kısmında yapılan kazılarda ise, hem duvarlara paralel hem de dağınık olarak sıralanan ağaç dikme delikleri açığa çıkartılmıştır. 6–9 cm çapında olan bu ağaç dikme deliklerin derinliği ise 10–12 cm'dir. Bu ağaç dikme deliklerinin dağılımı göz önüne alındığında, yapının çatısını destekleyen dikmelere ait olduğu ve yapının çatısının ise büyük olasılıkla semerdam biçiminde olduğu anlaşılmıştır. Yapıya girişi sağlayan bir açıklık saptanamamıştır. Girişlere ait net bir izin olmayışı da yapıların belli aralıklarla onarım geçirmeleri ile ilgili olabilir. Yüzeye çok yakın olması nedeniyle tahrip olan

Figür 15

Geç Kalkolitik Dönem Yapılarında Ele Geçen Pisé Parçaları / *Pisé Fragments Recovered from Late Chalcolithic Structures*

yapının tabanı beyaz renkte sıvalıdır. Beyaz kireçle sıvalı tabanların en az iki defa yenilendiği belirlenmiştir. Yapının kuzeybatı tarafında daha iyi korunan tabanın, üzerine düşen ve çatıya ait olduğu düşünülen parçalarla tahrip olduğu tespit edilmiştir. Yapının kuzey duvar uzunluğu dikkate alındığında diğer yapılara göre daha büyük olduğu görülmektedir.

DEĞERLENDİRME

Çaltılar Höyük Geç Kalkolitik V.0. mimari tabakası yerleşimcileri yapılarını su taşkınından korumak amacıyla bir *glacis* inşa etmiştir (Fig. 4–6). İnşa edilen bu *glacis* bu tabakada yerleşimin kuzeydoğu sınırını da oluşturmaktadır. Aynı zamanda bu *glacis*'in dışında ve altında kalmış olan diğer mimari tabaka yapıları yerleşimin V.0. mimari tabakasında batıya doğru küçüldüğüne de işaret etmektedir. Arkeoloji literatüründe *glacis* / *glasi* olarak adlandırılan eğimli taş veya toprak kaplamalar birçok bilimsel yayında değerlendirilmiş olmakla birlikte, adlandırma ve yapım nedenleri hakkında tartışmaların halen sürdüğü görülmektedir. Mezraa-Teleilat yerleşiminin Seramiksiz Neolitik Çağ'a tarihlenen çevre duvarının Fırat Nehrine bakan batı tarafının 'glasi' şeklinde eğimli olarak bitirildiği belirtilmektedir (Özdoğan ve ark., 2003, s. 239). Bademağacı'nın Erken Tunç Çağı II yerleşmesi bu tür bir *glacis* / kuşak tarafından çevrelenmiştir. R. Duru (2008, s. 146, 154, 156) bu *glacis*'in yerleşmeyi su baskınlarından korumak için yapılmış olduğunu savunmaktadır. Kanlıgeçit yerleşiminde ise çevre duvarı ile bağlantılı olarak *glacis* ve taş kaplı yüzey tanımı yapılmıştır (E. Özdoğan, 2016, s. 204). Bunun yanı sıra Erken Tunç Çağı yerleşimlerinde çoğunlukla sur duvarlarının önünde bu tür eğimli taş döşemelerin de varlığı bilinmektedir. Genellikle 'rampa' olarak adlandırılan bu eğimli taş döşemelerin savunma sisteminin bir parçası olabileceği vurgulanmıştır (Warner, 1994, s. 7, 118, 129; Efe & Fidan, 2008, s. 71, 75; Erkanal & Şahoğlu, 2016, s. 158). Bu mimari unsurların çoğunlukla savunma sistemi (Naumann, 1991, s. 314; Koşan, 2009, s. 16–17) ile bağlantılı oldukları vurgulansa da erozyon (Wright, 1968, s. 17; Burke, 2004, s. 113; Wernick, 2016, s. 16) ve su baskınlarını önleme (Duru, 2008, s. 146, 154, 156) amaçlı inşa edildikleri de önerilmektedir.

Çaltılar Höyük Geç Kalkolitik Dönem yerleşimcileri mimaride ağaç, dal, kamış ve kerpiç kullanmışlardır. Eski Yakınoğlu ve çevresinde, özellikle de Güney Levant Bölgesi'nde ahşap direklerin mimaride kullanılmasının Epipaleolitik Çağ ile başladığı iddia edilmektedir. Basit kulübe tarzındaki bu yapılar çukur tabanlı olup, ahşap direk delikleri az sayıda merkezde saptanmıştır. Bu merkezlerdeki kulübeler, dikey ahşap direklerin aralarının da daha ince dallarla örüldüğü basit bir inşa tekniğine işaret etmektedir (Goring–Morris & Belfer–Cohen, 2008, s. 242;

Watkins, 2010, s. 622). Seramiksiz Neolitik Çağ (PPNA) ile birlikte bu inşa tekniğinin biraz daha geliştirildiği ve ahşap iskeletin çamur ile sıvandığı yuvarlak ya da oval yapıların inşa edildiği anlaşılmaktadır (M. Özdoğan, 2007, s. 21; Goring–Morris & Belfer–Cohen, 2013, s. 22). Çaltılar Höyük'ün yakın çevresinde ise *wattle and daub* tekniğiyle yapılan mimariye sahip en eski kalıntılar Girmeler'den bilinmektedir. MÖ 9. binyılın sonu, MÖ 8. binyılın başlarına tarihlenen evrede Girmeler yerleşimcileri evlerini bu tekniği kullanarak inşa etmiştir (Takaoğlu ve ark., 2014, s. 112, 115; Takaoğlu & Korkut, 2019, s. 486). Göller Bölgesi kazılarında Erken Neolitik I'de (çok belirgin mimari izler olmamasına rağmen) evlerin benzer bir teknik ile inşa edilmiş olabileceği önerilmektedir (Duru, 2008, s. 28; Umurtak, 2005, s. 1–2).⁵ Ege Adaları'nda da *wattle and daub* tekniği ile yapılmış mimari kalıntılara sahip yerleşimler açığa çıkartılmıştır. Bunlardan İkarıa Adası'ndaki Kerame I yerleşiminde MÖ 9. binyılın ikinci yarısında taş duvarları olmayan ahşap yapıların var olma olasılığı öne sürülmüştür (Sampson ve ark., 2012, s. 38). İç Anadolu Bölgesi'nde yer alan Pınarbaşı'nda da Girmeler ile yakın tarihlerde, yapı inşa tekniğinde benzer uygulamalar görülmektedir (Baird, 2012, s. 296–297). Bu teknik ile ilgili kanıtlar Neolitik Çağ ve Kalkolitik Çağ'ın geneli için Aşağıpınar (Karul, 2000, s. 132; E. Özdoğan, 2011, s. 214), Ilıpınar (Roodenberg & Roodenberg, 1999, s. 18)⁶, Menteşe (Roodenberg & Roodenberg, 2007, s. 397; Roodenberg, 2011, s. 24), Aktopraklık C (Karul & Avcı, 1999, s. 3) ve Toptepe (Karul, 2000, s. 133) başta olmak üzere Marmara Bölgesi kazılarında da bilinmektedir. Güneydoğu Avrupa'nın (Balkanlar) Neolitik ve Kalkolitik Çağ'a tarihlenen yerleşimlerde de çok sayıda yapı da aynı inşa tekniği kullanılarak yapılmıştır (Gimbutas, 1974, s. 286–287; Macanova, 2000, s. 60; Tringham, 2000, s. 23; Ridley ve ark., 2000, s. 99–100, 102; Borić, 2008, s. 122–123). Geç Kalkolitik Dönem'de benzer mimari kalıntılar Elmalı Ovası'ndaki Bağbaşı'nda görülmektedir (Eslick, 1992, s. 5–16). Erken Tunç Çağı'nda bu mimari gelenek Çaltılar sakinleri tarafından sürdürülmüş olup, yine aynı dönemde Çaltılar Höyük'e çok uzak bir konumda olmayan Karataş'ta (Warner, 1994, 144) da yapı duvarları zeminde taşlarla desteklenmiş *wattle and daub* tekniği ile yapılmıştır. Mimaride kerpiç ve ahşabın birlikte kullanıldığı duvar tekniği ise Bağbaşı Geç Kalkolitik Dönem yerleşmesinde de bilinmekle birlikte Bağbaşı'nda kerpiç kullanılan yapıların Çaltılar Höyük örneklerinden farklı bir tekniği vardır. Bağbaşı'nda kerpiç duvarın her iki yanına dikine ahşap direklerin yerleştirildiği, kerpiçlerin aralarına da ahşap hatıllar konulmuş olduğu önerilmektedir (Eslick, 1992, s. 76, plate 7a).

5 J. Mellaart'ta (1970, s. 16) Hacılar yerleşiminde çatıyı desteklemek için kullanılan ahşap direklerin Göller Bölgesi ile çevresinde daha eski bir geleneğe işaret ettiğini ve bölgenin dağlık alanlarındaki yerleşmelerde yapıların ahşaptan inşa edilmiş olabileceğini öne sürmüştür.

6 Ilıpınar yapı duvarlarında kullanılan ahşap direklerin açılan bir kanal içine yerleştirildiği saptanmıştır (Roodenberg, 2000, s. 185).

Çaltılar Höyük'te Geç Kalkolitik Dönem yapı formları dörtgen ve yuvarlak formdadır (Fig. 4–6). Yuvarlak planlı yapılara ait henüz bir örnek bulunmaktadır. Kazılan alanın genişlemesiyle birlikte yuvarlak planlı yapı sayısının artabileceği öngörülebilir. Marmara Bölgesi Neolitik ve Kalkolitik yapılarında görülen hafif çukur taban (Karul, 2011, s. 60) uygulaması Çaltılar Höyük yapılarında yoktur. *Wattle and daub* tekniği ile inşa edilmiş kare ve dikdörtgen planlı yapılar Geç Neolitik Dönem–Erken Kalkolitik Dönem'de Marmara bölgesinin iç kesimlerinde Aşağıpınar (E. Özdoğan, 2011, s. 214), Ilıpınar ve Menteşe (M. Özdoğan, 2011, s. 427; Karul, 2011, s. 59) yerleşimlerinde karşımıza çıkmakla birlikte, aynı teknik ile yapılmış yuvarlak planlı yapıların en erken örnekleri MÖ 9. binyılın sonlarında Çayönü yerleşmesinden bilinmektedir. Çayönü yapılarında ağaç direklerin toprağa girdiği bölümün taşlarla desteklendiği belirlenmiştir (Braidwood ve ark., 1981, s. 257; A. E. Özdoğan, 2007, s. 65) Benzer tarihlere sahip Kiklad'lardaki Kythnos Adası'daki Maroulas'ta da yuvarlak planlı taşların üst yapılarının da bu teknik ile yükseltildiği önerilmektedir (Sampson ve ark., 2002, s. 49–50; 2010). Marmara Bölgesinin kıyı kesimlerinde Geç Neolitik Dönem – Erken Kalkolitik Dönem'de ise; Fikirtepe, Pendik, İstanbul Yenikapı ve Aktopraklık'ta yarı gömülü tabanlı yuvarlak ya da oval yapılar aynı teknik ile inşa edilmiştir (Bittel, 1960, s. 31; Karul, 2011, s. 60, 63; M. Özdoğan, 2011, s. 423). Geç Kalkolitik Dönem yerleşimlerinden Liman Tepe ve Bakla Tepe'de de taş bir altlık / temel üzerindeki mimari unsurların aynı teknik ile inşa edildiği bilinmektedir (Erkanal, 2008, s. 168; Tuncel & Şahoğlu, 2018, s. 516, 520). Bakla Tepe Geç Kalkolitik Dönem yerleşimindeki iki adet yuvarlak planlı yapının duvarlarının sıvalı ya da sıvasız ağaçtan yapıldığı düşünülmektedir (Özkan & Erkanal, 1999, s. 37).

SONUÇ

Batı Anadolu'da Geç Kalkolitik Dönem'e tarihlenen çok sayıda yerleşme bulunmaktadır. Söz konusu yerleşmeler kıyı, ova ve mağara yerleşimleri olarak farklılık göstermektedir. Bunlarda kıyı ya da ovada yer alanların farklı boyutlardaki köy görünümünde oldukları, mimari geleneklerinde bulundukları coğrafyalarının karakteristik özelliklerini yansıtır. Mimaride kıyıda ya da kıyıya yakın bölgelerde bulunan Çaltılar Höyük, Bağbaşı, Bakla Tepe, Liman Tepe'de *wattle and daub* (farklı uygulamalar görülmekle birlikte) inşa tekniği görülürken, iç bölgelerde yer alan Aphrodisias ya da Beycesultan gibi merkezlerde ise taş ve kerpiç örgüden oluşan yapılara ait kalıntılar açığa çıkartılmıştır.

Kıydan içerde ve 1287 m yükseklikte yer alan Çaltılar Höyük Geç Kalkolitik Dönem yerleşim ise mimari teknik açıdan coğrafi konumu itibarıyla ayrılmaktadır. Çaltılar Höyük'te günümüze kadar yapılan araştırmalarda açığa çıkartılan kalıntılar yerleşimde mimaride *wattle and daub*

teknğinde yapılmış yapıların olduğunu ortaya koymuştur. İnşaat tekniklerinde görülen bu çeşitliliği açıklamak zordur. Bu geleneksel yaklaşım kültürel süreklilik, iklim, insan gücü ve ekonomik yapı ile bağlantılı olmalıdır. Teknik olarak bu tür yapıları inşa etmek çok büyük uzmanlık gerektirecek nitelikte olmasa da ortak katılımı gerektiren bir süreçtir. Aynı zamanda yapı inşaatında kullanılan malzemeler yakın çevrede kolayca ulaşılabilir konumdadır. Bununla birlikte rakım olarak oldukça yüksek bir seviyede yer alan yerleşimde *wattle and daub* tekniğinde inşa edilen yapıların, soğuk mevsimlerde ısınma anlamında sorun yaratacağı kesindir. Yapılarda ocak ya da ateş yakma yeri olabilecek kalıntılara da rastlanmamıştır. Bu durum ısınma sorununun nasıl çözüldüğü konusunu akla getirmektedir. Ahşabın mimaride ana unsur olduğu yapılarda ateş ile ilgili kanıtların olmaması doğaldır. Bu da bize ateş ile bağlantılı işlerin açık havada yapıldığını göstermektedir.

Yapılar ilk belirlemelere göre yaklaşık 6 ile 20–25 m² arasında değişen bir alan üzerine inşa edilmiştir. Bu da çekirdek ailelerin yaşayabileceği ya da depo olarak kullanılabilecek boyutlarda yapılar anlamına gelir ki, seramik ve diğer bulgular da bu yorumu destekler niteliktedir. Plan olarak ortaya konulabilenler kapsamında, yerleşimdeki yapılan farklı boyutta dikdörtgen ve yuvarlak planlı olduğu görülmüştür. Bu yapılardan dikdörtgen planlı yapılardan V.0. tabakada açığa çıkartılanı konut, V.1. mimari tabakada açığa çıkartılanlardan küçük olanı depo, büyük olanı ise konut olarak tanımlanmıştır. V.2. mimari tabakasındaki yuvarlak planlı yapının ise kullanım işlevi bilinmemektedir. En fazla yapının açığa çıkarıldığı V.1. mimari tabakası dikkate alındığında belirli bir yerleşim düzeninin olmadığı ve yapıların birbirine çok yakın inşa edildiği, yer seçiminin rastgele olduğu görülmektedir. Yerleşimde daha geniş alanda yapılacak çalışmalar yerleşim şeması hakkında daha net bilgiye ulaşılmasını sağlayacaktır. Yangın geçirmiş veya yanmamış yapılardaki buluntuların azlığı her iki durumda da yapıların boşaltıldığını göstermektedir. Bu veriler dahilinde Çaltılar Höyük Geç Kalkolitik Dönem yerleşimi gerek inşaat teknikleri gerekse plan açısından yakın coğrafyada yer alan Bağbaşı ile birliktelik ortaya koymakla birlikte, başka hiçbir yerleşim yeri ile karşılaştırmaya izin verecek kadar henüz geniş bir şekilde kazılmamıştır. Sonraki dönemlerde de bu mimari geleneğin devam ettiğini gösteren merkezlerden birisi yine Çaltılar Höyük'tür.

Çaltılar Höyük'te ortaya çıkarılan yapılarda kullanılan *wattle and daub* tekniğinin Neolitik Çağ'da Girmeler Mağarası'nda; Kalkolitik Çağ, Erken Tunç Çağı ve Orta Tunç Çağı'nda Çaltılar Höyük'te; MS 20-21. yüzyılda da Elmalı Ovası ve Seydikemer'de de görüldüğü olması; bu mimari tekniğin bölgede uzun bir süreçte insanlar tarafından gelenek olarak uygulandığını göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Aykurt, A., Büyükelosoy, K. & Oğuzhanoglu, U. (2023). Çaltılar Höyük 2021 yılı kazıları. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 42(1), 313–327.
- Aykurt, A., Büyükelosoy, K. & Oğuzhanoglu, U. (2024). Çaltılar Höyük 2022 yılı kazıları. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 43(4), 333–351.
- Bailey, D. W. (2000). *Balkan Prehistory: Exclusion, incorporation and identity*. Routledge.
- Baird, D. (2012). Pınarbaşı. Orta Anadolu’da Epi-Paleolitik konak yerinden yerleşik köy yaşamına. M. Özdoğan & N. Başgelen (Ed.), *Türkiye’de Neolitik Dönem. Yeni kazılar, yeni bulgular* (s. 285–311) içinde. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Bittel, K. (1960). Fikirtepe kazısı. V. Türk Tarih Kongresi, 12–17 Nisan 1956 (s. 29–36) içinde. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Borić, D. (2008). First households and house societies in European prehistory. A. Jones (Ed.), *Prehistoric Europe: Theory and Practices* (s. 109–142) içinde. Wiley–Blackwell.
- Braidwood, R. J., Çambel, H. & Schirmer, W. (1981). Beginnings of village–farming communities in Southeastern Turkey: Cayönü Tepesi, 1978 and 1979. *Journal of Field Archaeology*, 8(3), 249–258.
- Bryce, T. R. (2005). *The Kingdom of the Hittites*. Oxford University Press.
- Burke, A. A. (2004). *The architecture of defense: Fortified settlements of the Levant during the Middle Bronze Age* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. The University of Chicago.
- Coulton, J. J. (1989). Balboursa Survey. *Anatolian Studies*, 39, 12–13.
- Coulton, J. J. (1992). Balboursa Survey 1988, 1990. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 9, 47–57.
- Coulton, J. J. (1993). North Lycia before the Romans. J. Borchhardt & G. Dobesch (Ed.), *Akten des II. Internationalen Lykien-Symposiums* (s. 79–85) içinde. Verlag de Österreichische Akademie der Wissenschaften.
- Coulton, J. J. (1998). Highland cities in south–west Turkey: The Oinoanda and Balboursa Surveys. R. Matthews (Ed.), *Ancient Anatolia. Fifty Years’ Work by the British Institute of Archaeology at Ankara* (s. 225–236) içinde. British Institute at Ankara.
- Duru, R. (2008). *MÖ 8000’den MÖ 2000’e: Burdur–Antalya Bölgesi’nin altıbin yılı*. Suna – İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü.
- Efe, T. & Fidan, E. (2008). Complex two in the early bronze II upper town of Küllüoba near Eskişehir (With an appendix on the faunal remains by Can Y. Gündem). *Anatolica*, XXXIV, 67–102.
- Erkanal, H. (2008). Die neuen forschungen in Bakla Tepe bei İzmir. H. Erkanal, H. Hauptmann, V. Şahoğlu & R. Tuncel (Ed.), *Proceedings of the International Symposium. The Aegean in the Neolithic, Chalcolithic and the Early Bronze Age* (s. 165–177) içinde. Ankara Üniversitesi Sualtı Arkeolojik Araştırma ve Uygulama Merkezi (ANKÜSAM) Yayın No: 1.
- Erkanal, H. & Şahoğlu, V. (2016). Liman Tepe, an Early Bronze Age trade center in Western Anatolia: Recent Investigations. E. Pernicka, S. Ünlüsoy & S. W. E. Blum (Ed.), *Studio Troica Monographien 8, Early Bronze Age Troy: Chronology, Cultural Developments and Interregional Contacts* (s. 157–166) içinde. Verlag Dr. Rudolf Habelt GMBH.
- Eslick, C. (1992). *Elmalı–Karataş I. The Neolithic and Chalcolithic Periods: Bağbaşı and other sites*. Bryn Mawr College.
- Forget, M., Regev, L. & Gross, R. (2015). Physical and mineralogical properties of experimentally heated sun–dried mud bricks: Implications for reconstruction of environmental factors influencing the appearance of mud bricks in archaeological conflagration events. *Journal of Archaeological Science: Reports*, 2, 80–93. <https://doi.org/10.1016/j.jasrep.2015.01.008>
- Gimbutas, M. (1974). Achilleion: A Neolithic mound in Thessaly; preliminary report on 1974 excavations. *Journal of Field Archaeology*, 1 (3–4), 277–302. <https://www.jstor.org/stable/529295>.
- Goring–Morris, A. N. & Belfer–Cohen, A. (2008). A roof over one’s head: Developments in near eastern residential architecture across the Epipalaeolithic–Neolithic transition. J. P. Bocquet Appel & O. Bar Yosef (Ed.), *The Neolithic demographic transition and its consequences* (s. 239–286) içinde. Springer.
- Goring–Morris, A. N. & Belfer–Cohen, A. (2013). Houses and households: A Near Eastern perspective. D. Hofmann & J. Smyth (Ed.), *Tracking the Neolithic house in Europe – Sedentism, architecture and Practise* (s. 19–44) içinde. Springer. https://doi.org/10.1007/978–1–14614–5289–8_2.
- Hawkins, J. D. (1998). Tarkasnawa king of Mira: “Tarkondimos”, Boğazkoy sealings and Karabel. *Anatolian Studies*, 48, 1–31.
- Horejs, B. & Schwall, C. (2014). Interaction as a stimulus? Çukuriçi Höyük and the transition from the Late Chalcolithic to the Early Bronze Age in Western Anatolia. S. Dietz, F. Mavridis, Ž. Tankosić & T. Takaoğlu (Ed.), *Communities in Transition: The Circum–Aegean Area During the 5th and 4th Millennia BC* (s. 530–537) içinde. Oxbow Books.
- Karal, N. (2000). Die vorbronzezeitliche Architectur in Ostthrakien. S. Hiller & V. Nikolov (Ed.), *Karanovo III: Beiträge Zum Neolithikum in Südosteuropa* (s. 131–136) içinde. Phoibos Verlag.

- Karul, N. (2011). The emergence of Neolithic life in south and east Marmara region. R. Krauß (Ed.), *Beginnings—new research in the appearance of the Neolithic between Northwest Anatolia and the Carpathian Basin* (s. 57–65) içinde. Verlag Marie Leidorf GmbH.
- Karul, N. & Avcı, M. B. (1999). Neolithic communities in the Eastern Marmara Region: Aktopraklık C. *Anatolica*, XXV, 1–15.
- Korfmann, M. & Kromer, B. (1993). Demircihüyük, Beşik-Tepe, Troia. Eine zwischenbilanz zur chronologie dreier orte in westanatolien. *Studia Troica* 3, 135–171.
- Koşan, O. Z. (2009). *Neolitik Çağ'dan Erken Tunç Çağı sonuna kadar Anadolu'da savunma mimarisi* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Kromer B., Korfmann, M. & Jablonka, P. (2003) Heidelberg radiocarbon dates for Troia I to VIII and Kumtepe. G. A. Wagner, E. Pernicka & H. P. Uerpmann (Ed.), *Troia and the Troad. Scientific Approaches, Natural Science in Archaeology* (s. 43–54) içinde. Springer.
- Macanova, V. (2000). Neolithische siedlung bei rakitovo. Stratigraphie und chronologie. S. Hiller & V. Nikolov (Ed.), *Karanovo III: Beiträge zum Neolithikum in Südosteuropa* (s. 59–73) içinde. Phoibos Verlag.
- Mellaart, J. (1970). *Excavations at Hacilar I*. Edinburgh University Press.
- Mellink, M. J. (1995). Homer, Lycia, and Lukka. S. P. Morris & J. B. Carter (Ed.), *The ages of homer. A tribute to emily townsend vermeule* (s. 33–42) içinde. University of Texas.
- Momigliano, N. (2013). Çaltılar arkeolojik projesi 2012/ Çaltılar archaeological project. *ANMED Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri*, 2013(11), 178–184.
- Momigliano, N., Greaves, A., Hodos, T., Aksoy, B., Brown, A., Kibaroglu, M. & Carter, T. (2011). Settlement history and material culture in Southwest Turkey: Report on the 2008–2010 survey at Çaltılar Höyük (Northern Lycia). *Anatolian Studies*, 61, 61–121. <https://doi.org/10.1017/S0066154600008796>
- Mytum, H. & Meek, J. (2020). Experimental archaeology and roundhouse excavated signatures: the investigation of two reconstructed Iron Age buildings at Castell Henllys, Wales. *Archaeological and Anthropological Sciences*, 12(3), 1–19. <https://link.springer.com/article/10.1007/s12520-020-01028-y>
- Naumann, R. (1991). *Eski Anadolu mimarlığı* (B. Madra, Çev.). Türk Tarih Kurumu Yayınevi.
- Niemeier, W. D. (1999). Mycenaeans and Hittites in war in western Asia Minor. R. Laffineur (Ed.), *Aegaeum 19, POLEMOS: Le contexte guerrier en Egee a l'âge du Bronze* içinde (s. 141–155). University of Texas.
- Özdoğan, A. E. (2007). Çayönü. M. Özdoğan & N. Başgelen (Ed.), *Türkiye'de Neolitik Dönem: Yeni kazılar, yeni bulgular* (s. 57–97) içinde. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Özdoğan, E. (2011). The emergence of Neolithic life in South and East Marmara Region. R. Krauß (Ed.), *Beginnings—New research in the appearance of the Neolithic between Northwest Anatolia and the Carpathian Basin* (s. 213–223) içinde. Verlag Marie Leidorf GmbH.
- Özdoğan, E. (2016). “Kanlıgeçit – an Anatolian model of an Urban Center in Eastern Thrace: An Overview. E. Pernicka, S. Ünlüsoy & S. W. E. Blum (Ed.), *Studia Troica Monographien 8, Early Bronze Age Troy: Chronology, cultural developments and interregional contacts* (s. 97–207) içinde. Verlag Dr. Rudolf Habelt GMBH.
- Özdoğan, M. (2007). Amidst Mesopotamia-centric and Euro-Centric approaches: The changing role of the Anatolian Peninsula between the East and the West. *Anatolian Studies*, 57, 17–24.
- Özdoğan, M. (2011). Archaeological evidence on the westward expansion of farming communities from eastern Anatolia to the Aegean and the Balkans. *Current Anthropology*, 52 (4), 415–430.
- Özdoğan, M., Karul, N. & Özdoğan, E. (2003). Mezraa-Teleilat Höyüğü 4. dönem çalışmaları. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 25(2), 235–244.
- Özkan, T. & Erkanal, H. (1999). *Tahtalı Barajı kurtarma kazısı projesi*. İzmir.
- Ridley, C., Wardle, K. A., Mould, C. A., Smith, J. C., Housely, R., Hubbard, R., Musgrave, J. & Phelps, B. (2000). Servia I: Anglo-Hellenic rescue excavations 1971–73. *The British School at Athens. Supplementary Volumes*, 32, 1–370. <https://www.jstor.org/stable/40856111>.
- Robb, J. (2007). *The Early Mediterranean Village: Agency, material culture, and social change in Neolithic*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511499647>.
- Roodenberg, J. (2000). Early village development at Ilıpınar, NW Anatolia. S. Hiller & V. Nikolov (Ed.), *Karanovo III: Beiträge Zum Neolithikum in Südosteuropa* (s. 185–191) içinde. Phoibos Verlag.
- Roodenberg, J. (2011). Investigations at Menteşe Höyük in the Yenişehir Basin (1996–1997). *Anatolica*, XXXVII, 21–36.
- Roodenberg, J. & Alpaslan-Roodenberg, S. (1999). Doğu Marmara Bölgesi: Ilıpınar Kazıları. *Arkeoloji ve Sanat*, 89, 16–21.
- Roodenberg, J. & Alpaslan-Roodenberg, S. (2007). Ilıpınar ve Menteşe: Doğu Marmara'da Neolitik Döneme ait iki yerleşme. M. Özdoğan & N. Başgelen (Ed.), *Türkiye'de Neolitik Dönem: Yeni Kazılar, Yeni Bulgular* (s. 393–400) içinde. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

- Sampson, A., Kozłowski, J. K., Kaczanowska, M. & Giannouli, B. (2002). The Mesolithic Settlement at Maroulas, Kythnos. *Mediterranean Archaeology and Archaeometry*, 2 (1), 45–67. <https://www.maajournal.com/index.php/maa/article/view/26>.
- Sampson, A., Kaczanowska, M. & Kozłowski, J. K. (2010). *The Prehistory of the island of Kythnos (Cyclades, Greece) and the Mesolithic settlement at Maroula*. Polish Academy of Arts and Sciences.
- Sampson, A., Kaczanowska, M. & Kozłowski, J. K. (2012). *Mesolithic occupations and environments on the island of ikaria, Aegean, Greece*. Polska Akademia Umiejętności.
- Stevanović, M. (1997). The age of clay: The social dynamics of house destruction. *Journal of Antropological Archaeology*, 16, 334–395. <https://doi.org/10.1006/jaar.1997.0310>.
- Şahoğlu, V. & Tuncel, R. (2014). New Insights into the Late Chalcolithic of Coastal Western Anatolia: A view from Bakla Tepe. İzmir. B. Horejs & M. Mehofer (Ed.), *Western Anatolia before Troy ProtoUrbanisation in the 4th Millennium BC?*. *Proceedings of the International Symposium held at the Kunsthistorisches Museum Wien, Vienna, Austria, 21–24 November, 2012* (s. 65–82) içinde. Austrian Academy of Sciences, Vienna.
- Takaoğlu, T. & Korkut, T. (2019). MÖ 9. binyıl sonunda Girmeler Mağarası. A. Ören & E. Erdan (Ed.), *Doğudan Batıya 70. Yaşında Serap Yaylalı'ya sunulan yazılar* (s. 485–500) içinde. Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Takaoğlu, T., Korkut, T., Erdoğan, B. & Işın, G. (2014). Archaeological evidence for 9th and 8th millennia BC at Girmeler Cave near Tlos in SW Turkey. *Documenta Praehistorica*, XLI, 111–118.
- Tringham, R. (2000). Southeastern Europe in the transition to agriculture in Europe: Bridge, buffer, or mosaic. T. D. Price (Ed.), *Europe's First* (s. 485–500) içinde. Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Tuncel, R. & Sahoğlu, V. (2018). The Chalcolithic of Coastal Western Anatolia: A view from Liman Tepe, İzmir. S. Dietz, F. Mavridis, Ž. Tankosić & T. Takaoğlu (Ed.), *Communities in transition: The circum-Aegean area during the 5th and 4th millennia BC* (s. 513–529) içinde. Oxbow Books.
- Quiles, M. P. (2022). Studying daub: Orientations for the macroscopic analysis of earth building fragments in archaeology. *Advances in Archaeological Practice*, 10(4), 440–451. <https://doi.org/10.1017/aap.2022.22>.
- Umurtak, G. (2005). Burdur–Antalya Bölgesi'nde Neolitik Çağ mimarlık gelenekleri gözlemler–değerlendirmeler. *Colloquium Anatolicum*, IV, 1–15.
- Warner, J. L. (1994). *Elmalı–Karataş II: The Early Bronze Age village of Karataş*. Bryn Mawr College.
- Watkins, T. (2010). New light on Neolithic revolution in south–west Asia. *Antiquity*, 84, 621–634. <https://doi.org/10.1017/S0003598X00100122>.
- Wernick, N. (2016). Once More Unto the Breach: A Re–Examination of Beni Hasan's 'Battering Ram' and 'Glacis'. *Zeitschrift für Ägyptische Sprache und Altertumskunde*, 143(1), 106–128. <https://doi.org/10.1515/zaes-2016-0008>.
- Wright, G. (1968). Tell el–Yehūdiyāh and the Glacis. *Zeitschrift des Deutschen Palästina–Vereins*, 84(1), 1–17.

AKÇADAĞ (MALATYA) ERKEN TUNÇ ÇAĞI ARAŞTIRMALARI: YÜKSEK YAYLA KÜLTÜRLERİ VE SERAMİK REPERTUVARI

AKÇADAĞ (MALATYA) EARLY BRONZE AGE RESEARCH: HIGHLAND CULTURES AND CERAMIC REPERTOIRE

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 9 Aralık 2024	Received: December 9, 2024
Hakem Değerlendirmesi: 11 Aralık 2024	Peer Review: December 11, 2024
Kabul: 6 Mart 2025	Accepted: March 6, 2025

DOI: 10.22520/tubaar.1598606

Sevgi DÖNMEZ*

ÖZET

2020-2021 yılları araştırma sezonunda Akçadağ İlçesi sınırları içerisinde gerçekleştirilen arkeolojik yüzey araştırmaları neticesinde onlarca Erken Tunç Çağı (ETÇ) yerleşimi saptanmıştır. Akçadağ'ın jeomorfolojik ve coğrafi özellikleri, ETÇ topluluklarının yerleşim modelleri, üretim ilişkileri ve buna bağlı olarak gelişen seramik repertuarı ve bölgelerarası kültürel etkileşimdeki rollerinin aydınlatılması açısından önemli veriler sağlamıştır. Akçadağ Ovası, Sultansuyu ve Tohma havzalarında tespit edilen ETÇ yerleşimlerindeki seramik repertuarı, Yukarı Fırat Havzası yerleşimleri ile yoğun kültürel etkileşime işaret ederken Akçadağ sınırları içerisindeki Nurhak Dağları'nın kuzeydoğu uzantıları üzerinde yer alan yüksek yaylalardaki yerleşim modelleri ve seramikler, bölgenin pastoral mobilize toplulukları tarafından yoğun olarak kullanılmış olduğunu göstermektedir. ETÇ'de kullanılan yüksek yayla yerleşimlerinin stratejik konumu ve bu yerleşimlerin bir kısmında tespit edilen ve kurgan tipi gömü geleneğini yansıtan kromleklerin varlığı, bölgedeki mobilize pastoral toplulukların savunma ve kontrol temelli bir örgütlenmeyi içeren yeni bir sosyo-kültürel modele doğru evrildiğine işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Akçadağ, Erken Tunç Çağı, Kurgan, Seramik, Yerleşim Modelleri

* Doç. Dr., İnönü Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Malatya / Türkiye
e-posta: sevgi.donmez@inonu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0597-6585

ABSTRACT

As a result of the archaeological surface surveys conducted during the 2020-2021 research season within the borders of Akçadağ District, dozens of Early Bronze Age (EBA) settlements were identified. The geomorphological and geographical characteristics of Akçadağ have provided significant data on the settlement patterns, production relations, and ceramic repertoire of EBA communities, as well as their roles in interregional cultural interactions. The ceramic repertoire observed in the EBA settlements located in the Akçadağ Plain and the Sultansuyu and Tohma basins indicates intense cultural interactions with settlements in the Upper Euphrates Basin. Meanwhile, the settlement patterns and ceramics found on the highlands situated along the northeastern extensions of the Nurhak Mountains within Akçadağ's borders suggest that the region was heavily utilized by mobile pastoral communities. The strategic location of the highland settlements inhabited during the EBA, along with the presence of cromlechs reflecting the kurgan burial tradition at some of these settlements, points to an evolution towards a new socio-cultural model among the mobile pastoral communities in the region, comprising a defense- and control-oriented organization.

Keywords: Akçadağ, Early Bronze Age, Kurgan, Ceramic, Settlement Pattern

GİRİŞ

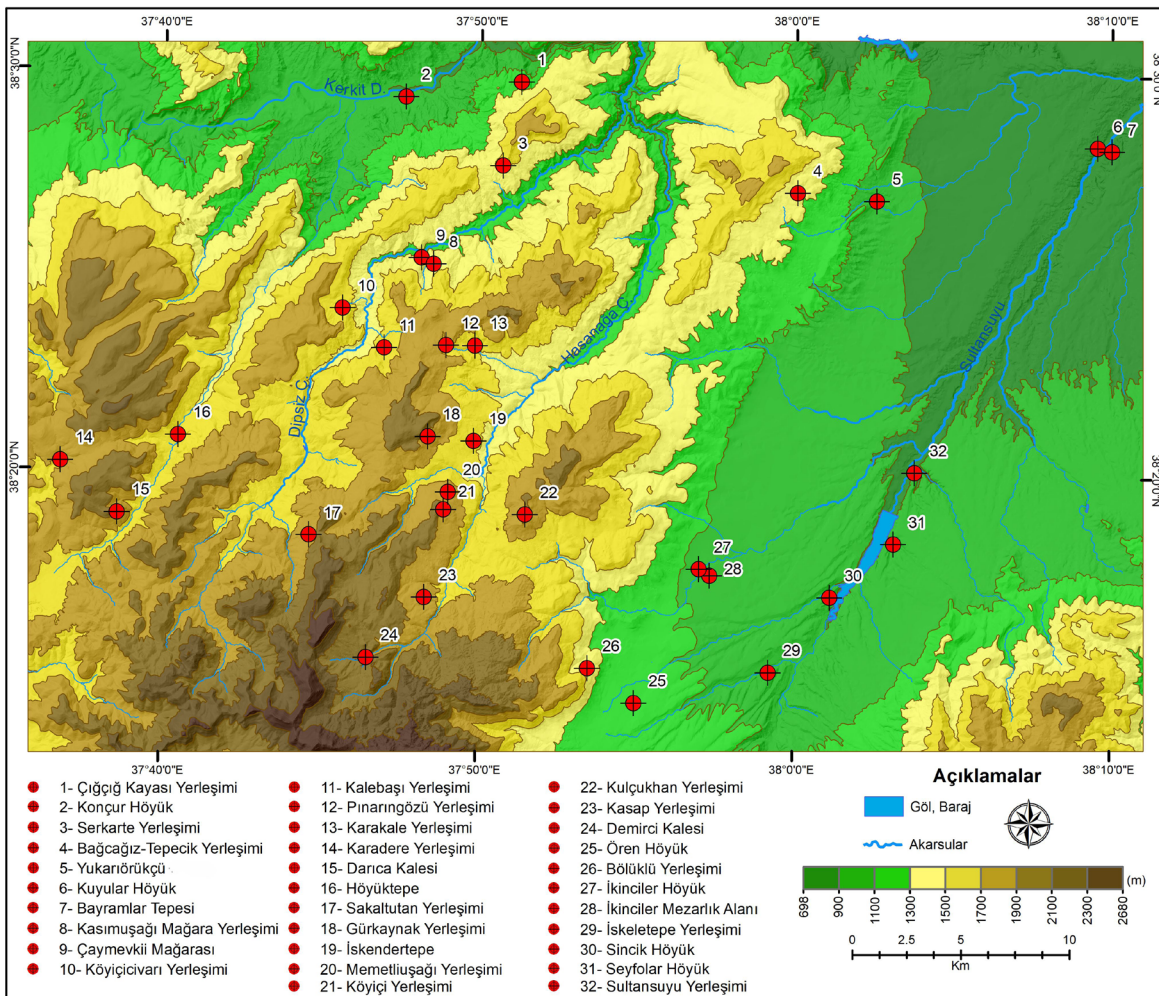
Doğu Anadolu'nun Yukarı Fırat Bölümü'nde yer alan Akçadağ İlçesi, rakımı 800 m ile 2600 m arasında değişen bir saha içerisinde, Nurhak Dağları'nın kuzeydoğu uzantıları üzerinde çok sayıda platonun yer aldığı bir bölgedir (Arslan, 2002, s. 19). Akçadağ ilçesi, Tohma Havzası ile Orta Anadolu'ya, Sultansuyu Havzası ile Güneydoğu Anadolu'ya uzanan iki önemli geçiş güzergâhına sahiptir. Tohma Havzası ve Sultansuyu Havzası'nın birleştiği alanlar alüvyal düzlüklerden ve vadi taraçalarından oluşmaktadır. Arazide yükseklik arttıkça kireçli görünüm yoğunlaşmaktadır. Tohma Vadisi, Yazıhan-Akçadağ sınırı boyunca yaygın kireçtaşı kayalık alanları ile sert bir topografya sunar (Solak & Ünlüoğlu, 2012, s. 126-127). Tohma Vadisi'nden güneye doğru uzanan, derin akarsu vadileri ile yarılmış, yükseklikleri 1500-1800 m arasında değişen, genel olarak yatay duruşlu kireçtaşı bir yapıya sahip platolar, Levent, Büyükköy ve Doğanlar platoları olarak adlandırılmaktadır (Arslan 2002, s. 26-32). Sultansuyu Havzası'nın batısında ve Elbistan topraklarında yer alan Nurhak Dağları, Sultansuyu Havzası'na paralel olarak

kuzeydoğu yönünde uzanmakta ve Tohma Vadisi ile bölünmektedir. Nurhak Dağları üzerinde kuzeye doğru uzanan ve Tohma Vadisi ile birleşen derin akarsu vadileri aracılığıyla Elbistan Ovası ve Adıyaman-Gölbaşı'na kadar ulaşım sağlanmaktadır. Sultansuyu Havzası ise güneyde Islahiye, güneydoğuda Şanlıurfa'ya ulaşan geçitlerin kuzeyde birleşme noktasını oluşturmaktadır.

2020-2021 yılları araştırma sezonunda Akçadağ'da gerçekleştirilen "Bronz Çağı ve Demir Çağı" konulu yüzey araştırmalarında çok sayıda Erken Tunç Çağı (ETÇ) yerleşimleri saptanmıştır (Fig. 1). Akçadağ ETÇ araştırmaları, Arslantepe ETÇ kronolojisi esas alınarak alt dönemlere ayrılmıştır (Frangipane, 2019, s. 73, Tablo 1). Akçadağ'ın yüksek yaylalarında, vadi geçitlerinde ve havzalarda tespit edilen ETÇ yerleşimlerinden elde edilen seramik bulgular, bölgede, yerleşimlerin ETÇ II-III'de büyük bir artış gösterdiğine, ETÇ I yerleşimlerinin ise Malatya Ovası'nda karşımıza çıkan höyükleşmenin aksine sırt ve tepelerde yoğunlaştığına işaret etmektedir (Tablo 1).

Figür 1

Akçadağ Erken Tunç Çağı Yerleşimleri / Akçadağ Early Bronze Age Settlements

Tablo 1Akçadağ Erken Tunç Çağı Yerleşimleri / *Early Bronze Age Settlements in Akçadağ*

Yerleşimler / Settlements	Yerleşim Modelleri / Settlement Patterns	ETÇ I / EBA I	ETÇ II / EBA II	ETÇ III / EBA III
Bağcağız-Tepecik	Sırt / Ridge	X	X	X
İskeletepe	Tepe / Hill	X	X	X
Yukarıörtükçü	Sırt / Ridge	X	X	X
Çılgıç Kayası	Sırt / Ridge	X	?	
Gürkaynak	Tepe / Hill	X	X	?
Karadere	Sırt / Ridge	X	X	?
Höyüktepe	Sırt / Ridge	?	X	X
Köyiçi	Sırt / Ridge		X	X
Memetliuşağı	Sırt / Ridge	X	X	X
Köyiçicivarı	Düz / Flat	X	?	
İkinciler Höyük	Höyük / Mound	?	X	X
İkinciler Mezarlık Alanı	Tepe / Hill	?	X	X
Ören Höyük	Höyük / Mound	?	X	X
Bayramlar Tepesi	Tepe / Hill		X	X
Seyfolar Höyük	Höyük / Mound	?	X	X
Sincik Höyük	Höyük / Mound		X	?
Çaymekkii	Mağara ve Sırt / Cave and Ridge		X	X
Darıca Kalesi	Tepe / Hill		X	X
Demirci Kalesi	Sırt / Ridge		X	X
Pınarın Gözü	Sırt / Ridge		X	X
İskendertepe	Tepe / Hill		X	X
Karakale	Sırt / Ridge		X	X
Kalebaşı	Tepe / Hill		X	X
Kasap	Düz / Flat		X	X
Kuyular Höyük	Höyük / Mound		X	X
Konçur Höyük	Höyük / Mound		?	X
Sakaltutan	Tepe / Hill	X	X	X
Kulçukhan	Tepe / Hill	X	X	X
Kasımuşağı Mağarası	Mağara / Cave		X	X
Serkarte	Tepe / Hill		X	X
Bölüklü	Sırt / Ridge	?	X	X
Sultansuyu	Sırt / Ridge		X	?

Akçadağ'ın havza ve yüksek yayla yerleşimlerinde saptanan ETÇ seramiklerinin büyük bir kısmı, Yukarı Fırat Havzası'nda ETÇ boyunca görülen dışı siyah, içi kırmızı veya tam tersi, açık "red black burnished ware" (RBBW), tek renkli "monochrome ware" seramiklerin alt grubu olan kahverengi açık "brownish burnished ware", siyah açık "black burnished ware", koyu

yüzlü "dark faced ware" seramiklerden oluşmaktadır (Palumbi, 2008, s. 95). Ayrıca, yoğunlukla havza ve ova yerleşimlerinde saptanan boya bezemeli seramikler, Yukarı Fırat Havzası'nda ETÇ II-III'de bilinen boya bezemeli seramikler ile benzer olup yüksek yayla yerleşimlerinde yok denecek kadar azdır.

Akçadağ'ın jeolojik özellikleri ve coğrafi yapısı göz önüne alındığında, bu sahada yapılan ETÇ araştırmaları, Yukarı Fırat Havzası'nda yüksek yayla kültürleri ile rakımı düşük alanlarda yer alan yerleşimlerin bulgularının karşılaştırılması, bölgeler arası kültürel ilişkilerin aydınlatılması, bölgedeki ETÇ topluluklarının sosyal örgütlenme ve üretim ilişkilerine dair tartışmalara katkı sağlayacak önemli veriler sunmaktadır.

AKÇADAĞ OVASI, SULTANSUYU HAVZASI VE TOHMA HAVZASI ERKEN TUNÇ ÇAĞI YERLEŞİMLERİ VE SERAMİK REPERTUVARI

2020 yılı Akçadağ araştırmaları, rakımı düşük ovalık alanlarda, vadi geçitlerinde ve havzalarda gerçekleştirilmiştir. Bu araştırmalar neticesinde ETÇ'ye ait seramik materyal sunan höyük, sırt ve tepe yerleşimlerinin varlığı tespit edilmiştir.

Akçadağ Sultansuyu Havzası Yerleşimleri

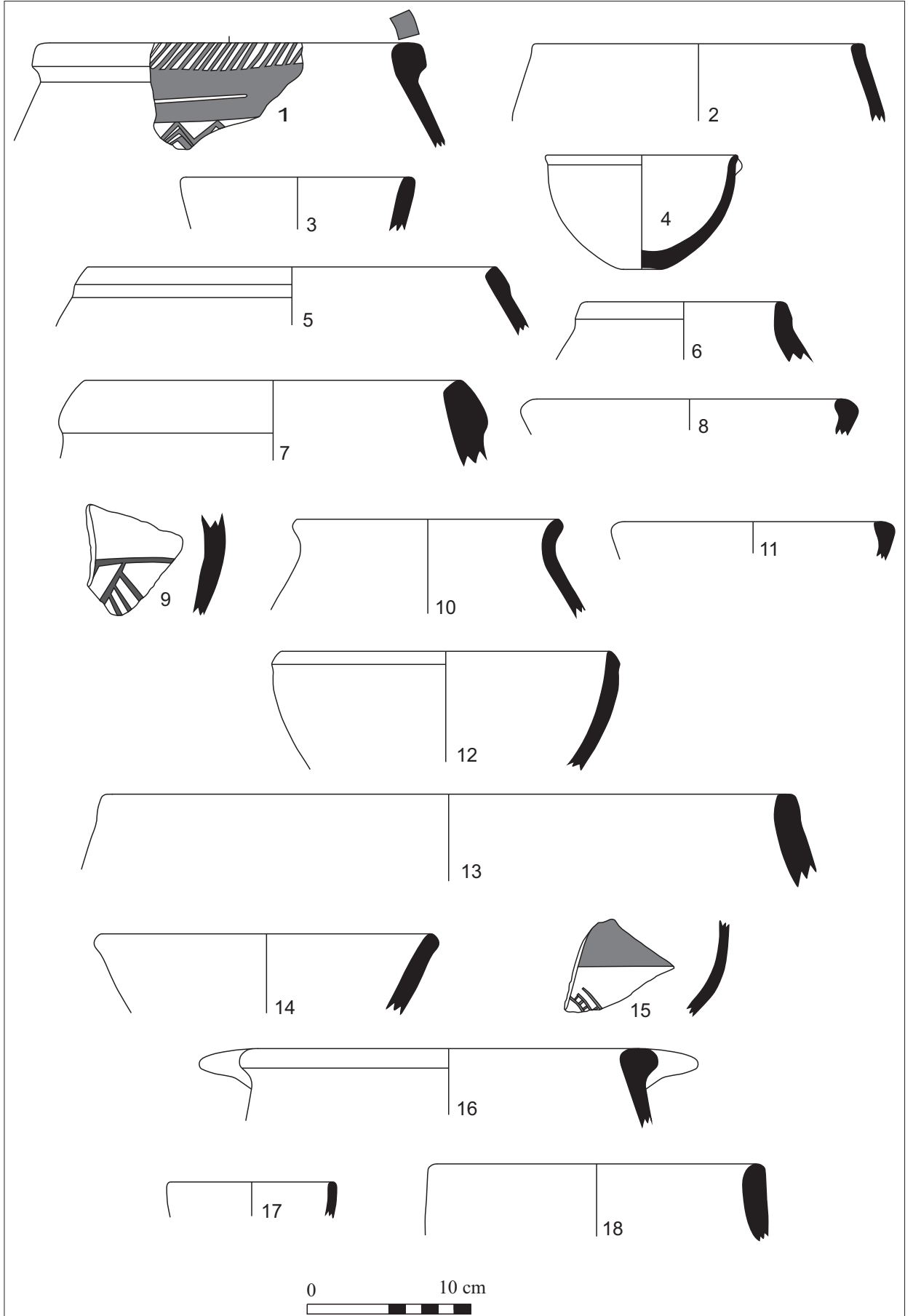
Bağcağız-Tepecik yerleşimi, Sultansuyu Havzası'nın 10 km batısında yer alan Karamağara Köyü sınırları içerisinde, deniz seviyesinden yaklaşık 1378 m yükseklikte, 80 x 50 m ebatlarında, kuzey-güney eğimli bir arazi üzerine kurulmuş bir sırt yerleşimidir. Yerleşimin yüzeyinde ETÇ I-II-III'ü temsil eden çok sayıda seramik materyal saptanmıştır (Dönmez, 2022a, s. 208, Res. 12). Yerleşimde bulunan çok sayıda boya bezemeli örnekler arasında, boya bezemeli bir çömlek parçası (Lev.1.1), Yukarı Fırat Havzası'nda ETÇ III'te oldukça yaygın bir boya bezeme geleneğini temsil etmektedir (Conti & Persiani, 1993, Fig. 10.4; Özfirat & Sagona, 1996-97, Fig. 10.1-2; Di Nocera, 2012, s. 111). Yerleşimde ETÇ II'ye ait, geniş ağızlı, boyunsuz, şişkin gövdeli çömlek (Lev.1.2), Gelinciktepe (Palmieri, 1967, Fig. 12.5) ve Arslantepe VIC'den (Conti & Persiani, 1993, Fig. 6.5) bilinen form özelliklerine sahiptir. Kırmızı siyah açık mal grubuna giren kâse (Lev.1.3), form ve yapım özellikleri bakımından, Geç Kalkolitik sonu ve ETÇ I'de Yukarı Fırat Havzası'nda bilinen, Kura-Aras etkili seramikler ile benzerdir (Esin, 1987, Lev. 53.242; Palumbi, 2008, Fig. 3.31/1, 4.12/1, 6.57/2; Işıklı, 2015, Fig. 6). ETÇ I'i temsil eden bir diğer kâse (Lev.1.4), bahçe tarımı faaliyetleri sırasında açılan çukurdan açığa çıkan dışı siyah, içi kırmızı renkli çömlek içerisinde bir bütün olarak bulunmuştur. Ağız kenarı memecikli olan bu kâsenin dışı kırmızı, içi siyah renkte olup Arslantepe (Palumbi, 2008, s. 226, Fig. 6.9/2-4) ve Dışlık Tepe'de (Dönmez, 2019, Fig. 2.2) bulunan kâse formları ile oldukça benzerdir.

Sultansuyu Havzası'nda, İkinciler köyü sınırları içerisinde, deniz seviyesinden 1062 m yükseklikte, yaklaşık 81 m x 100 m ebatlarındaki İkinciler Höyük ve höyüğün yaklaşık 300 m güneydoğusunda yer alan bir tepe üzerine kurulmuş İkinciler Mezarlığı'nda ETÇ II-III'ü temsil eden seramikler saptanmıştır. İkinciler Höyük yüzeyinde

toplanan ve ETÇ'ye tarihlendirebileceğimiz, kırmızı siyah açık mal, elde yapılmış çok sayıda amorf gövde parçalarının tarihlendirilmesi yapılamadığından höyüğün ETÇ I'de yerleşim görüp görmediği anlaşılamamıştır. Ağız kenarı kalınlaştırılmış, koyu yüzlü seramik grubu içerisinde değerlendirebileceğimiz, boyunsuz, şişkin gövdeli çömlek parçası (Lev.1.5), Yukarı Fırat Havzası'nda Korucutepe (Kelly-Buccelatti, 1974, Fig. 24. E10-11) ve İmikuşağı (Özfirat & Sagona, 1996-97, Fig. 5.1) yerleşimlerinde ETÇ II-III geçiş aşamasında görülen çömlek formlarını yansıtmaktadır. İkinciler Mezarlık Alanı'nda bulunan ağız kenarı kalınlaştırılmış, kısa boyunlu, şişkin gövdeli çömlek (Lev.1.6), ETÇ II-III geçiş aşamasına tarihlendirilen bir form olup Arslantepe VID (Conti & Persiani, 1993, Fig. 8.4), İmikuşağı (Özfirat & Sagona, 1996-97, Fig. 6.4) ve Korucutepe'den (Kelly-Buccelatti, 1974, Fig. 24.E11c) bilinmektedir. İkinciler Mezarlığı'nda saptanan kırmızı siyah açık mal amorf gövde parçaları form vermediğinden, bu parçaların ETÇ'nin hangi alt dönemine ait olduğu anlaşılamamıştır.

Sultansuyu Havzası'nda, deniz seviyesinden 1143 m yükseklikte, yaklaşık 230 m x 200 m ebatlarında oldukça büyük bir höyük yerleşimi olan Ören Höyük yüzeyinde çok sayıda ETÇ'ye ait seramik parçaları tespit edilmiştir. Höyük yüzeyinde tespit edilen kırmızı siyah açık mal amorf gövde parçalarının tarihlendirilmesi yapılamadığından, höyüğün ETÇ I'de yerleşim görüp görmediği anlaşılamamıştır. Yukarı Fırat Havzası'nın yerel kap repertuarını temsil eden, kırmızı siyah açık mal grubuna ait, ağız kenarı kalınlaştırılmış, kısa boyunlu çömlek (Lev.1.7), Arslantepe VIC (Conti & Persiani, 1993, Fig. 6.5) ve Korucutepe'de (Kelly-Buccelatti, 1974, Fig. 24.E7d), ETÇ II ve III'te bilinen bir formu yansıtmaktadır. ETÇ III'ün kahverengi açık mal grubuna giren, içbükey ağızlı kâse (Lev.1.8), form özellikleri bakımından Arslantepe VID (Conti & Persiani, 1993, Fig. 9.9) ve İmikuşağı'ndan (Özfirat & Sagona, 1996-97, Fig. 10.11) bilinen boya bezemeli kâseler ile benzerdir. Ören Höyük yüzeyinde saptanan boya bezemeli bir amorf parça (Lev.1.9), ETÇ II'de Malatya Ovası'nda Gelinciktepe (Palmieri, 1967, Fig. 18-19) ve Arslantepe VIC'de (Conti & Persiani, 1993, Fig. 7.4-6) bilinen boya bezeme geleneğini yansıtmaktadır.

Sultansuyu Havzası'nda, deniz seviyesinden yaklaşık 750 m yükseklikte doğal bir tepe üzerine kurulmuş 100 m x 70 m ebatlarında Bayramlar Tepesi yerleşiminde, kahverengi açık mal grubuna ait seramik materyal saptanmıştır. Kısa boyunlu, dışı çekik ağızlı, şişkin gövdeli çömlek (Lev. 1.10), Korucutepe'de (Kelly-Buccelatti, 1978, Pl. 112.M) ETÇ II-III'de, Murat Höyük'te (Özdemir, 1921, Fig. 12.26) ETÇ III'te bilinen bir formdur. ETÇ III'ün tipik kâse formunu yansıtan örnek (Lev. 1.11), Norşuntepe (Hauptmann, 1972, Lev. 74.2-3, 75.2) ve Arslantepe VID'de (Conti & Persiani, 1993, Fig. 11.6) açığa çıkarılan ETÇ III kâse formları ile benzerdir.

Levha 1Akçadağ Havza Yerleşimleri Erken Tunç Çağı Seramikleri / *Early Bronze Age Ceramics of the Basin Settlements in Akçadağ*

Sultansuyu Havzası içerisinde, Bayramlar Tepesi'nin yaklaşık 700 m batısında, 40 m x 30 m ebatlarında küçük ölçekli bir höyük yerleşimidir. Höyük, modern tarım nedeniyle büyük oranda tahrip olmuş Kuyular Höyük yerleşiminde, kırmızı siyah açık ve koyu yüzlü mal grubuna ait seramik parçaları saptanmıştır. Ağız kenarı hafif kalınlaştırılmış, koyu yüzlü, derin kâse (Lev. 1.12), Gelinciktepe (Palmieri, 1967, Fig. 12.5), Arslantepe VID (Conti & Persiani, 1993, Fig. 8.9), İmikuşağı (Özfırat & Sagona, 1996-97, Fig. 7.6) ve Korucutepe'den (Kelly-Buccelatti, 1974, Fig. 24.E24) bilinen, ETÇ II-III geçiş aşaması kâse formları ile benzerdir.

Sultansuyu Havzası içerisinde, Kömekavak Köyü'nün 1 km güneybatısında, deniz seviyesinden 966 m yükseklikte, 110 m x 4 m ebatlarında, dalgalı morfolojiye sahip doğal tepelik alan üzerine kurulmuş İskeletepe yerleşimi yüzeyinde saptanan, kahverengi açık mal grubuna ait, ağız kenarı hafif kalınlaştırılmış, uzun boyunlu, geniş ağızlı çömlek (Lev.1.13), form özellikleri bakımından, Gelinciktepe (Palmieri, 1967, Fig. 11.13), Arslantepe VIC (Conti & Persiani, 1993, Fig. 7.7), İmikuşağı (Özfırat & Sagona, 1996-97, Fig. 4.1) ve Korucutepe'den (Kelly-Buccelatti, 1974, Fig. 24.E11d) bilinmekte olup ETÇ II-III geçiş aşamasına tarihlendirilmiştir. İskeletepe yerleşiminin Geç Kalkolitik sonu, ETÇ I'de yerleşim gördüğüne işaret eden kırmızı siyah açık mal grubuna giren derin kâse (Lev.1.14), form özellikleri bakımından Tepecik'te (Esin, 1982, Pls. 75.1-2) Geç Kalkolitik dönemin sonlarına, Arslantepe VIB1'de (Palumbi, 2008, Fig. 4.12/4) ETÇ I'e tarihlendirilmiştir. İskeletepe yerleşiminin Güneydoğu Anadolu ile Malatya Ovası arasında kalan geçiş bölgesi üzerindeki önemli bir yerleşim olduğuna işaret eden ETÇ II-III geçiş aşamasına ait, kırmızımsı kahverengi boya bezemeli amorf parça (Lev.1.15), "*Karababa Boyalı*" olarak adlandırılan gruba girmektedir (Conti & Persiani, 1993, s. 384; Rova, 2000, s. 236, Fig. 6.9-11; Abay, 2007, s. 405). Bu boya bezeme geleneği, Malatya Ovası'nda, Arslantepe VIC (Conti & Persiani, 1993, Fig. 12.7) ve Gelinciktepe'den (Palmieri, 1967, Fig. 19.6, 21) bilinmektedir.

Sultansuyu Barajı'nın doğu bankında, deniz seviyesinden 908 m yükseklikte, Karapınar Köyünün 1,7 km kuzeyinde, kuzey, doğu ve batı yamaçları derin vadilik alanlara uzanan doğal tepelik bir alan üzerine kurulmuş, kuzeydoğu-güneybatı yönünden yaklaşık 500 m uzunluğunda, doğu batı yönünden 200 m genişliğinde bir alana yayılan Seyfolar Höyüğü'nde, ETÇ'ye ait, kırmızı siyah açık mal grubuna giren amorf gövde parçaları ve kahverengi açık seramikler saptanmıştır. Kahverengi açık mal grubuna ait, ağız kenarı kalınlaştırılmış, ağız kenarından tutamaklı çömlek parçasının formu (Lev. 1.16), Değirmen-tepe (Esin, 1987, Pl. 54.14), Köşkerbaba (Bilgi, 1987b, Pl. 149. B.66), İmikuşağı (Özfırat & Sagona, 1996-97, Fig.

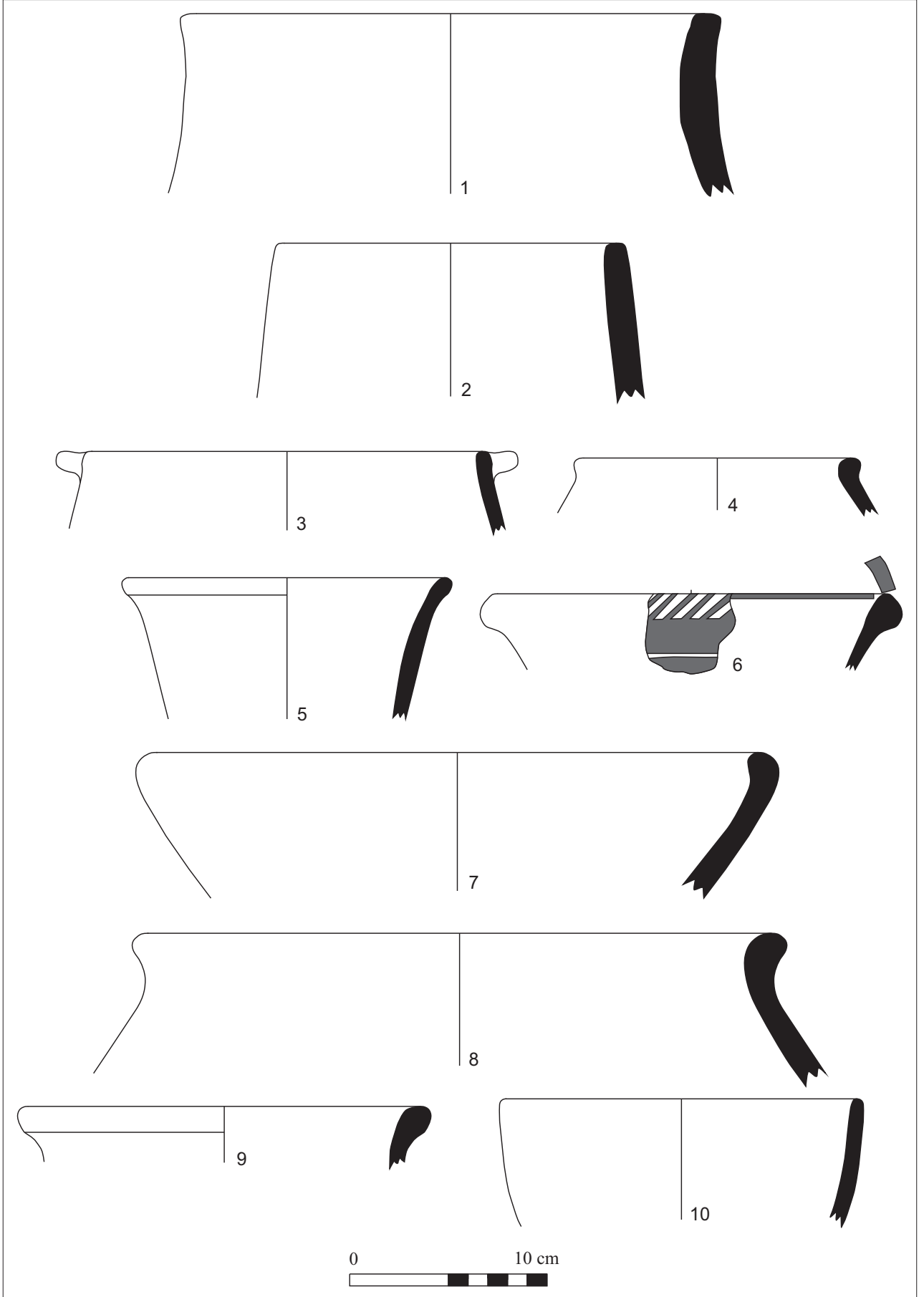
4.3), Tepecik (Esin, 1979, Pl. 62.16), Arslantepe VID (Conti & Persiani, 1993, Fig. 10.2) ve Gelinciktepe'den (Palmieri, 1967, Fig. 14.13) bilinmekte olup ETÇ II sonu-ETÇ III boyunca kullanılmıştır. Kahverengimsi gri renkte, açık kâse (Lev. 1.17), Arslantepe VIC (Conti & Persiani, 1993, Fig. 7.4), Korucutepe (Kelly-Buccelatti, 1974, Fig. 24.E23) ve İmikuşağı'nda (Özfırat & Sagona, 1996-97, Fig. 10.4), ETÇ II- III geçiş aşaması kâse formları ile benzerdir.

Sahilköy'ün 900 m kuzeyinde, deniz seviyesinden 876 m yükseklikte, Sultansuyu Barajı'nın batı bankında, Kuzeydoğu-güneybatı yönünde yaklaşık 160 m uzunluğunda, doğu batı yönünde yaklaşık 80 m genişliğinde bir alana yayılan Sincik Höyük yerleşiminin yüzeyinde saptanan düz boyunlu, hafif dışa çekik ağızlı çömlek (Lev. 1.18), form özellikleri bakımından ETÇ II'de Gelinciktepe (Palmieri, 1967, Fig. 11.10) ve Arslantepe VIC'den (Conti & Persiani, 1993, Fig. 7.9) bilinen çömlekler ile benzerdir.

Deniz seviyesinden 908 m yükseklikte, Aydınlar Köyü'nün 1.7 km kuzeybatısında, Sultansuyu Havzası'nın doğusunda, 60 m x 30 m ebatlarında, yüksek tepelik bir alanda yer alan ve yoğunluklu olarak Ortaçağ buluntuları sunan Sultansuyu yerleşiminde saptanan kırmızı siyah açık, şişkin gövdeli bir çömleğe ait amorf gövde parçası muhtemelen ETÇ II'ye ait olmalıdır. Yerleşimin ebatları ve bulunduğu konum göz önüne alındığında ETÇ'de, muhtemelen geçici kamp alanı olarak kullanılmış olmalıdır.

Akçadağ Ovası Yerleşimleri

Akçadağ Ovası'nda, Yukarıörükçü Köyü'nün 500 m doğusunda, deniz seviyesinden 1023 m yükseklikte, köyün eski mezarlık alanı üzerinde 160 m x 140 m ebatlarında bir alana yayılan doğal tepelik alanın sırtına kurulmuş Yukarıörükçü yerleşimi yüzeyinde saptanan seramik parçaları, ETÇ I-II-III boyunca yerleşimin kullanıldığına işaret etmektedir (Dönmez, 2022a, s. 208, Res. 10-11). Uzun boyunlu, kırmızı siyah, açık çömlek parçası (Lev. 2.1), Yukarı Fırat Havzası'nda Arslantepe VIA, VIB1, VIB2'de (Palumbi, 2008, Fig. 3.20/7, 4.4/6; 6.8/8, 6.20/5; Palumbi, 2012, Fig. 3.b), Norşuntepe'de (Palumbi, 2008, Fig. 6.48/2) ETÇ I'de, Kuzeydoğu Anadolu'da Karaz (Işıklı, 2005, Lev. 15) ve Sos Höyük VA (Sagona & Sagona, 2000, Fig. 6.3) ve Transkafkasya'da Treli'den (Sagona, 2018, Fig. 5.9/5) bilinen Kura-Aras çömlek formunu yansıtmaktadır. Geniş ağızlı, düz boyunlu, kırmızı siyah açık bardak (Lev. 2.2), Sos Höyük Vb (Sagona, 2000, Fig. 9.1), Arslantepe VIB1 (Palumbi, 2008, Fig. 6.9/1; Palumbi, 2012, Fig. 3. e), Taşkun Mevkii (Palumbi, 2008, Fig. 6.32/2) ve Tepecik'te (Palumbi, 2008, Fig. 6.55/1) ETÇ I, Gelinciktepe'de (Palmieri, 1967, Fig. 10.2) ETÇ II'de görülen seramik formları ile benzerdir.

Levha 2Akçadağ Havza Yerleşimleri Erken Tunç Çağı Seramikleri / *Early Bronze Age Ceramics of the Basin Settlements in Akçadağ*

Ağız kenarından tutamaklı, geniş ağızlı, kırmızı siyah açkılı çömlek (Lev. 2.3), Arslantepe VIC-VID (Conti & Persiani, 1993, Fig.6.3-4, 8.10), Norşuntepe (Hauptmann, 1976, Pl. 52.7) ve İmikuşağı'ndaki (Özfırat & Sagona, 1996-97, Fig. 7.2) çömlek formları ile benzer olup ETÇ II sonu-ETÇ III geçiş aşamasına tarihlendirilmiştir. Ağız kenarı hafif dışa çekik, kısa boyunlu, siyah açkılı çömlek formu (Lev. 2.4), Norşuntepe (Hauptmann, 1979, Pl. 45.5), Korucutepe (Kelly-Buccelatti, 1974, Fig. 24.E2, E10), İmikuşağı (Özfırat & Sagona, 1996-97, Fig. 6.4) ve Arslantepe VID'den (Conti ve Persiani, 1993, Fig.10.1, 11.4-5) bilinmekte olup ETÇ II-III geçiş aşamasına tarihlendirilmiştir. Ağız kenarı kalınlaştırılmış, boyunlu çömlek parçası (Lev. 2.5), İmikuşağı (Özfırat & Sagona, 1996-97, Fig. 5.2,4) ve Korucutepe'de (Kelly-Buccelatti, 1974, Fig. 24.E1, E1a) ETÇ II-III boyunca kullanılmış çömlek formlarını yansıtmaktadır. Ağız kenarı boya bezemeli çömlek parçası (Lev. 2.6) Yukarı Fırat Havzası'nda ETÇ III'te oldukça yaygın bir boya bezeme geleneğini yansıtmaktadır (Conti & Persiani, 1993, Fig.11.5,7; Özfırat ve Sagona, 1996-97, Fig. 10.3,7,13). Yukarıörükçü yerleşiminde, ETÇ III'ü temsil eden kâse formları arasında, içbükey ağızlı kâse (Lev. 2.7), Arslantepe VID (Conti & Persiani, 1993, Fig. 11.1, 6), Norşuntepe (Hauptmann, 1972, Pls. 74.2-3, 75.1) ve Korucutepe'de (Kelly-Buccelatti, 1974, Fig. 24.E27) ETÇ III'te yaygın kullanılan kâseler ile benzer formdadır.

Akçadağ Tohma Havzası Yerleşimleri

Tohma Havzası içerisinde, deniz seviyesinden 916 m yükseklikte, Esenbey Mahallesi'nin 3,3 km doğusunda yer alan, yaklaşık 70 m x 50 m ebatlarında, doğal tepelik bir alan üzerine kurulmuş olan Konçur Höyük yüzeyinde saptanan kahverengi açkılı seramikler yanında çok sayıda kırmızı siyah açkılı amorf seramik parçaları ETÇ'ye tarihlendirilmiştir. Kısa boyunlu, dışa çekik ağızlı, ağız kenarı yuvarlatılmış çömlek (Lev. 2.8), Yarımca Höyüğü (Kökten, 1976, Pl. 12.15), Korucutepe (Kelly-Buccelatti, 1974, Fig. 24.E6), Arslantepe VID (Conti & Persiani, 1993, Fig. 11.4) ve Murat Höyük'te (Özdemir, 2021, Fig. 12.26) ETÇ III'de bilinen bir çömlek formuna sahiptir. Ağız kenarı kalınlaştırılmış, uzun boyunlu çömlek formu (Lev. 2.9), İmikuşağı (Özfırat & Sagona, 1996-97, Fig. 3.3) ve Korucutepe'de (Kelly-Buccelatti, 1974, Fig. 24.E6b) ETÇ II-III geçiş aşaması çömlek formları ile benzerdir. Tohma Havzasının güneyinde, Çatalbahçe Köyü sınırları içerisinde, deniz seviyesinden yaklaşık 1195 m yükseklikte, yaklaşık 15 m x 30 m ebatlarında, Çığçı Kayası adı verilen kayalık alan ve çevresinde Geç Kalkolitik sonu-ETÇ I'e tarihlendirebileceğimiz koyu yüzlü seramik parçaları saptanmıştır. Koyu yüzlü, kötü açılanmış, el yapımı kâse (Lev. 2.10), Tepecik (Palumbi, 2008, Fig. 3.31/1), Arslantepe VIB1 (Palumbi, 2012, Fig. 4. b) ve Değirmentepe'de (Esin, 1987, Pls. 55.249-250) saptanan kâse formları ile benzerdir.

Yerleşim, bulunduğu konum ve ebatları göz önüne alındığında, ETÇ'de, muhtemelen geçici kamp alanı olarak kullanılmış olmalıdır.

AKÇADAĞ-NURHAK DAĞLARI ERKEN TUNÇ ÇAĞI YERLEŞİMLERİ VE SERAMİK REPERTUVARI

Akçadağ'ın yüksek yayla kültürlerine ışık tutacak ETÇ araştırmaları, Nurhak Dağları'nın kuzeydoğu uzantıları üzerinde yer alan vadi geçitleri, yaylalar ve tepelik alanlar üzerinde gerçekleştirilmiştir. Yukarı Fırat Havzası'nın mobilize gruplarına ait maddi kültür kalıntıları, Nurhak Dağları'nın kuzeydoğu uzantıları üzerinde yer alan sırt yerleşimleri, mağara yerleşimleri, kaya altı yerleşimleri ve tepe yerleşimlerinde yoğun olarak tespit edilmiştir.

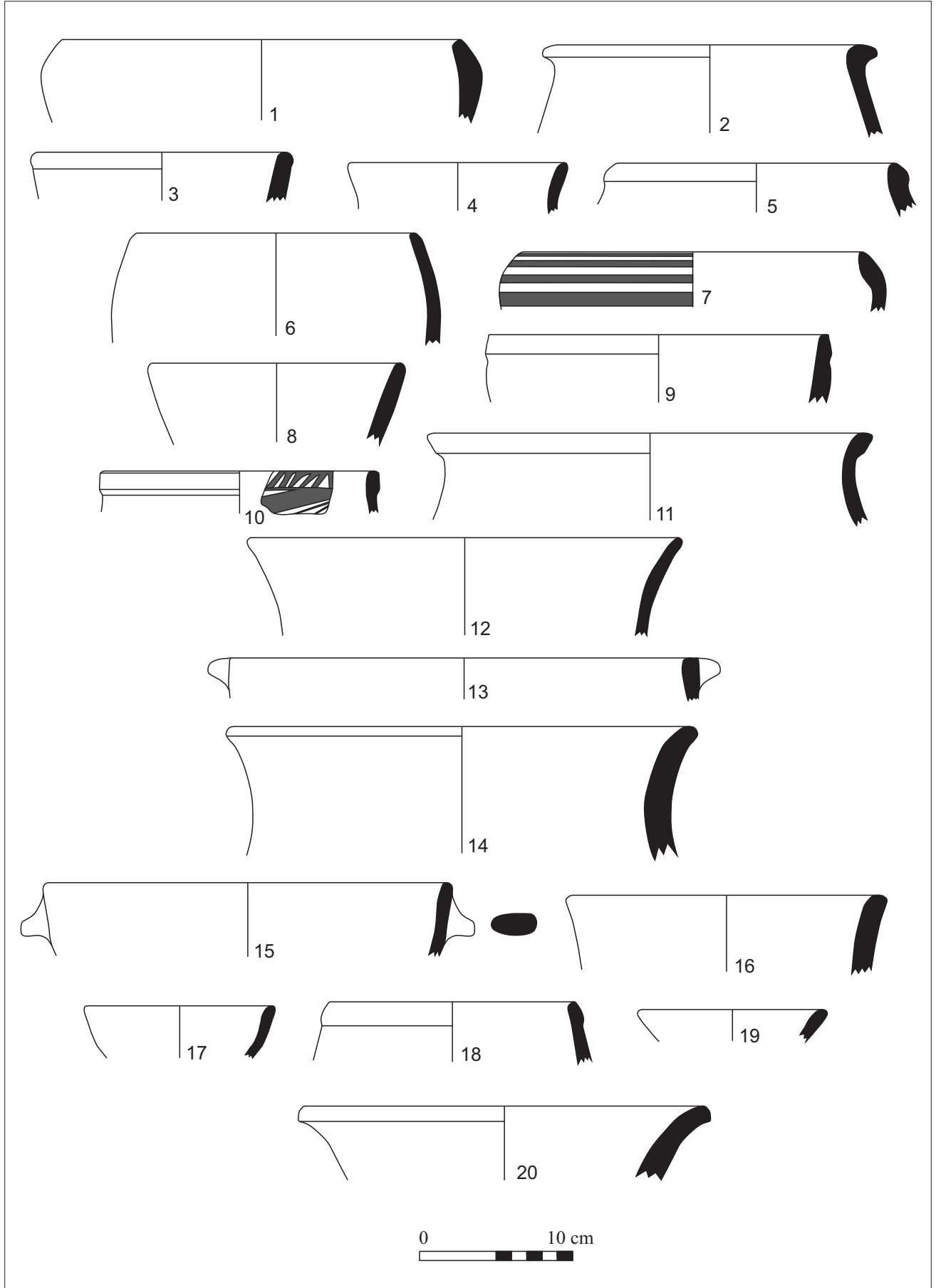
Çaymekkii Mağara Yerleşimi Kasımuşağı Mağarası

Kasımuşağı Köyü sınırları içerisinde, modern köy yerleşiminin 1,6 km kuzeyinde, kuzey ve batı yamacı derin vadilere açılan tepelik alanın üzerinde yer alan kireçtaşı kayalık alan ve bu alanda doğal olarak oluşmuş, deniz seviyesinden 1313 m yükseklikteki Çaymekkii Mağarası'nda ve kaya altında (Fig. 2a), çok sayıda ETÇ seramikleri ve öğütme taşları tespit edilmiştir (Dönmez, 2023, Res. 6-7). Kuzey ve güney olmak üzere iki girişi bulunan Çaymekkii Mağarası'nın uzunluğu 26 m, ortalama genişliği 13 m ve yüksekliği yaklaşık 10 m'dir. Mağaranın kuzey girişinin önünde yer alan kaçak kazı çukurlarından taş duvar kalıntıları açığa çıkmıştır (Fig. 2b). Yerleşimde tespit edilen, bazalttan yapılmış öğütme taşları (Fig. 2c), Gelinciktepe'de bulunan ve ETÇ II'ye tarihlendirilen öğütme taşları ile benzerdir (Palmieri, 1967, Fig. 27). 80 m x 50 m ebatlarında bir alana yayılan Çaymekkii kayalık alanı ve çevresindeki küçük buluntular ve mimari kalıntılar, yerleşimin ETÇ II-III'de kalıcı yerleşim olarak kullanıldığına işaret etmektedir.

Figür 2

Çaymekkii Yerleşimi (a), Taş Duvar Kalıntıları (b) ve Öğütme Taşları (c) / Çaymekkii Settlements (a), Stone Wall Ruins (b) and Grinding Stones (c).

Levha 3Akçadağ Yüksek Yayla Yerleşimleri Erken Tunç Çağı Seramikleri / *Early Bronze Age Ceramics of the Highland Settlements in Akçadağ*

Yerleşimde tespit edilen seramikler, kırmızı siyah açık, kahverengimsi açık ve kahverengimsi siyah alacalı (Mottled Ware) olmak üzere üç gruba ayrılmıştır. İçbükey ağızlı kâse (Lev. 3.1), form bakımında, Arslantepe VID (Conti & Persiani, 1993, Fig. 9.9, 11.1), İmikuşağı (Özfırat & Sagona, 1996-97, Fig. 10.9), Şemsiyetepe (Darga, 1987, Pl. 188.7) ve Korucutepe’de (Kelly-Buccelatti, 1974, Fig. 24.E27) açığa çıkarılan, çoğunlukla boya bezemeli ETÇ III kâse formları ile benzerdir. Kırmızı siyah açık, ağız kenarı kalınlaştırılmış, geniş ağızlı, kısa boyunlu çömlek (Lev. 3.2), Gelinciktepe (Palmieri, 1967, Fig. 11.2) ve İmikuşağı’nda (Özfırat & Sagona, 1996-97, Fig. 6.7) ETÇ II ve ETÇ III’de bilinen çömlek formlarını yansıtmaktadır. Çaymevkii Mağara yerleşiminin 270 m kuzeybatısında, Kuruçay Deresi’nin 170 m güneyinde, vadilik alanın yamacında, deniz seviyesinden 1327 m yükseklikte, Kasımuşağı Mağarası’nda saptanan kırmızı siyah açık, şişkin gövdeli çömleklere ait amorf seramikler, yapım kalitesi anlamında Çaymevkii yerleşiminde saptanan seramiklerle benzer olup, muhtemelen ETÇ II-III’e ait olmalıdır.

Darıca Kalesi

Modern Darıca Köyü’nün 3,8 km güneybatısında, Akçadağ ile Elbistan arasındaki sınır noktada, Kale adı verilen mevkide, deniz seviyesinden 1920 m yükseklikte, 100 m x 60 m ebatlarında, batı-doğu eğimli bir tepenin doğusunda yer alan sarp kayalık alanların taş duvarlarla birleştirilmesiyle oluşturulan ve bir savunma yerleşimi özelliği taşıyan Darıca Kalesi’nde çoğunlukla form

vermeyen çok sayıda kırmızı siyah açık seramik parçaları tespit edilmiştir. Demir Çağı’nda ve Ortaçağ’da önemli bir savunma yerleşimi olan Darıca Kalesi’nin ilk defa ETÇ II’den itibaren yerleşim gördüğüne işaret eden seramik bulgular arasında ağız kenarı kalınlaştırılmış, kırmızı siyah açık derin kâse parçası (Lev. 3.3), Arslantepe VID (Conti & Persiani, 1993, Fig. 8.9), İmikuşağı (Özfırat & Sagona, 1996-97, Fig. 7.6) ve Korucutepe’den (Kelly-Buccelatti, 1974, Fig. 24.E24) bilinen ETÇ II-III geçiş aşaması kâse formları ile benzerdir.

Demirci Kalesi

Nurhak Dağları’nın kuzeydoğu uzantıları üzerinde, Modern Kepez Bucağı ve Çevirme Köyü’nün ortak yaylası olarak işlev gören, etrafı çeşitli dağlarla çevrilmiş olan Başyurt Yaylası’nda, deniz seviyesinden 1896 m yükseklikte, doğu-batı eğimli bir tepenin üzerinde, kuzey ve doğu yamacı sarp kayalık alandan oluşan Demirci Kalesi yer almaktadır (Fig. 3a). Yaklaşık 350 m x 2000 m ebatlarındaki Demirci Kalesi’nin güneybatı yamacında dışı siyah, içi kırmızı, kahverengi tonlarda, elde yapılmış, bazıları iyi, bazıları kötü açılanmış çok sayıda seramik parçaları saptanmıştır. Demirci Kalesi’nin yaklaşık 200 m güneybatısında, deniz seviyesinden 1896 m yükseklikte, özellikle ETÇ seramiklerinin yoğun olarak bulunduğu yamaca yakın konumda, zeminden yükseklikleri 30-40 cm, çapları 2-3 m arasında değişen, oval veya yuvarlak formda, üzeri irili ufaklı taşlarla kapatılmış, muhtemelen kurgan olabilecek 10’dan fazla kromlek tespit edilmiştir (Fig. 3b).

Figür 3

Demirci Kalesi Güney Yamacı (a) ve Demirci Kurganları (b) / *Demirci Fortress Southern Slope (a) and Demirci Kurgans (c).*

Demirci Kalesi'nin güneybatı yamacında tespit edilen seramikler arasında, uzun boyunlu çömlek formları (Lev. 3.4), Gelinciktepe (Palmieri, 1967, Fig. 11.25) ve Korucutepe'de (Kelly-Buccelatti, 1974, Fig. 24.E3) ETÇ II-III çömlek formları ile benzerdir. Kısa boyunlu, şişkin gövdeli, ağız kenarı kalınlaştırılmış çömlek (Lev. 3.5), Gelinciktepe (Palmieri, 1967, Fig. 11.13), İmikuşağı (Özfırat & Sagona, 1996-97, Fig. 4.6), Korucutepe (Kelly-Buccelatti, 1974, Fig. 24.E10) ve Arslantepe VID'den (Conti & Persiani, 1993, Fig. 8.4) bilinmekte olup ETÇ II-III geçiş aşamasına tarihlendirilmiştir.

Köyiçi Yerleşimi

Modern Ortaköy Köyü'nün 320 m güneybatısında, deniz seviyesinden 1890 m yükseklikte, bazaltik kayaların yoğun olduğu güney-kuzey eğimli bir tepe üzerine kurulmuş, yaklaşık 130 m x 50 m ebatlarında bir sırt yerleşimi olan Köyiçi yerleşiminin yüzeyinde dışı siyah içi kırmızı ya da kahverengi, elde yapılmış seramikler, kahverengi açıkta seramikler ve boyalı seramik parçaları saptanmıştır. Yerleşimin güney-kuzey eğimli batı yamacı üzerindeki kayalık alanların taş duvarlar örülerek birleştirildiği anlaşılmaktadır. Ağız kenarı hafif kalınlaştırılmış, şişkin gövdeli kâse formu (Lev. 3.6), ETÇ II'de Gelinciktepe'de (Palmieri, 1967, Fig. 12.5), ETÇ II-III geçiş aşamasında İmikuşağı'nda (Özfırat & Sagona, 1996-97, Fig. 6.12) ve ETÇ III'de Köşkerbaba'da (Bilgi, 1987b, Pl. 149.A-246) bilinen bir formdur. Köyiçi yerleşiminden saptanan kâse parçası (Lev. 3.7), ETÇ III'de Yukarı Fırat Havzası yerleşimlerinde, özellikle boya bezemeli çömleklerde sıklıkla kullanılan bir forma sahiptir (Kelly-Buccelatti, 1974, Fig. 24.E27; Bilgi, 1987a, Pl. 131.A205; Conti & Persiani, 1993, Fig. 9.10, 11.9; Özfırat ve Sagona, 1996-97, Fig. 10.11). Hafif dışa çekik ağızlı derin kâse (Lev. 3.8) ETÇ II'de Gelinciktepe'de kullanılan bir formdur (Palmieri, 1967, Fig. 10.7). Ağız kenarı kalınlaştırılmış, şişkin gövdeli bir başka çömlek (Lev. 3.9), Arslantepe VID'den (Conti & Persiani, 1993, Fig. 10.3) bilinen çömlek ile benzerdir. Ağız kenarı kalınlaştırılmış, boya bezemeli çömlek parçası (Lev. 3.10), ETÇ III'te Yukarı Fırat Havzası'nda oldukça yaygın kullanılan boya bezeme geleneğine sahiptir (Koşay, 1976, Pl. 110; Darga, 1987, Pl. 187; Özfırat ve Sagona, 1996-97, Fig. 9.4). Kırmızı siyah açıkta mal grubuna giren, ağız kenarı kalınlaştırılmış çömlek (Lev. 3.11), ETÇ II-III geçiş aşamasında İmikuşağı'nda kullanılan formdur (Özfırat & Sagona, 1996-97, Fig. 3.2, 5.6).

Gürkaynak Yerleşimi

Gürkaynak Köyü'nün 640 m kuzeybatısında, deniz seviyesinden 1881 m yükseklikte, güney-kuzey eğimli bir arazide ve peyzaja hâkim bir noktada, yaklaşık 70 m x 39 m ebatlarında, bazaltik kayaların yoğun bulunduğu bir tepelik alanda yer alan ve bir sırt yerleşimi olan

Gürkaynak yerleşiminde saptanan kırmızı siyah açıkta, uzun boyunlu, şişkin gövdeli çömlek parçası (Lev. 3.12), Taşkun Mevkii'nde (Palumbi, 2008, Fig. 6.31/9) ETÇ I'e, Gelinciktepe'de (Palmieri, 1967, Fig. 10.9) ETÇ II'ye tarihlendirilen çömlek formları ile benzerdir. Ağız kenarından tutamaklı, kahverengi açıkta çömleğin formu (Lev. 3.13), Arslantepe VIC (Conti & Persiani, 1993, Fig. 6.5) ve İmikuşağı'nda (Özfırat & Sagona, 1996-97, Fig. 7.2) ETÇ II-III geçiş aşamasına tarihlendirilen çömlek formlarını yansıtmaktadır.

Karadere Yerleşimi

Darıca Köyü'nün 5,1 km batısında, deniz seviyesinden 1700 m yükseklikte, kuzeydoğu-güneybatı eğimli bir tepe üzerine kurulmuş, yaklaşık 150 m x 140 m ebatlarında bir sırt yerleşimi olan Karadere yerleşimi yüzeyinde ETÇ'nin üç alt dönemini temsil eden seramik materyal tespit edilmiştir. Yerleşimin özellikle kuzey-kuzeydoğu ve kuzeybatı yamacı volkanik kayalardan oluşmaktadır. Karadere yerleşiminde saptanan kırmızı siyah açıkta, uzun boyunlu, dışa çekik ağızlı çömlek (Lev. 3.14), Taşkun Mevkii'nde (Palumbi, 2008, Fig. 6.31/9) ETÇ I'e ve Gelinciktepe'de (Palmieri, 1967, Fig. 11.25) ETÇ II'ye tarihlendirilen çömlek formları ile benzerdir. Kırmızı siyah açıkta, gövdesinden tutamaklı kâse formu (Lev. 3.15), Arslantepe VIB1'de bilinen bir form olup ETÇ I'in başlarına tarihlendirilmiştir (Palumbi, 2008, Fig. 6.9/4). Uzun boyunlu, kırmızı siyah açıkta çömlek (Lev. 3.16), form özellikleri bakımından Arslantepe VIB2'de (Palumbi, 2008, Fig. 6.20/5) ETÇ I'in sonlarına, Gelinciktepe'de (Palmieri, 1967, Fig. 11.24) ETÇ II'ye tarihlendirilmiştir. Ayrıca bu çömlek formu Kalecik yerleşiminin yüzey malzemesinde de tespit edilmiştir (Kökten, 1974, Lev. 29.138). Kahverengi astarlı kâse (Lev. 3.17), Arslantepe VID'de ETÇ III'ün başlarından itibaren kullanılan kâse formlarını yansıtmaktadır (Conti ve Persiani, 1993, Fig. 8.7). Ağız kenarı kalınlaştırılmış çömlek (Lev. 3.18), Arslantepe VID'de (Conti ve Persiani, 1993, Fig. 9.6) ve İmikuşağı'nda (Özfırat & Sagona, 1996-97, Fig. 5.1) ETÇ II-III geçiş aşamasında kullanılan çömleklerin formu ile benzerdir.

Pınaringözü Yerleşimi

Tataruşağı Köyü'nün 1 km batısında, deniz seviyesinden 1635 m yükseklikte, yaklaşık 150 m x 65 m ebatlarında bir sırt üzerine kurulmuş Pınaringözü yerleşiminin yüzeyinde çok sayıda ETÇ seramiğinin yanı sıra yoğun olarak çakmaktaşı çekirdek parçaları ve çakmaktaşı aletler saptanmıştır (Dönmez, 2023, Res. 2). Yerleşimin yüzeyinde saptanan kaçak kazı çukurundan, taş duvar kalıntıları açığa çıkmıştır. Yerleşim, kuzey ve doğu yönünden akarsu vadisine ulaşan sarp kayalık alandan oluşmaktadır. Yerleşimde saptanan, geniş ağızlı, siyah açıkta kâse (Lev. 3.19), Gelinciktepe'de ETÇ II'de

bilinen bir forma sahiptir (Palmieri, 1967, Fig. 12.2). Kırmızı siyah açık mal grubuna ait, ağız kenarı kalınlaştırılmış, kavisli bir boyna sahip, dışbükey ağızlı çömlek (Lev. 3.20), ETÇ II-III geçiş aşamasında Korucutepe (Kelly-Buccelatti, 1974, Fig. 24.E8B) ve İmikuşağı'nda (Özfırat & Sagona, 1996-97, Fig. 3.3) kullanılan çömleklerle benzerdir.

Höyüktepe Yerleşimi

Modern Darıca Köyü'nün içinde, deniz seviyesinden 1552 m yükseklikte, Akçadağ-Elbistan karayolunun hemen kuzey kenarında, yaklaşık 230 m x 70 m ebatlarında, kuzeydoğu-güneybatı eğimli bir tepenin sırtına kurulmuş olan Höyüktepe yerleşiminin güneybatı yamacında ETÇ II-III'e ait kahverengi ve siyah seramik materyal tespit edilmiştir. Kırmızı siyah açık amorf seramik parçaları form vermediğinden yerleşimin ETÇ I'de kullanılıp kullanılmadığı anlaşılamamıştır. Dışa çekik ağızlı, düz boyunlu çömlek (Lev. 4.1), İmikuşağı'nda ETÇ II-III geçiş aşamasına tarihlendirilen çömlek formu ile benzerdir (Özfırat & Sagona, 1996-97, Fig. 3.5). Ağız kenarı kalınlaştırılmış çömlek formu (Lev. 4.2), Arslantepe VID'de (Conti & Persiani, 1993, Fig. 9.6) ve İmikuşağı'nda (Özfırat & Sagona, 1996-97, Fig. 5.1) ETÇ II-III geçiş aşamasına tarihlendirilmiştir.

İskendertepe Yerleşim

Durulova Köyü'nün yaklaşık 1 km güneydoğusunda, deniz seviyesinden 1573 m yükseklikte, yaklaşık 65 m x 70 m ebatlarında bir sırt yerleşimi olan İskendertepe yüzeyinde kırmızı siyah veya kahverengi açık, ağız kenarları kalınlaştırılmış çömlek ve kâse parçaları tespit edilmiştir. Uzun boyunlu çömlek (Lev. 4.3), Gelinciktepe (Palmieri, 1967, Fig. 11.1), İmikuşağı (Özfırat & Sagona, 1996-97, Fig. 5.2) ve Korucutepe'de (Kelly-Buccelatti, 1974, Fig. 24.E6b) ETÇ II-III'te bilinen bir formu yansıtmaktadır. Ağız kenarı kalınlaştırılmış kâse (Lev. 4.4), Gelinciktepe (Palmieri, 1967, Fig. 12.9), Arslantepe VID (Conti & Persiani, 1993, Fig. 8.9) ve Korucutepe'den (Kelly-Buccelatti, 1974, Fig. 24.E35) bilinen bir form olup ETÇ II-III geçiş aşamasına tarihlendirilmiştir.

Kalebaşı Yerleşimi

Çakılıpınar Köyü'nün 300 m güneyinde, deniz seviyesinden 1600 m yükseklikte, batı-doğu eğimli bir arazi üzerinde, kuzey, kuzeybatı, batı, güneybatı yamacı sarp kireçtaşı kayalık alana açılan, yaklaşık 230 m 140 m ebatlarında bir sırt üzerine kurulmuş Kalebaşı yerleşimi yüzeyinde ETÇ II-III göçerleri tarafından kullanılmış kırmızı siyah ve kahverengi açık mal grubuna ait seramik parçaları tespit edilmiştir. Kırmızı siyah açık mal grubuna ait kâse (Lev. 4.5), form özellikleri bakımından Gelinciktepe'de ETÇ II'ye

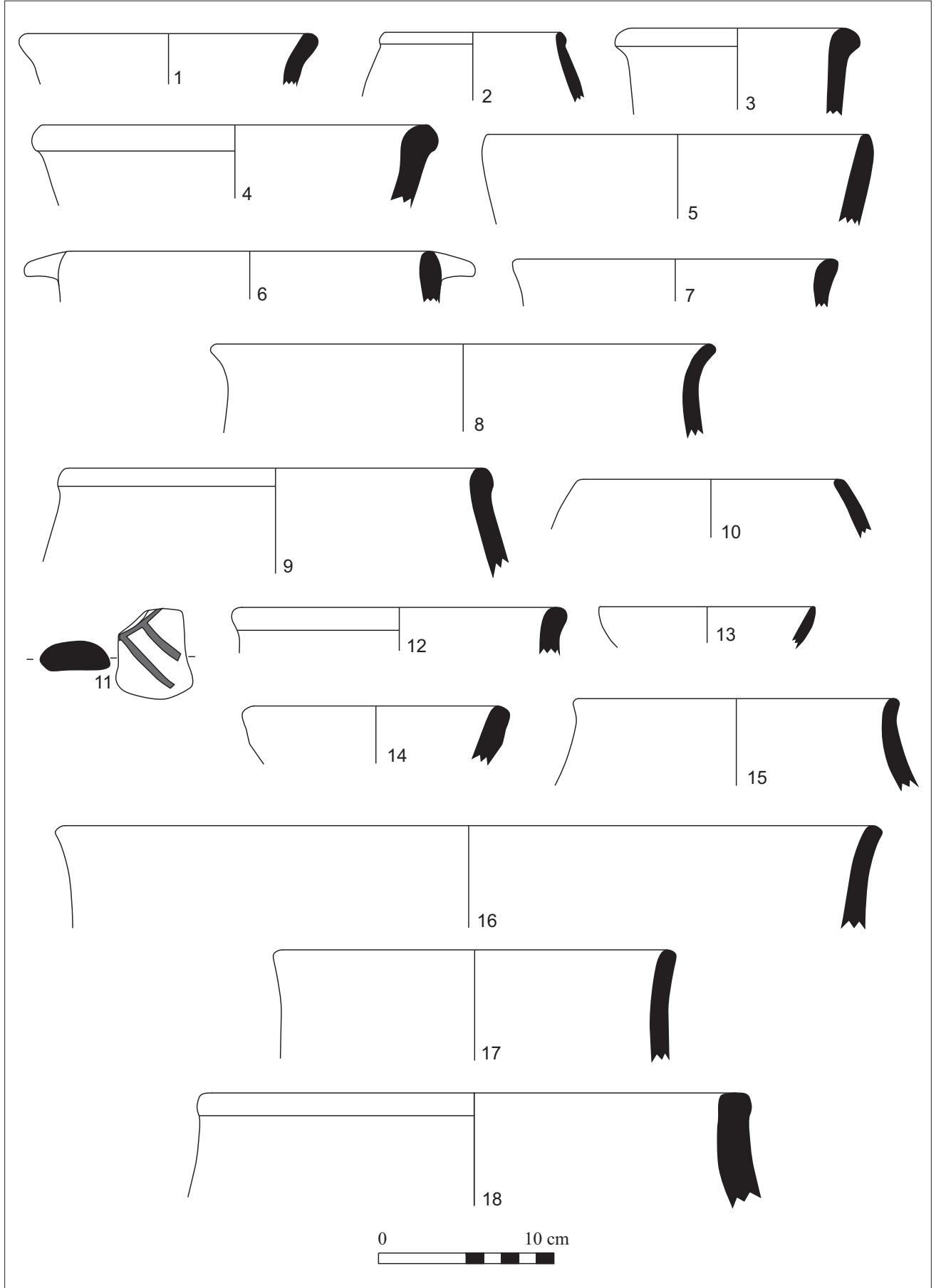
tarihlendirilmektedir (Palmieri, 1967, Fig. 12.10). Ağız kenarından tutamaklı, kırmızı siyah açık çömleğin formu (Lev. 4.6), Arslantepe VID'den bilinen bir form olup ETÇ III'ün başlarına tarihlendirilmektedir (Conti & Persiani, 1993, Fig. 8.10). Kahverengi açık, hafif dışa çekik ağızlı, düz boyunlu çömlek (Lev. 4.7), Gelinciktepe (Palmieri, 1967, Fig. 12.14), Arslantepe VIC (Conti & Persiani, 1993, Fig. 7.9), Korucutepe (Kelly-Buccelatti, 1974, Fig. 24.E1f) ve İmikuşağı'nda (Özfırat & Sagona, 1996-97, Fig. 7.4) açığa çıkarılan ETÇ II-III'de kullanılan çömlek formları ile benzerdir.

Karakale Yerleşimi

Tataruşağı Köyü'nün 300 m kuzeyinde, deniz seviyesinden 1604 m yükseklikte, kuzey-güney eğimli 120 m uzunluğunda, yaklaşık 70 m genişliğinde bir sırt üzerine kurulmuş Karakale yerleşimi üzerinde saptanan ETÇ II-III'e ait seramikler, Akçadağ'ın yüksek yayla kültürlerine ait ETÇ seramik repertuarını yansıtmaktadır. Dışa çekik ağızlı, kırmızı siyah açık, taşçıklı, uzun boyunlu çömlek (Lev. 4.8), Değirmen-tepe (Esin, 1987, Pl. 53.24), Gelinciktepe (Palmieri, 1967, 11.25), İmikuşağı (Özfırat & Sagona, 1996-97, Fig. 7.3) ve Korucutepe'den (Kelly-Buccelatti, 1974, Fig. 24. E6b; 1978, pl. 113.D) bilinen bir forma sahip olup ETÇ II-III'e tarihlendirilmiştir. Kahverengi açık, ağız kenarı kalınlaştırılmış, kısa boyunlu çömlek (Lev. 4.9), Gelinciktepe (Palmieri, 1967, Fig. 11.14) ve Arslantepe VIC'de (Conti & Persiani, 1993, Fig. 7.7) ETÇ II'ye ait çömlek formları ile benzerdir. Kahverengi açık, şişkin gövdeli, boyunsuz çömlek formu (Lev. 4.10), Gelinciktepe (Palmieri, 1967, Fig. 10.3), İmikuşağı (Özfırat & Sagona, 1996-97, Fig. 8.12), Köşkerbaba (Bilgi, 1987b, Pl. 149. A249) ve Arslantepe VID'de (Conti & Persiani, 1993, Fig. 8.10) bilinen bir form olup ETÇ II-III'e tarihlendirilmiştir. Krem renginde astar üzerine kahverengi boya bezemeli bir kulp parçası üzerindeki bezeme geleneği (Lev. 4.11), ETÇ II'de Yukarı Fırat Havzası'nda ortaya çıkan boya bezeme geleneğini yansıtmaktadır (Palmieri, 1967, Fig. 19.1; Özfırat & Sagona, 1996-97, Fig. 8.7,10).

Kasap Yerleşimi

Ortaköy Köyü'nün yaklaşık 3 km güneyinde yer alan Kasap Yaylası'nda, deniz seviyesinden 1772 m yükseklikte, düz bir alana kurulmuş olan Kasap yerleşiminde kahverengi açık mal grubuna ait seramik parçaları saptanmıştır. Buluntular oldukça geniş bir alanda çok az sayıda saptanmış olduğundan yerleşimin boyutlarını saptamak güçtür. Ağız kenarı kalınlaştırılmış, boyunlu çömlek (Lev. 4.12) Arslantepe VID (Conti & Persiani, 1993, Fig. 10.1), Korucutepe (Kelly-Buccelatti, 1974, Fig. 24.E3b, E4) ve İmikuşağı'nda (Özfırat & Sagona, 1996-97, Fig. 5.10) ETÇ II-III'de bilinen bir forma sahiptir.

Levha 4Akçadağ Yüksek Yayla Yerleşimleri Erken Tunç Çağı Seramikleri / *Early Bronze Age Ceramics of the Highland Settlements in Akçadağ*

Köyiçivarı Yerleşimi

Güneşli Köyü'nde Köyiçivarı adı verilen mevkide, batı-doğu eğimli bir arazi üzerinde, deniz seviyesinden 1557 m yükseklikte, modern bahçecilik faaliyetleri nedeniyle büyük oranda tahrip olmuş bir yerleşim olan Köyiçivarı yerleşimi yüzeyinde kırmızı siyah açıkli çok sayıda ETÇ seramiği saptanmıştır. Yerleşimdeki tahribat ve buluntuların geniş bir alana yayılması nedeniyle, yerleşimin ebatlarını saptamak oldukça güçtür. Dışı kırmızı, içi siyah, iyi açılanmış kâse (Lev. 4.13), Yukarı Fırat Havzası'nda ETÇ I'de sıklıkla kullanılan bir form olup Orta Anadolu etkili kırmızı siyah açıkli seramik geleneğini yansıtmaktadır (Palumbi, 2008, Fig. 6.19/6, 6.30/4, 6.46/4, 6.57/1).

Memetliuşağı Yerleşimi

Ortaköy Köyü'nün yaklaşık 1 km kuzeybatısında, deniz seviyesinden 1800 m yükseklikte, yaklaşık 100 m x 70 m ebatlarında bir tepelik alanın sırtına kurulmuş olan Memetliuşağı yerleşimi, bazalt kaynaklarının yoğun olduğu bir arazi üzerinde ve çakmaktaşı kaynakları açısından zengin bir bölgede yer almaktadır. Yerleşiminin yüzeyinde koyu yüzü, alacalı, kahverengi ve siyah, açıkli seramikler yanında çok sayıda kırmızı siyah açıkli seramik parçaları ETÇ seramik repertuarını yansıtmaktadır. Kırmızı siyah açıkli, taşçıklı kâse (Lev. 4.14), Gelinciktepe (Palmieri, 1967, Fig. 12.4) ve Arslantepe VID'den (Conti & Persiani, 1993, Fig. 8.7) bilinmekte olup ETÇ II'den ETÇ III'ün başlarına kadar kullanılmış bir formdur. Hafif dışa çekik ağızlı, kısa boyunlu, şişkin gövdeli, kırmızı siyah açıkli çömleğin formu (Lev. 4.15), Bükyeri Höyüğü (Kökten, 1976, Pl. 7.5), Değirmen-tepe (Esin, 1987, Pl. 53.18), Arslantepe VIB2 (Palumbi, 2008, Fig. 6.20/2) ve Gelinciktepe'den (Palmieri, 1967, Fig. 11.22) bilinmekte olup ETÇ I'in sonları-ETÇ II boyunca kullanılmıştır.

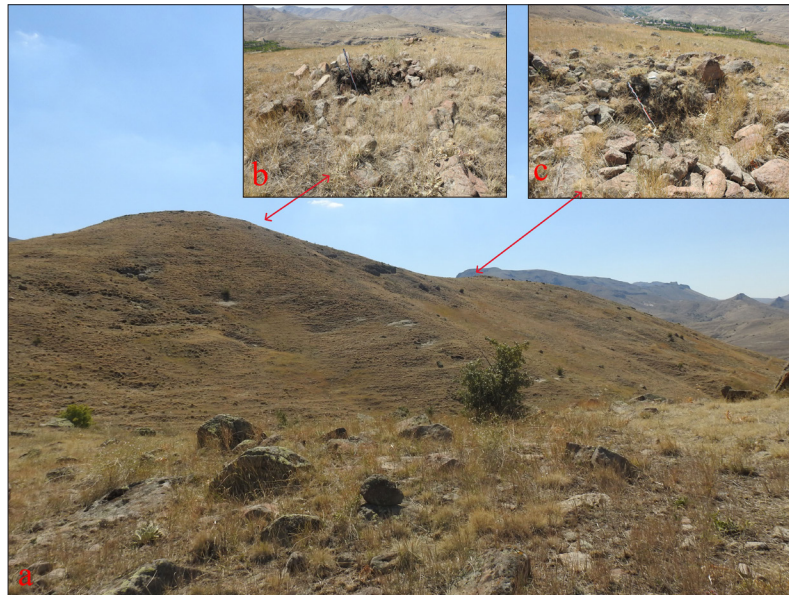
Hafif dışa çekik ağızlı, uzun boyunlu, kırmızı siyah açıkli çömlek formu (Lev. 4.16), ETÇ I'de Arslantepe VIB1-VIB2 (Palumbi, 2008, Fig. 6.20/5; Palumbi, 2012, Fig. 3. j) ve ETÇ II'de Gelinciktepe'de (Palmieri, 1967, Fig. 11.26) kullanılan bir formdur. Düz boyunlu, hafif dışa çekik ağızlı, kırmızı siyah açıkli çömlek (Lev. 4.17), ETÇ I'de Arslantepe VIB1-VIB2'de (Palumbi, 2008, Fig. 6.20/6; Palumbi, 2012, Fig. 3. c), ETÇ II'de Gelinciktepe'de (Palmieri, 1967, Fig. 11.24) kullanılan kırmızı siyah açıkli çömlek geleneğini yansıtmaktadır. Ağız kenarı kalınlaştırılmış, kırmızı siyah açıkli, boyunlu çömlek (Lev. 4.18), Değirmen-tepe (Esin, 1987, Pl. 54.13), Arslantepe VIC (Conti & Persiani, 1993, Fig. 7.7), Gelinciktepe (Palmieri, 1967, Fig. 11.6), İmikuşağı (Özfırat & Sagona, 1996-97, Fig. 5.8) ve Korucutepe'de (Kelly-Buccellati, 1978, Pl. 112.K) ETÇ II-III geçiş aşamasında kullanılan çömlek formunu yansıtmaktadır.

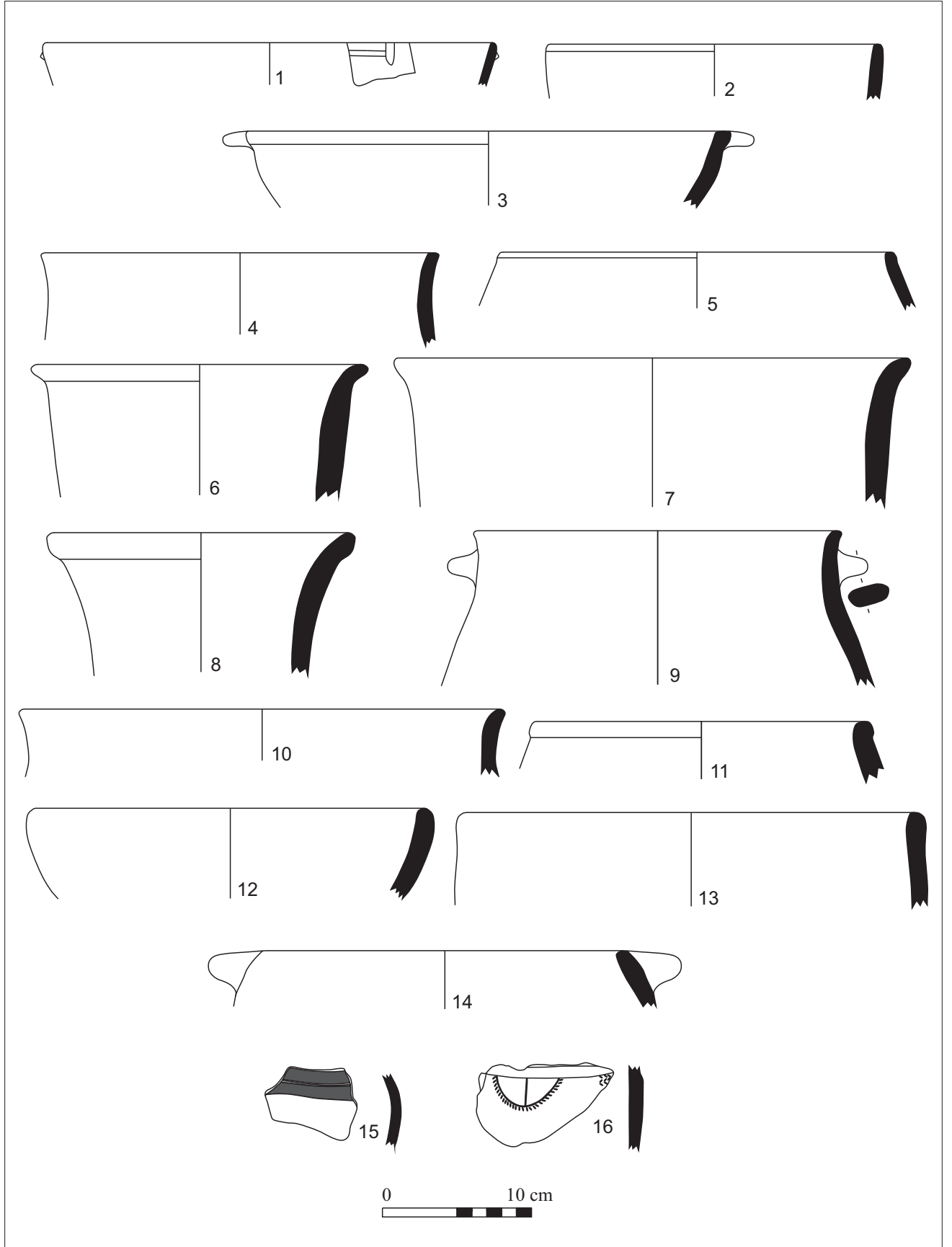
Sakaltutan Yerleşimi

Bekiruşağı Köyü, Çay Sokağı'nın yaklaşık 1,5 km güneydoğusunda, deniz seviyesinden 1864 m yükseklikte, kuzeydoğu-güneybatı eğimli bir tepe üzerinde yer alan Sakaltutan yerleşiminde (Fig. 4a), kurgan olabilecek onlarca kromlek ve ETÇ'ye ait kırmızı siyah, siyah, kahverengi siyah alacalı ve kahverengi açıkli çok sayıda seramik materyal saptanmıştır. ETÇ buluntuları yaklaşık 430 m x 300 m ebatlarında bir alana yayılmıştır. Bölgede ETÇ sırt yerleşimlerinin tipik bir örneğini sunan Sakaltutan yerleşiminin üzerinde yer alan kromleklerin bir kısmı kaçak kazılar nedeniyle tahrip olmuştur. ETÇ kurganları olarak düşündüğümüz bu kromleklerin (Fig. 4b-c) zeminden yükseklikleri yaklaşık 40-50 cm, çapları ise 3 m ile 5 m arasında değişmektedir (Dönmez, 2023, s. 343).

Figür 4

Sakaltutan Batı Yamacı (a) ve Sakaltutan Kurganları (b-c) / *Sakaltutan Western Slope (a) and Sakaltutan Kurgans (b-c)*.

Levha 5Akçadağ Yüksek Yayla Yerleşimleri Erken Tunç Çağı Seramikleri / *Early Bronze Age Ceramics of the Highland Settlements in Akçadağ*

Tepenin yüzeyinde ve tahrip edilen kromleklerin bulunduğu alanda, tamamı ETÇ seramiklerinden oluşan amorf malzeme toplanmıştır. Siyah renkli, iyi açıklanmış kâse (Lev. 5.1), Norşuntepe’de ETÇ I’de bilinmekte olup (Hauptmann, 1972, Pl. 72.5), üzerindeki rölyef bezeme geleneği, ETÇ I’de Norşuntepe (Palumbi, 2008, Fig. 6.46/10), Hinsor ve Sarsap Mevkii’nde (Burney, 1958, Fig. 171, 173) tespit edilen Kura-Aras etkili seramik materyal üzerinde görülmektedir. Kırmızı siyah açık mal grubuna ait, ağız kenarı hafif kalınlaştırılmış kâse (Lev. 5.2), Arslantepe VIC’de (Persiani, 2008, Fig. 2.2) ve Gelinciktepe’de (Palmieri, 1967, Fig. 10.8) bulunan ETÇ II kâseleri ile benzer formdadır. Kahverengi açık, ağız kenarından tutamaklı kâse (Lev. 5.3), form özellikleri açısından İmikuşağı’nda ETÇ II-III geçiş aşaması kâse formları ile oldukça benzerdir (Özfırat & Sagona, 1996-97, Fig. 5.12-13). Kırmızı siyah açık, uzun boyunlu çömlek (Lev. 5.4), Gelinciktepe (Palmieri, 1967, Fig. 11.3), Arslantepe VIC (Persiani, 2008, Fig. 2.4) ve İmikuşağı’nda (Özfırat & Sagona, 1996-97, Fig. 7.3) ele geçen çömlek formları ile benzer olup ETÇ II-III geçiş aşamasına tarihlendirilmiştir. İçbükey ağızlı, kahverengi açık, boyunsuz çömlek (Lev. 5.5), Arslantepe VIC (Conti & Persiani, 1993, Fig. 6.5) ve Gelinciktepe’den (Palmieri, 1967, Fig. 11.13) bilinen bir form olup ETÇ II’ye tarihlendirilmiştir.

Kulçukhan Yerleşimi

Nurhak Dağları üzerinde, ETÇ’nin önemli yerleşimlerinden biri olan Kulçukhan yerleşimi, Hançerli Köyü’nün 900 m batısında, deniz seviyesinden yaklaşık 1908 m yükseklikte, kuzey-güney eğimli bir tepelik alanın üzerine kurulmuş bir yerleşimdir (Fig. 5a). Uzunluğu yaklaşık 400 m, genişliği yaklaşık 40 ile 50 m arasında değişen bir tepelik alan üzerinde kurulmuş olan yerleşimin kaçak kazı yapılan noktalarında, taş duvar kalıntıları açıkça görülebilmektedir (Dönmez, 2023, 341, Res. 4). Yerleşimin yüzeyinde, tamamı ETÇ’ye ait seramik buluntular yanında öğütme taşı, birkaç parça çakmaktaşı çekirdek ve çakmaktaşı kesici alet parçası ele geçmiştir. Yerleşim, bulunduğu konum itibarıyla çakmaktaşı kaynaklarının bulunduğu alanlara yakındır. Yoğun seramik bulgu veren alanın güneyinde kurgan olabileceğini düşündüğümüz, üzeri taş ve toprakla örtülmüş bir kromlek mevcuttur. Yaklaşık 7 m yüksekliğinde ve 10 m çapındaki bu kromlekin tepe noktasındaki kaçak kazı çukurundan açığa çıkan seramik parçaları, yerleşimin tamamında ele geçen seramiklerle aynı özellikler taşıdığından bu kromlek, ETÇ’ye ait muhtemel bir kurgan olmalıdır (Fig. 5b).

Figür 5

Kulçukhan Doğu Yamacı (a) ve Kulçukhan Kurganı (b) / *Kulçukhan Eastern Slope (a) and Kulçukhan Kurgan (b)*

Yerleşimin yüzeyinde saptanan seramikler, kırmızı siyah, kahverengi, siyah ve kahverengi alacalı (Mottled Ware), açıkli seramiklerden oluşmaktadır. Kırmızı siyah açıkli, ağız kenarı hafif yuvarlatılmış, uzun boyunlu, hafif dış bükey ağızlı çömlek (Lev. 5.6), Gürcistan'da Didube ve Kiketi, Kuzeydoğu Anadolu'da Sos Höyük VA (Kiguradze & Sagona, 2003, Fig. 3.20/4, 3.28/5, 3.38/9), Pulur (Işıklı, 2005, Lev. 109), İremir ve Ernis (Burney, 1958, Fig. 37, 84), Yukarı Fırat Havzası'nda Tepecik (Esin, 1982, Pl. 74.11), Arslantepe VIB1-VIB2 (Palumbi, 2008, Fig. 4.4/4, 4.12/6, 6.8/5, 6.20/4; Palumbi, 2012, Fig. 3. g) ve Taşkun Mevkii'nde (Palumbi, 2008, 6.31/4) saptanan Kura-Aras etkili kırmızı siyah açıkli çömlek formları ile benzer olup bu çömlek formu, Transkafkasya ve Kuzeydoğu Anadolu'da Geç Kalkolitik, Yukarı Fırat Havzası yerleşimlerinde Geç Kalkolitik sonu-ETÇ I'e tarihlendirilmektedir. Uzun boyunlu, kırmızı siyah açıkli, dış bükey ağızlı çömlek (Lev. 5.7), Gürcistan'da Trelı ve Nuli (Kiguradze & Sagona, 2003, Fig. 3.30/3; 3.37/1), Sos Höyük VA (Sagona & Sagona, 2000, Fig. 6.5), Arslantepe VIA-VIB1-VIB2 (Palumbi, 2008, Fig. 3.20/7; 4.4/7; 6.8/8; 6.20/5), Taşkun Mevkii (Palumbi, 2008, Fig. 6.31/12) ve Gelinciktepe'de (Palmieri, 1967, Fig. 11.25) açığa çıkarılan kırmızı siyah açıkli çömlekler ile benzer forma sahip olup bu çömlek formu, Geç Kalkolitik'ten ETÇ II'nin başlarına kadar kullanılmıştır. Dış bükey ağızlı, uzun ve hafif dışa kıvrımlı bir boyna sahip kırmızı siyah açıkli çömlek (Lev. 5.8), Güzelova (Işıklı, 2005, Lev. 197), Taşkun Mevkii (Palumbi, 2008, Fig. 6.31/10), Tepecik (Palumbi, 2008, Fig. 6.55/7) ve Gelinciktepe'de (Palmieri, 1967, Fig. 11.1) açığa çıkarılan kırmızı siyah açıkli, Kura-Aras etkili çömlek formları ile benzer olup ETÇ I'den ETÇ II başlarına kadar kullanılan bir formu temsil etmektedir. Hafif dışa kıvrımlı ve uzun boyunlu, boyundan tutamaklı, şişkin gövdeli, kırmızı siyah açıkli çömleğin formu (Lev. 5.9), Gürcistan'da Khizanant Gora (Kiguradze & Sagona, 2003, Fig. 3.23/13), Yukarı Fırat Havzası'nda Değirmen-tepe (Esin, 1987, Pl. 55.247) ve Arslantepe VIB1-VIB2'de (Palumbi, 2008, Fig. 6.8/3, 5, 6.20/1) kullanılmış bir form olup Transkafkasya'da Geç Kalkolitik, Yukarı Fırat Havzası'nda ETÇ I'e tarihlendirilmektedir. Hafif dışa çekik ağızlı, koyu yüzlü tek renkli çömlek (Lev. 5.10), Transkafkasya'da Didube, Khizanant Gora ve Samshvilde (Kiguradze & Sagona, 2003, Fig. 3.19/4-8, 3.26/1; Palumbi, 2008, Fig. 5.7/6), Kuzeydoğu Anadolu'da Karaz (Işıklı, 2005, Lev. 15) ve Yukarı Fırat Havzası'nda Arslantepe VIB1-VIB2 'de (Palumbi, 2008, Fig. 6.8/8, 6.20/5) bilinen bir form olup Transkafkasya'da Geç Kalkolitik, Kuzeydoğu Anadolu ve Yukarı Fırat Havzası'nda ETÇ I'e tarihlendirilmektedir. Ağız kenarı kalınlaştırılmış, şişkin gövdeli, boyunsuz, kahverengi açıkli çömlek (Lev. 5.11), İmikuşağı (Özfırat & Sagona, 1996-97, Fig. 6.4), Korucutepe (Kelly-Buccelatti, 1974, Fig. 24.E10), Arslantepe VIC (Conti & Persiani, 1993, Fig. 6.5) ve Gelinciktepe'de (Palmieri, 1967, Fig. 11.13) bilinen bir form olup ETÇ II-III geçiş

aşamasına tarihlendirilmiştir. Hafif içe çekik ağızlı, kahverengi açıkli kâse (Lev. 5.12), Arslantepe VID'de boya bezemeli kâselerde kullanılan bir form olup ETÇ III'e tarihlendirilmiştir (Conti & Persiani, 1993, Fig. 9.7). Ağız kenarı kalınlaştırılmış, kahverengi açıkli çömlek (Lev. 5.13), Gelinciktepe (Palmieri, 1967, Fig. 12.5) ve Arslantepe VIC'de (Persiani, 2008, Fig. 2.1) kullanılan ve ETÇ II'ye tarihlendirilen çömlek formları ile benzerdir. İçbükey ağızlı, boyunsuz, şişkin gövdeli, ağız kenarından tutamaklı, kırmızı siyah açıkli çömlek (Lev. 5.14), ETÇ III'ün başlarında Arslantepe VID'de (Conti & Persiani, 1993, Fig. 8.10) ve Köşkerbaba'da (Bilgi, 1987b, Pl. 149. A-249) bilinen bir formu yansıtmaktadır. Kulçukhan yüzeyinde saptanan iki amorf seramik parçası (Lev. 5.15-16), ETÇ III'te Yukarı Fırat Havzası'nda sık kullanılan boya bezeme ve baskı bezeme geleneğine sahiptir (Burney, 1958, s. 203; Hauptmann, 1972, Pl. 74.1; Özdoğan, 1977, Pirot Höyük, Şemsiye Tepe, İmikuşağı, Pls. 69.10, 71.12, 72.25; Bilgi, 1987b, Pl. 150; Darga, 1987, Pl. 188.5; Conti & Persiani, 1993, Fig. 9.5,6, 10.4, 11.5,7,8; Özfırat & Sagona, 1996-97, Fig. 10).

Küçükkürne Köyü'nün yaklaşık 1.3 km batısında sarp kayalık alanların tepe kısmında, deniz seviyesinden yaklaşık 1641 m yükseklikteki Serkarte yerleşimi ve modern Bölüklü Köyünün 2.5 km güneybatısında, eski köy yerleşiminin bulunduğu tepelik alan üzerinde yer alan Bölüklü yerleşiminde saptanan kırmızı siyah açıkli, kaba, elde yapılmış form vermeyen amorf parçalar, yapım tekniği açısından bölgede saptanan EBÇ II-III seramikleri ile benzerdir. Serkarte ve Bölüklü yerleşimlerinde saptanan seramik bulgular oldukça geniş bir alana yayıldığından ve yerleşimlerdeki tahribattan dolayı ebatları saptanamamıştır.

TARTIŞMA

Yukarı Fırat Havzası'nda Geç Kalkolitik sonu-ETÇ I'in başlarında yerleşik tarıma dayalı merkezi organizasyonun çöktüğüne ve hayvancılık temelli göçebe organizasyona sahip grupların bölgede etkisini artırdığına dair bulgular, yapıların üzerine kurulan mevsimlik barınak izlerinden ve dışı siyah içi kırmızı, açıkli, Kura-Aras etkili seramiklerin yoğunluğundan anlaşılmaktadır (Van Loon, 1973, s. 360-361; Hauptmann, 1982, s. 24; Karaca, 1982, s. 72; Palumbi, 2008, s. 223-235; Palumbi, 2012, s. 262-276; Frangipane, 2012, s. 239-245). ETÇ'de Akçadağ'ın yüksek yayla kültürlerini oluşturan uzmanlaşmış pastoral mobilize grupların, Yukarı Fırat Havzası'nın neredeyse tamamına yayılan kırmızı siyah açıkli kap formlarına sahip olması, bu grupların kuzeydoğu-güneybatı arasında periyodik hareketliliğine işaret etmektedir. Kuzeydoğu Anadolu'da bugüne kadar yapılan araştırmalar neticesinde ETÇ I'de, özellikle Kura-Aras etkili kültüre sahip yerleşimlerin genelde ovada, derin vadilik

alanlarda ve havzalarda kurulmuş olduğu düşünülmüştür (Işıklı, 2012, s.103-104). Ancak, Akçadağ'da yapılan araştırmalar göstermiştir ki ETÇ I'de derin vadilik alanlar ve havzalarda kurulan yerleşimlerin yanı sıra rakımı 1400 m'nin üzerindeki sırt ve tepe yerleşimlerinde de Kura-Aras etkili seramik materyaller saptanmıştır. Akçadağ sınırları içerisindeki Nurhak Dağları'nın uzantıları üzerinde ve Sultansuyu Havzası içerisinde yer alan ETÇ yerleşimlerinde Kura-Aras seramiklerinin yoğunluğu ve yerleşimlerin bulunduğu bölgenin Amik Ovası ve Levant'a açılan geçiş güzergâhlarına sahip olması, MÖ 2800'lerde Kura-Aras kültürünün Amik Ovası ve Levant'a kadar yayılımında bu bölgenin önemine işaret etmektedir (Amiran, 1952; Palumbi & Chataigner, 2014, s. 254-257; Yalçın, 2020, s. 264-269, Fig. 1).

Frangipane, Arslantepe'de ETÇ I'e tarihlendirilen ve yerel kil yatakları kullanılarak üretilen kırmızı siyah açkılı seramiklerin tamamının değil, bir kısmının Kuzeydoğu Anadolu ve Güney Kafkasya tipolojisine benzediğini, bu seramik repertuarını üreten mobilize grupların Kura-Aras etkileşim döngüsüyle yakından ilişkili olarak etki alanlarını güneydoğu ve güneybatıya doğru genişletmek için baskı unsuru oluşturduğuna dikkat çekmektedir (2021a, s. 21). MÖ 3. binyılın ikinci yarısında, Yukarı Fırat Havzası'nda, kırmızı siyah açkılı seramikler, yeniden kurulan üretim sistemlerine ve farklı sosyo-kültürel modellere dâhil edilerek kullanım amacı, yapım tekniği ve formunda bir takım değişikliklerle üretilmeye devam etmiştir (Palumbi & Chataigner, 2014, s. 258). Bu durum, ETÇ I'de Kuzeydoğu Anadolu ve Güney Kafkasya kültürel dinamikleri ile yoğun etkileşimde bulunan pastoral grupların, ETÇ II-III'de kendi içerisinde bir takım farklılıklarla beraber daha bölgesel ve bağımsız bir sosyo-ekonomik örgütlenmeye gittiğine işaret etmektedir.

Pastoral göçebe toplumlarda, hiyerarşik politik organizasyon, bu toplumların iç dinamiklerinin bir sonucu olarak değil, yalnızca devletleşmiş toplumlarla geliştirilen dış ilişkilerin bir sonucu olarak ortaya çıkar (Sneath, 2007, s. 53). Göçebe ekonomisi, büyük oranda dış faktörlere bağlı istikrarsız bir ekonomik model içerisinde, göç güzergâhlarının belirlenmesi, otlak alanların kullanılması ve korunması ve olası kıtlık durumlarına karşı, bir üst örgütlenmeye ihtiyaç duyar (Khazanov, 1994, s. 148-149; 2009, s. 120). Pastoral göçebeliliğin en yaygın örgütlenme biçimini oluşturan ve parçalı bir politik organizasyon olan kabile örgütlenmelerinde, kabile şefleri veya yöneticileri dış saldırılar ve grup içi çatışmalarda güvenliği sağlamak, farklı gruplara karşı kabile bileşenlerini temsil etmek, otlak alanlara ve su kaynaklarına ulaşım ve kontrolü sağlamak, göç, ritüeller ve ortaklaşa işler gibi kolektif etkinliklerin kontrolünü sağlamakla yükümlüdürler (Salzman, 2004, s. 142-143). Yukarı Fırat Havzası'nın coğrafi özelliklerinin

tam göçebelikten ziyade, yarı göçebeliliğe izin vermesi nedeniyle otlak alanların ve göç yollarının belirlenmesi ve güvenliği konusunda pastoral yarı göçebe gruplar açısından sadece yerleşik tarım toplulukları ile değil, bu grupların kendi içerisinde de bir takım anlaşmazlıklar ve rekabet ortamı doğmuş olmalıdır. Özellikle farklı gruplar arasındaki politik anlaşmazlık ve çatışma durumlarında, savunma stratejisi önem kazanmış ve bu durum, mobilize grupların kendi içinde, muhtemelen savunma temelli bir üst örgütlenmeye sonuçlanan bir değişime yol açmıştır.

ETÇ I'e tarihlendirilen ve Arslantepe VIB1'de açığa çıkarılan seçkin mezarı ve bu mezardan çıkarılan metal eserler (Palumbi, 2011, s. 53-57), farklı sosyal organizasyona sahip iki grubun kültürel etkileşiminin bir sonucu olarak bölgede pastoral şeflerin servet biriktirmeye başladıklarının en açık kanıtı olarak düşünülebilir. Edens, Transkafkasya'da ve Pontus Bölgesi'nde, MÖ 3. binyılın ortalarında, kurgan geleneğine sahip hiyerarşik toplumların ortaya çıkışında, Doğu Anadolu ve Suriye-Mezopotamya Bölgesi'ndeki şehir devletleri ile özellikle kalay ve altın gibi madenlerin sirkülasyonunda, Transkafkasya'nın stratejik önemine ve bu etkileşimin Transkafkasya şefliklerinin zenginlik biriktirmesindeki etkisine değinmektedir (Edens 1995, s. 60-61). Nurhak Dağları'nın kuzeydoğu uzantıları üzerinde yer alan yüksek yaylalardaki ETÇ yerleşimlerinde tespit edilen ve kurgan tipi gömü geleneğini yansıtan kromlekler (Kulçukhan, Demirci, Sakaltutan kurganları), Transkafkasya ve Kuzeydoğu Anadolu'da tespit edilen kurganlar ile benzerdir (Edens, 1995, s. 55; Köroğlu, 2000, s. 3-5; Özırat, 2019). Bu kurganlar, bölgede Geç Kalkolitik sonuna doğru oldukça aktif olan pastoral göçebelerin Malatya Ovası'nda kurulan merkezileşmiş sosyal organizasyona sahip topluluklarla geliştirmiş oldukları kültürel ilişkilerin bir sonucu olarak uzaktan görünürlük açısından akraba grupların birer toplanma merkezi işlevinin yanı sıra göç yollarının, su kaynaklarının ve otlak alanların kontrolü açısından bir çeşit hâkimiyet sembolü olarak kullanılmış olmalıdır.

ETÇ I'in sonlarında savunma ve kontrol amaçlı yerleşim modeline doğru bir eğilimin ortaya çıktığını, Arslantepe'nin VIB2 tabakasında açığa çıkarılan sur kalıntısı da doğrulamaktadır (Frangipane, 2021b, s. 207). MÖ 3. binyılın ikinci yarısından itibaren, bölgede çatışma ve rekabetin baskın olduğu dönemde, küçük, yerel, "şeflik" sistemine dayalı bir iktidar biçiminin güçlendiğine işaret eden Malatya Ovası'nda, özellikle Fırat'ın batı bankında, bir çeşit merkez özelliği taşıyan, bir kısmı doğal tepeler üzerine kurulmuş çok sayıda yerleşimin varlığı bilinmektedir (Di Nocera, 2008, s. 637). Benzer durum Akçadağ'daki ETÇ yerleşimlerinde de saptanmış olup özellikle peyzaja hâkim konumda kurulan sırt ve tepe yerleşimleri, hayvancılık temelli bir

ekonomik modele sahip yarı göçer grupların bağımsız birer savunma ve kontrol merkezi özelliği taşımaktadır. Nitekim Akçadağ-Nurhak Dağları üzerinde ilk defa ETÇ’de kullanılmaya başlayan yerleşimlerden Demirci Kalesi, Darıca Kalesi, Kalebaşı, Karakale, Karadere, Höyüktepe gibi yerleşimlerin, Geç Bronz Çağı, Demir Çağı ve Ortaçağ’da önemli birer savunma ve kontrol merkezi işlevini devam ettirmiş olması, bu yerleşimlerin konumlarının ETÇ’nin uzmanlaşmış pastoral grupları tarafından özellikle seçildiğine işaret etmektedir (Dönmez 2022b, s. 31-39, Fig. 10, 12; 2023, s. 344-346).

SONUÇ

Malatya Ovası’nın güneybatısında, rakımı yüksek alanlarda kurulmuş ETÇ I yerleşimlerinin ortak özelliği, otlak alanlara, su kaynaklarına ve doğal geçitlere hâkim bir konumda yer almalarıdır. Doğal peyzajı kontrol edebilecek konumda bulunan ETÇ I yerleşimlerinin neredeyse büyük bir kısmı ETÇ II-III boyunca kullanılmaya devam etmiş olmakla birlikte, ETÇ II-III boyunca, yüksek dağlık alanlardaki sırt ve tepe yerleşimlerinde dramatik bir artış söz konusudur. Özellikle ETÇ I’in sonu ile ETÇ II ve III’e tarihleyebileceğimiz sırt yerleşimlerinin ebatları, kültür dolgularının kalınlığı, stratejik konumu, akarsu kaynakları ile ilişkisi, bu yerleşimlerin bir kısmında kurgan karakteri taşıyan, üzeri toprak ve taşlarla örtülerek oluşturulmuş kromleklerin varlığı, ETÇ I’de bu yerleşmelerin kalıcı birer yerleşim yeri eğilimi taşıdığına ya da periyodik aralıklarla yoğun kullanıldığına ve ETÇ II-III’de kalıcı yerleşime dönüştüğüne işaret etmektedir. Havza yerleşimlerinden Konçur Höyük, Bağcağız-Tepecik, Yukarıörükçü, Kuyular, Bayramlar Tepesi, Sincik Höyük, Seyfolar Höyük, Ören Höyük, İkinciler Höyük ve Bölüklü yerleşimleri, yüksek dağlık alanlarda, Kalebaşı, Karadere, Kulçukhan, Karakale, Köyiçicivarı, Darıca Kalesi, Höyüktepe, Sakaltutan, Köyiçi ve Demirci Kalesi yerleşimlerinin boyutları, stratejik konumları, akarsu kaynakları ile ilişkisi, peyzaja hâkimiyetleri ve kültür dolgularının kalınlığı göz önüne alındığında ETÇ’de kalıcı yerleşim olarak kullanılmış olabilecekleri düşünülmektedir.

Akçadağ’ın yüksek yaylaları ve derin vadilik alanlarının, kısmi tarım yapılabilecek arazi şartlarına sahip olması, yerleşim modelleri ve seramik bulgular, bölgedeki ETÇ topluluklarının, Büyük Malatya Ovası’nda ETÇ II’nin sonlarından itibaren görülmeye başlayan tarım temelli yeniden merkezileşme ve sosyal örgütlenmeden bağımsız bir sosyo-ekonomik modele evrilmiş olabileceğini düşündürmektedir. Yüksek yayla yerleşimlerinde, Malatya Ovası’na özgü boya bezemeli seramiklerin yok denecek kadar az olmasının yanı sıra Yukarı Fırat Havzası’nın neredeyse tamamına yayılan, pastoral göçebelere özgü, Kura-Aras seramiğinin yerel bir taklidi veya yorumu olarak niteleyebileceğimiz, kaba, elde

yapılmış, çoğunlukla mineral katkılı, kırmızı siyah açık, kahverengi açık ya da alacalı, ağız kenarı kalınlaştırılmış çömlek ve kâse formlarından oluşan seramiklerin yoğunluğu, uzmanlaşmış pastoral göçebelerin, Yukarı Fırat Havzası’nda, ETÇ boyunca, periyodik dolaşımına işaret etmektedir.

Tohma, Sultansuyu ve Akçadağ Ovası ETÇ araştırmaları sonucunda, seramik repertuarı çoğunlukla Malatya Ovası, Orta Anadolu ve Kuzeydoğu Anadolu kültürel etkisini taşımakla birlikte, özellikle Sultansuyu Havzası yerleşimlerinde saptanan birkaç seramik parçası örneği, bölgenin, Malatya Ovası ve Güneydoğu Anadolu kültürel etkileşimindeki önemini ortaya koymaktadır.

TEŞEKKÜR

2020-2021 yıllarında Akçadağ İlçesi’nde gerçekleştirilen yüzey araştırmalarına katkılarından dolayı, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, İnönü Üniversitesi Rektörlüğü ve Arslantepe Arkeoloji Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi, Akçadağ Belediyesi ve yüzey araştırması ekibine teşekkürlerimi sunarım. Özellikle seramik bulguların değerlendirmesi aşamasında bilimsel görüşlerini bizimle paylaşan Prof. Dr. Marcella Frangipane’ye ayrıca teşekkür ederim.

KATALOG

Kısaltmalar: Ağız Kenarı: ak; Amorf Parça: ap; Buluntu Yeri: by.; Çap: ç; Çark Yapımı: çy; El Yapımı: ey; Dış Yüzey: D.; İç Yüzey: İ.; Hamur: H.; Yükseklik: y.

Lev. 1. 1. ak, by. Bağcağız-Tepecik, ç. 22 cm, çy, 7.5 YR 8/3 açık krem rengi astar üzerine 7.5 YR 4/1 grimsi kahverengi tonda şevron, paralel bant bezemeli, ağız kenarı dikey paralel şerit bezemeli, çok az kireç, mika ve ince saman katkılı.

Lev. 1.2. ak, by. Bağcağız-Tepecik, ç. 20 cm, ey, 10 YR 8/1 açık gri renkte astarlı, H. 5 YR 8/3 açık sarımsı krem, pişirmeden kaynaklı gri alacalı, çok az taşçıklı, az mika katkılı, kötü açılanmış.

Lev. 1.3. ak, by. Bağcağız-Tepecik, ç. 14 cm, ey, D. 7.5 YR 2/1 siyah, İ. 7.5 YR 8/3 açık portakal rengi astarlı, çok az mika, ince saman, kireç ve şamot katkılı, taşçıklı, kötü açılanmış.

Lev. 1.4. kâse, by. Bağcağız-Tepecik, ağız ç. 11.5 cm, y. 6.9 cm, dip ç. 3 cm, ey, D. 5 YR 7/8 kırmızı astarlı, İ. 7.5 YR 2/1 siyah, çok az mika, kireç ve saman katkılı.

Lev. 1.5. ak, by. İkinciler Höyük, ç. 25 cm, ey, 5 YR 7/3 grimsi kahverengi astarlı, iyi açılanmış, pişirmeden kaynaklı siyah alacalı, kireç ve mika katkılı.

Lev. 1.6.ak, by. İkinciler Mezarlığı, ç. 12 cm, ey, 7.5 YR 7/2 krem renginde astarlı, taşçıklı, mika ve ince saman katkılı.

Lev. 1.7. ak, by. Ören Höyük, ç. 23 cm, ey, D. 7.5 YR 3/1 kahverengimsi siyah, İ. 7.5 YR 3/4 koyu kahverengi astarlı, iyi açılanmış, şamot, ince saman ve çok az mika katkılı, taşçıklı.

Lev.1.8. ak, by. Ören Höyük ç. 19 cm, ey, 5 YR 4/3 kahverengimsi gri renkte astarlı, açılanmış, ince saman katkılı, taşçıklı.

Lev. 1.9. ap, by. Ören Höyük, çy, 5 YR 7/3 krem renginde astarlı, üzerinde 5 YR 4/4 kahverengi boya bezemeli, ince kum ve çok az kireç katkılı, iyi açılanmış.

Lev. 1.10. ak, by. Bayramlar Tepesi ç. 16 cm, ey, 7.5 YR 5/1 kahverengimsi gri renkte, pişirmeden kaynaklı koyu gri renkte alacalı, şamot, yoğun mika ve ince saman katkılı, çok az taşçıklı.

Lev. 1.11. ak, by. Bayramlar Tepesi, ç. 16 cm, 7.5 YR 4/1 kahverengimsi gri renkte astarlı, iyi açılanmış, taşçıklı, ince kum ve çok az mika katkılı.

Lev. 1.12. ak, by. Kuyular Höyük, ç. 20 cm, ey, D. 5 YR 5/1 gri renkte, pişirmeden kaynaklı siyah alacalı, İ. 7.5 YR 7/2 gri renkte astarlı, iyi açılanmış, ince cidarlı, çok az taşçıklı, ince saman ve mika katkılı.

Lev. 1.13. ak, by. İskeletepe, ç. 42 cm, ey, 5 YR 7/3 kahverengimsi gri renkte, pişirmeden kaynaklı siyah alacalı, taşçıklı, ince saman ve mika katkılı.

Lev. 1.14. ak, by. İskeletepe, ç. 20 cm, ey, D. 7.5 YR 2/1 siyah, İ. 2.5 YR 6/8 kırmızı renkte, ince kum, ince saman ve çok az mika katkılı, iyi açılanmış.

Lev. 1.15. ap, by. İskeletepe, çy, 5 YR 7/4 kırmızımsı kahverengi astarlı, dış yüzeyinde 2.5 YR 5/4 kırmızımsı kahverengi boya bezemeli, taşçıklı, kireç, mika ve ince saman katkılı, ince cidarlı.

Lev. 1.16. ak, by. Seyfolar Höyük, ç. 24 cm, ey, 5 YR 6/4 kırmızımsı kahverengi astarlı, ince saman, şamot ve yoğun mika katkılı, açıklı.

Lev. 1.17. ak, by. Seyfolar Höyük, ç. 10 cm, ey, 5 YR 5/2 kahverengimsi gri renkte astarlı, iyi açılanmış, ince kum katkılı.

Lev. 1.18. ak, by. Sincik Höyük, ç. 20 cm, ey, 5 YR 5/6 kırmızımsı kahverengi astarlı, açıklı, pişirmeden kaynaklı siyah ve gri alacalı, taşçıklı, ince kum, ince saman ve şamot katkılı.

Lev. 2.1. ak, by. Yukarıörükçü, ç. 26 cm, ey, D.7.5 YR 2/1 siyah, İ. 5 YR 7/4 mat kırmızı renkte astarlı, taşçıklı, ince saman, şamot ve mika katkılı, iyi açılanmış.

Lev. 2.2. ak, by. Yukarıörükçü, ç. 17 cm, ey, D. 5 YR 4/1 kahverengimsi siyah, İ. 7.5 YR 6/2 grimsi kahverengi astarlı, iyi açılanmış, ince saman, şamot ve çok az mika katkılı.

Lev. 2.3. ak, by. Yukarıörükçü Höyük, ç. 20 cm, ey, D. 7.5 YR 2/1 siyah, İ. 5 YR 7/4 mat kırmızı renkte astarlı, ince saman, şamot ve mika katkılı.

Lev. 2.4. ak, by. Yukarıörükçü, ç. 14 cm, ey, 7.5 YR 3/1 kahverengimsi siyah renkte, iyi açılanmış, ince kum, şamot, ince saman ve çok az mika katkılı.

Lev. 2.5. ak, by. Yukarıörükçü, ç. 16 cm, ey, D. 7.5 YR 2/1 siyah, İ. 2.5 YR 7/3 mat kırmızımsı kahverengi astarlı, çok iyi açılanmış, ince saman, şamot ve mika katkılı.

Lev. 2.6. ak, by. Yukarıörükçü, ç. 20 cm, ey, 7.5 YR 8/3 krem renginde astar üzerine 7.5 YR 4/1 kahverengimsi siyah boya bezemeli, ince kum ve şamot katkılı.

Lev. 2.7. ak, by. Yukarıörükçü, ç. 31 cm, ey, D. 7.5 YR 2/1 siyah, İ. 5 YR 5/1 kahverengimsi gri astarlı, iyi açılanmış, çok az kireç, şamot, ince saman ve mika katkılı.

Lev. 2.8. ak, by. Konçur Höyük, ç. 32 cm, ey, 5 YR 6/3 kahverengimsi gri renkte astarlı, taşçıklı, kireç katkılı, kötü açkılanmış.

Lev. 2.9. ak, by. Konçur Höyük, ç. 20 cm, ey, 7.5 YR 5/1 kahverengimsi gri renkte astarlı, iyi açkılanmış, ince kum ve mika katkılı.

Lev. 2.10. ak, by. Çığçığ Kayası, ç. 18 cm, ey, 10 YR 6/1 gri renkte astarlı, taşçıklı, iri saman katkılı, kötü açkılanmış.

Lev. 3.1. ak, by. Çaymevkii, ç. 26 cm, ey, 2.5 YR 5/6 kırmızımsı kahverengi astarlı, açkılanmış, yoğun mika, ince kum ve saman katkılı, pişirmeden kaynaklı siyah alacalı.

Lev. 3.2. ak, by. Çaymevkii, ç. 20 cm, ey, D. 5 YR 2/1 siyah, İ. 5 YR 7/2 kahverengimsi gri astarlı, taşçıklı, ince saman, mika ve şamot katkılı.

Lev. 3.3. ak, by. Darıca Kalesi, ç. 16 cm, ey, D. 7.5 YR 2/1 siyah, İ. 7.5 YR 8/4 sarımsı portakal renginde astarlı, taşçıklı, mika katkılı, açkılı.

Lev. 3.4. ak, Demirci Kalesi, ç. 14 cm, ey, D. 5 YR 2/1 siyah, İ. 7.5 YR 6/3 kahverengi astarlı, ince kum, mika ve şamot katkılı, iyi açkılanmış.

Lev. 3.5. ak, by. Demirci Kalesi, ç. 18 cm, ey, 5 YR 6/4 kahverengi astarlı, şamot, mika ve ince saman katkılı, kötü açkılanmış.

Lev. 3.6. ak, by. Köyiçi, ç. 18 cm, ey, D. 7.5 YR 2/1 siyah, İ. 2.5 YR 6/8 kırmızımsı kahverengi astarlı, taşçıklı, ince saman, mika, şamot ve ince kum katkılı, iyi açkılanmış.

Lev. 3.7. ak, by. Köyiçi, ç. 22 cm; Y. 3.9 cm; 7.5 YR 8/4 krem rengi astar üzerine 7.5 YR 4/3 koyu kahverengi paralel bant bezemeli, çok az şamot ve mika katkılı.

Lev. 3.8. ak, by. Köyiçi, ç. 16 cm, ey, D. 5 YR 2/1 siyah, ağız kenarı ve İ. 5 YR 7/4 kahverengi astarlı, taşçıklı, şamot, mika ve çok az saman katkılı.

Lev. 3.9. ak, by. Köyiçi, ç. 22 cm, ey, 2.5 YR 6/6 kırmızımsı kahverengi astarlı, pişirmeden kaynaklı gri-siyah alacalı, taşçıklı, şamot, ince saman ve mika katkılı, kazıyarak açkılanmış.

Lev. 3.10. ak, by. Köyiçi, ç. 18 cm, ey, 7.5 YR 8/2 açık krem renginde astar üzerine 2.5 YR 5/6 kırmızımsı kahverengi boya bezemeli, çok az mika katkılı.

Lev. 3.11. ak, by. Köyiçi, ç. 28 cm, ey, D. 5 YR 2/1 siyah, ağız kenarı ve İ. 5 YR 7/4 kırmızımsı kahverengi astarlı, kazıyarak açkılanmış, taşçıklı, mika ve saman katkılı.

Lev. 3.12. ak, by. Gürkaynak, ç. 28 cm, ey, D. 5 YR 2/1 siyah, İ. 2.5 YR 6/8 kırmızı astarlı, ince kum, mika, saman ve şamot katkılı, kötü açkılanmış.

Lev. 3.13. ak, by. Gürkaynak, ç. 30 cm, ey, 2.5 YR 6/6 kırmızımsı kahverengi astarlı, kötü açkılanmış, taşçıklı, saman, mika ve şamot katkılı, pişirmeden kaynaklı gri-siyah alacalı.

Lev. 3.14. ak, by. Karadere, ç. 30 cm, ey, D. 5 YR 3/1 kahverengimsi siyah üzerine 5 YR 7/1 açık gri renkli astarlı, İ. 2.5 YR 7/6 kırmızı renkli astarlı, H. 5 YR 8/3 krem, taşçıklı, şamot, çok az mika ve saman katkılı, kazıyarak açkılanmış.

Lev. 3.15. ak, by. Karadere, ç. 26 cm, ey, D. 7.5 YR 2/1 siyah, İ. 2.5 YR 6/6 kırmızımsı kahverengi astarlı, taşçıklı, şamot, mika ve saman katkılı, kazıyarak açkılanmış, iyi pişirilmiş.

Lev. 3.16. ak, by. Karadere, ç. 20 cm, ey, D. 5 YR 2/1 siyah, İ. 5 YR 7/4 mat portakal renginde astarlı, taşçıklı, şamot, saman ve çok az mika katkılı, kazıyarak açkılanmış.

Lev. 3.17. ak, by. Karadere, ç. 12 cm, ey, 5 YR 7/4 kahverengi astarlı, dış yüzeyi pişirmeden kaynaklı çok hafif gri alacalı, ince kum, mika, ince saman ve çok az kireç katkılı.

Lev. 3.18. ak, by. Karadere, ç. 10 cm, ey, 5 YR 4/1 grimsi siyah renkte, iyi açkılanmış, ince saman ve çok az mika katkılı.

Lev. 3.19. ak, by. Pınaringözü, ç. 12 cm, ey, 7.5 YR 2/1 siyah, taşçıklı, mika ve ince saman katkılı, iyi açkılanmış.

Lev. 3.20. ak, by. Pınaringözü, ç. 26 cm, ey, D. 7.5 YR 4/1 kahverengimsi siyah, İ. 5 YR 6/4 grimsi kahverengi astarlı, taşçıklı, mika, saman ve şamot katkılı, kazıyarak açkılanmış.

Lev. 4.1. ak, by. Höyüktepe, ç. 16 cm, ey, 5 YR 6/3 mat kahverengi astarlı, çok iyi açkılanmış, taşçıklı, mika ve ince saman katkılı.

Lev. 4.2. ak, by. Höyüktepe, ç. 10 cm, ey, 5 YR 4/1 grimsi siyah renkte, iyi açkılanmış, ince saman ve çok az mika katkılı.

Lev. 4.3. ak, by. İskendertepe, ç. 12 cm, ey, 7.5 YR 6/3 kahverengi astarlı, kazıyarak açkılanmış, pişirmeden kaynaklı gri alacalı, taşçıklı, ince saman ve çok az mika katkılı.

Lev. 4.4. ak, by. İskendertepe, ç. 22 cm, ey, 7.5 YR 7/3 açık kahverengi astarlı, kazıyarak açkılanmış, taşçıklı, mika ve ince kum katkılı.

Lev. 4.5. ak, by. Kalebaşı, ç. 22 cm, ey, D. 7.5 YR 2/1 siyah, İ. 7.5 YR 6/3 grimsi kahverengi astarlı, ince saman, kireç ve çok az mika katkılı, iyi açkılanmış.

Lev. 4.6. ak, by. Kalebaşı, ç. 22 cm, ey, D. 7.5 YR 2/1 siyah, İ. 5 YR 6/4 kırmızımsı kahverengi astarlı, taşçıklı, mika ve ince saman katkılı, kötü açkılanmış.

Lev. 4.7. ak, by. Kalebaşı, ç. 18 cm, ey, 5 YR 7/3 mat kahverengi astarlı, kazıyarak açkılanmış, taşçıklı, saman katkılı.

Lev. 4.8. ak, by. Karakale, ç. 28 cm, ey, D. 5 YR 2/1 siyah, İ. 5 YR 7/3 kahverengi astarlı, taşçıklı, mika ve şamot katkılı, kötü açkılanmış.

Lev. 4.9. ak, by. Karakale, ç. 24 cm, ey, 5 YR 6/4 kahverengi astarlı, kireç, taşçık, şamot ve mika katkılı, kötü açkılanmış.

Lev. 4.10. ak, by. Karakale, ç. 18 cm, ey, 5 YR 6/4 kahverengi astarlı, pişirmeden kaynaklı siyah alacalı, kötü açkılanmış, ince kum ve mika katkılı.

Lev. 4.11. kulp, by. Karakale, çy, 7.5 YR 8/3 krem renginde astar üzerine 2.5 YR 5/3 kahverengi boya bezemeli, taşçıklı, ince saman ve şamot katkılı.

Lev. 4.12. ak, by. Kasap, ç. 18 cm, ey, 7.5 YR 6/6 kahverengi astarlı, iyi açkılanmış, taşçıklı, saman ve mika katkılı.

Lev. 4.13. ak, by. Köyiçicivarı, ç. 12 cm, ey, D. 5 YR 7/4 kırmızı renkte astarlı, İ. 7.5 YR 2/1 siyah, ince saman ve mika katkılı, iyi açkılanmış.

Lev. 4.14. ak, by. Memetliuşağı, ç. 14 cm, ey, D. 5 YR 2.1 siyah, ağız kenarı ve İ. 2.5 YR 5/6 kahverengi astarlı, taşçıklı, saman, yoğun mika ve şamot katkılı, kötü açkılanmış.

Lev. 4.15. ak, by. Memetliuşağı, ç. 18 cm, ey, D. 5 YR 2.1 siyah, ağız kenarı ve İ. 5 YR 6/4 kırmızımsı kahverengi astarlı, taşçıklı, mika ve saman katkılı, kötü açkılanmış.

Lev. 4.16. ak, by. Memetliuşağı, ç. 32 cm, ey, D. 5 YR 2.1 siyah, ağız kenarı ve İ. 5 YR 7/4 kahverengi astarlı, taşçıklı, saman, yoğun mika ve çok az şamot katkılı, kötü açkılanmış.

Lev. 4.17. ak, by. Memetliuşağı, ç. 22 cm, ey, D. 5 YR 2.1 siyah, İ. 7.5 YR 7/4 kahverengi astarlı, ince kum, mika, şamot ve saman katkılı, kötü açkılanmış.

Lev. 4.18. ak, by. Memetliuşağı, ç. 26 cm, ey, D. 5 YR 2.1 siyah, ağız kenarı ve İ. 2.5 YR 6/6 kırmızımsı kahverengi astarlı, ince kum, saman ve mika katkılı, kötü açkılanmış.

Lev. 5.1. ak, by. Sakaltutan, ç. 30 cm, ey, 7.5 YR 2/1 siyah, iyi açkılanmış, ince kum ve mika katkılı, ince cidarlı.

Lev. 5.2. ak, by. Sakaltutan, ç. 22 cm, ey, D. 7.5 YR 2/1 siyah, İ. 5 YR 6/4 kırmızımsı kahverengi astarlı, taşçıklı, kum ve mika katkılı, kötü açkılanmış.

Lev. 5.3. ak, by. Sakaltutan, ç. 32 cm, ey, 5 YR 6/4 kırmızımsı kahverengi astarlı, pişirmeden kaynaklı gri alacalı, yoğun kum, saman ve mika katkılı, kazıyarak açkılanmış.

Lev. 5.4. ak, by. Sakaltutan, ç. 26 cm, ey, D. 7.5 YR 2/1 siyah, İ. 2.5 YR 6/6 kırmızı renkte astarlı, iyi açkılanmış, ince kum, şamot ve mika katkılı.

Lev. 5.5. ak, by. Sakaltutan, ç. 26 cm, ey, 5 YR 6/4 kırmızımsı kahverengi astarlı, pişirmeden kaynaklı grimsi siyah alacalı, ince saman, kum ve mika katkılı, kötü açkılanmış.

Lev. 5.6. ak, by. Kulçukhan, ç. 22 cm, ey, D. 7.5 YR 3/1 siyah, İ. 5 YR 5/4 kırmızımsı kahverengi astarlı, kazıyarak açkılanmış, mika, ince saman, şamot ve ince kum katkılı.

Lev. 5.7. ak, by. Kulçukhan, ç. 34 cm, ey, D. 7.5 YR 3/1 siyah, İ. 5 YR 5/2 grimsi kahverengi astarlı, kazıyarak açkılanmış, taşçıklı, saman, mika ve şamot katkılı.

Lev. 5.8. ak, by. Kulçukhan, ç. 20 cm, ey, D. 5 YR 2/1 siyah, İ. 5 YR 6/3 mat portakal renginde astarlı, kazıyarak açkılanmış, şamot, kum, saman ve yoğun mika katkılı.

Lev. 5.9. ak, by. Kulçukhan, ç. 24 cm, ey, D. 5 YR 2/1 siyah, İ. 5 YR 5/2 grimsi kahverengi astarlı, kazıyarak açkılanmış, taşçıklı, saman ve mika katkılı.

Lev. 5.10. ak, by. Kulçukhan, ç. 32 cm, ey, 5 YR 3/1 kahverengimsi siyah, kazıyarak açkılanmış, saman, çok az mika ve çok az kum katkılı.

Lev. 5.11. ak, by. Kulçukhan, ç. 22 cm, ey, 5 YR 5/3 kahverengi astarlı, kazıyarak açkılanmış, taşçıklı, şamot ve mika katkılı.

Lev. 5.12. ak, by. Kulçukhan, ç. 26 cm, ey, 5 YR 6/2 grimsi kahverengi astarlı, ince kum, şamot, ince saman ve yoğun mika katkılı, kötü açkılanmış.

Lev. 5.13. ak, by. Kulçukhan, ç. 18 cm, ey, 2.5 YR 5/6 kırmızımsı kahverengi astarlı, dış yüzeyinde pişirmeden kaynaklı gri-siyah alacalı, kötü açkılanmış, taşçıklı, şamot, yoğun mika ve ince saman katkılı.

Levha. 5.14. ak, by. Kulçukhan, ç. 24 cm, ey, D. 5 YR 2/1 siyah, İ. 5 YR 6/3 mat portakal renginde astarlı, kazıyarak açkılanmış, şamot, kum, saman ve yoğun mika katkılı.

Lev. 5.15. ap, by. Kulçukhan, ey, 7.5 YR 8/2 açık krem rengi astar üzerine 5 YR 5/4 kırmızımsı kahverengi paralel bant bezemeli, ince saman ve çok az mika katkılı, çok az taşçıklı, açkılanmış.

Lev. 5.16. ap, by. Kulçukhan, ey, 2.5 YR 6/6 kırmızımsı kahverengi astarlı, pişirmeden kaynaklı gri-siyah alacalı, ince saman ve yoğun mika katkılı, çok az taşçıklı.

KAYNAKÇA

- Abay, E. (2007). Southeastern Anatolia after the Early Bronze Age: Collapse or Continuity? A Case Study from the Karababa Dam Area. *Sociétés humaines et changement climatique à la fin du troisième millénaire: une crise a-t-elle eu lieu en Haute Mésopotamie?* (s. 403-413) içinde. Institut Français d'Études Anatoliennes-Georges Dumézil.
- Amiran, R. B. K. (1952). Connections between Anatolia and Palestine in the Early Bronze Age. *Israel Exploration Journal*, 272, 89-103.
- Arslan, H. (2002). *Akçadağ İlçesinin (Malatya) Coğrafyası* [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Fırat Üniversitesi.
- Conti, A. M. & Persiani, C. (1993). When worlds collide. Cultural developments in Eastern Anatolia in the Early Bronze Age. M. Frangipane, H. Hauptmann, M. Liverani, P. Matthiae & M. Mellink (Ed.), *Between the Rivers and over the Mountains. Archaeologica Anatolica et Mesopotamica Alba Palmieri Dedicata. Dip. di Scienze dell'Antichità* (s. 361-413) içinde. Università di Roma La Sapienza.
- Bilgi, Ö. (1987a). Köşkerbaba Höyük Kazısı, 1978. *Lower Euphrates Project 1978-1979 Activities, METU*, Lower Euphrates Project Publications 1, 3, 189-216.
- Bilgi, Ö. (1987b). Köşkerbaba Höyük Kazısı, 1979. *Lower Euphrates Project 1978-1979 Activities, METU*, Lower Euphrates Project Publications 1, 3, 217-248.
- Burney, C. A. (1958). Eastern Anatolia in the Chalcolithic and Early Bronze Age, *Anatolian Studies* 8, 257-209.
- Darga, M. (1987). Şemsiyetepe Kazıları 1978-1979. *Lower Euphrates Project 1978-1979 Activities, METU*, Lower Euphrates Project Publications 1,3, 291-298.
- Di Nocera, G. M. (2008). Settlements, population and landscape on the Upper Euphrates between V and II millennium BC. Results of the Archaeological Survey Project 2003-2005 in the Malatya Plain. *Proceedings of the 5th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East* (s. 633-645) içinde. Madrid.
- Di Nocera, G. M. (2012). The Beginning of the Second Millennium BC in the Upper Euphrates: Isolation or Strong Regional Identity?, N. Laneri, P. Pfälzner & S. Valentini (Ed.), *Looking North. The Socioeconomic Dynamics of Northern Mesopotamian and Anatolian Regions during the Late Third and Early Second Millenium BC* (s. 105-116) içinde. Harrassowitz Verlag.
- Dönmez, S. (2019.) New Contributions to the Research on the Early Bronze Age in the Malatya Region, N. Durak & M. Frangipane (Ed.), *I. International Arslantepe Archaeology Symposium Proceedings* (s. 285-301) içinde. İnönü University Press.
- Dönmez, S. (2022a). 2019-2020 Yılları Yazıhan ve Akçadağ (Malatya) Yüzey Araştırmaları, C. Keskin (Ed.), *2019-2020 Yılı Yüzey Araştırmaları III* (s. 201-220) içinde. Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Dönmez, S. (2022b). Akçadağ (Malatya) Demir Çağı Araştırmaları: Geç Bronz Çağı'ndan Demir Çağı'na Kültürel Devamlılık ve Değişim, *Cedrus X*, 23-46.
- Dönmez, S. (2023). Akçadağ (Malatya) Yüzey Araştırması-2021, *38. Araştırma Sonuçları Toplantısı III*, 339-357.
- Edens, C. (1995). Transcaucasia at the End of the Early Bronze Age. *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 299/300, 53-64.
- Esin, U. (1979). Tepecik Kazısı, 1973, *Keban Project 1973 Activities, METU*. Keban Project Publications 1, 6, 79-112.
- Esin, U. (1982). Tepecik Kazısı, 1974, *Keban Project 1974-1975 Activities, METU*. Keban Project Publications 1,7, 71-118.
- Esin, U. (1987). Değirmentepe Kazısı, 1979, *Lower Euphrates Project 1978-1979 Activities, METU*. Lower Euphrates Project Publications 1,3, 89-116.
- Frangipane, M. (2012). The collapse of the 4th Millennium centralised system at Arslantepe and the far-reaching changes in 3rd Millennium societies, *Origini XXXIV*, 237-260.
- Frangipane, M. (2019) Arslantepe: The Rise and Development of a Political Centre. N. Durak & M. Frangipane (Ed.), *I. International Arslantepe Archaeology Symposium Proceedings* (s. 71-104) içinde. İnönü University Press.
- Frangipane, M. (2021a). Inter-cultural Connections and Changing Relations from the Late Chalcolithic to the Early Bronze Age in Eastern Anatolia, M. Bietak & S. Prell (Ed.), *Changing Clusters and Migration in the Near Eastern Bronze Age, The Enigma of the Hyksos, IV* (s. 13-30) içinde. Harrassowitz Verlag.
- Frangipane, M. (2021b). Cultures In Transition. Interpreting Time, Persistence, and Changes in the Archaeological Record, C. W. Hess & F. Manuelli (Ed.), *Bridging the Gap: Disciplines, Times and Spaces in Dialogue* (s. 192-212) içinde. ArchaeoPress.
- Hauptmann, H. (1972). Die Grabungen auf dem Norşun-Tepe, 1970, *Keban Project 1970 Activities, METU*. Keban Project Publications 1,3, 87-117.
- Hauptmann, H. (1976). Die Grabungen auf dem Norşun-Tepe, 1972, *Keban Project 1972 Activities, METU*. Keban Project Publications 1, 5, 41-100.
- Hauptmann, H. (1979). Die Grabungen auf dem Norşun-Tepe, 1973, *Keban Project 1973 Activities, METU*. Keban Project Publications 1, 6, 43-78.
- Hauptmann, H. (1982). Die Grabungen auf dem Norşuntepe, 1974, *Keban Project 1974-1975 Activities, METU*. Keban Project Publications 1,7, 15-70.
- Işıklı M. (2005). *Doğu Anadolu erken transkafkasya kültürünün karaz, Pulur ve Güzelova malzemesi ışığında tekrar değerlendirilmesi* [Yayınlanmamış Doktora Tezi], Ege Üniversitesi.

- Işıklı, M. (2012). The subsistence economy of the Kura-Araxes folks in eastern Anatolia: Animal husbandry and pastoralism. *Azərbaycanın Erkən Əkinçilik Dövrü Abidələri (Məqalələr Toplusu)*, Bakü, 103-112.
- Işıklı, M. (2015). The Kura-Araxes culture in the Erzurum region: The process of its development. *Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi (TÜBA-AR)* 18, 51-70.
- Karaca, Ö. (1982). Pirot Höyük 1981 Kazıları, 4. Kazı Sonuçları Toplantısı, 69-81.
- Kelly-Buccellati, M. (1974). The excavations at Korucutepe, Turkey, 1968-1970: Preliminary report. Part V: The early bronze age pottery and its affinities, *Journal of Near Eastern Studies* 33, 1, 44-54.
- Kelly-Buccellati, M. (1978). The early bronze age pottery: Descriptive and comparative analysis, M. N. van Loon (Ed.), *Korucutepe. Final report on the excavations of the Universities of Chicago, California (Los Angeles) and Amsterdam in the Keban reservoir, eastern Anatolia 1968-1970*, 2 (s. 67-121) içinde. North Holland Publishing Company.
- Khazanov, A. M. (1994). *Nomads and the Outside World*, J. Crookenden (Transl.). The University of Wisconsin Press.
- Khazanov, A. M. (2009). Specific Characteristics of Chalcolithic and Bronze Age Pastoralism in the Near East". J. Szuchman (Ed.), *Nomads, Tribes, and the State in Ancient Near East: Cross-Disciplinary Perspectives* (s. 119-127) içinde. The Oriental Institute of the University of Chicago.
- Kiguradze, T. & Sagona, A. (2003). On the Origins of the Kura-Araxes Cultural Complex. A.T. Smith & K.S. Robinson (Eds.), *Archaeology in the Borderlands: Investigations in Caucasia and Beyond* (s. 38-94) içinde. Cotsen Institute of Archaeology.
- Koşay, H. Z. (1976). Yeniköy Höyüğü Kazısı, 1972, *Keban Project 1972 Activities*, METU. Keban Project Publications 1, 5, 175-194.
- Kökten, İ. K. (1974). Keban Baraj Gölü Alanında Diptarih Araştırmaları, 1971, *Keban Project 1971 Activities*, METU. Keban Project Publications 1,4, 1-11.
- Kökten, İ. K. (1976). Keban Baraj Gölü Alanında Taş Devri Araştırmaları, 1972, *Keban Project 1972 Activities*, METU. Keban Project Publications 1,5, 1-8.
- Koroğlu, K. (2000). Çıldır Kurganları / The Kurgans of Çıldır, *Arkeoloji ve Sanat* 96, 2-11.
- Özdemir, A. (2021). Murat Höyük Erken Tunç Çağı III: Yerleşim yapısı, mimari ve seramik. A. Özdemir, Z. Kılınç & E. Demir (Ed.), *Erken Tunç Çağı'nda Murat Höyük* (s. 45-72) içinde. Ege Yayınları.
- Özdoğan, M. (1977). *Lower Euphrates Basin 1977 Survey*, METU. Lower Euphrates Project Publications 1, 2.
- Özfirat A. & Sagona, A. (1996-1997). Early Bronze Age Material from İmikuşağı, East-Central Anatolia, *Mediterranean Archaeology* 9-10, 127-149.
- Özfirat, A. (2019). Kurgans in the highlands of Eastern Anatolia: From the Kura-Araxes period to the Urartian Kingdom. N. Laneri, G. Palumbi & S. Müller Celka, (Eds.), *Constructing Kurgans: Burial mounds and funerary customs in the Caucasus and Eastern Anatolia during the Bronze and Iron Age* (s. 91-104) içinde. Arbor Sapientiae Editore.
- Palmieri, A. (1967). Insediamento del Bronzo Antico a Gelinciktepe (Malatya). *Origini* I, 117-193.
- Palumbi, G. (2008). *The red and black. social and cultural interaction between the upper euphrates and the southern Caucasus communities in the fourth and third millennium BC*. M. Frangipane (Ed.). Studi di Preistoria Orientale.
- Palumbi, G. (2011). The Arslantepe Royal Tomb and the Manipulation of the Kurgan Ideology in Eastern Anatolia at the beginning of the third millennium, E. Borgna & S. M. Celka (Ed.), *Ancestral Landscape, Burial Mounds in the Copper and Bronze Ages (Central and Eastern Europe-Balkans-Adriatic-Aegean, 4th-2nd Millennium B.C.)* (s.47-59) içinde. Travaux de la Maison de l'Étranger et de la Méditerranée 58.
- Palumbi, G. (2012). Bridging the Frontiers. Pastoral Groups in the Upper Euphrates Region in the Early Third Millennium BCE, *Origini XXXIV*, 261-278.
- Palumbi, G. & Chataigner, C. (2014). The Kura-Araxes culture from the caucasus to Iran, Anatolia and the Levant: Between unity and diversity. [Synthesis]. *Paléorient* 40, 2, 247-260.
- Persiani, C. (2008). Restless Settlers. Changing Settlement Patterns in the Early Bronze 2 at Arslantepe (Malatya, Turkey), *Proceedings of the 4th International Congress of the Archaeology of the Ancient Near East, Vol. 1* (s. 167-176) içinde. Freie Universität Berlin: Harrassowitz Verlag.
- Rova, E. (2000). Early third millennium B.C. painted pottery traditions in the Jezirah, C. Marro & H. Hauptmann (Ed.), *Chronologies des pays du Caucase et del'Euphrate aux IVe-IIIe millénaires* (s. 231-253) içinde. Institut Français d'Études Anatoliennes-Georges Dumézil.
- Sagona, A. (2000). Sos Höyük and the Erzurum region in late Prehistory: a provisional chronology for Northeast Anatolia, C. Marro & H. Hauptmann (Ed.), *Chronologies des pays du Caucase et del'Euphrate aux IVe-IIIe millénaires* (s. 329-373) içinde. Institut Français d'Études Anatoliennes-Georges Dumézil.
- Sagona, A. (2018). *The Archaeology of the Caucasus: From Earliest Settlements to the Iron Age*. N. Yoffee (Ed.). Cambridge University Press.
- Sagona, A. & Sagona, C. (2000). Excavations at Sos Höyük, 1998 to 2000: Fifth Preliminary Report, *ANES* 37, 56-127.
- Salzman, P. C. (2004). *Pastoralists. Equality, Hierarchy, and the State*. Westview Press.

- Sneath, D. (2007). *The Headless State: Aristocratic orders, kinship society, and misrepresentations of nomadic inner Asia*. Colombia Universtiy Press.
- Solak, S. & Ünlügenç, U. C. (2012). Levent (Akçadağ-Malatya Batısı) ve Civarının Tektono-Stratigrafisi. *Çukurova Üniversitesi Fen ve Mühendislik Bilimleri Dergisi* 27, 4, 122-130.
- Van Loon, M. (1973). The Excavations at Korucutepe, Turkey, 1968-70: Preliminary Report. Part I: Architecture and General Finds, *Journal of Near Eastern Studies* 32, 4, 357-423.
- Yalçın, H. G. (2020). Settlement mound Tepecik and the Karaz culture in Eastern Anatolia. *Documenta Praehistorica XLVII*, 262-285.

ANTIOCHIA AD CRAGUM SÜTUNLU CADDE ÇATI KİREMITLERİ ÜZERİNE İLK GÖZLEMLER

PRELIMINARY OBSERVATIONS ON THE ROOF TILES OF THE COLONNADED STREET OF ANTIOCHIA AD CRAGUM

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 18 Kasım 2024	Received: November 18, 2024
Hakem Değerlendirmesi: 11 Aralık 2024	Peer Review: December 11, 2024
Kabul: 4 Mart 2025	Accepted: March 4, 2025

DOI: 10.22520/tubaar.1587260

Nisa YILMAZ ERKOVAN*

ÖZET

Antalya'nın Gazipaşa İlçesi Güneyköy Mahallesi'nde bulunan Antiochia ad Cragum kentinde 2005 yılından bu yana kazılar devam etmektedir. Bu süreç içerisinde yapılan çalışmalarda ele geçen çatı kiremitleri her antik kentte olduğu gibi Antiochia ad Cragum'da da yapıların üst örtüleri hakkında fikir vermektedir. Ağırlıklı olarak Roma kalıntılarının bulunduğu kentte özellikle Sütunlu Cadde dükkanlarında yoğun bir biçimde ortaya çıkarılan çatı kiremitleri çalışma kapsamında değerlendirilerek bu konuda yapılan az sayıdaki çalışmaya kaynak niteliktedir. Sütunlu Cadde'de yer alan portik ve dükkanların üzerinin çatı kiremitleriyle örtüldüğü, bu bölgede bulunan çok sayıda kiremit parçası ve çivi buluntuları ile tespit edilmiştir. Ele geçen kiremitler, "düz kiremitler" ve "kapama kiremitleri" olarak iki ana tipolojiye ayrılmaktadır. Düz kiremitler, çatının ana kaplamasını oluşturur ve genellikle "Korint Tipi" olarak adlandırılan bir formdadır. Dikdörtgen biçimindeki bu kiremitler, yanlardaki yüksek çerçeveler ve üst kısımda yer alan astragaller ile yağmur suyunun sızmasını engellemektedir. Buluntular arasında, kiremitlerin çatıya nasıl sabitlendiğine dair önemli ipuçları veren verilere de ulaşılmıştır. Ayrıca, kiremitlerin alt kısmında, yağmur suyunun akışını yönlendiren ve kenarlardan sızmayı önleyen üçgen profiller bulunur. Kapama kiremitleri ise, düz kiremitlerin aralarından su sızmasını önlemek amacıyla, onların üzerine kapatan elemanlardır. Sütunlu Cadde'de bulunan kapama kiremitleri, beşik çatı formunda ve üçgen profilli olmak üzere iki farklı tiptedir. Bu buluntular, dönemin çatı inşaat teknikleri ve kiremit üretimindeki tipolojik farklılıklar hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Bu çalışmada biçimsel özellikleri ile ele alınan çatı kiremitlerinin, aynı zamanda bir araya getirilişleri ve yapılar üzerine yerleştirilme biçimleri ile ilgili de öneriler sunulmuştur. Ahşap taşıyıcı sistemleri ile değerlendirilen çatı kiremitleri yapıları yağmur, güneş gibi iklim şartlarından koruması bakımından yapısal anlamda önemlidir. Kazı çalışmalarında bulunan çatı kiremitleri sınıflandırılmış, fotoğraflanmış ve çizim çalışmaları ile belgelenerek yakın çevre örnekleri doğrultusunda incelenmiştir. Dükkanların MS 6. yüzyıl sonuna kadar çatılı olarak kullanıldığı değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Gazipaşa, Antiochia ad Cragum, Çatı Kiremiti, Dağlık Kilikya, Sütunlu Cadde

* Doç. Dr., Alanya Alaattin Keykubat Üniversitesi, Sanat Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Antalya / Türkiye
e-posta: nisa.erkovan@alanya.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7473-7131

ABSTRACT

Excavations at the ancient city of Antiochia ad Cragum, located in the Güneyköy neighborhood of Gazipaşa District in Antalya, have been in progress since 2005. These investigations have yielded significant archaeological data, particularly in relation to the roof tiles uncovered, which provide critical insights into the roofing systems employed in this ancient urban environment. The site predominantly features Roman architectural remains, with a notable concentration of roof tiles, especially within the commercial structures along the Colonnaded Street. The artifacts discovered contribute substantially to the limited scholarly discourse surrounding the architectural practices of this period. The architectural analysis indicates that the galleries and shops lining the Colonnaded Street were likely covered with roof tiles, as evidenced by the extensive recovery of tile fragments and associated nails from the vicinity. The roof tiles can be categorized into two primary typologies: flat tiles and cover tiles. The flat tiles, serving as the primary roofing material, are predominantly represented in the form designated as “Corinthian Type.” Characterized by their rectangular shape and raised edges, these tiles feature astragals on the upper surface, which function to prevent the infiltration of rainwater. Crucially, the assemblage includes data elucidating the methods used for affixing the tiles to the roofing framework. The undersides of these tiles exhibit triangular profiles that effectively guide rainwater flow and mitigate seepage from the edges. In contrast, the cover tiles, which overlay the flat tiles, serve to prevent water ingress through the gaps. The cover tiles identified along the Colonnaded Street present two distinct forms: gable roofed form and triangular-profiled. These findings are instrumental in enhancing our understanding of the roofing construction techniques of the time and highlight the typological diversity in tile production. This study not only examines the morphological characteristics of the roof tiles but also posits hypotheses regarding their assembly and placement on architectural structures, thereby elucidating their structural significance in safeguarding edifices from climatic elements such as rain and sunlight. Through systematic classification, photographic documentation, and detailed drawing studies, this research facilitates a comparative analysis with regional examples, enriching the broader narrative of ancient architectural practices. It is evaluated that the shops were used with roofs until the end of the 6th century AD.

Keywords: Gazipaşa, Antiochia ad Cragum, Roof Tiles, Rough Cilicia, Colonnaded Street

GİRİŞ

Antalya'nın Gazipaşa İlçesi Güneyköy Mahallesi, Nohutyeri Mevkiinde bulunan Antiochia ad Cragum kenti kıyı bölgesi olmasına rağmen deniz seviyesinden 325 m yükseklikte bir platonun üzerinde kurulu Batı Dağlık Kilikya'nın önemli yerleşimlerinden biridir. 2005 yılından bu yana kentte birçok yapıda kazı çalışmaları devam etmektedir. Sütunlu Cadde'deki dükkân kazılarında çıkarılan çatı kiremitlerine ait ilk gözlemler bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Genel olarak kazı çalışmalarında oldukça fazla çatı kiremiti çıkarılsa da bu mimari elemanın üst yapı ile ilişkisinin belirtildiği çalışmalar azdır. Görece diğer arkeolojik malzemelere göre daha az çalışmanın konusu olan çatı kiremitleri mimari olarak kente yapıları anlamlandırmaya yardımcı olan önemli bir yapı malzemesidir. Çatı kiremitleri ile ilgili tarih, bölge ve tanımlama içeren kabul edilmiş bir tipoloji bulunmamaktadır. Tipoloji oluşturma tarihleme konusunda da oldukça yardımcı olacak bir yöntemdir. Kazı çalışmaları ile ortaya çıkarılan kiremitler tasniflenmiş, temizlenmiş bütün veya bütüne yakın olanlar ile en ve boy ölçüsü verebilenler ayrılarak belgelenmiştir. Daha sonra tip ve büyüklüklerine göre ayrılarak benzer örnek araştırması yapılmış ve çatı kiremitlerinin geçmişten günümüze kullanımları ile ilgili arşiv taramaları yapılmıştır. Sonrasında ilgili yapının çatı sistemlerinin nasıl olduğu ile ilgili bir örnek çalışma yapılmıştır. Bu çalışmada kiremitlerin tanımlamaları yanında üst yapı ile olan ilişki ve kurgusunun belirtilmesi ile literatüre yeni bir yaklaşım sunulmuştur. Bu nedenle de bilinen sayıca az çalışmaya yeni katkılar sağlamaktadır.

KENTİN TARİHİ COĞRAFYASI VE ARAŞTIRMALAR

Batı Dağlık Kilikya'nın önemli yerleşimlerinden biri olan Antiochia ad Cragum'un adına ilk olarak antik kaynaklarda rastlanır. Antik Selinus'un (bugünkü adıyla Gazipaşa) 20 km güneydoğusunda bulunan bir uçurum ve kayalık burnu Appian (Mithr. XIV.96), Cragus ve Anticragus olarak belirtilmiş ve korsanların bölgedeki en büyük kaleleri olduğunu ileri sürmüştür. Strabon da (Geog. 14.5.2-3) ayrıca Kragos'u her tarafı dik kayalık ve denize yakın bir konumda tarifler. Coğrafyacı Ptolemy (Geog. 5.7.2) tarafından belirtilen Yunanca Ἀντιόχεια ἐπὶ Κράγῳ'ye (Antiochia ad Cragum) dayanarak 19. yüzyılın başlarından beri yaygın olarak Antiochia ad Cragum olarak bilinmektedir. MS 3. yüzyılın başlarındaki Stadiasmus Maris Magni, şehri χωρίον Κράγῳν (Kragos Kasabası) olarak ifade eder (Acar 2016, s. 42, 98). Her iki adlandırmada da coğrafi referans noktası olan "Kragos", şehir adının toponimik sıfatı olarak vurgulanmaktadır. Her dört kaynaktan da aynı adlandırmadan bahsedilmiş yalnızca Appian (Mithr. XIV.96) Antikragos adını eklemiştir. Kente gelen ilk batılı araştırmacı F. Beaufort (Beaufort, 1817, s. 185) kentin Ptolemy'nin bahsettiği

Antiochia ad Cragum olduğundan bahseder ve kentin adı bundan sonraki kaynaklarda bu şekilde kullanılır. Kentte devam eden araştırmalarda bulunan yazıt ve sikkelerde, kurulduğunda kente verilen "resmi" ve daha sonra topoğrafyaya bağlı olarak kullanılan "resmi olmayan" iki adı olduğu tespit edilmiştir (Hoff-Howe, 2020, s. 163). Buna göre günümüzde kayıp olan G. Bean ve T. Mitford'un 1960'larda bulduğu yazıtta kentin adı "Ἀντιόχεια πόλις" (Antiochia Kenti) olarak geçmektedir. Kentte basılan sikkeler üzerinde ise resmi ad geçmektedir. Bu da "Paralia" ismidir. Yani kıyıda Antiochia olarak resmi olarak bahsedilmişse de halk arasında ve daha sonraki araştırmacılar tarafından "Kragos" kullanılmaya devam etmiştir (Hoff-Howe 2020, s. 166). MÖ 1. yüzyılın ortalarına doğru Pompeius Magnus komutasındaki Roma donanması Korakesion (Alanya) yakınlarında korsanları bozguna uğratar ve bölgedeki tüm korsan sığınaklarını ele geçirir. Bundan sonra kent Roma İmparatorluğuna bağlanmıştır.

Günümüzde Güneyköy Mahallesi ile iç içe olan yerleşim yaklaşık 24 hektarlık bir alanda yer almaktadır. Eğimli bir topoğrafyaya sahip olduğundan kent teraslar halinde düzenlenmiştir. Kentin en yüksek kısmında Kuzeydoğu Tapınak yer almaktadır. Tapınağın hemen alt kotunda kent merkezi ve kamu terası olarak adlandırılan kısım bulunmaktadır. Bu alanda doğudan batıya doğru Anıtsal Kapı, Sütunlu Cadde, Trikonkhos, Büyük Hamam, Latrina, Bouleuterion, Peristilli Avlu yapıları yer almaktadır. Kentin Akropolü ise kentin güneyinde, deniz manzarasına hâkim yüksek bir noktada yer almaktadır. Anıtsal Kapı kentin doğu giriş kapısıdır ve kapıdan doğuda yerleşim alanı dışında da Küçük Hamam ve bunun güneydoğusunda Bazilikal Kilise olarak adlandırılan yapılar yer almaktadır. Ayrıca kent genelinde su kaynakları kısıtlı olduğundan kentin birçok noktasında sarnıçlar yer almaktadır ve kent dışına doğru su kaynaklarından su getirebilmek için kullanılmış olan su kemerleri ve büyük su depoları dikkat çekicidir. Kentin yaklaşık batısında denize yakın bir tepe üzerinde nekropol yer almaktadır. Bunun yanında kent içerisinde de mezarlara rastlanmaktadır. Nekropol'ün kuzeybatısında Bizans Kalesi bulunmaktadır. Sarp kayalıklarla çevrili olmasına rağmen surlara sahiptir. Denize dik biçimde kayalıklara sahip olan kentte doğal bir liman bulunmamaktadır. Fakat bölgedeki kıyı yerleşimleri içerisinde nispeten büyük bir kent olması sebebiyle ticaretin gelişmiş olduğu, yapılan su altı araştırmalarında çok sayıda gemi çapası ve amphoralar olması sebebiyle söylenebilmektedir (Can-Hoff, 2014, s. 375).

Kent ve çevresindeki araştırmalar 19. yüzyılda başlar. R. Heberdey ve A. Wilhelm bölgede seyahatler yapmışlar ve notlarında Antiochia ad Cragum'dan bahsetmişlerdir (Heberdey- Wilhelm, 1896, s. 152). 1965 yılında G. Bean

ve T. Mitford epigrafik bulgularla ilgili çalışmalarını yayınlamışlardır (Bean- Mitford, 1965, s. 37-41). Kentle ilgili en kapsamlı araştırma 1963-65 yılları arasında E. Rosenbaum başkanlığında bir ekiple bölgede yapılan topografik plan ve tespit çalışmalarıdır (Rosenbaum ve ark., 1967). 1996 yılında N. Rauh başkanlığındaki ekip “Dağlık Kilikya Arkeolojik Yüzey Araştırması” projesini başlatmıştır (Rauh ve ark., 2009). Bu proje kapsamında harita ve plan çalışmaları yapılmıştır. 2002 yılında Alanya Müzesi kentin Büyük Hamam palastrasında kurtarma kazısı yapmış ve mozaikli döşemenin bir kısmını açığa çıkarmıştır (Türkmen- Gaffaroğlu, 2005, s. 7-14). Kentte kazılar 2005 yılında Prof. Dr. Michael Hoff tarafından başlatılmış ve günümüzde de devam etmektedir. Kazı çalışmaları Kuzeydoğu Tapınak, Sütunlu Cadde, Küçük Hamam, Büyük Hamam, Peristilli Alan ve Tapınağı, Anıtsal Kapı, Latrina, Bouleuterion, Akropol ve Nekropol alanlarında devam ettirilmektedir.

Çatı Kiremitleri

Toprak, insanoğlunun kendi ihtiyaçları için şekillendirmeye başlamasıyla mimaride de önemli bir yapı bileşeni olmuştur. Pişirilmeye başlanması mimaride teknik olarak ilerlemenin bir adımı sayılmıştır (Demir, 2003, s. 315). Pişmiş toprak (terra cotta)¹ malzeme ilk olarak kerpicein pişirilip tuğla haline getirilerek duvarda kullanılması ile strüktürel olarak kullanılmıştır. Heykeller, vazolar, kandillerin yapımı için kullanılması yanında eski çağlar boyunca döşeme kaplama, eğimli çatılarda süsleme, ahşap konstrüksiyonun üzerini kaplama, kerpiç ve yumuşak taştan kornişlerin üzerinin kapatılarak korunması gibi mimari eleman olarak kullanılmıştır (Winter, 2003, s. 493).

Geçmişten günümüze kadar yapıları korumak için çatılar yapılmış ve bu çatıların üzeri çeşitli malzemelerle kaplanmıştır. Pişmiş toprak kiremitler çatı kaplaması olarak en çok kullanılan malzemedir. Bu kiremitlerden çatılarda kullanılanlar düz ve kapama kiremitlerdir. İlk üretildikleri yere göre Korinth, Lakonia ve Sicilya tipleri şeklinde sınıflandırılmaktadır (Akerström 1966, s. 195, Abb 64). Çatının ana kaplamasını oluşturan düz kiremitler “stroter” veya “tegula” olarak da adlandırılmaktadır (Barın, 1988, s. 87). Korinth tipi düz kiremitler dikdörtgen biçiminde üç tarafından yağmur suyunun üst ve yan kenarlardan dışarıya geçmesini önleyecek çerçevelerle sınırlanmaktadır (Fig. 4). Pervaz adı verilen iki uzun kenarda olan yan çerçeveler genellikle 2-3 cm kalınlığında ve kiremidin düz yüzeyinden 2-4 cm yüksekliğindedir. Astragal adı verilen üst çerçevenin yüksekliği bir üstteki düz kiremidin yerleşmesine olanak vermek için daha az ve yarım yuvarlak profile sahiptir (Özyiğit 1986, s.

305; Özyiğit 1990a, s. 152-153; Yıldırım, 2014, s. 31). Astragallerin kiremitler kalıpla yapıldıktan sonra elle eklendiği bilinmektedir (Vriezen, 1995, s. 33). Yarım yuvarlak profil gösteren astragal Roma Dönemi’nin geç evrelerinde ortadan kalkarak yan çerçevelere benzer bir form almaktadır. Kiremitin dar alt kenarında yağmur sularının akması için çerçevesiz bırakılmış ve bu kenarın arka bölümünde damlalık (tırnak) adı verilen bölüm bulunmaktadır. Bu bölümün yüksekliği Geç Roma Dönemi’ne doğru azalarak ortadan kalkar (Özyiğit, 1986, s. 305-306, şek.1; Arlı, 2022, s. 17-19). Şekilleri genellikle standart olsa da boyutları bölgelere göre değişiklik göstermektedir. Özyiğit (1986, s. 305) Korinth tipi düz kiremitlerin ilk çıkışlarından Roma Dönemi sonuna kadar genişlikleri genellikle 44-60 cm uzunlukları ise 54-68 cm arasında değiştiğini belirtse de, bu ölçülerden daha düşük ve daha yüksek kaydedilen Roma Dönemi düz kiremitleri bulunmaktadır. Örneğin; Ostia’da 40,5-48 cm x 53-72 cm; Roma’da 39-49 cm x 46-66 cm; Pompeii’de 47,5-52,5 cm x 59-69 cm (Adam, 1999, 436); Knossos’ta 53 x 73 cm ve ayrıca 110 x 38 cm (Sackett, 1992, s. 407-410). Lakonia tipi örtü kiremitleri yaklaşık 68-120 cm uzunlukta, 40-59 cm genişlikte içbükey formda ve çerçevesizdir. Kiremitlerin alt genişlikleri üst genişliklerinden biraz daha dar yapılmıştır (Wikander, 1988, s. 210, Fig. 3; Yıldırım, 2014, s. 35). Çatıyı oluşturan ana unsurlardan bir diğeri “kalypter” olarak da adlandırılan kapama kiremitleridir (Fig. 13-14). Kapama kiremitleri düz kiremitlerin yan yana konulması sonrasında boşlukları kapatmak ve suyun sızmasını önleme amacıyla kullanılır. İki pervaz üzerine yerleştirilmiş ve tepede birleşen iki meyilli kenardan oluşur (Barın, 1987, s. 106; Wikander, 1988, s. 210-211, Fig. 4; Özyiğit, 1990a, s. 306 şek. 2). Korinth tipi kapama kiremitleri uzunlukları düz kiremit uzunluğuyla eşit, genişlikleri ise 15 cm ile 30 cm arasında değişmektedir (Wikander, 1988, s. 210-211). Beşik çatı formu kapama kiremitleri Arkaik dönemden Roma Dönemi ortalarına kadar kullanılır, sonra profiller üçgen biçime dönüşür, en son Bizans Dönemi’nde yarım yuvarlak bir profile ulaşır (Özyiğit, 1990b, s. 156-157, şek. 5). Lakonia tipi kapama kiremitleri ise yarım silindirik formdadır, uzunlukları kapama kiremiti uzunluklarıyla eşit, genişlikleri ise 12 ile 38 cm arasında değişmektedir (Wikander, 1988, s. 210-211, Fig. 4). Araştırmacılar erken dönemlerden itibaren Sicilya’da yaygın olan bir sistem olarak farketmişler ve Sicilya Tipi adını vermişlerdir. Bu tip aynı zamanda Hibrid kiremit olarak da adlandırılmakta olup Korinth tipi düz kiremit ve Lakonia tipi kapama kiremitinin tek parça halinde üretildiği sistemdir. MÖ 6. yüzyıl itibarıyla geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Yapısal özellikleri, coğrafi yayılımı ve ortaya çıkış zamanı göz önüne alındığında, bu sistemin ikincil ve yerel bir tip olduğu belirtilmektedir (Akerström, 1966, s. 196-198, Abb. 64).

1 Pişmiş toprak: Kuruduğunda sertleşen doğal plastik kilin yaygın olarak kullanılan ismidir (Winter, 2003, s. 493).

Plinius, (Nat. His. VII.56) çatıların kiremitle kaplanması ile ilgili olarak MÖ 7. yüzyılda Kıbrıs kralı Kinyras'ın keşfettiğini bildirir (Brodrigg, 1987, s. 5; Wikander, 1988, s. 204; Winter, 1993, s. 1; Demir, 2003, s. 316). Ancak, arkeolojik veriler, bundan çok daha erken tarihlerde çatıların kiremitlerle kaplandığını gösterir. İlk çatı kiremitleri Erken Hellas Çağı'nda (MÖ 3100-3000/2000) Lerna, Asine, Malthi, Trynis ve Zygouries yerleşimlerinde rastlanmıştır (Winter, 1993, s. 8; Demir, 2003, s. 16). Kiremitler 15-25 cm uzunluğunda kare veya dikdörtgen biçimindedir. Kiremitlerin ahşap konstrüksiyona veya birbirlerine tutturulmalarını sağlayacak yükseltilmiş pervazları veya sabitleme delikleri bulunmamaktadır (Dinsmoor, 1942, s. 371; Blegen, 1945, s. 36.). Blegen (1945, s. 36), Trynis, Asine ve Malthi'deki kiremitlerin birbiri ile örtüşen bir konumda yerleştirilmelerinin mümkün olmadığını ve bunların zemin kaplaması olabileceğini ileri sürmüştür. Fakat Lerna'da yapılan kazılarda ortaya çıkarılan Kiremitli Ev'de oldukça fazla sayıda üstten yıkıldığı belli olan benzer çatı kiremitleri bulunmuştur. Çatının alt kısımları, ahşap işçiliğine delikler açılarak tutturulan mavi-yeşil taş levhalarla (şist) kaplandığı, geri kalanı ise bir kil tabakası üzerine yerleştirilmiş pişmiş toprak levhalarla örtüldüğü belirlenmiştir. Bu biçimdeki şist levhalara Tiryns'te de rastlanmıştır. Pişmiş toprak ve şist levhaların birlikte kullanımı eski yöntemin tamamlayıcısı niteliğindedir. Çatıların onarımında şist levhalar yerine daha hafif ve daha kolay elde edilebilen pişmiş toprak levhalar tercih edilmiştir (Wikander, 1988, s. 204). Blegen (1945, s. 36) bulunan kiremitlerin düz olması, çatıyla bağlantı için herhangi bir iz olmaması sebebiyle erken dönem çatılarının düz olabileceği görüşünde iken, Dinsmoor (1942, s. 371) eğimli çatıların hep var olduğunu, bazı yapıların tek eğimli çatıya sahip olabileceği görüşündedir. Çatı kiremitlerinin kullanımı Orta ve Geç Helladik Dönem'de gelişerek devam etmiştir. Malti ve Asine'de Orta Helladik Dönem'e tarihlenen bir mezarda çatı kiremitleri bulunmuştur. Bunlar muhtemelen kiremitlerin ikinci kullanımlarıdır. Atina Akropolisi'nde, Argolis'teki Berbatı'de ve Thebes'te Geç Helladik III Dönem'e tarihlenen mezarlarda da kiremitler bulunmuştur. Bu kiremitlerin eğimli çatılara ait olduğu belirtilmektedir (Dinsmoor, 1942, s. 372). Kiremitlerin belirli bir düzenle kullanılmaya başlaması için MÖ 7. yüzyıl tarihi verilmektedir. İlk düzenli ve sistemli kiremitlere Korinth'de Apollon Tapınağı'nda ve Isthmia'da Poseidon Tapınağı'nda rastlanmıştır. Bunlar da MÖ 7. yüzyıla tarihlenmektedir (Özyiğit, 1990a, s. 303). Anadolu'da MÖ 7. yüzyıla tarihlenen bir kiremit yoktur. Özyiğit (1990a, s. 304, dn.6) bu durumu Anadolu'daki arkeolojik kazılarda çatı kiremitlerinin sistematik olarak çıkarılmaması ve yeterli özenin gösterilmemesine bağlar. MÖ 7. yüzyılda kiremitlerin gelişmiş bir biçimde görülmesi, bunun öncesinde de var olduğunu düşündürmektedir (Özyiğit, 1990a, s. 304).

Phrygia'da MÖ 6. yüzyıla tarihlendirilen çatı kiremitleri bulunmuştur (Cummer, 1970, s. 36-50, Lev.VII; Özcan, 2010, s.16). Gordion, Neandria, Sardes, Didyma gibi yerleşimlerde MÖ 6. yüzyıla tarihlenen çatı kiremitleri ele geçmiştir (Özcan, 2010, s. 17). Güney İtalya ve Sicilya'da MÖ 6. yüzyıla tarihlenen arkeolojik bulgular arasında yer alan çatı kiremitleri, Yunanistan'ın MÖ 7. yüzyıldaki Arkaik Dönem kiremitleriyle tipolojik benzerlikler göstermektedir. Bölgede en dikkat çekici örnek MÖ 509 yılında Sybaritler'in Paestum'a sığındığı döneme ait olduğu düşünülen Hypogean Sacellum'un çatısıdır. Bu mezarda kullanılan düz kiremitler birbiri ile aynı, yalnızca mezara giriş sağlamak amacıyla menteşe eklenmiş bir parça oldukça büyük boyutlardadır (Brodrigg, 1987, s. 5-6). Bu kiremit de o dönem için bilinen en büyük pişmiş toprak kiremit olarak literatürde yer almakta olup boyutları 75×110.5 cm'dir (Adam, 1994, s. 437). Arkaik Dönem'de ve Klasik Dönem'de Isthmia'daki Poseion Kutsal Alanı'nda çatı kiremiti kullanımı görülmektedir (Hemans 1989, s. 252-265; 1994, s. 65). Klasik Dönem'de Parthenon Tapınağı'nda (Orlandos, 1949, s. 259) ve Atina Agorası'ndaki Hephaisteion'da (Dinsmoor, 1976, s. 223) mermer çatı kiremitleri kullanılmıştır. Börükçü Kutsal Alanı kazılarında Klasik Dönem'e ait tapınağın çatı kiremiti parçaları ele geçmiştir (Tırpan- Söğüt, 2006, s. 263). Klazomenai'de MÖ 4. yüzyılda evlerin çatılarında kiremit kullanıldığı bilinmektedir (Barın, 1988). Ayrıca yine bu dönemde bazı tiyatroların sahne binalarının ve odeonların çatılı olduğu belirtilmiştir (Izenour, 1992, s. 6-7). Batı Anadolu'da bulunan Klasik Dönem yerleşmesi Larisa'nın Yeni Saray, Portikli Yapı ve Avlulu Ev olarak adlandırılan yapılarında çatı kiremitleri ele geçmiş ve yapıların planlarından çatı eğimlerinin yönleri tespit edilerek restitüsyon denemeleri yapılabilmektedir (Özyiğit, 1990a, s. 319).

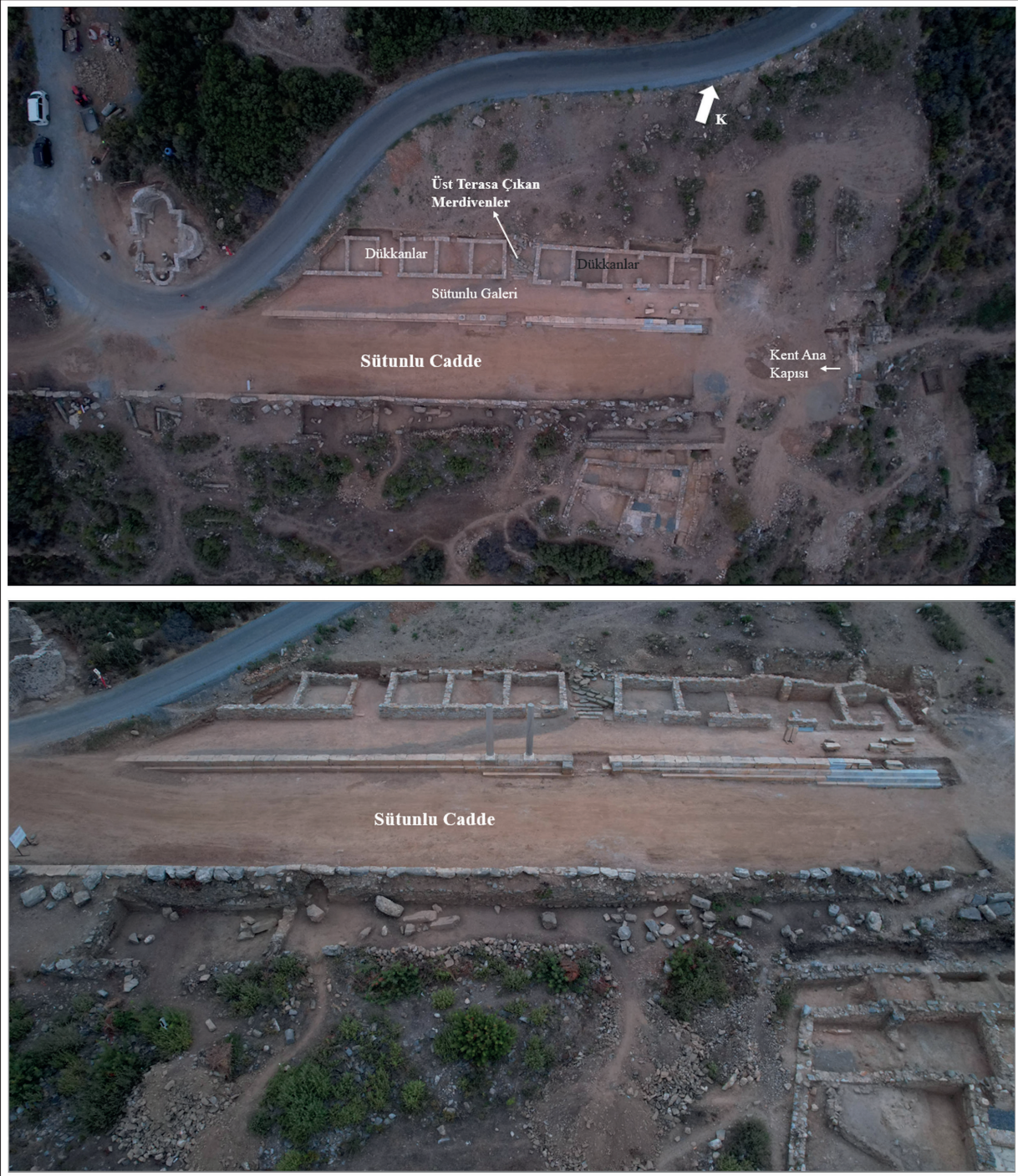
Erken dönemlerde çatı kiremitleri, daha dayanıklı anıtsal yapıların inşasıyla birlikte kullanılmaya başlanmıştır. Bu durum, kiremitlerin artan yükünü taşıyabilecek güçlü altyapıların gerekliliğini ortaya koymuştur. Roma Dönemi'nde, çatı kiremitlerinin yangına karşı dirençli olması, özellikle kalabalık şehir merkezlerinde büyük bir avantaj sağlamıştır. Ayrıca, su geçirmezlik özellikleri de kiremitlerin yaygınlaşmasını etkileyen önemli faktörlerden biri olmuştur (Hamari, 2019, s. 54). Klasik ve Helenistik dönemlerde Korinth ve Lakonia tipi çatı sistemleri yaygın olarak tercih edilmiştir. Helenistik Dönem'de ise çatı kiremitlerinin konut yapılarında kullanımı giderek artmıştır. Helenistik Dönem'de Priene'deki 33 ve 35 nolu evlerde ve Pergamon'da Aşağı Agora batısındaki evlerin çatılarında kiremit kullanılmıştır (Özyiğit, 1990a, s. 321-325). Bu dönemde, kiremitler fabrikalar tarafından seri üretime geçirilmiş ve bu durum kaliteyi oldukça düşürmüştür. Ancak Roma Dönemi'ne gelindiğinde, pişmiş toprak çatı kiremitleri yine seri üretimle üretilmiş olmasına

rağmen, kalite korunmuştur (Cooper, 2008, s. 238). Knossos'ta, Hellenistik katmandan başlayarak 4. yüzyıla kadar tarihlenen Lakonia tipi ve Korinth tipi kiremitler bulunmuş ve Roma Dönemi'ne ait olduğu düşünülen bazı kiremitler üzerinde labirent biçiminde damgalar ve "Cnosos" harfleri yer almaktadır (Sackett, 1992, s. 407-408, Levha 22, 23 ve 222). İngiltere'de Doğu Sussex kenti yakınlarında MS 2. yüzyıl başlarına tarihlenen Beauport Park Roma Hamamı'nda çok sayıda üzerinde çeşitli damgalar olan Korinth tarzı düz kiremitler ve Lakonia tarzı kapama kiremitleri ele geçmiştir (Brodribb, 1979, s. 143-144; Warry, 2006, s. 10). Bölgede mühürlü kiremit kullanımının en erken MS 125 civarında başlaması Dover Kalesi'nin ilk döneminde bulunmayıp ikinci döneminde bu tür kiremitlerin ele geçmiş olmasından anlaşılmaktadır (Warry, 2006, s. 128). Anglia'da MÖ 1. yüzyılda Caterbury ve Colchester'de düz kiremit kullanımı görülmektedir. MS 1. ve 2. yüzyıla ait bazı düz kiremitler normalden daha hafif ve daha keskin açılıdır fakat Verulamium'da MS 3. yüzyılda çok daha ince bir kiremit IV. yapının onarımında kullanılmıştır (Williams, 1971, s. 178). Betts (1995, 212) Londra'daki Roma Dönemi çatı kiremitlerinde genişliğin, özellikle de uzunluğun, Roma Dönemi boyunca sürekli bir azalma gösterdiğini belirtmiştir (Warry, 2006, s. 52). Roma Dönemi'nde çatı sistemlerinde Hellenistik teknik ve gelenekler devam etmektedir. Düz kiremitlerin şekli çok değişmemiş dikdörtgen veya yamuk bir forma sahip olup boyutları bölgeden bölgeye farklılık göstermiştir. Çatı kiremiti Roma Dönemi'nde zenginlik göstergesi olarak kabul edilmekteydi. Tarentum Tüzüğü'ne (MÖ 89) göre, Tarentum sınırları içinde en az 1500 kiremitle örtülü bir konuta sahip olmayan hiç kimse belediye senatosuna üye olamaz ya da senatoda oy kullanamazdı. Benzer bir şekilde, Urso Tüzüğü (MÖ 44) yerel meclis üyelerinin teminat olarak yeterli değerde bir eve sahip olmalarını gerektiriyordu. Bu değer çatı kiremitlerinin miktarına dayanıyordu (Brodribb, 1987, s. 8). Kiremitleri hala sağlam ve orijinal konumlarında olan Roma Dönemi çatılarını incelemenin mümkün olduğu çok az örnek vardır. En önemli örnek Pompeii Villa dei Misteri'nin peristilinde 56 x 49 cm ölçülerinde düz kiremitlerle örtülü küçük yapıdır (Maiuri, 1931, s. 71). Pompeii'de Julius Polybius Evi'nin peristilinde, Boscoreale'deki Villa Regina'da (Brodribb, 1987, s. 9), Herculaneum'da Telaio'nun evi üzerinde orijinal çatı kaplaması hala yerindedir (Van Buren ve ark., 1941, s. 469, Şekil 16). Acrocorinth'teki Demeter ve Kore Kutsal alanında (Bookidis– Stroud, 1997, pl. 62) ele geçen örnekler Korinth tipi kiremitin önemli örneklerindendir. Roma Dönemi'ne tarihlenen Atina'da bulunan Agrippa'nın Odeionu ve Herodes Atticus'un Odeionu çatıyla kapalı tiyatrolar yani "theatrum tectum" olarak adlandırılmaktadır (Thompson, 1950, Fig.6, Pl. 37b; Izenour, 1992, s. 6-7, 16). Knossos'ta mezarda ele geçen düz ve kapama kiremitleri de Roma

Dönemi içinde kiremitlerin ince işçiliğine örnek olması bakımından önemlidir (Sackett, 1992, s. 407, pl. 23). Kyzikos'ta MS. 1-2. yüzyıla tarihlenen Hadrian Tapınağı'nın üst yapısına ait Bizans mezarlarının altındaki dolgu tabakasında düz ve kapama kiremitleri (Yaylalı-Özkaya 1993, s. 225-26), Parion Güney Nekropolünde MS 1. yüzyıl ilk çeyreğine tarihlenen kiremit tipli mezarlarda düz kiremitler (Kasapoğlu 2007, s. 490), Lagina'da kuzey stoanın nef kısmında MS 4. yüzyıla tarihlenen geç dönem A mekânından düz ve kapama kiremitleri ele geçmiştir. (Tırpan-Gider, 2011, 379). Rhodiapolis'te Opramoas anıtı ve stoalarda yapılan kazılarda MS 2. yüzyıla tarihlenen düz çatı kiremit parçaları (Çevik ve ark., 2009, s. 299-300), Kayseri Köşk Dağı mahallesinde bir numaralı MS 1. yüzyıldan 3. yüzyıla kadar kullanıldığı tespit edilen tekne mezar içerisinde düz kiremit parçaları (Altun, 2020, s. 199) önemli örneklerdir. MS 2-3. yüzyıla tarihlenen Amisos'un 1, 2, 3 ve 4 nolu mezarlarında Korinth tipi düz kiremit örnekleri (Şirin, 2022, s. 451), MS 4. yüzyıla tarihlenen Kızlar Hamamı koyu antik liman yerleşmesinde düz kiremitler (Dumankaya-Başdemir, 2023, s. 115, lev.3.23), Özyiğit'in (1990a, s. 160-162, Şek. 6) MÖ 5-6. yüzyıllara tarihlenen Erythrai Cennettepe buluntuları, MS 5. yüzyıla tarihlenen Bozburun Kızılada Kiremit Batığı'nda (Özdaş, 2008, s. 261-262) bulunan düz ve kapama kiremitler, Salamis'te MS 4. yüzyıl ortaları 5. yüzyıla tarihlenen düz ve kapama kiremitleri (Coşkun, 2007, s. 10-11, 16-17, Çiz.1, Res.1), MS 5-7. yüzyıl aralığına tarihlenen Olba Manastırında düz ve kapama kiremitleri (Yıldırım, 2014, s. 41-48), Bodrum Yassıada batığına ait olan çatı kiremitleri (Bass, 1964, Res. 6), Knidos MS 6-7. yüzyıl Kiremit Batığı alanında ele geçen kiremit örnekleri (Aslan, 2015, s. 104-105), Kıbrıs Cape Andreas su altı araştırmalarında Erken Bizans Dönemi'ne tarihlenen Korinth tipi düz ve kapama (Green, 1973, s. 164) çatı kiremitleri kiremit gelişimini göstermesi bakımından önemli örneklerdir.

Sütunlu Cadde Çatı Kiremitleri

Kentin Sütunlu Caddesinde kazı çalışmaları 2011 ve 2012 yıllarında yapılmış, verilen ara sonrasında 2021 yılında tekrar başlamıştır (Hoff ve ark., 2014, s. 471-473; 2015, s. 302-303). Sütunlu Cadde doğu-batı doğrultulu ve yaklaşık 150 m uzunluğundadır (Fig. 1). Doğu kent kapısından başlayarak batıya doğru ilerleyen cadde, Büyük Hamam yapısında son bulmaktadır. Caddenin her iki kenarı boyunca, basamaklı stylobat üzerine oturan sütunlar uzanır. Kuzeydeki kısımda sütunların arkasında üstü kapalı bir galeri ve arkasında yaklaşık kare formunda yan yana dükkanlar yer almaktadır. Kuzey kısımda caddenin ortasında kuzey galeriyi ikiye bölen ve caddenin üst terasına çıkmayı sağlayan merdivenler yer almaktadır.

Figür 1Antiochia ad Cragum Sütunlu Cadde / *Antiochia ad Cragum Colonnaded Street*

Kazı çalışmalarının devam ettiği caddenin kuzey kanadında bulunan galeri ve dükkanların üzerinin çatı ile kaplı olduğu burada ele geçen çok sayıda çatı kiremiti ve çivilerden anlaşılmaktadır. Bu çatı kiremitlerinden 14 adet tüm ya da tüme yakın, parçalar halinde 311 adet düz kiremit, 113 adet parça kapama kiremiti bu çalışmaya dahil edilmiştir. Çalışmaya dahil edilen bu kiremitler dışında yaklaşık 3753 kg küçük parçalı çatı kiremiti incelenmiştir (Fig. 2). Tüme yakın bir düz kiremit yaklaşık 12,7 kg, bir kapama kiremiti ise 4,5 kg gelmektedir. Bu ölçülerden yola çıkarak bulunan

küçük parça çatı kiremitleri yaklaşık olarak 225 adet çatı kiremitine karşılık gelmektedir. Bunların yanında çok sayıda ve farklı boyutlarda çiviler ele geçmiştir ki bu da antik kaynaklardan da bilinen kiremitlerin çatı ahşap konstrüksiyonuna nasıl tutturulduğunu göstermesi bakımından önemlidir (Wikander, 1988, s. 208, dn. 51). Sütunlu Cadde kazılarında ele geçen kiremitlere biçimsel olarak bakıldığında düz kiremitler ve kapama kiremitleri olmak üzere iki tip kiremit bulunmaktadır. Bulunan tüm düz çatı kiremitleri “Korinth tipi” kiremitlerdir. En çok görülen tip düz kiremit ve kapama kiremitleridir.

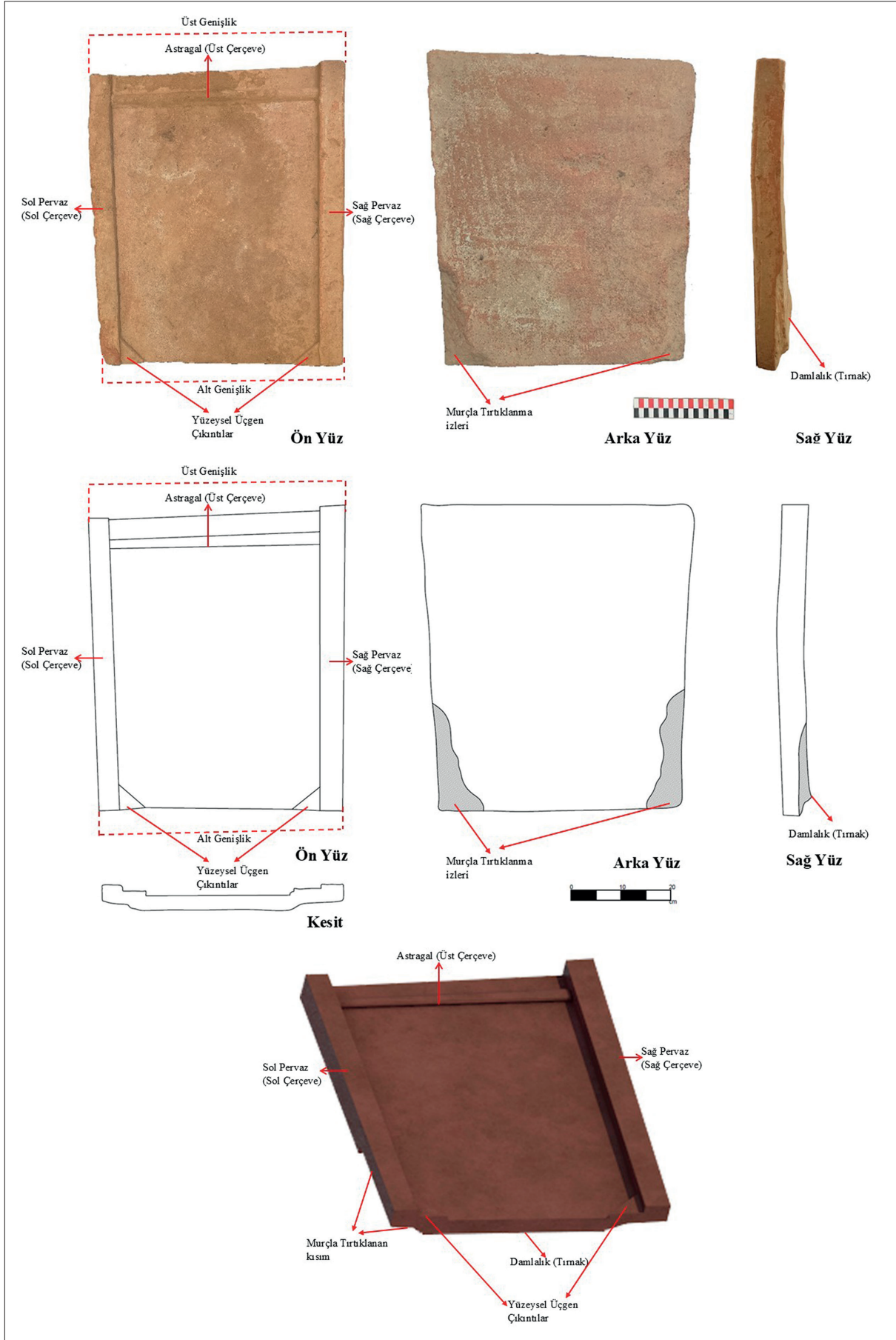
Figür 2İncelenen Kiremit Buluntu Örnekleri / *Examined Examples of Tile Finds*

Düz Kiremitler

Düz kiremitler çatının ana kaplamasını oluşturmaktadırlar. İlk çıktıkları günden bu yana ana biçimleri olan dikdörtgen biçimlerini korumuşlardır. Sütunlu Cadde’de bulunan düz kiremitlere bakıldığında (Fig. 4) kiremitin alt ve üst uzunlukları arasında genel olarak 2-3 cm fark olduğu görülmüştür. Ele geçen düz kiremitlerde kapama kiremitinin kolay oturmasını sağlayan ve yağmur suyunun yanlara geçmesini önleyen iki uzun kenarda 3-4 cm kalınlığında ve düz yüzeyden 2-4 cm yüksekliğinde pervazlar yer almaktadır. Düz kiremitin üst tarafında iki pervaz arasında ve bunlardan biraz daha içeride ve yüksekliği daha az olacak biçimde ters yönde hızlı yağın yağmurun içeri girmesini önleyen ve üzerine yerleştirilen kiremitin daha rahat oturmasını sağlayan yarım yuvarlak

profilli bir çerçeve (astragal) daha yer almaktadır. Astragallerin profilleri incelendiğinde bazı örneklerde daha yüksek, daha kalın, yarım dairesel veya daha dik bir kesit verdiği profile sahip olduğu görülmektedir (Fig. 3).

Figür 3Astragal profiller / *Astragal Profiles*

Figür 4Korinth Tipi Kiremit Tanımlamaları / *Corinthian Type Tile Descriptions*

Figür 5

Astragal ve Pervaz Arasında Elle Yapılan Şekillendirme /
Manual Shaping Between Astragal and Molding

Bazı örneklerde ise parmakla yapıldığı belli olan kenar pervazın üst kısmını profilli çerçeve ile birleştiren bir köşegen olduğu görülmektedir. Dik bir bitiş yerine bu biçimde bir form tercih edilmiştir. Bunun kiremit ustasının yapım tekniği ile ilgili veya sızıntı ve kaymayı önlemek gibi işlevsel bir yanı da olduğu düşünülmektedir (Fig. 5). Kiremitin alt kısmında ise yağmur suyunun akışını yönlendirerek alttaki kiremite geçmesini ve kenarlardan sızmasını önlemek için yapılmış iki üçgen profil yer almaktadır. Bu üçgenler kenar pervaza bitişik, bu pervazlardan yaklaşık 1-2 cm daha alçak, kenar uzunlukları 7-10 cm arasında değişen yaklaşık eşkenar üçgen forma sahiptir. Bazı kiremitlerde bu üçgen formla kenar çerçeve birleşimi profilde eğimli bir kesit göstermektedir. Bu eğimi elde etmek için kiremitin arka yüzünde sonradan yapılmış olabileceğini gösteren murçla tırtıklama izleri görülmektedir. Bu düz kiremitleri üst üste getirirken daha rahat birleşmelerinin sağlanması için yapılmış olmalıdır. Ayrıca kiremitin alt kısmında arka yüzeyde yağmur suyunun akması ve bir sonraki kiremite akan suyun sızmasını önlemek amacıyla damlalık (tırnak) adı verilen bir bölüm yer almaktadır. Özyiğit (1990b, s. 154) bu damlalıkların Erken Arkaik Dönem içerisinde olmadığını Roma Dönemi'ne kadar 4-6 cm yüksekliğini koruduğunu ve daha sonra azalarak Bizans Dönemi içinde tamamen ortadan kalktığını belirtir. Sütunlu Cadde'de ele geçen düz kiremitlerde, Özyiğit'in (1990b, s. 154-155) oluşturduğu tarihlleme şeması içerisinde şekil 3f ve 3g'ye yakın bir damlalık profili görülmektedir. Düz kiremitlerin bazılarında kenar pervazlar ve üçgen profil boyunca parmakla yapıldığı anlaşılan kanal biçiminde bir iz yer almaktadır. Kiremitlerin yapıldığı atölye veya ustaya özgü olduğu düşünülen bu izin de suyun akışını üçgen profile yönlendirerek kolaylaştırmak amacıyla yapıldığı düşünülmektedir.

Bu tanımlamalar doğrultusunda genel özellikler benzer olmakla birlikte ayrıntıda biçim olarak bazı farklılıklar tespit edildiğinden Sütunlu Cadde'de bulunan düz kiremitler üç gruba sınıflandırılabilir:

- 1. Grup:** Bu gruba dahil olan tüm ve tüme yakın parça olarak çok sayıda kiremit ele geçmiştir (Fig. 6). Dikdörtgen biçiminde alt genişlik 39-42 cm, üst genişlik 41-45 cm arasında, uzunluk 54-57 cm arasında, kalınlık ise 2,5-3 cm arasında değişmektedir. Yan pervaz genişliği 3,5-5 cm, içten yüksekliği 2,5 cm'dir. Yanlardaki pervazların bitiminde 1 cm yüksekliğinde yüzeysel üçgen çıkıntılar yer almaktadır. Üst kenara paralel biçimde uzanan, 1 cm yüksekliğinde yarım yuvarlak profile sahip astragal adı verilen şerit yer almaktadır. Yan pervaz kenarlarında parmakla yapılmış kanallar bulunmamaktadır. Astragalden sonra kenar pervaz yukarıya doğru daralmaktadır.
- 2. Grup:** İlk grupta anlatılan kiremitten farklı olarak kiremitin son kısmında çerçeve bitime doğru genişleyerek üçgen bir form kazanmıştır (Fig. 7). Pervazların yanında parmakla işlenmiş tek kanal bulunur. Bu gruba dahil olan şimdilik küçük parçalar ve yarım bir parça ele geçmiştir. Kazı çalışmaları devam ettikçe büyüklük ve özellikler güncellenebilecektir.
- 3. Grup:** Bu gruba dahil olan kiremitlerin alt kısmında ilk grup kiremitlere benzer biçimde üçgen yüzeysel çıkıntılar yer almaktadır. Pervaz kenarlarında parmakla yapılmış kanal yer almaktadır. Düz kiremitlerin ön yüzeyinde pişirim öncesi parmakla yapıldığı anlaşılan eğrisel yüzeysel kanallar yer almaktadır (Fig. 8). Bu kanalların kiremitlerin iç üretim döngüsü sırasında oluşturulduğu için araştırmacılar tarafından çömlekçi işareti olarak adlandırılmaktadır. (D'Agostini & Salvatori, 2016, s. 312) Brodrigg (1987, s. 100) çömlekçi işaretlerinin insan parmaklarıyla yapıldığını bu işlemin, damga vurulmadan önce, kil hâlâ taze ve yumuşakken gerçekleştirildiğini belirtmektedir. Bu işaretlerin anlamları ile ilgili dekoratif bir unsur olduğu, kiremitin yerleştirilmesi için işaret olduğu, çömlekçi imzası olduğu, kiremit atölyesinde yöneticinin işçileri kontrol etmek için bıraktığı bir işaret olduğu, kurutma testi ile ilgili olabileceği, kiremitlerin hesaplanması ile ilgili olabileceği, malzeme depolama işareti olabileceği gibi literatürde farklı yorumlar yer almaktadır (D'Agostini & Salvatori, 2016, s. 316-317). Birbirinden uzak üretim bölgelerinde aynı çömlekçi işaretlerinin bulunması, inşaat alanlarında ortak bir çalışma kodunun kullanıldığı düşüncesini akla getirmektedir. Ancak, üretim organizasyonu ve imalatın gereksinimleri göz önüne alındığında, en baskın ihtiyacın geniş alanlara serilmiş kurutulmakta olan pişmemiş tuğlaların sayılmasını sağlamak olduğu ve bunların muhtemelen oluşturuldukları partilere göre ayrıldığı düşünülmektedir. En yaygın olarak

belgelenen işaretlerin birçoğu, Roma Dönemi'nden itibaren kullanılan sayısal sistemle dikkate değer benzerlikler göstermektedir. Bu sistem, çemberler, yarım daireler ve basit ya da karmaşık çizgiler kullanarak miktarları işaretlemek için oldukça pratik bir grafik yöntemidir. İşaretlerin tek bir anlamı olabileceği gibi farklı işaretlerin bazen bir arada var olan çeşitli işlevleri olabilir. Britanya'da, Roma'da, İtalya'da, Fransa'da ve Anadolu'da üzerinde işaret bulunan kiremitler bulunmaktadır (D'Agostini & Salvatori, 2016, s. 324).

Sütunlu Cadde dükkanlarında kazılar sırasında çeşitli sayı ve büyüklükte çiviler ele geçmiştir (Fig. 9). Bunların ahşap oturtma çatı konstrüksiyonu ile ilgili olduğu düşünülmektedir. Cadde dükkanlarında yapılan kazılarda, kiremitlerin ahşap çatıya nasıl tutturulduğu ile ilgili önemli bilgiler veren bir kiremit parçası ele geçmiştir. Bu delikli çatı kiremiti ile, son sıradaki kiremitin çatının ahşap mertebğine demir çivi ile tutturulduğu anlaşılmıştır (Fig. 10a). Klasik, Hellenistik ve Roma dönemlerinde çatı eğimi %15-25 arasında olduğu bilinmektedir (Brodrribb, 1987, s. 8). Antik dönemlerde kiremitler birbiri üzerine bindirilerek çatıya dizilmekte, kendi ağırlıklarıyla ve sürtünmeyle çatıda kalmakta, yüksek eğimli çatılarda saz ve kamış kullanımı yaygın olarak görülmektedir. Kiremitlerin çatıya sabitlenmesi ile ilgili yöntemlerden biri en son düz kiremitin ahşap konstrüksiyona çivi ile tutturulmasıdır (Wikander, 1988, s. 207). Kiremitlerdeki çivi delikleri genellikle çatının kenarlarında tespit edilebilmiştir. Düz kiremitlerin alt tarafında, günümüzde yaygın olduğu gibi, bir çatı çitası oluşturmak için kullanılabilecek kanca veya olukların bulunmadığı bilinmektedir. Bu nedenle kiremitler çatı eğiminin düşük olması nedeniyle birbirlerini yerinde sabitleyerek ve kural olarak sadece geisona tutturulmaktadır (Wikander, 1988, s. 207; Mattern, 2011, s. 146, dn.29).

Sütunlu Cadde'de bulunan örnekte çivi deliği düz kiremitin alt tarafındaki yüzeysel üçgen çıkıntının hemen üzerinde yer almaktadır. Saranditis (2015, s. 114-115) çivi deliklerinin yaygın olarak düz kiremitlerin üst tarafında köşelerde veya uzun kenarlarının yükseltilmiş pervazların kenarında olduğunu belirtmektedir. Bunun da çivilerin üstünün kapama kiremitleriyle kapanarak oksitlenmesinin önüne geçilmesi ve kiremitin kırılmasının önlenmesi için yapıldığını belirtmiştir. Agathonisi Kastraki örneklerinin sadece bir tanesinde Antiochia ad Cragum Sütunlu Cadde örneğinde olduğu gibi kiremitin alt köşesinde yer aldığı tespit edilmiştir (Saranditis, 2015, s. 116). Britanya'da ele geçen kiremitlerde her dört düz kiremitten birinde görülen çivi delikleri ya kiremitin üst orta kısmında ya da uzun

kenarların pervazlarının kenarında bulunmaktadır (Warry, 2006, s. 16-17). Ayrıca Warry (2006, s. 17) bulunan bazı kiremitlerin arka tarafında çivi deliği olan fakat ön kısımda delik olmayan örnekler tespit etmiştir. Benzer bir örnek Sütunlu Cadde kazılarında da bulunmuştur (Fig. 10b).

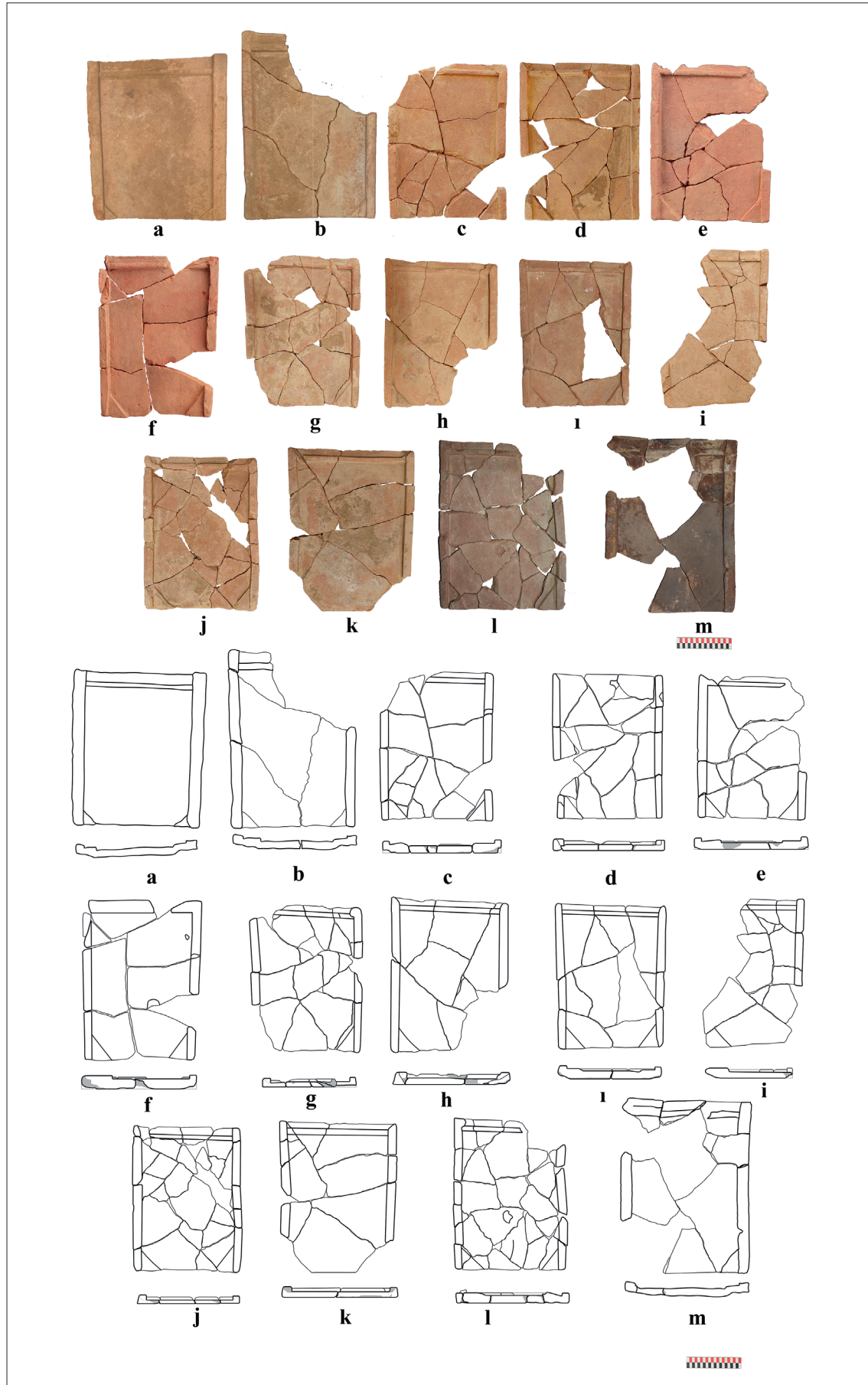
Kiremit kalıplama aşamasında çivi deliği oluşturmak kalıba veya kullanılan tezgâha zarar verebileceğinden bu deliklerin birçoğu kasıtlı olarak kör bırakılmış, tamamlanmamış, yalnızca ihtiyaç duyulduğunda açılmak üzere planlanmış olmalıdır. Leicester, Norfolk Street'te ise tüm deliklerin kasıtlı olarak kör yapıldığı bir üretim döneminin olduğu da görülmektedir (Warry, 2006, s. 17).

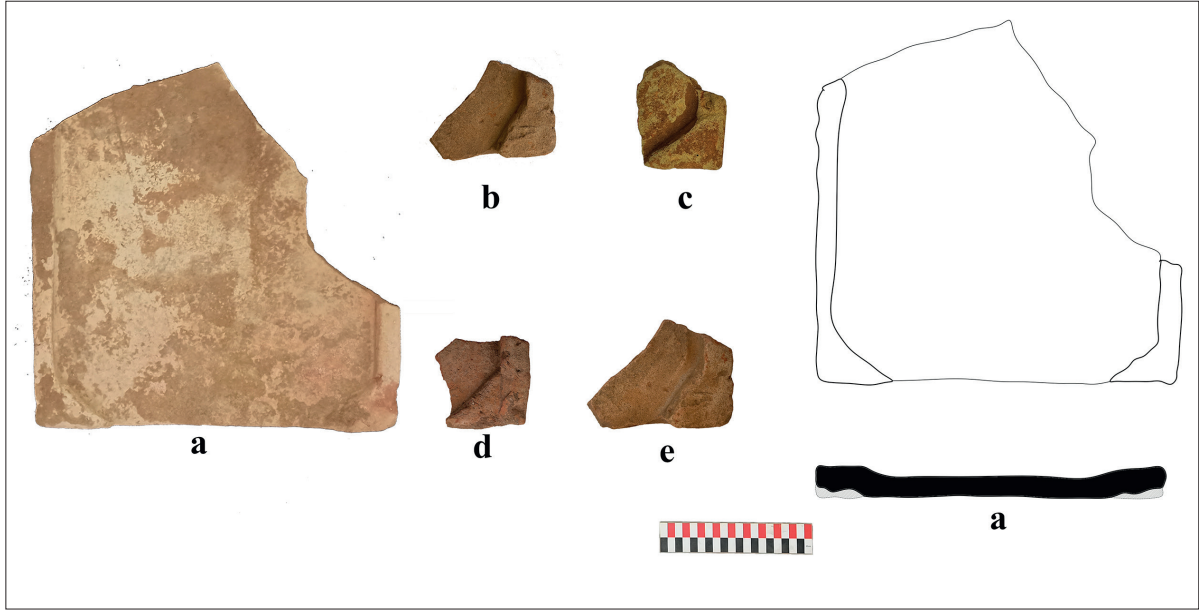
Düz kiremit üzerinde çivi deliğinin üst yüzeydeki çivinin baş kısmının oturduğu kısmın çapı yaklaşık 1,7 cm, alt yüzeydeki çap ise yaklaşık 0,7 cm'dir. Bu ölçülerden yola çıkarak ele geçen dövme demir çivilerden uygun olan ölçüler daha önce yapılan tipoloji çalışmalarına göre değerlendirilmiştir.² Uygun boyutlardaki çiviler, dövülmüş, yuvarlak hatlı, hafif dışbükey başlara ve alta doğru inceltilmiş dikdörtgen gövdeye sahiptirler. Ele geçen diğer ölçülerdeki çivilerin yapıdaki diğer ahşap konstrüksiyona ait olduğu düşünülmektedir. Bu konuda yapılan çalışmalarda Gaitzsch (2005, s. 53) 9,5 cm ve 11,5 cm arasındaki ve yaklaşık 5 cm uzunluğundaki çivilerin yapı çivisi olarak kullanıldığını, 3 cm uzunluğundaki kısa çivilerin pencere, kapı, dolap, sandık gibi hareketli mobilyalarda kullanıldığını belirtmiştir. Özellikle ahşap çatı kirişlerinin 7x10 cm veya 10x10 cm olduğu düşünüldüğünde yaklaşık 6-11 cm arasında uzunluğa sahip çivilerin çatıda kullanıldığı söylenebilir.

Kiremitlerin çatıya sabitlenmesi ile ilgili yöntemlerden bir diğeri günümüz Akdeniz ülkelerinde olduğu gibi, düz kiremitlerin altına bir kil veya harç tabakası koymaktır. Kil ve harcın bu şekilde kullanımı epigrafik kanıtlarla ve arkeolojik buluntularla desteklenmektedir (Wikander, 1988, s. 208). Antiochia ad Cragum'da Küçük Hamam yapısının doğu koridorunun çatısı, in situ olarak günümüze ulaşabilmiş önemli bir örnektir (Kızılsarlanoglu ve ark., 2023, s. 168). Taş tonoz çatı üzerine yerleştirilmiş olan kiremitler, düz ve kapama kiremitlerin yan yana nasıl geldiği ve çatı üzerinde nasıl uygulandığını göstermesi bakımından önemlidir (Fig. 11). Bu buluntuda bir düz kiremitte uzunluk 54 cm, üst genişlik 45 cm, alt genişlik 43 cm'dir. Sütunlu Cadde'de bulunan kiremitlerle benzerdir.

2 Benzer özellikte çatı kiremiti çivileri için bkz. Gaitzsch, 2005, s. 53, Peltz, 2011, s. 13 ve Saranditis, 2015, s. 114-115.

Figür 6
 Birinci Grup Düz Kiremitler/ *First Group Plain Tiles*

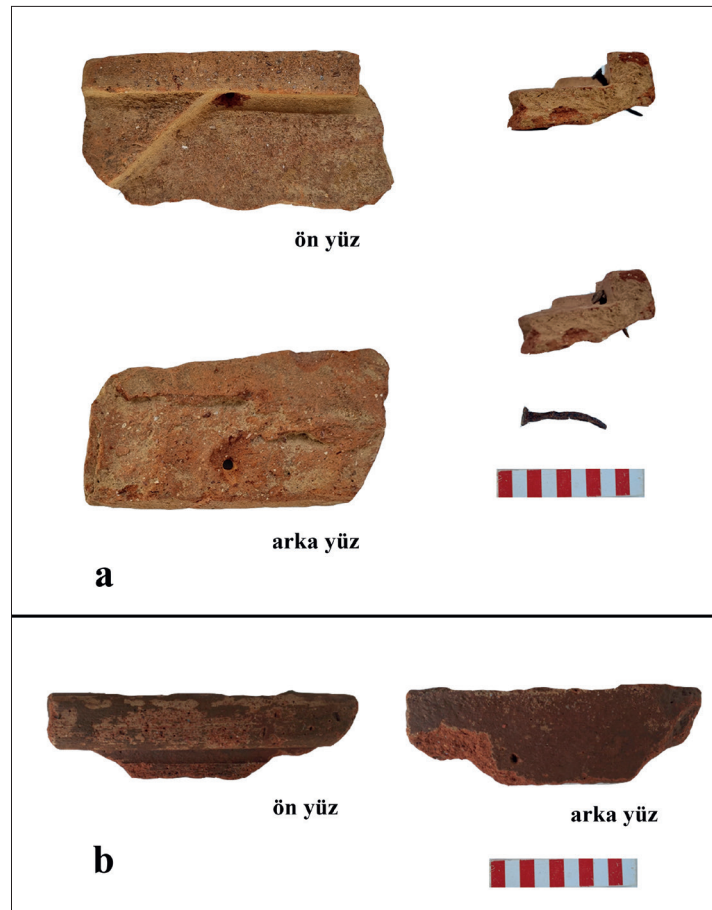

Figür 7İkinci Grup Düz Kiremitler / *Second Group Plain Tiles***Figür 8**Üçüncü Grup Düz Kiremitler / *Third Group Plain Tiles*

Figür 9
Ele Geçen Çivi Örnekleri / *Nail Samples Recovered*

Figür 10
Çivi Deliğine Sahip Çatı Kiremiti Parçası / *Roof Tile Fragment with Nail Hole*

Figür 11

Küçük Hamam Tonozlu Doğu Koridorun Çatısında Bulunan İn Situ Çatı Kiremitleri / *In Situ Roof Tiles on the Roof of the Vaulted East Corridor of the Small Baths*

Figür 12
Hayvan Ayak İzleri / *Animal Footprints*

Kiremitler üzerinde sıkça görülen bir durum da hayvan ayak izleridir. Genellikle üst yüzeyde görülen bu izler alt yüzde bulunmaz ve bu da kiremitlerin kalıpla yapıldıktan sonra fırınlamadan önce güneşte kururken gerçekleştiğini göstermektedir. Ancak kiremitler, hayvanların erişebileceği açık bir alanda kurutulmuş olsaydı, kuruma hızını denetlemek amacıyla saman ya da benzeri bir malzeme ile kaplanmaları beklenirdi, bu da büyük olasılıkla hayvan izlerini engellemiş olurdu. Eğer kiremitler örtüsüz bırakılmış olsaydı, güneş gören üst yüzeyi alt yüzeye göre daha hızlı kuruyacağı için çatlama riski ortaya çıkar, aynı zamanda yağmur nedeniyle hasar görme tehlikesi de söz konusu olurdu. Ancak, çatlamış ya da yağmurdan zarar görmüş kiremitler oldukça nadirdir, bu da hayvan izlerinin, kiremitler örtülmeden önceki bir iki saat içerisinde meydana gelmiş olabileceğini ya da kiremitlerin kapalı bir alanda kurutulup hayvanların bu süreçte onlara ulaşmış olabileceğini göstermektedir (Warry, 2006, s. 16). Sütunlu Cadde kiremit buluntuları arasında üzerinde keçi, kedi ve köpek ayak izleri görülen kiremit parçaları bulunmaktadır (Fig. 12).

Kapama Kiremitleri

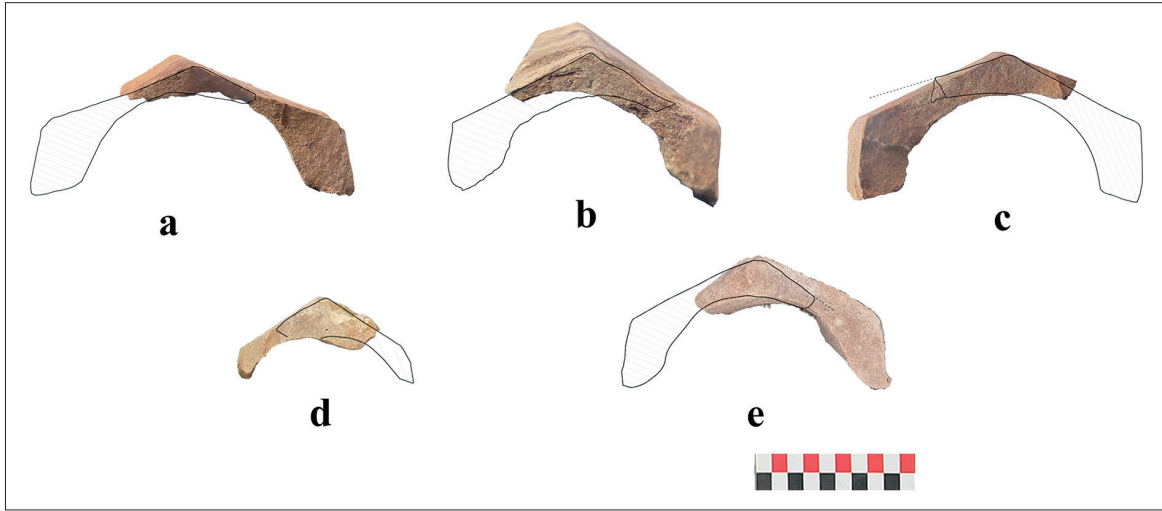
Kapama kiremitleri (kalypter/imbreds), çatıda yan yana gelen düz kiremitlerin aralarından su sızmasını engellemek için yan yana gelen kenar çerçevelerinin üzerlerini kapatan kiremitlerdir. Dönemler içerisinde formları yarım yuvarlak profilden beşik çatı formuna ve üçgen forma dönüşmüştür (Özyiğit, 1990b, s. 156-157). Uzunlukları düz kiremitlerin uzunluğu ile aynıdır.³ Genişlikleri ise 15-30 cm arasında değişmektedir (Wikander, 1988, s. 210).

³ Küçük Hamam yapısının koridor kısmında ele geçen in situ çatı sisteminde bir düz kiremit uzunluğu 54 cm, bir kapama kiremit uzunluğu da 54 cm dir. Bu da düz ve kapama kiremitlerinin aynı uzunlukta üretildiklerini göstermesi bakımından önemli bir buluntudur.

Sütunlu Cadde'de ele geçen kapama kiremitleri kabaca iki gruba ayrılabilir:

1. Grup: Beşik çatı formu kapama kiremitleri.

Dört yüzeyli ve köşeli profile sahip olan bu beşik çatı formu kapama kiremitleri ele geçen örnekler doğrultusunda kendi içerisinde bazı farklı özellikler göstermektedir. Kenar yüksekliği ve kesit profil yüksekliği farklılaşmaktadır. Üst yüzeyleri beşik çatı formunda olan kiremitler altta ise yarım yuvarlak profile sahiptir. Yan yüksekliğin azalmasıyla da bu yarım yuvarlak profil değişmektedir. Özyiğit (1990b, s. 157) beşik çatı formu kapama kiremitlerinin Klasik Dönem öncesinden başlayarak Hellenistik ve Roma Dönemi başlarına kadar bu profilini koruduğunu belirtmiştir. Roma Dönemi içlerinden itibaren beşik çatı formu kesit profil yüksekliğini kaybederek üçgen çatı formuna dönüşmüştür. Antiochia ad Cragum Sütunlu Cadde kazılarında ele geçen beşik çatı formu kapama kiremitlerinin alt tipleriyle ilgili henüz bir sınıflandırma yapılmamıştır. Bütün halinde ele geçmemiş olan kiremitlerin uzunlukları düz kiremitlerle aynı, genişlikleri 16-20cm, kalınlık 4cm, yükseklikleri ise 8-10cm'dir. Kiremitlerin yapım ve fırınlanmasında özenli olanların yanında, bir kısmının özensiz yapıldığı ve şekillerindeki bozukluk da dikkati çekmektedir. Bu tipte dıştan yaklaşık 2cm yükseltilmiş kenardan sonra beşik çatı formu oluşturulmuş ve iç profiller yarım yuvarlak yapılmıştır. Bulunan çatı kiremitleri Özyiğit'in (1990b, s. 158) oluşturduğu tarihlendirme şeması içerisinde şekil 5c, 5d ve 5e'ye yakın profil göstermektedir (Fig. 13). MS.4-7. yüzyıla tarihlenen Salamis örneklerinden Tip 2 (Coşkun, 2007, s. 12, çiz.10-11-12) ile ve Kopetra'da (Rautmann, 2003, s. 178, fig.5.18) MS 6-7.yüzyıllara tarihlenen Korinth tipi kapama kiremiti ile de benzer profil göstermektedir.

Figür 13Beşik Çatı Formlu Kapama Kiremitleri / *Gable Roof Formed Covering Tiles***2. Grup: Üçgen profilli kapama kiremitleri.**

İki yüzeyli üçgen profilli kapama kiremitleri de biçim olarak kendi içerisinde farklılaşmaktadır. Kesitte üçgen biçimde olan kiremitler altta daha yumuşak profil ve kalın kenarlara sahiptir. Özyiğit (1990b, s. 157) üçgen profilli çatı kiremitlerinin MS 4-5. yüzyıllarda görülmeye başladığını, yarım yuvarlak profile ise MS 5. yüzyıl içinde veya ikinci yarısında dönüşmüş olabileceğini belirtmektedir. Bulunan kiremitler Özyiğit'in (1990b, s. 158) oluşturduğu tarihleme şeması içerisinde şekil 5f, 5g, 5h'ye yakın profil göstermekte ve 5-6. yüzyıllara tarihlenmektedir. Ele geçen örneklerde tam boyut veren bir kapama kiremiti bulunmamaktadır, fakat düz kiremitlerin ölçüsünde olmalıdır (Fig. 14). Genişliği 15-20 cm arasında değişiklik göstermektedir, yükseklik 6-7 cm, kalınlık ise 2-3 cm dir.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Antik dönemden itibaren yapıların üzerini kapamak için kullanılan yapı malzemesi olan pişmiş toprak kiremitler bir takım form değişimleri geçirerek günümüze kadar ulaşmıştır. Düz çatıların dayanıksızlığı ve sürekli bakım istemesi sebebiyle eğimli çatılar yapılmış, eğimin %40-50 olması nedeniyle geniş alanların kapatılması zorlaşmıştır. Eğim, üzeri ot ve kamışla kaplı olan çatılardan içeriye su sızmasına ve çökmeye neden olacağı için azaltılamamıştır. Çatı kiremitlerinin keşfi ile çatı eğimi azaltılarak çatılar ve yapılar şekillenmeye başlamıştır. Kiremitlerin kullanılmaya başlanmasıyla %15-25 arası bir eğimle inşa edilebilen yapılarda kiremitler birbiri üzerine bindirilerek kullanılmış ve anıtsal yapılar ve geniş kapalı mekanlar inşa edilebilmiştir. Maliyetinin düşük olması ve az zamanda fazla sayıda üretilmesi

Figür 14Üçgen Formlu Kapama Kiremitleri / *Triangle Formed Covering Tiles*

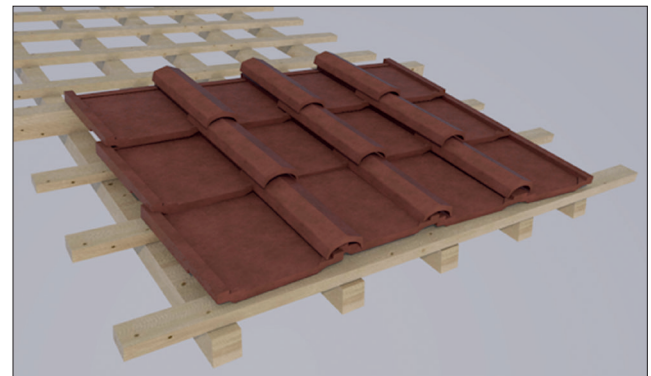
nedeniyle zamanla bir standartlaşma başlamıştır. Bu standart biçimler olan düz ve kapama kiremitlerine ait çok sayıda parça, Antiochia ad Cragum Sütunlu Cadde’de de açığa çıkarılmıştır.

Kentte bulunan düz kiremitler ana form olarak üst kenar boyunca suyun içeri girmesini önleyen astragal, iki yanda kalın pervazı bulunan, alt kenara doğru 2-3 cm daralan ve alt köşelerde üçgen su yönlendirme çıkıntıları bulunan dikdörtgen formundadır. Bu ana form kendi içerisinde altta iki tarafta bulunan yüzeyel üçgen çıkıntıların kenar pervazla bütünleşerek inmesi, yan pervazların iç kısmı boyunca parmakla yapılan su yönlendirme kanallarına sahip olması, kiremit üst yüzeyinde yine parmakla yapılan yarım daire vb. formlarda izlerin bulunması gibi detaylarıyla farklılaşmaktadır. Kiremitlerin arka yüzeyinde yan pervazların kiremitin arka düzgün yüzeyi ile alt tarafta suyun girmesini önleyen dar açılı içbükey belli belirsiz bir damlalık yer almaktadır (Fig. 4) Antiochia ad Cragum Sütunlu Cadde’de bulunan düz kiremitlerde yan pervazların kiremitin düzgün yüzeyi ile yaptığı aç ve arka bölümdeki damlalık profillerine bakıldığında Özyiğit’in (1990b, s. 154) oluşturduğu kronolojik çalışmaya göre Şek. 3f ve 3g’ye daha yakın formdadır. Özyiğit (1990b, s. 154 -155-161) hem kenar profilinin düz yüzeyle yaptığı açının azalmasının hem de arka bölümdeki damlalığın açısının azalarak ortadan kalkmasının günümüz kiremitlerine doğru bir gidiş olduğunu söyler ve MS 5. ve 6. yüzyıllara tarihler. Düz kiremitlerin üst ve alt genişlikleri Roma Dönemi başlarında eşitken ortalarından itibaren alta doğru birbiri üzerine rahat oturması için daralmaya başlayarak 3-5 cm dar yapılmıştır. Bu özellik MS 5. ve 6. yüzyıllarda görülen bir özelliktir. Hatta kiremitlerin alt arka köşeleri üst üste daha rahat oturabilmesi amacıyla yontulmaktadır. Bu duruma Roma Dönemi kiremitlerinde sık rastlanmaktadır. Erythrai Cennettepe, Bayraklı kazılarında ele geçen ve tarihleri net olarak bu yüzyıllara verilebilen kiremitler tarihlenmeye yardımcı olmaktadır (Özyiğit 1990b, s. 161, Res.2, Şek. 6). Yan pervazların bitişinde parmakla yapılan su kanalı ve kiremit üzerinde yapılan çeyrek daire biçimli süslemeler MS 5. ve 6 yüzyıllarda görülmektedir (Özyiğit 1990b, s. 161). Sütunlu Cadde kiremitlerinde tekil kanal uygulaması görülmektedir. Bu da Salamis kiremitlerinde (Coşkun, 2007, s. 14) ve Britanya’da Roma Dönemi kiremitlerinde görülmektedir (Brodrigg, 1987, s. 16). Benzer tarihlerdeki düz çatı kiremitlerine MS 4. yüzyıla tarihlenen Kızlar Hamamı koyu antik liman alanındaki batıkların çevresinde (Dumankaya-Başdemir, 2023, s. 115), MS 5-6. yüzyıllara tarihlenen Bozburun Kızılada Kiremit Batığı’nda (Özdaş, 2008, s. 261-262), MS 4. yüzyıl ortaları - 5. yüzyıla tarihlenen Salamis Tip A-1 (Coşkun, 2007, s. 10-11, 16-17, Çiz.1, Res.1) çatı kiremitlerinde, MS 5-7. yüzyıl aralığına tarihlenen Olba çatı kiremitlerinde (Yıldırım, 2014, s. 41-48), Bodrum Yassıada Batığı’nda bulunan çatı

kiremitlerinde (Bass, 1964, Res. 6), Kıbrıs Cape Andreas su altı araştırmalarında ve Kopetra’da (Rautmann 2003, s. 178, fig.5.18) bulunan çatı kiremitlerinde (Green, 1973, s. 164) ve Syedra’da 5-6. yüzyıllara tarihlenen (Şenalp, 2024, s. 37-40) çatı kiremitlerinde rastlanmaktadır. Tekil kanal yanında birkaç örnekte astragalin üst kısmında ve bazı örneklerde de yan pervazın iç kısmında çift kanal uygulaması bulunmaktadır (Fig. 8d-e).

Sütunlu Cadde’de bulunan kapama kiremitleri dört yüzeyli beşik çatı formu ve iki yüzeyli üçgen profilli olmak üzere iki biçimdedir. Beşik çatı formu kapama kiremitlerinin yan yüzeylerinde yükseltilmiş kenarlar yer almaktadır. Özyiğit (1990b, s. 157) bu formun Roma Dönemi başlarından itibaren yüksekliğini kaybetmeye başlayarak MS 4. ve 5. yüzyıllarda üçgen profile doğru evrilmeye başladığını belirtir. Benzer örnekler Salamis’te (Coşkun, 2007, s. 12), Cape Andreas (Green, 1973, s. 164) su altı araştırmalarında ve Kopetra’da (Rautmann, 2003, s. 178, fig.5.18) bulunmaktadır. Bu tür Korinth tarzı çatı kiremitleri, ticarete önemli bir yer tutmuş gibi görülmektedir. Salamis’ten ayrılan gemilerin Kuzey Kıbrıs, Kilikya ve Ege’ye giden rotaları boyunca seyrettiği Cape Andreas çevresinde tespit edilen birden fazla Geç Roma Dönemi Batığı’nda bu kiremitlerin yaygın olarak bulunmasından anlaşılmaktadır (Rautmann, 2003, s. 178). İki yüzeyli üçgen profil de MS 5. yüzyılın ikinci yarısında yarım yuvarlak profile dönüşmüştür. Düz ve açılı kesite sahip olup kalın kenarlara sahip olan bu tür kiremitlere Olba (Yıldırım, 2014, s. 48-50), Salamis (Coşkun, 2007, s. 12), Syedra (Şenalp, 2024, s. 42-43), Erythrai Cennettepe (Özyiğit, 1990b, s. 157) kapama kiremitlerinde görülmektedir. Üçgen profil gösteren benzer örnek Kıbrıs Cape Andreas su altı araştırmalarında, Salamis’te (Coşkun, 2007, s. 12) ve Kopetra’da (Rautmann 2003, s. 178, fig.5.18), Syedra’da (Şenalp, 2024, s. 42-43) bulunmaktadır (Green, 1973, s. 152-153, 165). Rautman (2003, s. 178) bu tür Korinth tarzı çatı kiremitlerinin, Doğu Akdeniz genelinde, yerel kil yataklarının bulunduğu köylerin yakınında üretilmiş olabileceğini belirtmektedir.

Figür 15
Sütunlu Cadde Çatı-Kiremit Kurgusu / Colonnaded Street Roof-Tile Installation

Sütunlu Cadde kazılarında dükkanların ne amaçla kullanıldığı ile ilgili bulgulara ulaşılamamıştır. Dükkân ve önündeki sütunlu galeri tek eğimli çatı ile kapatılmış olmalıdır. Çatı, ahşap çatı dikme kiriş sistemi ile destekleniyor olmalıydı. Bu tür çatılar için kirişlerin üzerine çita ve tahta çakılabildiği gibi kamış ve kil tabakası da kiremitlerin altına uygulanabilmekteydi⁴. Sütunlu Cadde çatı kiremitlerinde rastlanan çivi delikleri ve ele geçen çiviler nedeniyle kiremitlerin çatıya tutturulduğu düşünüldüğünde kiremitlerin altında çita ve kaplama tahtası olması gerekmektedir (Fig. 15). Küçük Hamam'da ele geçen in situ bazı çatı kiremitlerinde harç kalıntılarının olması kiremitlerin harçla sabitlendiğini göstermektedir. Harçla birlikte son sırada çivi kullanılarak sağlamlaştırılıp kiremitlerin kaymasının önlendiği düşünülmektedir. Kiremit ve kaplama tahtası arasına uygulanan harç, çatının yükünün daha homojen dağılmasına sebep olmaktadır. Benzer bir uygulamanın Agathonisi Kastraki'de bulunduğu belirtilmektedir (Sarantidis, 2015, s. 116-117).

Antiochia ad Cragum Sütunlu Cadde kuzey kanadında uzanan dükkanların iki katlı, ikinci katın girişlerinin ise üst terastan olduğu düşünülmektedir. Dükkân kazıları ve üst teras kazıları devam ettiğinden dükkân ve cadde ilişkisi henüz tam olarak kurgulanamamıştır. İlk bulgulara göre Sütunlu Cadde dükkanlarından çıkan çatı kiremitleri doğrultusunda dükkanların MS 6. yüzyıl sonlarına kadar çatılı bir biçimde kullanıldığını söylemek mümkündür. Kazılarda çıkan seramik buluntular da bu tarihi destekler niteliktedir. İncelenen sikkeler ise şimdilik MS 2-5. yüzyıl arasına tarihlenmektedir. Çatı kiremiti ve yapıların üst örtüleri ile ilgili çalışmalar arttıkça karşılaştırma örneklerini çoğaltmak mümkün olacaktır.

TEŞEKKÜRLER

2019 yılından bu yana kazı başkan yardımcısı olduğum Antiochia ad Cragum antik kentinde bana bu fırsatı sağlayan ve bu araştırmayı yapmama izin veren Antiochia ad Cragum Kazı Başkanı Prof. Dr. Michael HOFF'a teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca kazı çalışmalarına katılarak kazı, çizim ve fotoğraf konusunda çalışmalar yapan öğrencilerim Mimar Esra ERDOĞAN, Burak SAN ve Fatma Dilan BAĞRIYANIK'a ve Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi Mimarlık Bölümü öğrencilerime teşekkürlerimi sunarım.

⁴ Hodge çatı sistemi için beş sistem tariflemiştir. Daha fazla bilgi için bkz. Hodge, 1960, s. 58-75.

KAYNAKÇA

Antik Kaynakça

- Appian (1899). *The Foreign Wars* (H. White, Çev.). The Macmillan Company. <http://data.perseus.org/citations/urn:cts:greekLit:tlg0551.tlg014.perseus-eng1:14.96>
- Plinius, Naturalis Historiae (Ed. K.F.T. Mayhoff) 1906 (MS 24-79)
- Ptolemy, Claudius Ptolemaeus (MS 90- 168). Geographia.
- Strabon. Geographica-The Geography of Strabo (Ed. H.L. Jones) 1924 (MÖ 63-MS 24)

Modern Kaynakça

- Acar, Ö. (2016). *Stadiasmus Maris Magni adlı eserin çevirisi ve yorumlanması* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Akdeniz Üniversitesi.
- Adam, J. P. (1994). *Roman building: Materials and techniques*. (Birinci Baskı), England.
- Akerström, A. (1966). *Die architektonischen Terrakotten Kleinasien*. Gleerup.
- Altun, Ö. (2020). Köşke'da gömü alanı mezar tipleri ve buluntuları. *Anadolu Araştırmaları- Anatolian Research*, 23, 193-214. <https://doi.org/10.26650/anar.2020.23.790649>
- Arlı, Y. (2022). *Antik dönem çatı kiremitleri*. Paradigma Akademi.
- Aslan, E. (2015). 2014 yılı Knidos sualtı araştırmalarında elde edilen ilk bulguların değerlendirmesi. *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, 5(1), 101-123.
- Barın, G. (1988). *Klazomenai 4. yüzyıl evleri çatı kiremitleri ve çatı rekonstrüksiyonları* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ege Üniversitesi.
- Bass, G. F. (1964). Bodrum Yassıada sualtı kazıları (1961). *Türk Arkeoloji Dergisi*, 12(1), 8-11.
- Bean, G. & Mitford, T. (1965). Journeys in Rough Cilicia in 1962 and 1963. *Österreichische Akademie der Wissenschaften Philosophisch-Historische Klasse Denkschriften* 85, (s. 37-41). Vienna 1965.
- Beaufort, F. (1817). *Karamania, or a Brief Description of the South Coast of Asia-Minor*. London 1817.
- Betts I. M. (1995). Tile stamps from London. *Britannia*, 26, 207-229.
- Bingöl, O. (1976). Bayraklı (Eski İzmir) çatı kiremitleri. *Anadolu (Anatolia) XX*, 51-61.
- Blegen, C. W. (1945). The roof of the Mycenaean Megaron. *American Journal of Archaeology*, 49(1), 35-44. <https://doi.org/10.2307/499938.0>

- Bookidis, N. & Stroud, R. S. (1997). *Corinth XVIII.3. The sanctuary of demeter and Kore: Topography and Architecture*. American School of Classical Studies at Athens, Princeton.
- Brodribb, G. (1987). *Roman brick and tile*. (Birinci Baskı). Alan Sutton Publishing.
- Can, B. & Hoff, M. (2014). *Antiocheia ad Cragum*. Batı Dağlık Kilikya'da Bir Roma Kenti ve Kazıları. M.A.
- Yılmaz & H. Kasapoğlu (Ed.) *Anadolu'nun Zirvesinde Türk Arkeolojisinin 40 Yılı*. Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü 40. Kuruluş Yılı Armağanı (s. 373-392) içinde.
- Cooper, A. F. (2008). *Greek Engineering and Construction*. J. P. Oleson. John Peter
- Oleson (Ed.), *The Oxford Handbook of Engineering and Technology in the Classical World* (ss. 225-255). Oxford University Press.
- Çevik N. & Kızılgut İ - Bulut S. (2009). *Rhodiapolis 2007 Kazıları*. Kazı Sonuçları Toplantısı, 30/4, 297-316.
- Coşkun, A. (2007). Salamis kenti çatı kiremitleri üzerine bazı gözlemler. *Anadolu*, 33 (Ekim 2007), 9-24. https://doi.org/10.1501/andl_00000000349.
- Cummer, W. W. (1970). Burdur müzesindeki frig çatı kiremitleri. *Anadolu*, 14, 29-54.
- D'Agostini, C. & Salvatori, A. (2016). Roman bricks and tiles from preventive archaeology excavations in the eastern ager romanus. A. Macchia, F. Prestileo, S. Cagno & F. Khalilli, (Ed.), *Preliminary data YOCOCU 2014, Professionals Experiences in Cultural Heritage Conservation in America, Europa, Asia* (s. 304-352) içinde.
- Demir, T. (2003). Antik Çağda çatı kiremitleri. *III. Uluslararası Eskişehir Pişmiş Toprak Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 16-30 Haziran 2003, 315-320.
- Dinsmoor, W. B. (1942). Notes on Megaron roofs. *American Journal of Archaeology*, 46(3), 370-372.
- Dinsmoor, W. B. (1976). The Roof of the Hephaisteion. *American Journal of Archaeology*, 80(3), 223-246.
- Dumankaya, O. & Başdemir, A. (2023). Kızlar Hamamı Koyu Antik Liman Araştırmaları. *Arkhaia Anatolika* 6, 96-132. <https://doi.org/10.32949/Arkhaia.2023.60>
- Gaitzch, W. (2005). *Eisenfunde aus Pergamon, Geräte, Werkzeuge und Waffen*. Pergamenische Forschungen 14 (Berlin 2005).
- Green, J. N. (1973). An underwater archaeological survey of Cape Andreas, Cyprus, 1969-70: A preliminary report, in D. Blackman (ed.), *Marine Archaeology*, (s.141-79), London.

- Hamari P. (2019). *Roman-Period roof tiles in the eastern Mediterranean towards regional typologies* [Yayımlanmamış Doktora tezi]. University of Helsinki.
- Heberdey, R. & Wilhelm, A. (1896). *Reisen in Kilikien*. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Hemans, F. P. (1989). The Archaic roof tiles at Isthmia: A Re-examination. *Hesperia Supplement*, 58(3), 251–266.
- Hemans, F. P. (1994). Greek architectural terracottas from the sanctuary of Poseidon at Isthmia. *Hesperia Supplements*, 27, 61–83.
- Hodge, A. T. (1960). *The woodwork of Greek roofs*. Cambridge.
- Hoff, M., Townsend, R., Erdoğan, E. & Can, B. (2014). The Antiochia ad Cragum Archaeological Research Project: 2012 Season. *Kazı Sonuçları Toplantısı 2013*, 35/3, 465–481.
- Hoff, M., Townsend, R., Erdoğan, E. & Can, B. (2015). The Antiochia ad Cragum Archaeological Research Project: 2013 Season. *Kazı Sonuçları Toplantısı 2014*, 36/3, 295–306.
- Hoff, M. & Howe, T. (2020). What's in a name? New inscriptions from Antiochia ad Cragum in Western Rough Cilicia. *Epigraphica Anatolica* 53, 163–167.
- Izenour, C. G. (1992). *Roofed Theaters of Classical Antiquity* (Birinci Baskı). Yale University Press.
- Kasapoğlu, H. (2007). Parion Nekropolü Mezar Tipleri. *Doğudan Yükselen Işık: Arkeoloji Yazıları*. Erzurum 2007, 481–521.
- Kızıllarslanoğlu, H. A., Hoff, M. & Erkovan, Y. N. (2023). Antiochia Ad Cragum Arkeolojik Araştırma Projesi (ACARP) 2022 Sezonu. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 43/4, 153–171.
- Kuban, D. (1992). *Mimarlık Kavramları* (4. Baskı). YEM Yayın.
- Maiuri, A. (1931). *La villa dei misteri*. La Libreria dello stato.
- Mattern, T. (2011). *Überlegungen zu hellenistische Dachwerken*. A. von Kienlin (Ed.), Holztragwerke der Antike, Internationale Konferenz, 30. März–1. April 2007 in München, Deutsches Archäologisches Institut, Abteilung İstanbul, Byzas 11 (İstanbul, 2011), 137–156.
- Orlandos, A. K. (1949). Notes on the Roof Tiles of the Parthenon. *Hesperia Supplement*, 8, 259–267.
- Özdaş, H. (2008). Akdeniz Bölgesi Sualtı Araştırması 2007 Yılı Çalışmaları. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 26(3), 259–272.
- Özcan, F. Ç. (2010). *Seyitömer Höyük çatı sistemleri* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Dumlupınar Üniversitesi.
- Özyiğit, Ö. (1990a). Batı Anadolu Antik Dönem Çatıları. *X. Türk Tarih Kongresi*, 303–326.
- Özyiğit, Ö. (1990b). Alaturka Kiremidin Oluşumu. *Sanat Tarihi Dergisi*, 5(5), 149–179.
- Peltz, U. (2011). *Nägel, Nieten, Stifte, Befestigungstechnik im samischen Heraion*. British Archaeological Reports, International Series 2266, London.
- Rauh, N., Townsend, R., Hoff, M., Dillon, M., Doyle, M., Ward, C., Rothaus, R., Caner, H., Akkemik, Ü., Wandsnider, L., Ozaner, S. & Dore, C. (2009). Life in the Truck Lane: Urban Development in Western Rough Cilicia. *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien* 78, 253–312.
- Rautman, M. L. (2003). A Cypriot Village of Late Antiquity. Kalavassos-Kopetra in the Vasilikos Valley. *Journal of Roman Archaeology Supplementary Series* 52, Portsmouth, Rhode Island.
- Rosenbaum, E., Huber, G. & Onurkan, S. (1967). *A Survey of Coastal Cities in Western Cilicia. Preliminary Report*. Türk Tarih Kurumu Yayınlarından 6, 8.
- Sackett, L. H. (1992). *Knossos, from Greek city to Roman colony. Excavations at the Unexplored Mansion II*. The British School of Archaeology at Athens.
- Sarantidis, K. (2015). An Ancient roofing system from Kastraki on Milesian Agathonisi. E. Laflı & S. Patacı (Ed.), *Recent Studies on the Archaeology of Anatolia*. BAR International Series 2750, Oxford, 113–118.
- Şenalp, S. (2024). *Syedra'da bulunan çatı kiremitleri* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi.
- Şirin, O. A. (2022). Amisos nekropolünden çatı kiremitli mezar örnekleri. *Amisos*, 7(13), 447–468. <https://doi.org/10.48122/amisos.1173381>.
- Thompson, H. A. (1950). The Odeion in the Athenian Agora. *Hesperia*, 19, 31.
- Tırpan, A. & Söğüt, B. (2006). Lagina ve Börükçü 2004 Yılı Çalışmaları. 27. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 2, 257–270.
- Türkmen, S. & Gaffaroğlu, A. (2005). Antiokheia Ad Cragum Mozaikli Alan Kazısı. 14. *Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu*, 7–14.
- Van Buren, A. W., Luce, S. B., H. C. & Blegen, E. P. (1941). Archaeological news and discussions. *American Journal of Archaeology*, 45(3), 428–475. <https://doi.org/10.2307/499028>.
- Vriezen, K. J. H. (1995). A preliminary study of the Byzantine roof tiles (Tegulae and Imbreces) from Areas I and III in Umm Qeis (Jordan). *Newsletter of the Department of Pottery Technology* (Leiden University) 13, 26–40.
- Warry, P. (2006). *Tegulae: Manufacture, typology and use in Roman Britain*. British Archaeological Reports Ltd. <https://doi.org/10.30861/9781841719566>

- Williams J. H. (1971). Roman building-materials in South-East England. *Britannia*, 2, 166-195.
- Winter, N. A. (2003). *Terracotta, §II, 1: History and Uses: Ancient World*, in *Macmillan Dictionary of Art*, (s. 493–495), Oxford University Press Macmillan Publishers.
- Wikander, Ö. (1988). Ancient Roof-Tiles: Use and Function. *Opuscula Atheniensi*, 17, 204–216.
- Yaylalı, A. & Özkaya, V. (1993). Kyzikos Arkeolojik Kazı Çalışmaları: 1991, *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 14/2. Cilt, s. 223 – 246.
- Yıldırım, E. (2014). *Olba Manastırı çatı kiremitleri* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ege Üniversitesi.

GEÇ TUNÇ - DEMİR ÇAĞI'NDA DANDALAZ VADİSİ VE YAKIN ÇEVRESİ

DANDALAZ VALLEY AND NEAR ENVIRONMENT IN THE LATE BRONZE-IRON AGE

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 9 Ekim 2024	Received: October 9, 2024
Hakem Değerlendirmesi: 31 Ekim 2024	Peer Review: October 31, 2024
Kabul: 21 Şubat 2025	Accepted: February 21, 2025

DOI: 10.22520/tubaar.1563781

Umut M. DOĞAN*

ÖZET

Büyük Menderes Havzası'nın orta bölümüne güneyden bağlanan birkaç vadiden biri de Dandalaz (Antik Morsynos) Vadisi'dir. Antik Karia Bölgesi'nin kuzey kesiminde yer alan Dandalaz Vadisi hem coğrafi açıdan önemli bir doğal yol hattı olma özelliğine sahiptir hem de kültür potansiyeli açısından zengindir. Karia, Lydia ve Phrygia kültürlerinin geçiş bölgesinde yer alan vadiye Aphrodisias ve Menderes Antiokheiası iki önemli Roma Dönemi kenti yer almaktadır. Öte yandan vadinin yakın çevresi de Antik Dönem yerleşimleri açısından zengindir. Kuzeyde Birioula, güneyde Apollonia Salbake ve güneybatıda Gordiouteikhos ile Plarasa bunlar arasında sayılabilir. Antik Çağ'ın son evrelerinde bu derece güçlü yerleşimlere sahip olan Dandalaz Vadisi MÖ 1. binyılın ilk yarısında da önemli ölçüde bir kültürel birikime ev sahipliği yapar. Hellenistik, Roma ve Bizans dönemlerinde bölgeye hakim olan yerleşimlerin görkemi yörenin erken dönem kültür birikimini gölgede bırakmış olsa da, yüzeyde tespit edilen az sayıdaki bulgu bile son derece dikkat çekicidir. Geç Tunç Çağı ve MÖ. erken 1. binyıl verileri, vadinin en önemli kentlerinden biri olarak sadece Aphrodisias'ta incelenmiştir. Bu sebeple, Aphrodisias verileri yanında yörede tanımlanmış birçok veri alanından bulguyu konu edinmesi açısından önemli bir eksikliği dolduracak olan bu çalışmada Dandalaz Vadisi ve yakın çevresinde Geç Tunç Çağı ve MÖ. 1. binyılın ilk yarısına, bir başka deyişle Demir Çağı'na ait bulgular tanıtılarak bir değerlendirme yapılmaktadır. Saha verileri yazarın Aphrodisias Müzesi'nde görev yaptığı yıllarda gerçekleştirdiği saha araştırmaları, tespit ve tescil çalışmaları sürecinde aldığı notlara dayanmaktadır. Sınırlı olanaklar çerçevesinde yürütülen saha çalışmalarından elde edilen az sayıdaki bulgu Dandalaz Vadisi'nin bu dönemdeki kültür potansiyelini bilim dünyasına duyurmayı ve daha detaylı sistematik araştırmalara öncülük etmeyi hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Dandalaz Vadisi, Karia, Leleg Kültürü, Lydia Kültürü, Phrig Kültürü, MÖ. 1. binyıl

* Dr. Arkeolog, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Edirne Müze Müdürlüğü, Edirne / Türkiye
e-posta: arkmud@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1519-1551

ABSTRACT

The Dandalaz (Ancient Morsynos) Valley is one of the few valleys connected to the central part of the Büyük Menderes Basin from the south. Located in the northern part of the Ancient Caria Region, the Dandalaz Valley is both geographically important as a natural road line and rich in cultural potential. Located in the transition zone of Carian, Lydian and Phrygian cultures, the valley is home to two important Roman cities, Aphrodisias and Menderes Antioch. On the other hand, the immediate surroundings of the valley are also rich in Ancient Period settlements. Birioula in the north, Apollonia Salbake in the south, Gordiouteikhos and Plarasa in the southwest can be counted among them. Having such strong settlements in the last phases of Antiquity, the Dandalaz Valley also hosts a significant cultural accumulation in the first half of the 1st millennium BC. Although the splendor of the settlements that dominated the region during the Hellenistic, Roman and Byzantine periods overshadowed the early cultural accumulation of the region, even the few findings found on the surface are extremely remarkable. As one of the most important cities of the valley, only Aphrodisias has been analyzed for Early Antiquity data. For this reason, this study, which will fill an important gap in terms of covering findings from many data areas identified in the region in addition to Aphrodisias data, introduces and evaluates the findings belonging to the Late Bronze Age and first half of the 1st Millennium BC, in other words, the Iron Age, in the Dandalaz Valley and its immediate vicinity. The field data are based on the notes taken by the author during the field surveys, identification and registration work carried out during his years at the Aphrodisias Museum. The few findings obtained from the fieldwork carried out within the framework of limited possibilities aim to announce the cultural potential of the Dandalaz Valley in this period to the scientific world and to pioneer more detailed systematic research.

Keywords: Dandalaz Valley, Caria, Lelegian Culture, Lydian Culture, Phrygian Culture, First Millenium BC.

GİRİŞ

Anadolu kültür coğrafyası içinde kendine has kültürel yapısı ile dikkati çeken en önemli antik bölgelerden biri Karia'dır. Bölge hem geniş sınırları hem de bu sınırlar içinde kendini gösteren kültürel çeşitlilikle dikkat çeker. Kültürdeki bu çeşitlilikte bölgenin coğrafi ve jeomorfolojik yapısında kendini gösteren farklılaşmaların da etkisi olduğu görülebilmektedir.

Bölgenin batı kıyılarında bölgenin en özgün etno-kültürel yapılarından biri olan Lelegler'in yarattığı sosyal yaşam dikkat çekerken kuzeyde İonia, güneyde Lykia kültürüne geçiş izleri kendini gösterir. Bölgenin kuzey ve kuzey doğu sınırında ise arkeolojik verilerle saptanmış belirgin bir Lydia ve Phrygia kültür etkisi hissedilir.

Karia Bölgesi'nin kuzey sınırında denize doğru uzanan Aydın Dağları (Antik Messogis) uzanmasına rağmen dağların kuzeyindeki Lydia kültürünün bu bölge içlerine doğru sokulmasından birçok etkenden biri kuşkusuz bu sıradağlar üzerinde açılan derin vadilerin tarihsel süreçte yarattığı doğal yol sistemidir.

Aydın Dağlarını kuzey-güney hattında aşan derin vadiler dağın Karia Bölgesi'ne bakan güney yanında da devam eder. Bu nedenle Kuzey Karia'da topografya

güneye doğru açılan vadilerden oluşur. Eski Çağ'da her biri birer kültür yolu olan Kuzey Karia'daki bu vadilerden biri de Dandalaz Çayı'nın yarattığı Dandalaz Vadisi'dir (Fig. 1).

Dandalaz Vadisi'nde yer alan Aphrodisias antik kentinde altmış seneyi aşkındır süren sistematik arkeolojik araştırmalar hem Prehistorik Dönem bulgularıyla hem de Antik Çağ verileriyle sadece yöresel anlamda değil tüm Batı Anadolu ve Ege kültürleri açısından önemli bir kültür anahtarı olmuştur (Reynolds, 1982; Joukowsky, 1985; 1991, s. 9-13; Erim, 1986; Smith, 1987; Thommen, 2012, s. 82-91; Smith, 1987; 1990; 1993; 2008; 2013; Doğan, 2017, s. 301-323). Ayrıca yapılmış yüzey araştırmaları ve araştırmalarda arkeolojik mirasın belgelenmesi açısından son derece önemli açıkları kapatmıştır. Buna rağmen hem yörede ikinci bir arkeolojik araştırmanın olmayışı hem de pre-klasik dönem araştırmalarının kısa süreli kampanyalarla sınırlı kalmış olması nedeniyle Dandalaz Vadisi ve yakın çevresindeki MÖ. 1. binyılın ilk yarısı ile Geç Tunç Çağı'na ilişkin kültür potansiyeli bilim literatüründe yeterince yer bulamamıştır. Oysa Roma ve Bizans Dönemi kentleşme serüveninin gölgesinde kalan vadi kültürünün bu dönemlerde de azımsanmayacak bir güce sahip olduğu görülmektedir.

Figür 1

Dandalaz Vadisi'nin Topografik Görünümü / *Topographic View of Dandalaz Valley* (Google Earth)

AMAÇ, HEDEF VE YÖNTEM

Bu çalışmada Kuzey Karia'da, bölgenin diğer kesimlerinden belirgin farklılıklar içiren bazı kültür unsurlarına ev sahipliği yapan, özellikle Roma Dönemi'nde Aphrodisias Antik Kenti'nin tüm Antik dünyaya heykel ihraç etmesi nedeniyle dikkat çeken bir coğrafya olan Dandalaz Vadisi'nin Geç Tunç Çağı ve MÖ. 1. binyılın ilk yarısında ev sahipliği ettiği kültür mirası incelenecektir. Yörenin tanınır olduğu Roma Dönemi'ndeki kültürel kimliğin temellerinin anlaşılması açısından Roma Dönemi öncesi birikiminin tanımlanması önemlidir. Çalışmada vadi boyunca ve vadinin iki yakasında kümelenen kültür verileri tüm çeşitliliği ile ele alınarak bu verilerin çevresel kültür içindeki yerinin değerlendirilmesi hedeflenmektedir.

Çalışmanın oluşturulduğu verilerin bir kısmına alanda yapılan saha çalışmaları, belgelemeler ve tespit araştırmaları ile ulaşılmışken bir bölümü de literatür ve kayıtlardaki bilgilerden derlenmiştir. Literatüre girmemiş olan bazı veriler, tarafımızdan yürütülen ve yaklaşık on bir yıla dayalı müze araştırma, tespit ve tescil çalışmalarında görünür kılınmış ve bu metnin oluşmasını sağlamıştır.

DANDALAZ VADİSİ'NİN COĞRAFI YAPISI

Kestel, Feslek, Horsunlu, Şerabet, Kayran, Gireniz çayları ve Gencelli, Kuyucak dereleri ile birlikte Kuyucak çevresinde Büyük Menderes Havzası'nın orta kesimini besleyen akarsularda biri de Dandalaz Çayı'dır. Bu akarsu güneybatı yönden gelerek Kuyucak Ovası'nda Büyük Menderes Irmağı'na katılır. Ova 5 km'yi bulan genişliği ile Orta Büyük Menderes Havzası'nın en geniş bölümünü oluşturmaktadır (Darkot & Tuncel, 1995, s. 59; Chaput, 1947).

Büyük Menderes Havzası'nın güneyindeki birkaç vadi oluklarından biri olan Dandalaz Vadisi esasında Büyük Menderes graben sisteminin bir parçası olup III. zaman sonu IV. zaman başlarında yaşanan tektonik hareketler ile oluşmuştur (Özdemir, 2019, s. 21; Darkot & Tuncel, 1995, s. 59). Ovanın hemen batı gerisinde yükselen Karıncalıdağ, Dandalaz Vadisi boyunca ona paralel uzanarak vadinin batı sınırını oluşturur. Vadinin doğu sınırında ise Akdağ silsilesi izlenir. Bu iki sıradağ esasında, Karia Bölgesi'nin merkezinde yer alan Menteşe Dağ sıralarının birer uzantısıdır. Bu uzantıların jeolojik yapısını Paleozoik zamanda meydana gelmiş metamorfize granitler, gnayslar ve mikaşistlerden oluşan litolojik bir içerik oluşturmaktadır (Özdemir, 2019, s. 29.). Vadinin güney/güneybatı cephesinde 1699 m zirveye sahip olan Karıncalıdağ mermerleşmiş bir jeomorfolojik yapıdayken Vadinin kuzey/kuzeydoğu yanında yer

alan Akdağ yükseltisi ise gnays, mikaşist, amfibolit ve Paleozoik yaşlı metamorfik kayalardan oluşan, 2400 m yükseklikteki bir dağ kütesidir (Göney, 1975; Özdemir, 2019, s. 36.). Vadinin güney ucunda yükselen Babadağ zirvesinden kuzeydeki Menderes Havzası'na doğru inen eğimli yamaçlar vardır. Marn, gre, konglomeralardan oluşan bu sahalar üzerinde akarsular birikinti konilerinin yarattığı hafif eğimli düzlükler dikkat çeker (Özdemir, 2019, s. 29.,).

Karia Bölgesi'ndeki birkaç fay hattından biri olan Dandalaz Vadisi'nin (Bingöl, 1976; Özdemir, 2019, s. 20) toplam uzunluğu yaklaşık 25 km'dir. Vadiyi besleyen Dandalaz Çayı'nın yarattığı alüvyonal dolgu vadinin ilk bölümünde sadece 1 km iken, güneyde Geyre ve kuzeyde Çiftlik köyde neojen sedimentlerin üzerinde yer yer 5-6 km kalınlığa ulaşır (Özdemir, 2019, s. 21).

Vadi boyunca ve etrafında yer alan alüvyonal verimli sahalar, akarsu birikintilerinin yamaçlar üzerinde yarattığı nispeten düz araziler ile vadiyi sınırlandıran dağların kullanışlı kayaç yapısı tarih öncesi ve tarihi dönemlerde bölgeyi cazip hale getirmiş olmalıdır.

DANDALAZ VADİSİ'NİN TARİHİ COĞRAFYASI

Dandalaz Vadisi, Miletos ve Ephesos gibi liman kentlerine gelen ticari ürünlerin İç Batı Anadolu ya da güney bölgelere ulaştırılmasında büyük öneme sahip olup *Ticaret Yolu* ya da *Güney Yolu* olarak tanımlanan güzergahın parçasıdır (Strabon XIII. 4. 15; Dinç, 2011, s. 111-128; Thonemann, 2011, s. 34). En önemli ayağını Büyük Menderes Havzası'nın oluşturduğu bu yol hattının, Kuyucak Ovası üzerinde kurulu olan Antiokheia Ad Meandrum kentinin yakınlarında güneye doğru bir yan kol oluşturarak Dandalaz Vadisi'ne girdiği bilinmektedir.

Dandalaz Vadisi'ne adını veren akarsu antik kaynaklarda *Morsynos*, Geç Antik Çağ ve Orta Çağ kayıtlarında ise *Dandalos* adıyla anılmaktadır. Her ne kadar 19. yüzyıl gezgini Ramsay, ses benzerliğinden yola çıkarak mitolojik anlatılara konu olan Marsyas Çayı'nın, bugünkü adı Dandalaz çayı olan Morsynos olması gerektiğini önerse de (Ramsay, 1895, s. 186) bu önerisi çok da kabul görmemiştir.

Geç Antik Çağ ve Orta Çağ kayıtlarında yer alan *Dandalos* adının bu yörede kurulu olan *Tantalos* adlı bir yerleşimin adından bozularak oluştuğu, esasında *Tantalos'un suyu* anlamına geldiği önerilmektedir (Ramsay, 1895, s. 186).

Vadiyi güney/güneybatı yönden sınırlandıran Karıncalıdağ'ın bilinen bir antik ismi yoktur. Vadinin doğu/kuzeydoğu yanında yükselen 2308 m rakımlı Babadağ zirvesi ile önünde uzanan silsilenin antik kaynaklardaki adı konusunda ise araştırmacıların net bir şekilde anlaşılabildiklerini söylemek zordur. Bu dağ kimi araştırmacılar tarafından *Salbakos* adı ile kimi araştırmacılar tarafından ise *Kadmos* adıyla anılır (Söğüt, 2007, s. 15-24; Ratté & de Staebler, 2012, s. 14; Doğan, 2016, s. 97-108; Şimşek, 2016; Soslu & Doğan, 2019, s. 283-299).

MÖ.1. BİNYILIN İLK YARISINDA VADİNİN KÜLTÜR POTANSİYELİ

Dandalaz Vadisi ve yakın çevresinde tespit edilmiş dağınık haldeki veriler esasında MÖ. 1. binyılın ilk yarısında yörenin kültür envanterinin azımsanmayacak düzeyde olduğuna işaret eder.

Karia'nın kıyı kesiminde, özellikle Bodrum Yarımadası'nda Leleg kültürünün izleri saptanmıştır. Bu halkın bölgenin iç kesimleriyle bağlantısı ise daha ikincil kaynaklara dayalı az bir veri ile dile getirilmektedir. Örneğin MS. 6. yüzyılda yaşamış olan Bizanslı Stephanos, Aphrodisas'ın eskiden *Lelegopolis* adıyla anılan bir Leleg kenti olduğundan söz eder (Doruk, 1989, s. 556; Texier, 2002, s. 258; Yıldırım, 2004, s. 26; Yılmaz, 2012, s. 15; Özgümüş, 2014, s. 355). Kentte yapılan arkeolojik kazılarda bu bilgiyi teyit edecek bulgulara rastlanılamamış olsa da çevredeki bazı veriler Leleg kültürüyle ilişkilendirilebilecek niteliktedir.

Çataloluk Kale Yerleşimi ve Yığıncağıllar Mevkisi Kalıntıları

Dandalaz Vadisi'nin doğu kanadında yer alan Çubuk Dağı'nın zirvesine yakın bir alanda yer alan Çataloluk Kale yerleşimi plan ve taş işçiliği ile Leleg yerleşimlerini andırmaktadır. Büyük Menderes Havzası'na hakim konumdaki kale kabaca işlenmiş kireçtaşı malzemenin kuru duvar tekniğinde örülmesi ile oluşturulmuş bir tahkimat sistemine sahiptir. Korunan duvar kalınlığı ortalama 2- 2,5 m'dir. Yüksek bir kaya kütesinin üzerinde yer alan ve ortalama 7200 metrekarelik bir alana yayılan yerleşimin kuzey ve doğu cephesi yüksek kayalıklar nedeniyle tahkim edilmemiştir. Tepenin kuzeybatı köşesi, yaklaşık doğu-batı yönünde uzanan kavisli bir duvar ile bölünür. Ana tahkimatla aynı taş örgüsüne sahip bu duvarın da kuzeybatı köşedeki bir iç kaleyi aşağı kentten ayırdığı düşünülebilir. Yerleşimin güney ucunda Dışkale tahkimatına yaslanmış, bitişik planlı iki dörtgen mekan duvarı dışında kale içinde herhangi bir mimariye rastlanılmadığı gibi yüzeyde herhangi bir tanımlayıcı seramik de tespit edilememiştir. (Fig. 2 - 3)

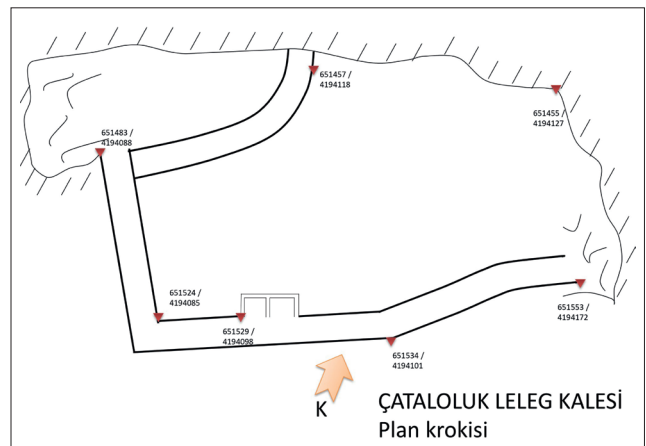
Figür 2

Çataloluk Kalesi Güney Tahkimat Duvarları ve Duvar Detayı / Çataloluk Castle South Fortification Walls and Datal of Wall

Figür 3

Çataloluk Yerleşiminin Plan Krokisi / Plan Sketch of Çataloluk Settlement

Çataloluk Yerleşimi ile aynı mevkide, kalenin yaklaşık 1 kilometre kuzey-doğusundaki ormanlık saha içerisinde takip edilebilen yaklaşık 270 m uzunluğunda bir çift duvar sırası dikkati çekmektedir. Halk arasında *Yığıncağıllar Mevkii* olarak bilinen alanda, birbirine yaklaşık 1,5 m aralıkla paralel olarak uzanan duvar örgüsü kabaca işlenmiş kireç taşı malzeme ile kuru duvar örgü tekniğiyle inşa edilmiştir. Birçok bölümünde araları yıkıntı taşlarla dolmuş olan paralel duvarlar yer yer 0,60 m yüksekliğe kadar sağlam durumdadır. Kuzey-güney yönünde uzanan paralel duvar sırası kuzey yönde az bir eğime sahiptir. Söz konusu paralel uzanan iki duvarın bir su kanalı olma ihtimali güçlüdür. Duvar sırasının güneyde sonlandığı noktanın yaklaşık 2 m kadar doğusuna yayılan taş yığıntısı içinde tespit edilen ortası delikli bir taş hem paralel duvar uzantısının kanal olma ihtimalini hem de bu alanda bir çeşme ile sonlanıyor olma olasılığını güçlendirmektedir. (Fig. 4)

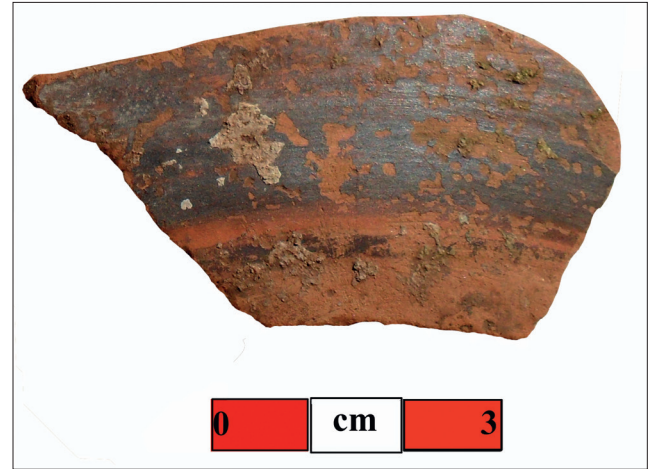
Yine aynı mevkide, kanal olarak düşündüğümüz duvar sırasının kuzey ucuna yakın bir alanda yer alan taş yığma tepe dikkat çekicidir. Taştepe ortalama 3 m yüksekliğinde ve 16 x 45 m çap ölçülerindedir. Yığmayı oluşturan malzeme de hem kanal hem de Çataloluk Kalesi'nin tahkimatında da kullanılan, kabaca yontulmuş yöresel kireçtaşıdır. Taş yığmanın ortasına yakın bir kısımda görülen düzgün taş örgüye sahip küçük duvar sırası yığının bir tümülüse ya da bir yapı kalıntısına ait olduğunu düşündürmektedir. Ancak hemen güney yanında uzanan kanal sistemi dikkate alınacak olursa bu taş yığmasının, yıkılmış bir işliğe ait olma olasılığının daha güçlü olduğu anlaşılmaktadır.

Aynı topografyada yer alan Çataloluk Kalesi ile Yığıncağıllar taş tepesi ve kanal duvarları aynı döneme ait bir kültür bütününe parçaları mıdır? Bu aşamada kesin bir önerine bulunmak zordur. Ama kuru örgü tekniğine dayalı, kaba yonu taş duvar işçiliği hem Çataloluk'ta hem Yığıncağıllar'da paralellik göstermektedir. Bu bağlamda

Yığıncağıllar taş yığması etrafında tarafımızdan tespit edilen az sayıdaki yüzey seramiği arasındaki kiremit kırmızısı hamur ve kırmızımsı kahverengi astarlı, üzerinde mor/siyah bant ve çizgi bezeme olan kap gövde parçası dikkat çekicidir (Fig. 5). Seramik yüzeyinde görülen ve Geç Geometrik-Arkaik dönem seramik bezemelerinde kimi zaman asıl kimi zaman ise tamamlayıcı bezek şeklinde sevilerek kullanılan bant bezeme Batı Anadolu'daki birçok yerleşimden ele geçen seramiklerde görülmektedir (Çokay Kepçe, 2009, s.44, fig. 105; Ekin Meriç, 2013, Kat: S4, S9, Lev. 66, 67; Saraçoğlu, 2021, s. 33, Lev. 1/2b; Katsarou, 2020, s. 22, fig.7a; Alexopoulou, 2020, s. 170, fig. 10). Buna rağmen form vermeyen bu seramik gövde parçası hamur ve firmis, astar özellikleri itibarıyla Geç Tunç, Submyken, Protogeometrik ve Hellenistik Dönem seramiklerinde de karşımıza çıkmaktadır (Özer & Şimşek Özer, 2017, s. 142, fig. 4; Dedeoğlu & Konakçı, 2015, s. 194-198, Fif. 4.4, 5, Tab. IV; Thompson, 1934, fig. 5/A.37; Saraçoğlu, 2011, s. 8, 11, 13, Cat. No. 1, 2, 5). Bu sebeple yüzeyde bulunan bu parçanın tarihlenmesine dair net bir şey söylemek zordur.

Figür 5

Yığıncağıllar Mevkisinde Bulunan Arkaik Dönem Yüzey Seramiği / *The Surface Ceramics from Archaic Period Found at Yığıncağıllar Location*

Figür 4

Yığıncağıllar Su Yolu Duvarının Üstten ve Batı Cepheden Görünümü / *Top and West Facade View of Yığıncağıllar Waterway Wall*

Çataloluk Kalesi genel yerleşim planı ve topografik yer seçimi açısından *Dirmil* (Diler, 2019, fig. 30), *Kissebükü* (Diler, 2019, fig. 31), *Termera* (Diler, 2015; 2018, fig. 8), *Oyuklu Dağ* (Mokrišová, 2023, fig. 13) gibi Leleg yerleşimlerinin küçük ve daha basit bir örneği gibi görülmektedir. Öte yandan kalenin tahkimatında kullanılan duvar tekniği ise yine Leleg kültür bölgesindeki *Theangela*'nın büyük teras duvarı (Diler, 2019, fig. 36; Diler ve ark. 2015, s. 433, Res. 4), *Damlıboğaz (Hydai)* tahkimat duvarları (Diler, 2019, fig. 26), *Side* surları (Çimen, 2004, Lev. 22), Muğla ili, Yeniköy'ye bağlı Meke Mahallesi *Asartepe* surları, (Çörtük & Şahin, 2019, s. 483, Res. 4) ile Bağyaka Mahallesi, Karadiken Mevkisi'nde tespit edilen duvarlar (Çörtük & Şahin, 2019, s. 485-487; Res. 9) gibi yapıların mimari özelliklerini hatırlatır.

Öte yandan genel yerleşim planı, topografik yer seçimi ve duvar işçiliği ile Çataloluk Kalesi esasında Balkanlar'dan başlayıp güneybatı Anadolu'ya kadar izi sürülebilen bir yerleşim tipolojisini temsil eder. Kaba yonu işlenmiş ya da hiçbir düzeltilmeden kullanılan farklı boyuttaki taşların kuru örgü tekniği ile bağlayıcı malzeme olmaksızın ya da toprak harç ile birbiri üzerine yerleştirilmesi usulüne dayanan duvar sistemine, Çataloluk yerleşimi ile aynı kültür bölgesinde yer alan Harpasa ve Hyllarima/Wallarima yerleşimlerinde de rastlanır. Her iki yerleşimde de tahkimat sisteminde izlenen kuru örgü duvar tekniği Çataloluk yerleşimindeki tahkimatla tam bir benzerlik göstermese de tipolojik yakınlık içermektedir. Kuzey Karia sınırındaki Harpasa'da kentin kuzeydoğu kesimindeki kent suru kalıntıları sur dibindeki kazılardan elde edilen seramikler yardımıyla Arkaik Dönem'e tarihlenirken (Varinlioğlu, 1998, s. 384; Yaşar, 2023, s. 693-694, Res. 14), İç Karia Bölgesi'ndeki Hyllarima antik kentinin Geç Tunç Çağı evresini oluşturan Asarcık Tepe üzerindeki Wallarima yerleşiminin kuzey ve doğu yamaçlarında görülen

sur duvarı ve kuleler Mylasa ve Leleg Yarımadası yerleşimleri ile karşılaştırılarak Klasik ya da Arkaik Dönem'e tarihlenmiştir (Özer, 2024, s. 88, 89).

Bu örgü tekniğinde yapılmış tahkimat uygulamaları MÖ. 1. binyıl içerisinde Kuzey Balkanlar'dan Güneybatı Anadolu'ya kadar uzanan kale tipi yerleşimlerde karşımıza çıkar. Batı Anadolu'da, Torbalı'nın batısındaki Alaman Dağı (antik Gallesion) zirvesinde tespit edilen ve bulunan yüzey seramiği yardımıyla MÖ. 7/6. yüzyıllara tarihlendirilen Karataş ve Avlutaş Kale yerleşimleri (Aybek ve ark., 2017, s. 305), Troas Bölgesi'nin özellikle dağlık olan güney kesiminde görülen birçok benzer kale yerleşimi (Calvert, 1861; 1864; 1865; Cook, 1973; 1988; Körpe, 2010, s. 151; Polat, 2010; Polat Becks, 2014), Türkiye Trakyası'nın kuzey sınırını oluşturan Istranca Dağları üzerinde belirlenen ve Trak Kalesi olarak tanımlanan tepe yerleşimleri (Kurtuluş, 2014, s. 107; Kurtuluş, 2021) ile Trakya'nın diğer dağlık bölümlerinde (Efstratiou, 1993; Bozhinova, 2012, s. 56; Dimova, 2015, s. 94) ve Kuzey Balkanlar'da (Chapman ve ark., 2009, s. 172) izi sürülebilen benzer kale yerleşimleri hemen hemen aynı dönemde, MÖ. 1. binyılın ilk yarısında yaygınlaşan bir dağ/çoban kültürünün parçası olmalıdır.

Görle Kanyon Üstü Yığmaları ve Gordiouteikhos

Yığıncağullar Mevkisi'nde yer alan taş tepelerin benzerine Dandalaz Vadisi'nin güneybatısındaki Görle Kanyonu'nun başlangıç bölümünde de rastlanır. Görle Kanyonu'nun doğu ucunda, Yukarı Görle köyünün hemen gerisinde yükselen ve halk arasında *Kanyon Üstü Mevkisi* olarak bilinen kayalık sırtın üstündeki geniş düzlükte taştepe tümölüsleri anımsatan yedi adet yığma yer alır. Fazla büyük olmayan yöresel moloz taş ve toprak karışımı ile oluşturulan yığmaların yükseklikleri 1 m ile 1.80 m arasında, çapları ise 9 m ile 25 m arasında değişiklik gösterir (Fig. 6).

Figür 6

Kanyon Üstü Yığmalarından İki Örnek/ Two Examples of Kanyon Üstü Mounds

Kanyon Üstü yığmaların niteliğine dair kesin yorum yapmak ancak bilimsel kazı ile mümkündür. Buna rağmen tepeler, Balkanlar'da MÖ. 3. binyıldan itibaren görülen ve Demir Çağı içlerine doğru güneye yayılan taştepe yığma mezar geleneğini (Doğan, 2023, s. 260, Şekil 15, 158, 159) ve kısmen de Karia'nın kıyı bölgesindeki Leleg kültür alanında yer alan Sivriçam Tepe tümülüsün kazı öncesi görünümünü anımsatmaktadır (Diler, 2016, fig. 14).

Kanyon Üstü Yığmaları'nın MÖ. 1. binyılın ilk yarısına ait bir nekropolün parçaları olma olasılığı, yığmaların hemen yanı başındaki kanyon çevresinde yayılan bir antik yerleşimle de ilişkilidir. Yukarı Görle Köyü ile iç içe geçmiş birçok Roma ve Bizans Dönemi yüzey verisine sahip olan bu yerleşim antik kaynaklarda sözü edilen **Gordiouteikhos** kenti olmalıdır. Livius, Roma devleti adına konsül Gnaeus Manlius Vulso'nun MÖ. 2. yüzyılda Galat ordularına karşı sefer düzenlediğinden bahsederken Roma ordusunun, Büyük Menderes Irmağı yanındaki Antiokheia kentinde ordugâh kurduğunu belirtir. Yazar, Roma ordusunun Antiokheia'dan ayrıldıktan sonra üç günlük bir yolculuk neticesinde Gordiouteikhos üzerinden Tabae kentine ulaştığını bildirmektedir (Titus Livius, 1995, s. 361-377). Bu tanımlama dikkate alınacak olursa bugünkü Yukarı Görle Köyleri Gordiouteikhos antik kentinin lokalizasyonu için gayet uygundur.

Gordion'un Kalesi anlamına gelen Gordiouteikhos adı, Phrygia'nın efsanevi kurucu kralı Gordion'u akla getirdiği için, burada bir dönem Phryg kültürünün etkili olduğu düşünülebilir. Aphrodisias'taki Sivil Bazilika kazılarında bulunan, kentin efsanevi kurucu ya da önderlerinin isimlerinin yazılı olduğu Roma Dönemi'ne ait korkuluk bloklarının birinde Gordios adının yer alması, bölgenin Phryg kültürleriyle olan bağımlı ve Gordiouteikhos adının da bu bağla ilişkisini güçlendirmektedir.

Akropoltepe Höyüğü ve Aphrodite Tapınağı

Dandalaz Vadisi'nin merkezinde yer alan Aphrodisias'ta yapılan sistematik arkeolojik kazılar MÖ. 1. binyılın ilk yarısında yörede belirgin bir Lydia kültür etkisi olduğunu gözler önüne koyar (Erim, 1986, s. 28; Mierse, 1986, s. 413-424). Aphrodisias ören yeri içinde yer alan Akropoltepe Höyüğü'nde yapılan kazılardan ele edilen Lydia seramiği yanında Dandalaz Vadisi çevresinde tespit edilen tümülüsler (Ratte & de Stabler, 2012, s. 22-23) de yöredeki belirgin Lydia kültür etkisinin izleri olabilir. Tüm bu verilerin bölgenin Lydia Krallığı hakimiyetine girmesinin sonucunda şekillendiği düşünülmektedir (Erim, 1986, s. 28). Bu dönemde kendini gösteren Lydia kültür etkisinin MÖ. 1. Binyılın ikinci yarısında bile halen sürdüğünü düşündürecek izler, Dandalaz Vadisi'nin kuzeydoğusunda yer alan Kuyucak'a bağlı Bucak Mahallesi'nde kazısı yapılan bir tümülüste tespit edilmiştir (Doğan, 2012, s. 91- 102).

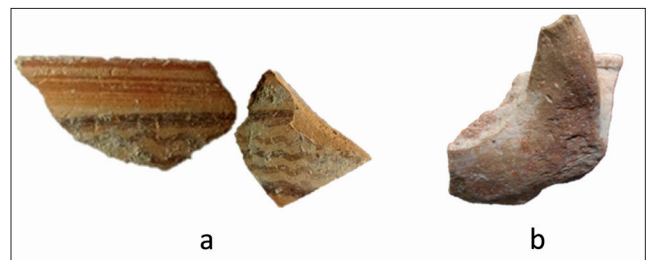
Arkaik Dönem'de Dandalaz Vadisi ve özellikle Aphrodisias'ta görülen siyasi ve kültürel Lydia etkisi, yine bu dönemde önemli bir dönüşüm yaşadığı anlaşılan Aphrodisias'taki Aphrodite inancının şekillenmesinde de etkili olmuş olmalıdır. Lydia Bölgesi'nde en azından MÖ. 2. binyıldan beri kök salan Ana Tanrıça inancının (Rolle, 2004, s. 198; Doğan, 2007, s. 163) Aphrodisias'ta adına tapınak oluşturulan Aphrodite inancının özgün bir kimlik kazanmasına katkı sağlamış olabilir. Aphrodisias'taki Aphrodite Tapınağı'nın olduğu yerde kurulduğu bilinen en erken yapı, bölgede Lydia hakimiyetinin olduğu MÖ. 76. yüzyıldır. Bu yapının da Ana Tanrıça kültüne adanmış bir kutsal mekân olduğu kabul edilir (Çapar, 1979, s. 195, 199; Berndt Ersöz, 2014; Doğan, 2016, s. 101). Tam bu noktada MÖ. 6-5. yüzyılda yaşamış olan Lampsakoslu Kharon'un "*Lydialılar ve Frigyalılar Aphrodite'ye Kybele derler*" şeklindeki ifadesi önem kazanır. MÖ. 7/6. yüzyıllarda Ege'nin Olympos panteonunun dayatması ile Aphrodite kültürünü kabul eden Aphrodisiaslıların Lydialar'ın etkisi ile bu kültü Ana Tanrıça inancıyla harmanlamış olma olasılığı son derece güçlüdür. Nitekim pagan çağların sonuna kadar Aphrodisias'ta işlenen Aphrodite kült heykellerinin tümünde Ana Tanrıça inancından izler açık şekilde görülebilmektedir.

Dandalaz Barajı Gölet Alanı

Dandalaz Vadisi'nin neredeyse iki ucunda yer alan Aphrodisias ile Antiokheia Ad Menadrum antik kentlerinin tam ortasında yer alan Karacasu Barajı'nın gölet alanı içinde 2017 yılı içinde yürütülen kurtarma kazılarında Geç Tunç Çağı ya da Erken Demir Çağı'na tarihlenebilecek nitelikte az sayıda bulguya rastlanılmıştır. Aphrodisias ya da Antiokheia Ad Menadrum'un Roma Dönemi *chorası*'nda yer alan büyük bir ışık mahallesinin ortaya çıkarıldığı kurtarma kazıları sırasında devetüyü hamurlu, aynı renk astar üzerine kahverengi dalga bezemeli kâse parçaları ve ağız kenarını aşan sepet kulplu keramik parçası bu alanda ya da yakın çevresinde bugüne ulaşamamış olan bir MÖ. 2. binyıl sonu ya da MÖ. erken I. binyıl veri alanı olabileceğini düşündürmektedir. (Fig. 7)

Figür 7

Dandalaz Barajı Gölet Alanında Bulunan Geç Tunç Çağı-MÖ. Erken I. Binyıl Seramiği / Late Bronze Age/Early 1st Millenium BC. Ceramics Found in the Dandalaz Dam Pond Area

Seramiklerde görülen devetüyü rengi hamur ve astar ile kahverengi tonlarında boya bezeme Ege'nin iki yakasında görülen Geç Tunç Çağı seramiklerini hatırlatır.

Örneğin Dandalaz'da bulunan örneklerde görülen boya bezeme Burdur Müzesi'nde saklanan Geç Tunç Çağı örneklerine yakın olmakla birlikte (Kaşka, 2020, s. 216, Kat. 1-2, 7,8), Çine Tepecik Höyük kazılarında bulunan kâseye çok daha yakındır. Tepecik Höyük'te GH IIIC orta evreye tarihlenen geniş kâse hem hamur, astar ve bezeme rengi tonları ile hem de dudak altında çoklu dalga çizgi dizisi bezeği ile Dandalaz Barajı gölet alanı buluntularına çok daha yakındır (Günel, 2010, s. 85, fig. 13). Nitekim Dandalaz Barajı buluntusu olan iki örnekte olduğu gibi, birkaç sıra halindeki dalga çizgi motifinin yatay çizgi frizi içinde uygulanması Geç Hellas IIIC seramiklerinde izlenebilmektedir (Günel, 2010, s. 85, fig. 13; Vaessen, 2016, fig. 4.4)¹.

Öte yandan Dandalas seramiklerinde görülen bezeme stili ile hamur, astar ve bezek renkleri hem Anadolu hem de Ege'nin MÖ. Erken I. binyıl kültürlerinden izler taşımaktadır.

Tıpkı Geç Hellas IIIC seramiklerinde olduğu gibi birkaç sıra halindeki dalga çizgi motifinin yatay çizgi frizinin içinde uygulandığı seramik bezeme stiline MÖ. 7-6. yüzyıllara tarihlenen Orta ve Geç Geometrik seramikler ile Proto-Attik seramiklerde de rastlamak mümkündür (Charalambidou ve ark. 2020, s. 208, fig. 18; Vlachou, 2020, s. 336, fig. 12; Ramage, 2018, 236, fig. 7; Arslan & Kızıl, 2007, Cat. 4, fig. 8).

MÖ. 8. yüzyıldan itibaren Doğu Phryg kültür sahasında yoğun olarak kendini gösteren (Mellart, 1955, s. 120, figs. 42, 48, 71, 94, 103; Pamuk, 2021, s. 104, Lev. 97a; Özkaya, 1992, s. 42 Lev. 25c) devetüyü renk astar üzerine siyah/kahverengi boya (black/brown on buff) ile dalga çizgi süslemeleri yapılmış Phryg seramikleri Dandalaz örneklerini hatırlatmaktadır. Bunun yanında parçaların hamur ve astar özellikleri başta Lydia ve Phrygia'da MÖ. 8-7. yüzyıllarda üretilen beyaz astarlı iki renkli (White Bichrome) seramikler (Gürtekin Demir, 2002, s. 120, fig. 9; Gürtekin Demir, 2014, s. 233, 234) olmak üzere Batı Anadolu Geometrik ve Arkaik Dönem çanak çömleğinde (Cahill, 2010, Kat. No: 33, 81.; Gider Büyüközer, 2014, s. 117, fig. 8, 12.) görülen özellikleri hatırlatmaktadır.

Bol ve iri taşçık katkılı, devetüyü hamurlu, ağzı aşan sepet kulp formu örnek ise Batı Anadolu'da MÖ. 2. Binyıldan bilinen bir formu hatırlatır (Abay & Dedeoğlu, 2007, s. 281, fig. 9; Abay, 2011, fig. 17. 1,2; Dedeoğlu ve ark., 2014, Çiz. 6; Pavuk & Horejs, 2018, fig. 3.3).

Dandalaz Barajı gölet alanında yapılan kazılar sırasında, konteks dışı bulgusu olarak ele geçen çoklu dalga çizgi süslemeli iki örnek ile sepet kulplu kap parçası genel özellikleri açısından değerlendirildiğinde Geç Tunç Çağı ile MÖ. 1. binyılın ilk yarısını içine alan bir zaman dilimine tarihlenebileceği anlaşılmaktadır.

Hellenistik-Geç Roma Dönemleri arasında kullanıldığı tespit edilen Dandalaz Barajı gölet alanından bulunan Geç Tunç-Demir Çağı seramiklerinin nasıl bir kontekstin parçası olduğunu bu aşamada söylemek ne yazık ki mümkün değildir. Dandalaz Barajı gölet alanında yapılan kazılarda sözü edilen seramiklerin bulunduğu Tepe Sektörü'nde bir konutun taban seviyesi altında ortaya çıkarılan, baş kısmı eksik at iskeleti bu alanda, Geç Roma Dönemi çiftlik konutunun inşası sırasında tahrip edilmiş bir tümülüs olabileceğini düşündürmekte, dolayısıyla da bu seramiklerin de aynı tümülüs uygulamasından kalan parçalar olabileceği akla gelmektedir. Ancak ne yazık ki bu alanda bir tümülüs olabileceği düşüncesini destekleyecek yeterli bilgiye sahip olmadığımız dikkatlerden kaçmamalıdır.

Ali Bilgin Tepesi Yerleşimi

Dandalaz Vadisi'nin kuzeyinde yer alan Kuyucak ilçesine bağlı Horsunlu mahallesinin kuzeyinde yer alan Ali Bilgin Tepesi, yüzeyde görülebilen herhangi bir mimari kalıntı olmamasına rağmen yüzeyden ve kaçak kazı çukurlarının kesitlerinden elde edilen az sayıdaki seramiğin kanıtladığı üzere son derece önemli bir yerleşime ev sahipliği yapmaktadır. Yaklaşık 100 x 50 m ölçülerindeki bir sırt üzerinde yer alan yerleşim, İlmelik ve İğdecik dereleri ile sınırlandırılır. Tepe, güneyindeki Büyük Menderes Ovası'na hâkim bir noktadadır. (Fig. 8).

Tahkimatlı yerleşim özellikleri gösteren bir topografyaya sahip olan Ali Bilgin Tepesi yerleşiminin yüzeyinde tespit edilen seramik parçaları yerleşimin tarihinin MÖ. 1. binyılın ilk yarısına indiğini kanıtlar niteliktedir (Fig. 9). Bunlardan özellikle iki parça tipik özellikler sunar. Birinci seramik, az oranda taşçık katkıya sahip açık kahverengi hamurlu, kırmızı astarlı bir kabın (Skyphos?) gövde parçasıdır. Yüzeyinde siyahımsı kahverengi renk ile çizilmiş üç paralel friz çizgisi ile frizler içinde üçer sıradan oluşan iki kademe halinde yatay dalga motifi görülür (Fig. 9a). Alanda bulunan ikinci tipik seramik ise yüzeyinde kırmızı astar üzerinde siyahımsı kahverengi renk boya ile geniş yatay bant süsleme yapılmış olan parçadır (Fig. 9c). Her iki örnekte kullanılan bezeme de kırmızı üzerine siyah boyalı (Black on Red) seramik süsleme stili içinde değerlendirilebilir.

¹ LHIIC seramikleri ile krş. Gür, 2020, fig. 5a, 7b

Figür 8a, b, c

Ali Bilgin Tepesi Yerleşiminin Ovaya Hâkim Konumu ve Farklı Yönlerden Görünümü / *Dominating the Plain Location of Ali Bilgin Hill Settlement and View from Different Direction*

Kırmızı üzerine siyah boya bezeme geleneği Doğu Akdeniz, Anadolu ve Yunanistan gibi geniş bir coğrafyada MÖ. 8-6. yüzyıllar arasında hem ithal hem de yerel üretim örnekleri ile oldukça yaygındır (Mellaart, 1955, s. 123; Greenewalt, 1973, s. 114; Gürtekin Demir, 2011, s. 359). Hatta A. Ramage bu üslubun Sardes'teki HoB sektöründeki kazı buluntuları ile MÖ. 9. yüzyıla kadar indirilebileceğini

önermektedir (Ramage, 1994a, s. 164, 170, pl. 14.4.2). Form repertuarı ve süsleme unsurları itibarıyla bölgesel farklılıklar gösteren (Schreiber, 2003, s. 307-308) kırmızı üzerine siyah boya bezemeli seramiklerin tanımlanması bu özelliği nedeniyle her zaman kolay olmamaktadır. Buna rağmen G. Gürtekin Demir bu grubu süsleme unsurlarına göre iki gruba ayırarak, ağırlıklı olarak geometrik motif işlenen örnekleri MÖ 8-7. yüzyıla, çizgisel stilin ağırlıklı olduğu kompozisyonlara sahip örnekleri ise MÖ 7-6. yüzyıl arasına tarihlemektedir (Gürtekin Demir, 2011, s. 368- 367).

İki sıra bant bezeme arasında üçer sıradan oluşan iki kademe halinde yatay dalga motifi Kuzey Arkadia'daki Lousoi'de bulunan bir krater ya da thymiaterion parçasında (Charalambidou ve ark., 2020, s. 208, fig. 18), Sparta'daki Amyklaion kazılarında bir kraterde (Vlachou, 2020, s. 336, fig. 12), Korint'ten Geç Geometrik Dönem kotylenin ağız kenarında (Cook, 1997, s. 25, fig. 8b.), friz içinde olmasa da çoklu dalga çizgi dizisi şeklinde Atina Agorası'nda bulunan erken Proto-Attik kapların yüzeyinde (Brann, 1962, s. 79, Pl. 26 no: 422, 425), çok uçlu fırça kullanılarak dalga çizgi motifi yapılan Lydia seramiklerinde (Ramage, 2018, s. 236, fig. 7), Beçin Kalesi'nde kazısı yapılan Geç Geometrik Dönem mezarında bulunan 2540 envanter numaralı Amphoriskos yüzeyinde (Arslan & Kızıl, 2007, s. 83-93) karşılaştırılabilir. Öte yandan Batı Anadolu'daki Bademgediği Kalesi'nin Geç Geometrik Dönem tabakalarında bulunan skyphoslarda da friz içinde çoklu dalga çizgi motifi bazen yatay bazen de dikey hatlar halinde karşımıza çıkar (Atila, 2022, s. 296, 297, fig. 3, no: 33). Çoklu dalga çizgi süsleme, Lydia kırmızı üzeri siyah boya süslemeli kapların erken örneklerinde de ana bezeme unsurları arasında yer alır (Gürtekin Demir, 2011, s. 363, fig. 1). Lydia örneklerinde çoklu dalga çizgi süslemeleri genellikle friz bantları arasında dikey yönde uzanmakla beraber kullanılan astar ve bezeme renkleri Ali Bilgin Tepesi buluntusu örneklerle uyumludur.²

Phryg seramik bezemelerinde yakın aralıklar halinde, çok çizgili kümeler olarak oluşturulmuş dalga çizgi motifleri yaygın olmakla birlikte (Pamuk, 2021, s. 90, Lev. 16g, 19e) M. Mellart'ın (1955) 1955 yılında yayımladığı güney Anadolu'daki Phryg etkili Demir Çağı seramikleri arasında, kırmızı astar üzerine siyah boya bezemeli kaplarda dalga çizgi süslemeye rastlanmadığına dikkat çekmesi önemlidir (s. 118). Nitekim G. Schaus (1992), Gordion buluntusu boya bezemeli seramikleri incelediği çalışmasında siyah renk boya bezemeli çoklu yatay dalga çizgi motifi içeren bir parçayı Batı Anadolu örnekleriyle açıklamaktadır (s. 166, fig. 3 no. 39)

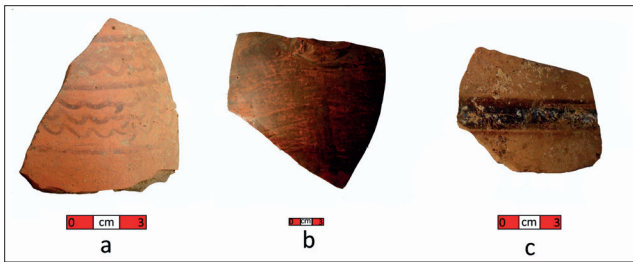
2 Karş. Çokay Kepçe, 2009, s. 36, fig. 27, 52, 57, 63-66.

Öte yandan benzer süsleme ögesi MÖ. 2. bin yıl Anadolu seramiklerinde de görülmekle beraber (Ünlü, 2022, s. 152, 153, fig. 4, 5; Dedeoğlu & Konakçı, 2015, fig. 9.3), hem hamur özellikleri hem de dekorasyonda kullanılan renkleri Ali Bilgin Tepesi'nde bulunan dalga çizgi süslemeli parçayı ayrı değerlendirmeyi zorunlu kılar.

Yüzey buluntuları arasında yer alan, kırmızı zemin üzerine düzensiz fırça darbeleriyle yapılmış kırmızımsı siyah astarlı bir diğer parça (Fig. 9b) analogik karşılaştırma açısından zor tanımlanabilecek bir seramiktir. Parçanın bir kabın gövde parçası olması ve profil vermemesi tarihlendirmedeki zorluğu artırmaktadır. Parça, astarda kullanılan renk tonları ile olmasa da astarın uygulama biçimi açısından benzemesi ile Leodikeia'nın erken dönem yerleşim alanını oluşturan Osopos Tepesi'nden bir örneğe yakındır (Semiz & Konakçı, 2018, s. 62, 63, şek. 5). Bu paralellik söz konusu seramiğin İç Batı Anadolu yerel boya bezemeli kap geleneğinin bir parçası olabileceğini düşündürse de aynı zamanda astarda kullanılan renk ve teknik özellikleri ile Lydia kültürünün damarlı boyama ya da mermer taklidi süsleme üslubunu da hatırlatır (Cahill, 2010, Kat. No: 72, 73, 75; Erön & Çakan, 2021, s. 5 ve ark.; Gürtekin Demir ve ark., 2022, fig. 6, 8). Bu özellikleri itibarıyla söz konusu kap parçasının Ali Bilgin Tepesi'ndeki yerleşimin MÖ. geç 2. bin- MÖ. erken 1. bin yıllardaki kullanımına işaret ettiği kesindir.³

Figür 9

Ali Bilgin Tepesi Yüzey Seramiği / *Surface Ceramics from Ali Bilgin Tepesi Settlement*

Çamdibi Gavurpazarı Yerleşimi

Dandalaz Vadisi'nin Büyük Menderes Havzası'na açılan kuzey ucunda, ova üzerindeki büyük bir yükselti üzerinde yayılan Menderes Antiokheiası (Antiokhenia Ad Meandrum) kentinin antik kaynaklarda sözü edilen erken evresi ile ilişkilendirilebilecek bazı verilen kentin ortalama 10 kilometre yarıçapındaki alanda tespit edilen iki yerleşimde kendini gösterir. Bunlardan biri Antiokheia'nın hemen doğu karşısında, Karıncalı Dağı'nın kuzey/kuzeybatıya bakan yamaçlarında yer alan Çamdibi Köyü sınırları içinde izi sürülebilen bir

antik yerleşimdir. Köyün kuzeybatısındaki *Gavurpazarı mevkisinde*, sık çam ağaçlarından oluşan orman arazisi içinde yer alan kalıntılar, orman yangın yolu ile iki alana bölünmüş durumdadır. Yolum bir bölümünü tahrip ettiği kalıntılar arasında görülen kaba işlenmiş, kyklopik bloklardan yapılmış duvar kalıntıları eski bir yol ya da tarım terasının sınırı olabilir. Yaklaşık 10 metre uzunluğunda iki sıra halinde bugüne ulaşabilmiş olan duvar, kesin tarihlendirme yapılabilecek nitelikte karakteristik bir özellik sergilemez.

Çamdibi Gavurpazarı Mevkisi'ndeki duvarın örgüsünde kullanılan, kaba yonu ya da işlenmemiş polygonal nitelikli taş malzeme ve bu malzemenin dizilimi Karia Bölgesi'nde çok sayıda örnekle bilinen kırsal yerleşim mekân, tahkimat ve teras duvarı mimarisi ile paralellik sergilemektedir (Benter, 2010; Demirciler, 2014, pl. 12, 16, 26, 34, 35, 57, 73; Oğuz Kırcı, 2013, s. 187, Plate 1.3.8A; Oğuz Kırcı, 2014, fig. 2; Oğuz Kırcı, 2015, fig. 5A; Doğan, 2017a; Çörtük & Gümüş, 2019, s. 41, 42, fig. 10, Meriç, 2022, fig. 18, 21). Destekleyici bulgu olmaksızın tarihlendirmesi zor olan bu tip duvarlar için Batı Anadolu'da Geç Tunç Çağı'ndan Hellenistik Dönem içlerine kadar geniş bir dönem önerilebilmektedir (Demirciler, 2014, s. 77; Oğuz Kırcı, 2015, s. 131, 137; Doğan, 2017a, s. 85; Meriç, 2022, s. 27).

Başka verilerle desteklenmedikçe kesin bir dille Hellenistik Dönem öncesine tarihlenemeyecek olsa da tahribata açık bir alanda yer alan Çamdibi, Gavurpazarı mevkisindeki polygonal duvarının literatürde tartışmaya açılması önemlidir. Duvarın, analogik benzerlikten yola çıkılarak Hellenistik Dönem'den erken bir evreye tarihlenebileceği düşüncesi Plinius'un⁴, Antiokheia'nın eski yerleşimi olarak anlattığı *Seminethos* ve *Kranous* isimli eski yerleşimlerden birinin bu alana lokalize edilebileceği önerisini öne çıkaracaktır.

Figür 10

Çamdibi, Gavurpazarı Polygonal Duvar / *Polygonal Wall of Çamdibi, Gavurpazarı*

3 Dandalaz Barajı Gölet Alanı ve Ali Bilgin Tepesi yerleşiminden bulunan yüzey seramiklerinin tarihlendirme önerileri konusunda fikirlerini benimle paylaşarak yayın desteği de sunan Prof. Dr. Gül Gürtekin Demir, Prof. Aygün Ekin Meriç, Prof. Erim Konakçı ve Doç Dr. Barış Gür'e teşekkür ederim.

4 Akt. Dinç, 2011, s. 113.

Yazır Köyü Gavurpazarı Kutsal Yerleşimi

Dandalaz Vadisi ve yakın çevresinde MÖ. 1. binyılın ilk yarısının sonları ile ikinci yarısının başlarına tarihlenebilecek bir yerleşim ise vadinin orta kesiminin güneybatısındaki Yazır Köyü sınırları içinde yer alır. Karacasu ilçesine bağlı Yazır köyünün hemen gerisinde yükselen Karıncalı Dağı'nın vadiye bakan eteklerinde yer alan ve halk arasında Gavur Pazarı olarak bilinen yüksek tepenin en üst noktası ile özellikle güney, doğu ve batı eteklerinde yayılan yerleşim taş örgülü bir tahkimatla çevrilidir. Yerleşimin yayıldığı sırtın kuzey, güney ve batı yamaçlarında dikdörtgen prizma formlu, düzgün kesilmiş bloklar ile yapılmış olan surun izleri kısmen de olsa takip edilebilir. Özellikle güney yamaçta daha belirgin olan surların yer yer dörtgen planlı kulelerle desteklendiği görülür (Fig. 11a).

Yerleşimin güney ve batı eteklerinde, küçük ölçekli taş ocakları ve dörtgen planlı bazı mekân kalıntıları izlenir. Tepenin güneybatı eteğindeki düzlükte ise taş örgü ile inşa edilmiş bir sarnıç yer almaktadır (Fig. 11a).

Yerleşimin yer aldığı sırtın en üst noktasında anıtsal bir yapı yer alır. Düzgün kesilmiş, rektagonal biçimli yerel andezit malzeme ile kuru örgü duvar tekniğinde

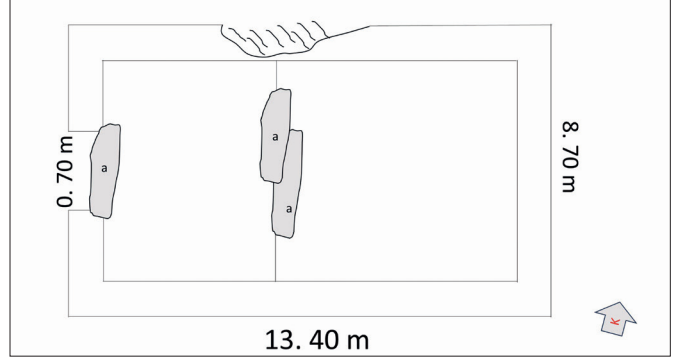
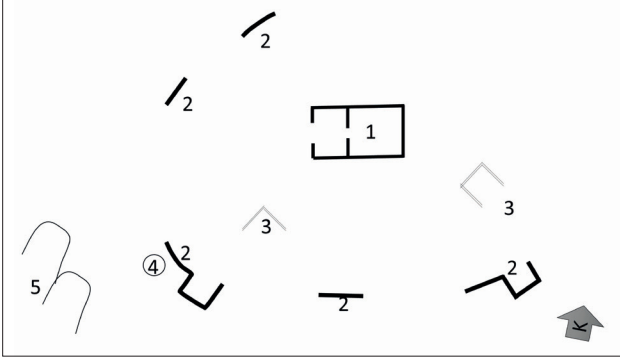
inşa edilmiş olan yapı 13.40 x 8.70 m ölçülerinde, dikdörtgen planlıdır. Doğu-batı yönlü olan yapının girişi batı cephededir. Yapının çevre duvarları bosajlı olup üst örtüyü düzgün kesilmiş bloklar oluşturmaktadır. Yüzeyde görülebilen izlerden yapının batıya bakan ön cephesindeki sundurma ve daha büyük planlı bir ana odadan oluştuğu anlaşılmaktadır. Prostýlos plana yakın düzenlemesi ve mimari detayları bir tapınağı ya da tapınak planlı bir heroonu hatırlatır. (Fig. 11b, c, d)

Aphrodisias'a ve vadiye hâkim bir noktada yer alan yerleşimin konumu ile en tepe noktasında yer alan anıtsal nitelikli yapısı ile bu yerleşim bir kutsal alan olabilir.

Yüzeyde yerleşimi tarihleyebilecek bulguya rastlanılmamıştır. Ancak yerleşimin topografik özellikleri ile planı ve en yüksek noktada yer alan anıtsal yapının taş işçiliği bölgedeki Antik Dönem mimarisine yabancı değildir. Hyllaryma'nın Arkaik Dönem yerleşiminin yer aldığı Asarcıktepe'deki tahkimat duvarları taş işçiliğinin tipolojisi açısından yakın benzerlik sergiler (Debourd & Varinlioğlu, 2018, s. 185, 188, ph. 52). Örneğin bunlardan Bodrum Yarımadası'nda Syangela antik kenti olarak önerilen Kaplandağ yerleşimi ile burada yer

Figür 11

(a)Yazır Gavurtepe Yerleşim Krokisi (1- Tapınak (?), 2- Tahkimat Duvarları, 3- Mekân Kalıntıları, 4- Sarnıç, 5- Antik Taş Ocakları) (b) Tapınağın plan krokisi (1- Korunmuş Tavan Blokları), (c) Tapınağın güneybatı köşesi (d)Tapınağın girişi / (a)Sketch of the Settlement of Yazır Gavurtepe (1- Temple(?), 2- Fortification, 3) Remains of Boulding, 4- Cistern, 5- Ancient Quarries), (b) Plan Sketch of Temple, (c) South-West Corner of Temple (d) Entrance of Temple

alan tapınak hem planı hem taş işçiliği ile Yazır'daki yerleşime yakındır (Baran, 2010, s. 83, 102, 144, Lev. 136/2,3). Önemli birer diğer Leleg kenti olan Alazeytin, hem bir tepeyi çevreleyen tahkimatlı yerleşim tipolojisi hem de kent merkezinde yer alan tapınak yapısının ana mimari özellikleri açısından (Diler, 2019, 517, fig. 24, 40), Pedesa ise tahkimat duvarlarının duvar işçiliği ve dörtgen kulelerle desteklenen planı itibarıyla (Diler ve ark., 2021, Res. 17, 18.) Yazır yerleşimine yakın özellikler sunmaktadır. Bu anlamda Yazır yerleşiminin hem tahkimattaki hem tepedeki anıtsal yapının genel mimari özellikleri dikkate alınarak, yerleşimin Arkaik Dönem sonu ile Klasik dönem içinde bir evreye tarihlenmesi mümkündür.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Antik Çağ sürecinde başta Aphrodisias ve Antiokheia olmak üzere içinde ve yakın çevresinde Brioula, Plarasa, Apollonia Salbake gibi birçok önemli yerleşime ev sahipliği yapmış olan Dandalaz Vadisi'nin Antik Çağ'ın erken evresinde yani MÖ. 1. binyılın ilk yarısında kültürel bir birikimi olması da şaşırtıcı değildir. Vadi coğrafya açısından üç kültürün, Karia, Lydia ve Phrygia kültürlerinin geçiş noktasına oldukça yakındır. Bu üç antik bölge kültürünün de MÖ. 1. binyılın ilk yarısında oluşturduğu yüksek uygarlık dikkate alındığında Dandalaz Vadisi ve yakın çevresinin bu kültürlerle bağlantısı olması kaçınılmazdır.

Çataloluk Kale Yerleşiminin plan şeması ve mimaride kullanılan taş işçiliği ile Görle Kanyon Üstü Yığmalarının tipolojik açıdan Balkan coğrafyasına kadar uzanan benzerlik arz etmesi dikkate değer bir husustur. Balkan coğrafyasından Batı Anadolu içlerine kadar uzanan Erken Demir Çağı göçlerine rağmen⁵ bu benzerliğin etnolojik bir birliğe işaret ettiğini söylemek kuşkusuz ki zordur. Ama söz konusu kültürel yakınlık MÖ. 1. binyılda geniş bir alana yayılan bir inşa tekniği ve gömme geleneğinin izleri olarak değerlendirmeye açıktır.

Aynı şekilde hem Yazır Köyü Gavurpazarı mevkinde yer alan kale tipi kutsal yerleşimin de mimari özellikler açısından kıyı Karia'daki Leleg yapıları ile benzerlikler göstermesi tek başına bir etnolojik birlik önermesi için yeterli değildir. Ancak antik kaynaklarda Dandalaz Vadisi'nde bir Leleg etno-kimliğinden söz ediliyor olması bulguların özenle incelenmesini de zorunlu kılmaktadır.

Dandalaz Vadisi'nin coğrafi olarak Ege kıyıları ile İç Batı Anadolu kültürleri arasında yer alan bir geçiş noktasında yer alması, bu iki coğrafyayı birbirine bağlayan doğal yol hatlarından birini oluşturması

kültürel ilişkiler açısından önemlidir. Bu durum bölgede bir yanıyla Ege kültürleriyle paralellik gösteren materyal kültürün bir yanıyla da İç Batı Anadolu ve hatta Orta Anadolu/Phryg kültür coğrafyasına da açık olmasına neden olmuştur. Son derece kısıtlı olanaklarla ve kısa süreli alan araştırmalarıyla derlenen az sayıdaki yüzey buluntuları bile Dandalaz Vadisi'nin Phryg, Lydia ve Leleg kültürleriyle iletişim halinde olduğunu ipuçlarını vermektedir.

Öte yandan metinde ortaya konulan bulgular üzerinde söz konusu Phryg, Lydia ve Leleg etnisitesinin bölgedeki varlığına dönük bir çıkarım yapmak haliyle mümkün olmayacaktır. Bulgular, önemli bir ticaret yolu üzerinde olan Dandalaz Vadisi'nde, çevresel kültürlerden etkilenecek oluşan bazı yerleşim modellerinin ya da ticari iletişim sonucu böylece gelen seramiklerin varlığından söz edilebileceğini anlatır niteliktedir.

Büyük Menderes orta havzasının bir bölümünü oluşturan Dandalaz Vadisi'ndeki bulgular İç Batı Anadolu Geç Tunç ve Demir Çağı arkeolojisine katkı sağlamaktadır. Bulguların, yörede eksik olan bu dönem araştırmaları için anahtar görevi görmesi ve bu yöndeki çalışmaların önünü açması umut edilmektedir.

Büyük Menderes Havzası'na hâkim bir noktayı kontrol eden Ali Bilgin Tepesi, sistemli bir arkeolojik kazı yapıldığında son derece önemli veriler sunacağı anlaşılan, çok katmanlı kültüre sahip bir sitadeldir. Burada yapılacak kazılar İç Batı Anadolu Geç Tunç ve Demir Çağı'nın anlaşılması, kültürel bağlantılarının açıklanması açısından önemli sonuçlar yaratacaktır.

Arkeolojik araştırma eksikliği ve özellikle Aphrodisias gibi önemli bir Roma kentinin kazılarına yoğunlaştırılan dikkat bölgedeki erken dönem kültürlerinin tanımlanmasını geri planda bırakmıştır. Tespit edilen bulgular Dandalaz Vadisi ve yakın çevresinde MÖ. 2. binyıl sonu ile MÖ. erken 1. Binyıl kültürlerine yoğunlaşan araştırmaların son derece gerekli olduğunu göstermektedir.

⁵ Bkz: Doğan, 2023, s. 407.

KAYNAKÇA

- Abay, E. & Dedeoğlu F. (2007) 2005 yılı Çivril Ovası yüzey araştırması. F. Bayram & B. Koral (Ed.), *24. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Cilt 1* (s. 277-293) içinde. Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayını.
- Abay, E. (2011), Preliminary Report on the Survey Project of Çivril, Baklan and Çal Plains in the Upper Meander Basin, Southwest Anatolia. *ANES* 48, 1-87.
- Alexopoulou, G. Z. (2020), Traced via their Gifts. Cults in the Ancient Region of Kalavryta, as Suggested by Votive Offerings. M. Kerschner (Ed.), *Interpreting the Pottery Record from Geometric and Archaic Sanctuaries in the Northwestern Peloponnese Proceedings of the International Online Symposium* (s. 159-187) içinde. ARETE Publikationen des Österreichischen Archäologischen Instituts in Athen. Band 3.
- Arslan, N. & Kızıl, A. (2007). A Late Geometric Carian Grave From Beçin. *Anatolia Antiqua* XV, 83-93.
- Atila, C. (2022). Late Geometric- Subgeometric Pined Ware from Bademgediği Tepe. R. Meriç (Ed.), *Metropolis Ionia IV, Bademgediği Tepe (Puranda)* (s. 293-304) içinde. Homer Kitapevi.
- Aybek, S., Gülbay, O., Kılıç, M., Arslan, B., Balım, Y. & Canseven. U. (2017), 2016 Yılı Metropolis Çevresi Yüzey Araştırması. C. Keskin (Ed), *35. Araştırma Sonuçları Toplantısı Cilt 2* (ss. 303-318) içinde. Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayını
- Baran, A. (2010). *Hekatomnidler Öncesinde Karia Mimarisi*. Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları.
- Bean, G. E. & Cook, J. M. (1955). The Halicarnassus Peninsula. *British School of Athens* 50, 85-169.
- Bean, G. E. & Cook, J. M. (1957). The Carian Coast III. *British School of Athens* 52, 58-146.
- Benter, M. (2010). Hydas; Bozburun Yarımadasında müstahkem bir yerleşim yeri. *Belleten* 74(271), 659-672.
- Berndt Ersöz, S. (2014), The triad from Ephesos: The Mother Goddess and her two companions. L. Karlsson, S. Carlsson & J. B. Kullberg (Ed.), *Labrys: Studies presented to Pontus Hellström* (s. 415-425) içinde. Uppsala Studies in Ancient Mediterranean and Near Eastern Civilizations 35.
- Bingöl, E. (1976). Batı Anadolu'nun Jeoteknik Evrimi. *Maden Tetkik Arama Enstitüsü Dergisi* 86, 14-34.
- Bozhinova, E. (2012). Thrace Between East and West: The Early Iron Age Cultures in Thrace. A. Çilingiroğlu & A. Sagona (Ed.), *Anatolian Iron Ages 7 The Proceedings of the Seventh Anatolian Iron Ages Colloquium Held at Edirne* (s. 51-72) içinde. Edirne. 19-24 April 2010, Peeters.
- Brann, E. T. H. (1962). Late Geometric and Protoattic Pottery: Mid 8th to Late 7th Century B.C. *The Athenian Agora* 8, iii-v, vii-xi, xiii-xiv, 1-134.
- Cahill, N. (Ed), (2010). *Lydia'lılar ve dünyaları-Lydians and their world*. Yapı Kredi Yayınları.
- Calvert, F. (1861). Contributions to the Ancient Geography of the Troad. On the Site and Remains of Larisa. *The Archaeological Journal* 18(1), 253-255.
- Calvert, F. (1864). Contributions towards the Ancient Geography of the Troad. On the Site and Remains of Gergithe. *The Archaeological Journal*, 24(1), 48-53.
- Calvert, F. (1865). Contributions to the Ancient geography of the troad. On the site and remains of Cebrene. *The Archaeological Journal* 22/1, 51 -57.
- Chapman, J., Magyari, E. & Gaydarska, B. (2009). Contrasting Subsistence Strategies in The Early Iron Age? – New Results From The Alföld Plain, Hungary, and the Thracian Plain, Bulgaria. *Oxford Journal of Archaeology* 28(2), 155-187.
- Chaput, E. (1947). *Türkiye'de jeolojik ve jeomorfojenik tetkik seyahatları* (A. Tanoğlu, Çev.). İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Charalambidou, X., Ladstätter, G. & Voss, N. (2020). Lousoi During The Geometric And Archaic Periods in Context: The Artemis Sanctuary And The Early Settlement An Introduction. M. Kerschner (Ed.), *Interpreting the Pottery Record from geometric and Archaic Sanctuaries in the Northwestern Peloponnese proceedings of the International online symposium* (s. 187-221) içinde. Budapest November 5-6, ARETE Publikationen des Österreichischen Archäologischen Instituts in Athen, Band 3.
- Cook, J. M. (1973). *The troad: An archaeological and topographical study*. Oxford University Press.
- Cook, J. M. (1988). Cities in and around the troad. *The Annual of the British School at Athens* 83, 7-19.
- Cook, R. M. (1997). *Greek Pottery*. Routledge.
- Çapar, Ö. (1979). Anadolu'da Kybele Tapınımı. *Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi* XXIX/1-4, 191-210.
- Çimen, L. (2004), *Halikarnassos Yarımadası şehir surları* [Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi].
- Çokay Kepçe, S. (2009), The Pottery from Burdur Uylupınar Necropolis. *Adalya* XII, 29-76.
- Çörtük, U. (2010), Kuzey Karia Akçay (Harpasos) Vadisi Savunma Mimarisi- II. C. Özgün (Ed), *Bozdoğan, Cilt I* (s. 92-104) içinde. Bozdoğan Belediyesi Kültür Yayını.
- Çörtük, U. (2021), Harpasos (Akçay) Vadisi'nin tarihsel süreci üzerine notlar. S. Akkurnaz & Y. Çorbacı (Ed.), *Nazilli ve Çevresinin Arkeolojik Zenginlikler* (s. 55-73) içinde. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

- Çörtük, U. & Gümüş, Ş. (2019). Pisye-Pladasa Koinonu Yüzey Araştırması – 2018. C. Keskin (Ed.), 37. *Araştırma Sonuçları Toplantısı Cilt 3* (s. 479-501) içinde. Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayını.
- Darkot, B. & Tuncel, M. (1995). *Ege bölgesi coğrafyası*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Debord, P. & Varinlioğlu, E. (2018). *Hyllarima de Carie : état de la question*. Ausonius.
- Dedeoğlu F., Konakçı E. & Çarkı M. (2014). Yukarı Menderes Havzası Dağlık Kesim Yüzey Araştırması Projesi 2012 Yılı Çalışmaları. A. Özme (Ed.), 31. *Araştırma Sonuçları Toplantısı, Cilt 2* (s. 367-376) içinde. Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayını
- Dedeoğlu, F. & Konakçı, E. (2015). Local painted pottery tradition from Inland southwest Anatolia and its contribution to second millennium B.C. chronology. *Mediterranean Archaeology and Archaeometry* 15(2), 191-214.
- Demirciler, V. (2014). Agricultural Terraces and Farmsteads of Bozburun Peninsula in Antiquity [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Ortadoğu Teknik Üniversitesi.
- Diler, A. (1996). İç Karia Yüzey Araştırmaları 1994. XIII *Araştırma Sonuçları Toplantısı, Cilt. II* (s. 315-333) içinde. Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayını.
- Diler, A. (2003). Damlıboğaz/Hydai ve Leleg Yarımadası Araştırmaları 2001, K. Olşen, F. Bayram, A. Özme, N. Güder & İ. Gençtürk (Ed.). 20. *Araştırma Sonuçları Toplantısı, Cilt II* (s. 11-22) içinde. Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayını.
- Diler, A. (2004). Bodrum Yarımadası Leleg yerleşimleri, Mylasa/Damlı boğaz ve çevresi yüzey araştırması-2002. K. Olşen, F. Bayram, A. Özme & N. Ülgen (Ed.). 21. *Araştırma Sonuçları Toplantısı, Cilt II* (s. 143-154) içinde. Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayını.
- Diler, A. (2008). Bodrum Yarımadası Leleg Yerleşimleri, Pedasa, Mylasa, Damlıboğaz (Hydai), Kedrai (Sedir Adası), Kissebükü (Anastasiapolis) ve Mobolla Kalesi Yüzey Araştırmaları 2004-2005, F. Bayram & B. Koral (Ed.), XXIV. *Araştırma Sonuçları Toplantısı, Cilt II* (s. 479-500) içinde. Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayını.
- Diler, A. (2015). Agricultural Land Use in Lelegian Termara: Change in Settlement Model Change in Agricultural Landscape. A. Diler, K. Şenol & Ü. Aydınoglu (Ed.). *Olive oil and wine production in eastern mediterranean during antiquity international symposium Urla-İzmir-Türkiye* (s. 1-30) içinde. Ege Üniversitesi Yayınları
- Diler, A. (2016). Stone Tumuli in Pedasa on the Lelegian Peninsula. Problems of Terminology and Origin. O. Henry & U. Kelp (Ed.), *Tumulus as Sema - Space, Politics, Culture and Religion in the First Millennium BC*. Topoi Berlin Studies of the Ancient World, Vol 27 (s. 455-473) içinde. Walter de Gruyter GmbH.
- Diler, A. (2019), Early Iron Age Termara (Asarlık); some notes on the Lelegian Settlements and their Impacts on Karian Identity. O. Henry & K. Konuk (Ed.). *Karia Arkhaia La Carie, des origines à la période pré-hékatomnide, İstanbul 14-16 novembre 2013* (s. 507-546) içinde. Zero Prod. Ltd.
- Diler, A., Özer, B., Çakmaklı, D. Ö. & Türkoğlu, S. (2008). Pedasa 2007. A. Özme (Ed.), 30. *Araştırma Sonuçları Toplantısı, Cilt I* (s. 267-284) içinde. Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayını.
- Diler, A., Gümüş, Ş. & Çur, M. (2015). Bodrum Yarımadası Leleg Yerleşimleri, Adalar, Aspat (Strobilos), Kissebükü (Anastasioupolis), Damlıboğaz (Hydai), Sedir Adası (Kedrai) Yüzey Araştırmaları 2013. A. Özme (Ed.), 32. *Araştırma Sonuçları Toplantısı 2. Cilt* (s. 423- 446) içinde. Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayını.
- Dimova, B. (2015). *A Post-Colonial view of thrace Thracian–Greek interactions from the early iron age to the early Hellenistic period* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. University of Cambridge.
- Dinç, R. (2011). Antiokheia Ad Maeandrum Yakınlarındaki Roma Köprüsü. A. Özkan & Ş. Dönmez (Ed.), *Karadeniz'den Fırat'a Bilgi Üretimleri/Önder Bilgi'ye Armağan* (s. 111-128) içinde. Bilgin Kültür Sanat Yayınevi.
- Doğan, M. U. (2007). Spil (Manisa) Dağı'nın kuzey yüzündeki bir grup kaya anıtı. *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi* 7, 69-78.
- Doğan, M. U. (2007a). Manisa il merkezinde keşfedilen polygonal duvarların Sipylos Magnesiası'nın erken dönemi ile ilişkisi. *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi* 7, 79-90.
- Doğan, M. U. (2012). Lydia- Karia sınırında bir kültür varlığı: Bucak tümülüsü. *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, 140, 91- 102.
- Doğan, M. U. (2016). Aphrodisias'taki Aphrodite inancının Salbakos Dağı (Babadağ) ile ilişkisi. *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, 153, 97-108.
- Doğan, M. U. (2017). Sebasteion planının kentin ızgara planına uymamasının nedenine dair bir öneri. *Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 1(2), 63-78.
- Doğan, M. U., Akkemik, Ü., Demirer, Ü. & Demirtaş, N. (2017). Sıraharmenlar çiftlik mezarı: Buluntuları ve özgün mimarisi ile Aphrodisias Nekropolü mezar tipolojisine yeni bir katkı. *Cedrus* 5, 301-323.
- Doğan, M. U. (2023). Doğu Trakya erken demir çağı kültürleri ve Anadolu-Balkan ilişkileri [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Doruk, S. (1989). Aphrodisias, araştırmalar-kazılar-tarihçe. *Belleten* 53, 207-208.

- Efstratiou, N. (1993). The archaeology of the Greek uplands: The early iron age site of Tsouka in the Rhodope Mountains. *Annual of the British School at Athens*, 88, 135–171.
- Ekin Meriç, A. (2013). *Metropolis Ionia III: Ana Tanrıça kutsal mağaraları*. Homer Yayınları.
- Erim, T. K. (1986). *Aphrodisias: City of Venus Aphrodite*. Facts on file publications.
- Erön, A. & Çakan, M. S. (2021). Tisna Antik Kentinde Bulunan Lydia Seramikleri Üzerine İlk Düşünceler. *Arkhaia Anatolika Anadolu Arkeolojisi Araştırmaları Dergisi*, 4, 1-14.
- Genière, J. (1987). Premieres Recherches sur Aphrodisias Preromaine. K. Erim & J. de la Genière (Ed.) *Aphrodisias de Carie* (s. 53-64) içinde. Colloque du Centre de Recherches Archeologiques de l'Université de Lille III.
- Gider Büyüközer, Z. (2014). Börükçü Nekropol alanından bir arkaik mezar. *TÜBA-AR*, 17, 111-128.
- Greenewalt, C. H. (1973). Ephesian ware. *California Studies in Classical Antiquity*, 6, 91-122.
- Göney, S. (1975). *Büyük Menderes bölgesi*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- Gümüş, Ş. (2013). *Pedesa Tümülüsleri* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Aydın Adnan Menderes Üniversitesi.
- Günel, S. (2010). Mycenaean cultural impact on the Çine (Marsyas) plain, southwest Anatolia: The evidence from Çine-Tepecik. *Anatolian Studies*, 60, 25-49.
- Gür, B. (2020). The Mycenaean Pottery In The Sadberk Hanım Museum. *Cedrus VIII*, 97-115.
- Gürtekin Demir, R. G. (2002). Lydian Painted Pottery at Daskyleion. *Anatolian Studies*, 52, 111-143.
- Gürtekin Demir, R. G. (2011). An Eastern Mediterranean Painting Convention in Western Anatolia: Lydian Black-on-Red. K. Duistermaat & I. Regulski (Ed.), *Intercultural contacts in the Ancient Mediterranean proceedings of the international conference at the Netherlands-Flemish Institute in Cairo, 25th to 29th October 2008* (s. 359-378) içinde. Uitgeverij Peeters en Departement Oosterse Studies.
- Gürtekin Demir, R. G. (2014). Phrygian aspects of Lydian painted pottery. *American Journal of Archaeology*, 118(2), 223-239.
- Gürtekin Demir, R. G., Mommsen, H. & Kerschner, M. (2022). Regional Lydian pottery at Daskyleion: Testing stylistic classification by chemical analysis. *Anatolian Studies*, 72, 97 – 116.
- Hacımustafaoğlu, R., Doğan, M. U., Elçi, H., Yağmurlu, F. & Özkan İ. (2018). Çamlıbel mezar anıtının arkeolojik önemi ve kullanılan doğal taşların özellikleri. *Meriç Uluslararası Sosyal Ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 2(5), 27-45.
- Joukowsky, M. (1985). *Prehistoric Aphrodisias: an account of excavations and artifact studies*. Brown University, Center for Old World Archaeology and Art.
- Joukowsky, M. S. (1991). Prehistoric Developments on the Acropolis (Theater Hill), R. Smith & K. Erim (eds), *Aphrodisias Papers 2* (s. 9-13) içinde. Ann Arbor, Mi.
- Kaşka, M. (2020). Burdur Arkeoloji Müzesi ithal seramik koleksiyonu. A. Mörel, G. Kaşka, H. Köker, M. Kaşka, M. Fırat & S. O. Akgönül (Ed.), *Pisidia araştırmaları II Pisidia ve yakın çevresinde üretim, ticaret ve ekonomi sempozyumu* (s. 215-242) içinde. Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları.
- Katsarou, (2020). Tracing the Identity of an Apsidal building in ancient Phelloe. M. Kerschner (Ed.), *Interpreting the pottery record from geometric and Archaic Sanctuaries in the Northwestern Peloponnese proceedings of the international online symposium* (s. 39-61) içinde. ARETE Publikationen des Österreichischen Archäologischen Instituts in Athen, Band 3.
- Kayan, İ., Öner, E., Doğan, M. & İlhan, R. (2019). Afrodisias sulak alanında paleocoğrafya araştırmaları ve jeoarkeolojik değerlendirmeler. *Ege Coğrafya Dergisi*, 28(1), 69-95.
- Körpe, R. (2010). *Akhamenid hakimiyetinde Troas bölgesi (MÖ 545- MÖ 334): Arkeolojik veriler ve antik kaynaklar ışığında tarihsel-kültürel bir değerlendirme* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Ege Üniversitesi.
- Kurtuluş, İ. H. (2014). *Kırklareli'nin bilinmeyen Trak, Roma, Bizans Kaleleri*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Kurtuluş, İ. H. (2021). *Edirne Kaleleri*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Lauritsen, F. M. (1986). An enigmatic early inscription from Aphrodisias. M.S. Joukowsky (Ed.), *Prehistoric Aphrodisias: An Account of the Excavations and Artifact Studies* (s. 425-426) içinde. Providence RI.
- Mokrišová, J. (2023). Who were the Lelegians? Interrogating affiliations, boundaries and difference in ancient Caria. *Anatolian Studies*, 73, 1-29.
- Magie, D. (2002). *Anadolu'da Romalılar 2* (Ö. Çapar & N. Başgelen, Çev.). Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- McDonalds, D. J. (1976). *Greek and Roman Coins From Aphrodisias*. British Archaeological Reports.
- Mellart, M. (1955). Iron Age pottery from Southern Anatolia, *Belleten*, XIX/74, 115-130.
- Meriç, R. (Ed.) (2022). *Bademgediği Tepe (Puranda)*. Metropolis Ionia IV. Homer Kitabevi
- Mierse, W.E. (1986). Lydian Pottery at Aphrodisias. M. S. Joukowsky (Ed.), *Prehistoric Aphrodisias: An account of the excavations and artifact studies* (s. 413-424) içinde. Providence RI.

- Oğuz Kırca, E. D. (2013). The rural settlement pattern in Bozburun Peninsula during classical and Hellenistic periods [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Ortadoğu Teknik Üniversitesi.
- Oğuz Kırca, E. D. (2014). On the location and territorium of Hygassos. *Höyük*, 7, 33-42.
- Oğuz Kırca, E. D. (2015). Karya Khersonesosu'nda (Pera) iki tip kale/kale yerleşimi. *TÜBA-AR*, 18, 125-141.
- Özdemir, F. (2008). *Aydın ili, Kuyucak ilçesinde yetiştirilen göbekli portakalların muhafazası üzerine farklı meyve iriliği ve derim zamanlarının etkisi* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Aydın Adnan Menderes Üniversitesi.
- Özer, B. (2024). Wallarima / Hyllarima kazı ve araştırmaları. A. Karaca & G. Mamadova (Ed.), *Cumhuriyetimizin 100. yılında düünden bugüne Muğla ulusal sempozyumu* (s. 81-103) içinde. Muğla Belediyesi Yayınları.
- Özer, B. & Şimşek Özer, Ö. (2017). Asarlık Paton Tomb O: Some Observations on Funerary Practices of Lelegian Peninsula in 12th century BC. and the Arrival of Newcomers. *Colloquium Anatolicum*, 16, 139-163.
- Özkaya, V. (1992). *İ.Ö. Erken Birinci Binde Frig Boyalı Seramiği Doğu-Batı Siyasal ve Kültürel İlişkiler* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Pamuk, S. (2021). *Yeni kronoloji ve yeni bulgular ışığında Phryg seramiği ve yayılım alanı* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Akdeniz Üniversitesi.
- Pavuk, P. & Horejs, B. (2018). Ceramics, surveys, and connectivity in Western Anatolia: The middle and Late Bronze Age Bakırçay/Kaikos valley restudied. *Egypt and the Levant*, 28, 457-485
- Polat, B. A. (2010). *Troas bölgesi'ndeki arkaik ve klasik dönem yerleşmeleri: Kent planlama ve savunma sistemleri açısından bir inceleme* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Polat Becks, B. A. (2014). Batı Troas'ta surlarla çevrili bir yerleşim: Sakar Dağı. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(10), 164-178.
- Pimouguet Pedarros, I. (2000), *Archéologie de la défense. Histoire des fortifications antiques de Carie (époques classique et hellénistique)*. Presses Universitaires Franco-Comtoise.
- Radt, W. (1970). *Siedlungen und Bauten auf der Halbinsel von Halikarnasso*. İstanbul Mitteilungen, Beiheft 3, Verlag Ernst Wasmuth.
- Radt, W. (1975). Die Leleger auf der Halbinsel von Halikarnassos. *Antike Welt*, 6, 3-16.
- Ramage, A. (1994). Early Iron Age Sardis and its Neighbours. A. Çilingiroglu & D. H. French (Ed.), *Anatolian Iron Ages 3. The Proceedings of the Third Anatolian Iron Ages Colloquium Held at Van 6-12 August 1990* (s. 163-72) içinde. British Institute of Archaeology.
- Ramage, N. H. (2018). The hand of the pot painter in early Lydia. R. G. Gürtekin Demir, H. Cevizoğlu, Y. Polat & G. Polat (Ed), *Archaic and classical Western Anatolia: New perspectives in ceramic studies in memoriam Prof. Crawford H. Greenwalt Jr. proceedings of the second KERAMOS international conference at Ege University* (s. 231-242) içinde. CT, Peeters.
- Ramsay, W. M. (1895). *The cities and bishoprics of Phrygia, Vol. I. The Lycos Valley and Southwestern Phrygia*. Franklin Classics.
- Ratte, C. (2008). The founding of Aphrodisias. C. Ratte & R. R. Smith (Ed.), *Aphrodisias Papers*, 4 (s. 7-36) içinde. Journal of Roman Archaeology L.L.C.
- Ratte, C. & De Staebler, P. D. (Ed.). (2012). *Aphrodisias V: The Aphrodisias Regional Survey*. Verlag Philipp Von Zabern.
- Reynolds, J. (1982). Aphrodisias and Rome. *Journal of Roman Studies Monograph 1*. Society for the Promotion of Roman Studies.
- Rolle, L. E. (2004). *Ana Tanrıça'nın İzinde* (B. Avunç, Çev.), Homer Yayınları.
- Rostovtzeff M. (1941). *The social and economic history of the Hellenistic world*. Oxford University Press.
- Saraçoğlu, A. (2011). Hellenistic and Roman Unguentaria from the Necropolis of Tralleis. *Anadolu / Anatolia*, 37, 1-42.
- Saraçoğlu, B. (2021). *Maydos Kikisetepi Höyüğü arkaik dönem boyalı seramikleri* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi.
- Schaus, G. P. (1992). Imported West Anatolian Pottery at Gordion, *Anatolian Studies*, 42, 151-177.
- Semiz, B. & Konakçı, E. (2018). Asopos Tepesi orta ve geç tunç çağı seramiklerinin arkeometrik incelemesi ve üretim teknolojisinin değerlendirilmesi, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 8(15), 56-74.
- Sevin, V. (2016). *Anadolunun Tarihi Coğrafyası*. Türk Tarih Kurumu
- Smith, R. R. R. (1987). The imperial reliefs from the Sebasteion at Aphrodisias. *Journal of Roman Studies*, 77, 88-138.
- Smith, R. R. R. (1990). Myth and Allegory in the Sebasteion. C. Roueche & K.T. Erim (Ed.), *Aphrodisias Papers*, (s. 89-100) içinde. Ann Arbor.
- Smith, R. R. R. (1993). *The monument of C. Julius Zoilos*. von Zabern.
- Smith, R. R. R. (Ed.). (2008). *Afrodisyas'tan Roma Portreleri-Roma Portraits from Aphrodisias*. Yapı Kredi Yayınları.
- Smith, R. R. R. (2013). *The Marble reliefs from the Julio-Claudian Sebasteion, Aphrodisias VI*, Verlag Philipp von Zabern.

- Soslu, S. & Doğan, M.U. (2019). Morsynos (Dandalaz) Vadisi'nde bir kule, *Phasalis*, V, 283-299
- Söğüt, B. (2007). Antik Dönem'de Salbakos Dağı ve kalıntıları. A. Özçelik (Ed.), *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri* (ss. 15-24) içinde. Pamukkale Üniversitesi Yayını.
- Söner, R. H. (2017). Antiokheia Ad Maeandrum Antik Kenti. *Humanitas*, 5(9), 139-153.
- Strabon (1993). *Antik Anadolu Coğrafyası/Geographika XII-XIII-XIV* (A. Pekman, Çev.). Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Şimşek, C. (2016). Bir Salbakos kenti: Attouda (Hisar) ve Heykeltıraşlığı. E. Dünder, Ş. Aktaş, S. Erkoç, M. Koçak (Ed.), *Havva İşkan'a Armağan* (s. 627-648) içinde. Ege Yayınları.
- Thommen, G. (2012). The Sebasteion at Aphrodisias: An imperial cult to honor Augustus and the Julio-Claudian emperors. *Chronika*, II, 82-91.
- Thompson, A. H. (1934). Two centuries of Hellenistic pottery. *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, 3(4), 311-476.
- Thonemann P. (2011). *The Maeander Valley: A Historical Geography from Antiquity to Byzantium*. Cambridge University Press.
- Tırpan, A. A. (1987). Myndos ve Theangela. 5. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Cilt 1 (s. 167-190) içinde. Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayını.
- Titus Livius. (1995). Gn. Manlius'un Galat seferi. *Tarih İncelemeleri Dergisi* 10(1), 361-377.
- Ünlü, E. (2022). Style as representation of political Hegemony? A view from the edge of the Hittite Kingdom. F. Manuelli & D. P. Mielk (Ed.), *Late Bronze Age painted pottery traditions at the margins of the Hittite state papers presented at a workshop Held at the 11th ICAANE (München 4 April 2018) and Additional Contributions* (s. 147- 162) içinde. Archaeopress.
- Varinlioğlu, E. (1992). Lelegian Cities on the Halicarnassian Peninsula in the Athenian Tribute Lists. *Asia Minor Studien*, 8, 17-22.
- Varinlioğlu, E. (1993). Pedasa?. 10. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* (s. 213-218) içinde. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Varinlioğlu, E. (1998). Karya'nın Kuzeydoğusunda Yüzey Araştırmaları. K. Olşen, H. Çakmak, F. Bayram, F. Kaymaz, N. Tarlan, A. Özme, K. Ataş & H. Dönmez (Ed.), *XV.Araştırma Toplantısı Sonuçları*, Cilt I (s. 383-386) içinde. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Vaessen, R. (2016). Cosmopolitanism, communality and the appropriation of Mycenaean pottery in western Anatolia. *Anatolian Studies*, 66, 43-65.
- Vlachou, V. (2020). Interpreting the Pottery Deposits from the Spartan Amyklaion. Providing a framework for the early stages of cult and ritual. M. Kerschner (Ed.), *Interpreting the pottery record from geometric and Archaic Sanctuaries in the Northwestern Peloponnese proceedings of the international online symposium* (s. 321-347) içinde. Publikationen des Österreichischen Archäologischen Instituts in Athen.
- Yaşar, A. (2023). Harpasa antik kenti ve yakın çevresinden antik döneme ait taş onarımları. *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 9(3), 682-696.
- Yurdağül, S., Doğan, N., Akkaya, A.D., Topaloğlu, S., Çur, M., Eryılmaz, N.S., Demircan Aksoy, Z., Ayhan, G., Yıldız, S. Z., Adıgüzel, G., Özen-Klein, B., Ünver, G., Gümüş, Ş., Bulut, H., Özer, B. & Diler, A. (2021). Pedasa Kazı ve araştırmaları. *Bitig Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 1(1), 182-267.

ANTİK ROMA DÖNEMİ'NDEN BİZANS DÖNEMİNE: ANADOLU'DA SÜTUNLU CADDENİN DÖNÜŞÜMÜ

FROM ANCIENT ROMAN PERIOD TO BYZANTINE PERIOD: THE TRANSFORMATION OF COLONNADED STREET IN ASIA MINOR

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 1 Mart 2025	Received: March 1, 2025
Hakem Değerlendirmesi: 7 Mart 2025	Peer Review: March 7, 2025
Kabul: 1 Haziran 2025	Accepted: June 1, 2025

DOI: 10.22520/tubaar.1649223

Arif MISIRLI*

ÖZET

Sütunlu caddeler Helenistik Dönem ve Roma Dönemi şehirlerinin vazgeçilmez bir mimari yapısıdır. Bu caddeler kentin çeşitli yerlerini birbirine bağlayan agora, tapınak ve önemli anıtlara giden görkemli caddeler olup kentin ana strüktürünü oluştururlar. Erken Bizans Dönemi'nde ise, antik agoranın sivil yaşamda oynadığı rolü sütunlu cadde üstlenmiş ve yerel geleneğin yansıtıldığı bir alan haline gelmiştir. Bu çalışmanın** amacı Antik Roma Dönemi'nden Bizans Dönemi'ne sütunlu caddenin morfolojik dönüşümünü ele almak ve sebeplerini incelemektir. Çalışmada sütunlu caddelerin bulunduğu kentlerin seçiminde, kökenlerinin Antik Çağ'a dayanması ve dönemsel olarak yoğun nüfusun bulunması etkili olmuş bu nedenle tarihsel süreç boyunca coğrafi bakımdan yerleşimlerin yoğun olduğu bölge olan Anadolu'nun batısında ve güneybatısında yer alan kentler dikkate alınmıştır. Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılarak metodoloji üç aşamadan oluşturulmuştur. İlk aşamada dönemsel karakteristik özelliklerin tanımlanması Antik Roma Dönemi ve Bizans Dönemi için yapılmıştır. İkinci aşamada özellikle arkeolojik kazı raporları incelenmiş ve bu belgelerden elde edilen bilgiler analiz edilerek yorumlanmıştır. Üçüncü aşamada ise Roma ve Bizans Dönemi ile Bizans Dönemi'nin erken ve 6. yüzyıl sonrası evreleri karşılaştırılmıştır. Sonuçta Geç Antik Çağ'da Antik Dönem'in izlerinin sürmeye devam ettiği, sütunlu caddelerin büyük ölçüde önemini koruduğu; ancak 6. yüzyılın sonuna gelindiğinde antik kültürün pek çok tezahürünün, Hristiyan dininin günlük hayata getirdiği yeni değerler nedeniyle silinmeye başladığı; cadde alanlarının kilise, dükkan, atölye ve konut olarak kullanılmış olduğu; hatta kent suru ile kesintiye uğradığı ve bu nedenle de büyük kentler dışında sütunlu caddelerin korunamamış olduğu saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sütunlu Cadde, Anadolu, Geç Antik Çağ, Bizans Dönemi, Dönüşüm

* Doç. Dr., Trakya Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Edirne / Türkiye
e-posta: arifmisirli@trakya.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2183-0532

** Bu çalışmada Geç Antik Çağ 3.-7. yüzyıllar arası, Erken Bizans Dönemi ise 5.-7. yüzyıllar arası kapsamaktadır. Bu tarih aralıkları ele alınan kentlerdeki sütunlu caddelerin kullanımı/dönüşümü konusunda ifade edilen tarihlendirmeler incelenerek belirlenmiştir.

ABSTRACT

Colonnaded streets are an indispensable architectural structure of Hellenistic and Roman cities. They were the main structure of the city, connecting different parts of the city and leading to the agora, temples, and important monuments. In the early Byzantine period, the colonnaded street took over the role of the ancient agora in urban life and became a space in which local tradition was reflected. This study aims to investigate the morphological transformation of the colonnaded street from the ancient Roman period to the Byzantine period and to analyze the reasons for this. In the study, the selection of cities with colonnaded streets was influenced by the fact that their origins date back to antiquity and that they were at times densely populated. For this reason, the cities in western and southwestern Asia Minor, the region where settlement was geographically dense throughout the historical process, were considered. The qualitative research method was applied in the study and the methodology consisted of three phases. In the first phase, the periodic characteristics of the ancient Roman and Byzantine periods were defined. In the second phase, archeological excavation reports were examined and the information obtained from these documents was analyzed and interpreted. In the third phase, the Roman and Byzantine periods and the phases of the Byzantine period at the beginning and after the 6th century were analyzed. As a result, it was found that the traces of antiquity persisted in late antiquity and the colonnaded streets largely retained their importance. However, towards the end of the 6th century, many manifestations of ancient culture began to disappear due to the new values that the Christian religion introduced into daily life; the street areas were used as churches, stores, workshops and residences; they were even interrupted by the city wall, and for this reason the colonnaded streets could only be preserved in large cities.

Keywords: Colonnaded Street, Asia Minor, Late Antiquity, Byzantine Period, Transformation

GİRİŞ

Sokak, mimarlık tarihi ve kentsel tasarım ile ilgili bir oluşumdur. Mimari kimliği yanında her sokağın ekonomik fonksiyonu ve sosyal önemi vardır ve bunlar formu belirler (Kostof, 1992, s. 189). Tarih boyunca sokağın kamusal kontrolüne ilişkin çeşitli zorlukların olması ve sokak bütünlüğünün korunması bir konu olarak ortaya çıkmaktadır. Kamu kontrolü gücünü kaybettiğinde özel kullanım söz konusu olmaktadır (Kostof, 1992, s. 191). Sokak alanı kamu yararı için açık tutulmalı, erişilebilir olmalı, işlevleri için donatılmış olmalıdır.

Roma Dönemi sütunlu caddeleri de özellikle şehir planlaması ve kamusal yaşamın önemli bir parçası olmuştur. Antik Dönem'de kentlerin toplumsal, siyasal, kültürel, ekonomik ve dinsel işlevleri kentteki kamu yapılarına ve bunların kentsel konumlarına yansır. Bu noktada sütunlu caddeler hem Helenistik Dönem'in hem de Roma Dönemi şehirlerinin vazgeçilmez bir mimari yapısı olmuştur. Bu tür caddeler özellikle imparatorluğun doğu kentlerinin ana omurgasını oluşturmuş ve hem sosyal hayatın merkezi hem de ticari işlevle kurgulanmıştır. Libanius Antakya kentinin topografyasını anlatmaya, ona göre kentin ihtişamını en iyi yansıtan sembol olan sütunlu caddeler ile başlar. '*Orta caddeyi çevreleyen sütunlar; "renklerin doğal değerlerine göre birleştiği bir resimdeki gibi", dağların ve akarsuların olmadığı pürüzsüz bir arazi üzerinde "hafif eğimli ve kesintisiz" olarak uzunlamasına uzanır*' (Downey, 1959, s. 673). Dolayısıyla sütunlu caddelerin kentlerdeki önemi dikkat çeker. Bu caddeler kentin çeşitli yerlerini birbirine bağlayan ve agora, tapınak ve önemli anıtlara giden görkemli caddelerdir. Erken Bizans Dönemi'nde¹, antik agoranın sivil yaşamda oynadığı rolü üstlenen sütunlu caddenin, yerel geleneğin yansıtıldığı bir alan haline geldiği açıktır. Dolayısıyla bu çalışmada özellikle Erken Bizans Dönemi'nde kamusal-toplumsal rolü büyük olan ve kentlerin ana omurgasını oluşturan sütunlu caddeler ele alınmıştır. Bu çalışmanın amacı Antik Roma Dönemi'nden Bizans Dönemi'ne sütunlu caddenin morfolojik dönüşümünü ele almak ve sebeplerini incelemektir.

Çalışmada sütunlu caddelerin ele alındığı kentler, coğrafi bakımdan yerleşimlerin yoğun olduğu bölge olan Anadolu'nun batısında ve güneybatısında yer alan kentler özelinde değerlendirilmiştir. Söz konusu kentlerin kökenlerinin Antik Çağ'a dayanması ve tarihsel dönemler boyunca yoğun nüfusa sahip olmaları kent seçiminde rol oynamıştır. Bu kapsamda Aizanoi, Aphrodisias, Ephesos, Hierapolis, Nikaia, Patara, Perge, Sagalassos, Sardes, Side, Stratonikeia ve Tripolis kentlerinden elde edilen verilerle çalışma yürütülmüştür.

Moudon'a göre kentsel form, kenti meydana getiren öğelerin tarihsel süreç içerisinde uğradıkları dönüşüm ve değişimin ortaya koyulması ile anlaşılabilir (Moudon, 1997, s. 7). Bu ilke doğrultusunda Antik Roma Dönemi kent strüktürünün en önemli parçası olan sütunlu caddelerin Bizans Dönemi boyunca sürekliliği ile geçirdiği dönüşümler analiz edilmiş ve Bizans kent strüktürünün, özellikle Erken Bizans evresi boyunca sütunlu caddeye bağlı şekillendiği ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmış olup araştırma üç aşamadan oluşmaktadır. İlk aşamada Antik Roma Dönemi ve Bizans Dönemi sütunlu caddelerinin dönemsel karakteristik özellikleri tanımlanmıştır. İkinci aşamada özellikle arkeolojik kazı raporları incelenmiş ve bu belgelerden elde edilen bilgiler analiz edilerek yorumlanmıştır. Üçüncü aşamada ise Roma Dönemi ve Bizans Dönemi ile Bizans Dönemi'nin erken ve 6. yüzyıl sonrası evreleri karşılaştırmıştır. Çalışmanın temel kaynağını arkeolojik kazı raporları oluşturmakla birlikte, ilgili literatür incelenmiş; bunların yanı sıra ele alınan kentlerde yerinde gözlem yapılmıştır (Figür 1).

Figür 1
Metodoloji / Methodology (A. Mısırlı)

SÜTUNLU CADDENİN KÖKENİ, TASARIMI VE İŞLEVİ

Sütunlu caddelerin kökeniyle ilgili farklı görüşler bulunsa da, bu mimari formun Roma Dönemi'nde yaygınlaştığı ve erken dönem stoalarının etkisiyle şekillendiği düşünülmektedir. Bu caddelerin ortaya çıkışına dair iki ana görüş bulunmaktadır: Birincisi, MÖ 2. ve 1. yüzyıllarda İtalya'daki Pompei ve Ostia gibi yerleşimlerde dükkânların önünde yer alan kolonadlardan türediği; ikincisi ise stoaların etkisiyle geliştiğidir. Kaynağı ne olursa olsun, araştırmacılar sütunlu cadde anlayışının kökenini Akdeniz'in doğu havzasında aramaktadır (Segal, 1997, s. 8-9). Ayrıca, sütunlu caddeler tamamen kamu yararı gözetilerek inşa edilen ve kamusal işlev taşıyan ilk gerçek arterler olarak kabul edilmektedir (MacDonald, 1986, s. 51).

¹ Bu çalışmada Geç Antik Çağ 3.-7. yüzyıllar arasını, Erken Bizans Dönemi ise 5.-7. yüzyıllar arasını kapsamaktadır. Bu tarih aralıkları ele alınan kentlerdeki sütunlu caddelerin kullanımı/dönüşümü konusunda ifade edilen tarihlendirmeler incelenerek belirlenmiştir.

Günümüze ulaşan sütunlu caddelerin büyük çoğunluğu MS 2. ve 3. yüzyıllara ait olsa da (Güven, 2003, s. 46), bu durum onların ilk kez bu dönemde ortaya çıktığını göstermez; bu algı, söz konusu yüzyıllarda artan imar faaliyetlerinden kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda, portikolar ve dükkânlarla bir bütün oluşturan sütunlu caddelerin, Roma İmparatorluk Dönemi'nde sentezlenen bir yapı türü olarak geliştiği söylenebilir (Güven, 2003, s. 46). MÖ 1. yüzyıl sonları ile MS 1. yüzyıl başlarında Suriye'den yayılmaya başlayan sütunlu cadde mimarisinin, MS 2. yüzyıldan itibaren Anadolu kentlerinin de karakteristik bir unsuru haline geldiği düşünülmektedir (Anadolu, 1980, s. 13; Waelkens, 1989, s. 81). Bu etki batı kentlerinde de görülmekle birlikte, arkeolojik veriler sütunlu caddelerin doğu kentlerinde daha fazla benimsendiğini ve kentsel yapının ayrılmaz bir unsuru olarak daha yaygın şekilde kullanıldığını göstermektedir (Özdizbay, 2008, s. 158).

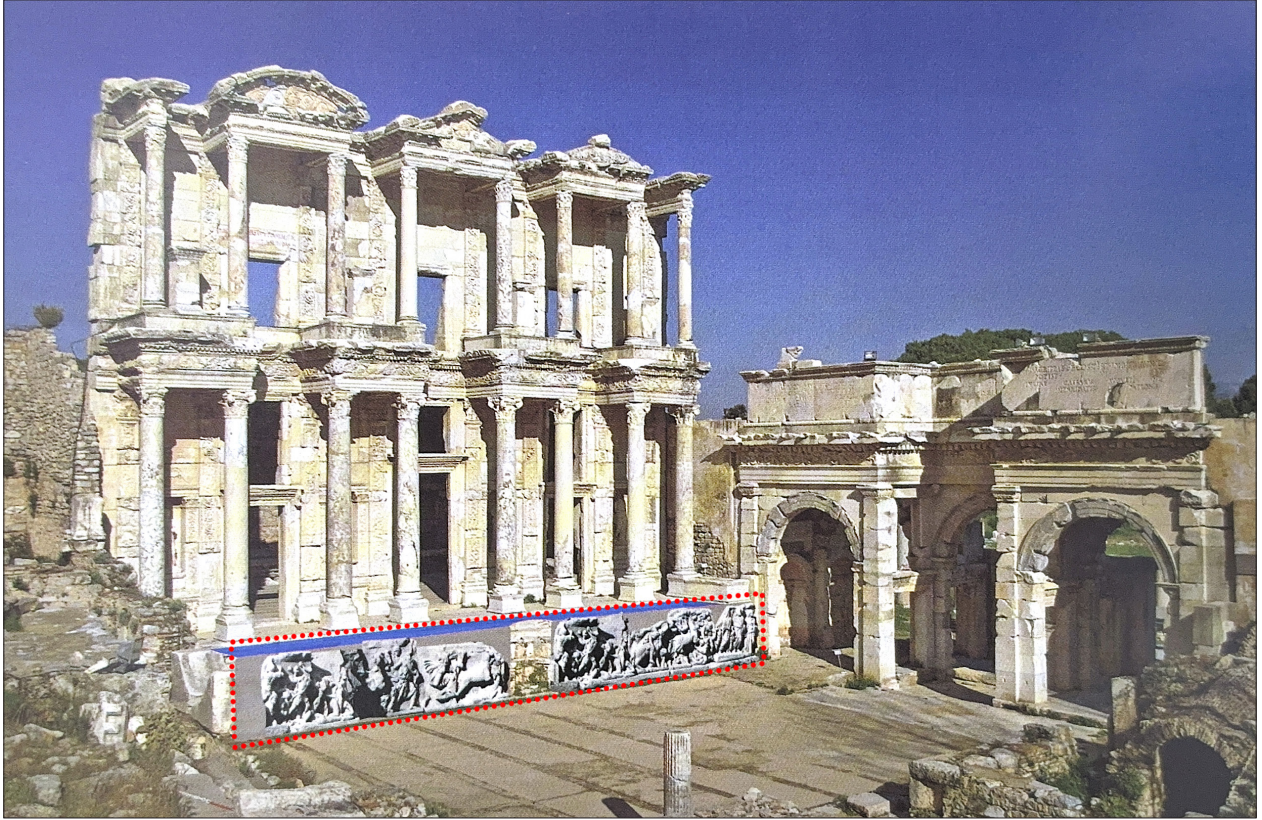
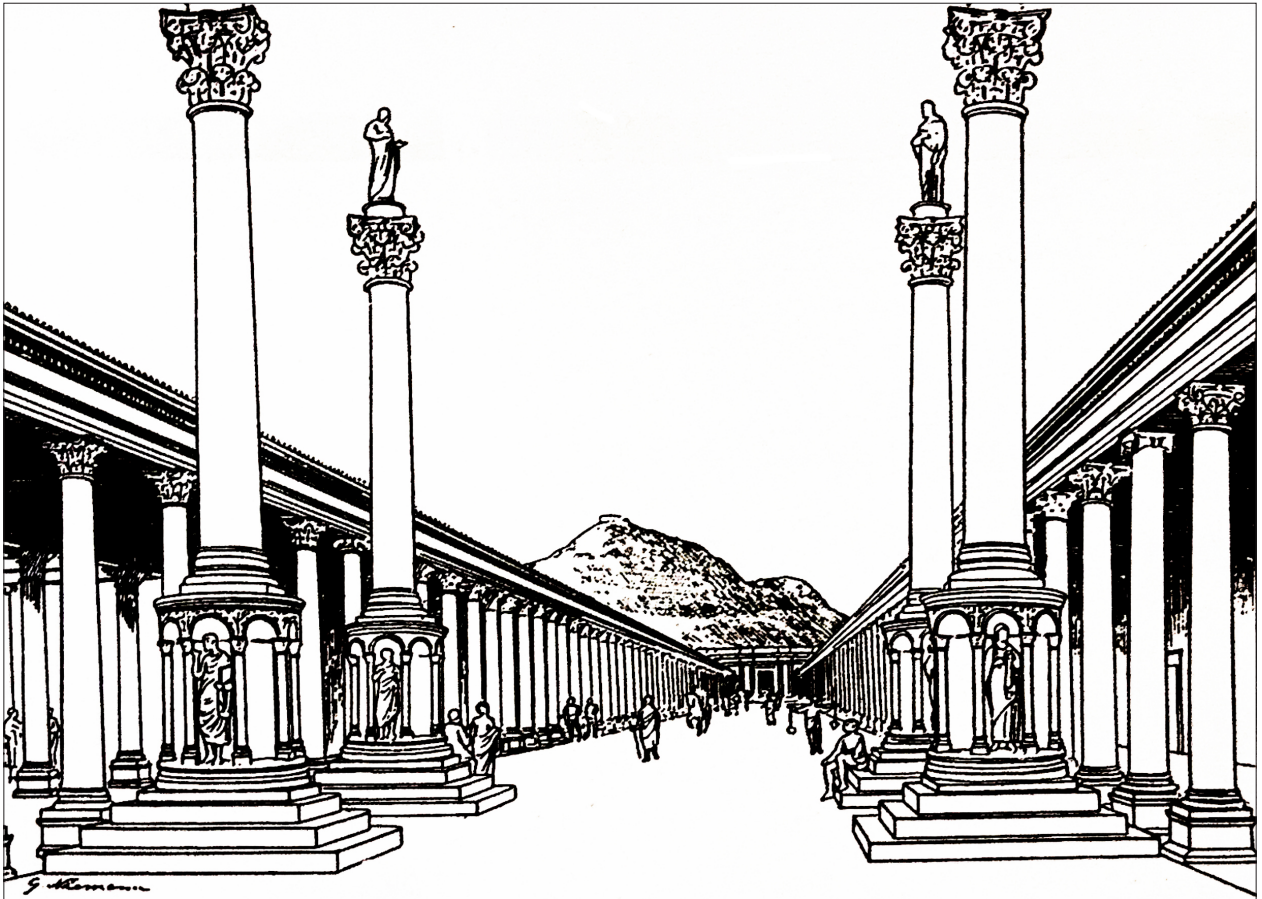
Sütunlu cadde mimarisi, bölgesel özellikler taşımaktadır ve belli bir standartlaşma bulunmamaktadır. Ancak önemli ortak özellikler mevcuttur. Cadde ile portikoları ayıran basamaklar caddelere daha fazla tanım ve bireysellik kazandırmış hem de üç boyutluluğu vurgulamıştır (MacDonald, 1986, s. 44). Basamakların etkileri, sütunlu caddeyi, yanlarındaki caddelere kıyasla daha mimari ve çevredeki binaların formlarıyla daha uyumlu bir yapı haline getirmiştir (MacDonald, 1986, s. 46). Sütunlu caddeler kamu yapılarının yakınlarında ya da bu yapıları birbirine bağlayacak biçimde konumlandırılmıştır. Sütunlu cadde yalnızca bir kentsel kurum ve kent formunun temel yapılaşma aracı değil, aynı zamanda etkileyici bir kent imajının önemli bir bileşeni olarak görülmektedir (Güven, 2003, s. 42).

Sütunlu caddeler, yalnızca birer ulaşım ve bağlantı yolu olmanın ötesinde, çok daha geniş bir işleve sahiptir (Macdonald, 1986, s. 43-46). Bu yapılar, sosyal yaşamın merkezi konumunda bulunurken, zaman içinde kullanım amaçlarına bağlı olarak çeşitli yapısal değişikliklere de uğramıştır. Portikoların düzenlenişi, dükkânların konumu ve işlevleri gibi pek çok unsur, bu değişimlerin doğal sebeplerinden sadece birkaçıdır. Kutsal yol işlevinin yanı sıra, kent içindeki ara yolları birbirine bağlayan ve günlük hayatın merkezini oluşturan sütunlu caddeler, ekonomik rolüyle de öne çıkan yapı gruplarından biri olmuşlardır (Segal, 1997, s. 10). Roma İmparatorluk Dönemi mimarisinde sütunlu caddeler, büyüklükleri ve gösterişleriyle kentlerin en dikkat çeken yapıları arasında yer almaktadır (Owens, 2000, s. 159).

Ayrıca, bir kentin sadece sınırlı sayıda meydanı ve pazar olarak kullanılabilecek alanı olduğu durumlarda, sütunlu caddeler doğal olarak agora ve stoanın, forum ve bazilikanın işlevlerini yerine getirmeye başlamıştır (Segal, 1997, s. 10).

ERKEN BİZANS DÖNEMİ'NDE SÜTUNLU CADDE

Roma Dönemi'nden itibaren birçok kentte yaygınlaşan sütunlu cadde inşa etme anlayışı, Erken Bizans Dönemi'nin sonuna kadar büyük ölçüde işlevselliğini korumuştur. Kentlerin ana ulaşım hatlarını oluşturan bu caddelerin, arkeolojik kazılarla, 6. ve 7. yüzyıl başlarına kadar birçok kentte aktif olarak kullanıldığı belirlenmiştir. Bu dönemde de sütunlu caddeler kamusal yaşamı kolaylaştırmış, sosyal temasların kurulduğu ve sürdürüldüğü alanlar olmuş aynı zamanda kentlerin pazarı olarak kullanılmıştır (Saradi, 2006, s. 266). Erken Bizans Dönemi'nde, antik agoranın sivil yaşamda oynadığı rolü üstlenen sütunlu caddenin, yerel geleneğin yansıtıldığı bir alan haline geldiği açıktır. Justinianos zamanında (527-565), caddelerde kentlerin Hristiyanlaştığının altını çizen yeni anıtlar inşa edilmiştir (Saradi, 2006, s. 262). Örneğin, Ephesos'ta Arkadiane Caddesi'nin ortasına kentin Hristiyanlaştığını gösteren Dört Evangelist'in heykelleri 3 metre yüksekliğindeki bir kaide üzerinde dört sütun üzerine yerleştirilmiş ve nişler içindeki heykellerle süslenmiştir (Saradi, 2006, s. 262). Ephesos'ta Geç Antik Dönem'de işlevini devam ettiren diğer iki ana cadde ise Embolos (günümüzde Kuretlar Caddesi olarak adlandırılan ve sütunlu cadde anlamına gelen yapı) ve Mermer Cadde olmuştur. Kent merkezi niteliği kazanan Embolos, Devlet Agorası (Yukarı Agora) ile Ticaret Agorası'nı (Tetragonos Agorası) birbirine bağlayan ana akslardan biri iken; Mermer Cadde ise, Büyük Tiyatro ile Ticaret Agorası arasında yer almaktadır. Kuretlar Caddesi'nde ve Mermer Cadde'de bulunan imparatoru öven yazıtlar, söz konusu caddelerin 6. yüzyılın sonları ile 7. yüzyılın başlarında politik toplantıların gerçekleştirildiği alanlar olarak kullanıldığını göstermektedir (Pülz, 2011, s. 52-53). Bu dönemde Ephesos Embolos'u birkaç nymphaeum ile süslenmiş, Celsus Kütüphanesi de bir nymphaeum olarak dönüştürülmüştür (Saradi, 2006, s. 260). Celsus Kütüphanesi'nin anıtsal cephesi, önündeki merdiveni kapsayan bir çeşme havuzuna dekoratif bir arka duvar olarak (Figür 2) hizmet vermiştir (Pülz, 2011, s. 50). Kentin Geç Antik Dönem'e ait en etkileyici akslarından biri olan olan Arkadiane Caddesi ise İmparator Arkadios (395-408) döneminde onarılan ve tiyatrodan limana kadar uzanan, yarım kilometre uzunluğundaki geniş, mermer döşeli ve sütunlu yoldur (Foss, 1977, s. 472). Kent içinde önemli bir konuma sahip olan caddelere eşlik eden portikolar, kamuya açık alanlar olarak büyük bir işlev taşımaktadır. Özellikle galerilerin zarif süslemeleri ve Kuretlar Caddesi ile Arkadiane Caddesi'nin iki yanında bulunan galerilerin çok renkli mozaik döşemeleri, bu caddelerin kent yaşamındaki önemini ortaya koymaktadır (Pülz, 2011, s. 53). Ayrıca Erken Bizans Dönemi için Arkadiane'nin özel önemi, tiyatro ile liman arasındaki yolun ortalarında yer alan ve 6. yüzyıla tarihlendirilmiş bir şeref anıtıyla kendini belli eder (Figür 3).

Figür 2Celsus Kütüphanesi'nin Önündeki Havuz / *The Pool in front of the Celsus Library* (Pülz, 2011, s. 50)**Figür 3**Arkadiane Üzerindeki Şeref Anıtı / *Monument of Honor on Arkadiane* (Pülz, 2011, s. 55)

Ephesos ile birlikte yakın inşa tarihi gösteren Aizanoi ikinci bir örnek oluşturur. Aizanoi’de yeni bir sütunlu caddenin inşasıyla Geç Antik Çağ kentsel düzeni, 5. yüzyılın başlarında yeniden yapılandırılmıştır. Caddenin sütun ve arşitrav gibi mimari elemanları devşirme malzemelerle oluşturulmuştur (Stroth, 2017, s. 327). Geç Antik Dönem sütunlu caddesi, 6. yüzyıla kadar işlevini korumuş, ardından bir deprem nedeniyle yıkılmıştır (Ateş & Rheidt, 2008, s. 236; Türktüzün, 2017, s. 51).

Side’de, Roma İmparatorluk Dönemi’ne tarihlendirilen ve Arif Müfid Mansel tarafından hazırlanan kent planında B ve C olarak adlandırılan kentin iki büyük sütunlu caddesi (Mansel, 1978, s. 28), Erken Bizans Dönemi’nde çeşitli onarımlardan geçirilerek kullanılmaya devam etmişlerdir. B Caddesi’nin kentin Bizans Dönemi merkezi noktasını oluşturan piskoposluk kilisesi ve sarayına ulaştırması bu caddenin önemini ortaya koyar. Sütunlu caddelerde yapılan müdahaleleri belgeleyen yazıtlar, mozaik yapımına değindiği gibi, genel bir onarımı da göstermektedir. Ancak, bu yazıtlar onarımın gerçekleştirildiği caddeyi veya onarımın kapsamını kesin olarak belirtmemektedir. Bununla birlikte 5. yüzyılda kentin kapsamlı bir onarım faaliyeti geçirdiği anlaşılmaktadır (Yıldırım, 2017, s. 191-192). Erken Bizans Dönemi’ne ait mimari parçaların, B Caddesi ile C Caddesi’nin doğu bölümünde yer alması, onarım

çalışmalarının ağırlıklı olarak bu kesimlerde yapıldığını göstermektedir (Yıldırım, 2017, s. 199). Geç Antik Dönem’de Side’de sütunlu caddelerde yalnızca onarım ve yenileme çalışmaları yapılmamış, aynı zamanda yeni kentsel donatılar eklenerek bu alanlar önemli sirkülasyon noktalarına dönüştürülmüştür (Yıldırım, 2021, s. 386).

Bir diğer örnek, Patara’nın Roma Dönemi ve Erken Bizans Dönemi yerleşiminin ana omurgasını oluşturan ve kuzey-güney doğrultusunda kentin kamusal merkezinin ortasından geçen Liman Caddesi’dir (Aktaş, 2019, s. 252). Arkeolojik kazılar, Liman Caddesi ve portikolarının MÖ 2. yüzyıldan MS 7. yüzyıla kadar kullanımda olduğunu göstermektedir (Aktaş, 2019, s. 257). Bu süreçte Liman Caddesi ve portikoların mimari yapısında köklü değişiklikler yapılmamış, daha çok deprem ve yangın gibi felaketlerin yol açtığı tahribatların giderilmesine yönelik kısmi onarımlar gerçekleştirilmiştir (Aktaş, 2019, s. 256).

Aphrodisias’ta ise 1995-1998 yılları arasında gerçekleştirilen jeofizik araştırmalar kentin kazılmamış bölgelerinin de gridal planlı olduğu sonucunu göstermiş (Ratte, 2008, s. 14); bu gridal yapının önemli bir parçası olan ve hinterland ile güçlü bir bağlantı sağlayan Tetracylon Caddesi, MS 4. yüzyılın ortalarında kent surlarının inşa edilmesiyle birlikte, kent içinde ana bir arter konumuna

Figür 4

Tetracylon Caddesi’nin Kent İçi Konumu / *The Urban Location of Tetracylon Street* (Ratte, 2008, s. 13)

sahip olmuştur (Figür 4-5) (Dalgıç & Sokolicek, 2017, s. 271). Cadde MS 1. yüzyıla tarihlendirilmiş; MS 5. yüzyıl sonu - 6. yüzyıl başlarında su problemiyle başa çıkmak için caddenin eski döşeme taşları sökülüş, yeni döşeme 1.50 metre kadar yükseltilmiştir. Geç Antik Çağ caddesi döşenirken yeni bir yapı olarak Nişli Yapı inşa edilmiştir. (Smith ve ark., 2022, s. 36-38). Tetrasyon Caddesi'nin önemli bölümlerinden biri, MS 400 yılına tarihlenen Doğu Stoası'dır. Stoda bulunan MS 616/617 yıllarına ait yıkım tabakası içindeki veya altındaki MS 610/611 yıllarına ait sikkeler, caddenin 7. yüzyılın ilk yarısında çöküş yaşadığını; deprem ve yangın sonucunda yıkılmış olduğunu kanıtlamaktadır (Smith & Ögüş, 2017, s. 23).

Figür 5

Tetrasyon Caddesi / *Tetrasyon Street* (Aphrodisias Kazıları, T. Y.)

Sardis'te ise gelişimin ölçeği sokak yapılarında açıkça görülmektedir. Sardis'in ana caddesi, Hamam-Gymnasium Kompleksi'nin güney tarafı boyunca uzanan geniş sütunlu bir geçit olan Mermer Yol'dur. İlk haliyle Mermer Yol'un belirgin bir kentsel önemi olmadığı, ancak MS 400 civarında, yeni şehir duvarındaki büyük bir kapıya kadar yeniden inşa edilmesinin, batıdan gelen yolcular için büyük bir geçit yaratmış olabileceği belirtilmiştir. Cadde, portikolarla çevrili 20 metre genişliğinde taş döşeli bir yüzey ve Bizans dükkânları

olarak bilinen bir dizi mütevazı yapıdan oluşmaktadır. Doğuda Mermer Yol, yaklaşık aynı dönemde yeniden geliştirilen geniş bir taş döşeli plaza veya meydanla buluşmuştur. Hem Mermer Yol'un hem de meydanın yenilenmesi, bu mekanların kent yaşamında giderek artan törensel ve ticari rollerinin altını çizmektedir (Rautman, 2011, s. 11-12).

Bir başka kentte, Hirerapolis'te ise sütunlu cadde, Frontinus Kapısı'nın ithaf yazıtında belirtildiği gibi MS 84-85 yıllarında tamamlanmış; MS 4.-5. yüzyıllarda kaldırımı kaplayan bir portiko inşa edilmiştir. Yine bu dönemde inşa edilen Geç Antik Çağ suru caddenin başlangıcı Frontinus Kapısı'ndan yaklaşık 170 metre sonra Bizans Kapısı ile caddeyi kesintiye uğratmıştır. 7. yüzyılda bir depremle cadde zarar görmüş, yıkıntılar kaldırılmamış ancak düzenlenmiştir (Ismaelli, 2015, s. 108).

Kökeni Helenistik Dönem'e dayanmakla birlikte MS 1. yüzyılın ilk yarısında Anadolu'daki en eski sütunlu caddelerden biri olarak yeniden düzenlenen Sagalassos ana sütunlu caddesinin (NS Caddesi) döşemesi sürekli olarak korunmuştur. Büyük olasılıkla portiko ve batı portikonun arkasındaki dükkânlar MS 4. veya 5. yüzyılda tamamen yeniden inşa edilmiştir (Waelkens, 2009, s. 429-430). Caddenin yeniden düzenlenmesi ise 6. yüzyılın ikinci çeyreğinde gerçekleştirilmiştir. Buna ek olarak, cadde döşemesinin bir kısmı değiştirilmiş ve dekoratif anıtlarla süslenmiştir. Caddenin üzerine yeni bir sokak çeşmesi yerleştirilmiştir ve en dikkat çekici olanı, şehrin başka yerlerinden toplanan küçük ölçekli heykelticiklerin yolun her iki tarafında sergilenmesidir (Jacobs & Waelkens, 2013, s. 254).

Stratonikeia kentinde Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen, Kuzey Sütunlu Cadde, MS 139 yılında meydana gelen depremde yıkılmış, ardından Kuzey Şehir Kapısı ve çeşme yapıyla birlikte yeniden planlanarak inşa edilmiştir. Ana güzergâh niteliği taşıyan ve günlük kullanımın yanı sıra özellikle dini törenlerde de önemli bir rol oynayan Kuzey Sütunlu Cadde'nin doğu ve batı taraflarında birer portiko bulunmaktadır. MS 365 yılındaki depremin ardından, bu cadde kentteki Roma İmparatorluk Dönemi'ne ve öncesine ait yıkılan ya da işlevi değişen yapılardan getirilen mimari elemanlarla MS 4. ve 5. yüzyıllarda yeniden düzenlenmiştir. Aynı dönemde, ticari ve dini yapılar caddenin doğu tarafında yoğunlaşmıştır. Caddenin başlangıcında bulunan kemerli geçiş ile doğu portikonun zeminindeki mozaikler de bu imar sürecinde eklenmiştir. Kuzey Sütunlu Cadde, MS 7. yüzyılın ilk yarısına kadar orijinal işlevine uygun olarak kullanılmış, ancak bu tarihten sonra, inşa edildiği yapının fonksiyonunun değişmesiyle farklı amaçlarla değerlendirilmiştir (Söğüt, 2022, s. 325-326; Söğüt & Aytekin, 2017, s. 221-232).

Pamphylia Secunda'nın metropolisi Perge'nin kuzey-güney doğrultusunda uzanan sütunlu caddesi, ortasından geçen ve kuzeydeki anıtsal nymphaeumdan beslenen su kanalı sayesinde büyük bir görkem ve ün kazanmıştır. Bu cadde, Antik, Geç Antik ve Erken Orta Çağ boyunca ihtişamını korumuştur. Caddenin güney kesiminde, doğu portiko üzerinde bulunan mozaik döşeme, kentlerin antik kimliklerini kaybetmeye başladığı düşünülen 5. yüzyıl gibi bir dönemde bile bakım ve onarım çalışmalarının devam ettiğini göstermektedir (Işıklıkaya, 2010, s. 376-77).

Tripolis'te ise sütunlu caddenin Roma Dönemi kullanımında genişliği 10 metre iken; olasılıkla MS 400 civarında caddenin kuzeyine, sur yapılarak cadde genişliği 7 metreye düşürülmüş; cadde sur dışında kalmıştır (Duman, 2013, s. 189).

Günümüz İznik kenti, antik Nikaia'nın izlerini taşımayı sürdürmekte olup, birbirine dik açıyla kesişen iki ana cadde, kent merkezinde birleşerek surların dört kapısını birbirine bağlamaktadır. Arkeolojik kazılarda, günümüz ana caddesinin yaklaşık 4,5 metre altında bulunan Roma Dönemi'ne ait cardonun bir bölümü ortaya çıkarılmıştır. Erken Bizans Dönemi'ne ait Ayasofya Kilisesi, modern zemin seviyesinden 4 metreden daha derinde, iki ana aksın kesişimine yakın bir noktada konumlanmış olup, antik sokakların uzun süre kullanıldığını kanıtlar niteliktedir. Ayrıca, cardonun doğu portikosunun 1,1 metre üzerinde bir sokak ile I. Murat Hamamı'nın (14. yüzyılın ikinci yarısı) batı kapısının 1,4 metre altında ikinci bir sokağın arkeolojik kazılar sonucu Bizans Dönemi'ne ait olduğu belirlenmiştir. Bu veriler doğrultusunda, bazı modern sokakların antik sokak ızgarasını izlediği düşünülmektedir (Peschlow, 2017, s. 204-205).

SÜTUNLU CADDELERİN KADEMELİ OLARAK ORTADAN KALKMASI VE SOKAK AĞINDA MEYDANA GELEN DEĞİŞİMLER

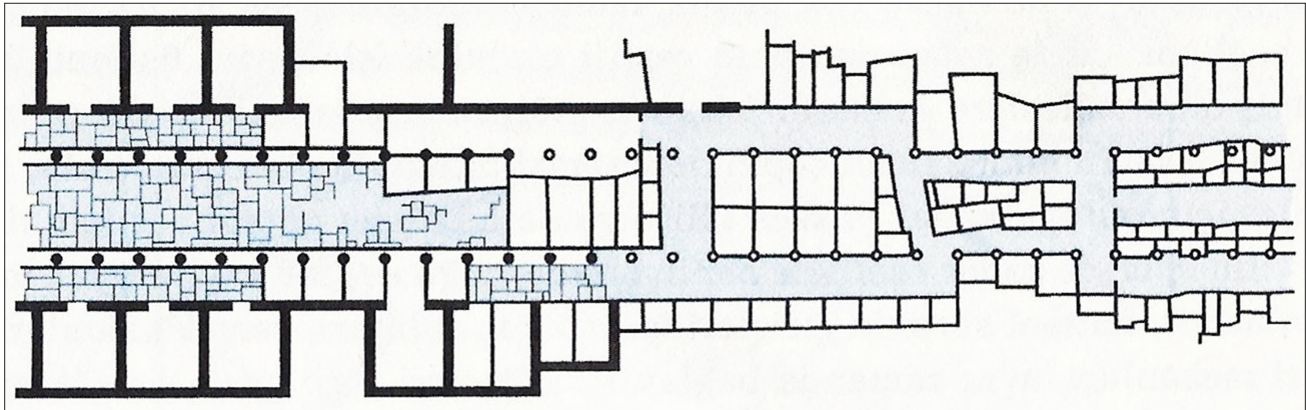
Orta Çağ sonrası değişen dini ve sosyal yapı, kentsel mimarinin önemli unsurlarından biri olan sütunlu caddelerin de dönüşümüne neden olmuş; özellikle 6. yüzyıldan itibaren yaşanan salgınlar, savaşlar, ekonomik sıkıntılar ve depremler meydanların ve kamusal alanların daralmasına yol açmıştır (Figür 6). Bu süreçte, kentteki diğer kamusal yapılar gibi sütunlu caddeler de eski önemini ve görkemini yitirmiştir. Geç Antik Dönem'den Orta Çağ'a geçişle birlikte klasik sokak yapısı, değişen sosyal ve ekonomik faaliyetlere uyum sağlamak adına dönüşüme uğramış; dükkanlar ve zanaatkar atölyeleri sokaklara taşarak genişlemiş, bu yapılar üzerine yeni inşaatlar yapılmış ve bölünerek, geleneksel Roma Dönemi sokak düzeninden uzaklaşan, daha karmaşık ve parçalı bir şehir dokusu oluşmuştur (Haldon, 2007, s. 77).

Örneğin Ephesos'ta Arkadiane Caddesi üzerine 7.-8. yüzyıllarda inşa edilen konutlar caddenin işlevini yitirmesine neden olmuştur (Foss, 1977, s. 474). Hierapolis'te ise Frontinus Caddesi'nde Frontinus Kapısı'nın hemen içinde 6. yüzyılda ya da 7. yüzyıl başlarında küçük bir kilise Roma Dönemi caddesinin döşemesi üzerine doğrudan inşa edilmiştir (Arthur, 2015, s. 109). Ayrıca 7. yüzyıl depreminin ardından cephelerin yıkıntısı kaldırılmamış ancak düzenlenmiştir. Böylece dar ve dolambaçlı geçişler elde edilmiştir. 9-10. yüzyılda caddenin üzerine konut yapımları ile 10. yüzyılda ortadan geçen duvar inşası sütunlu caddenin daralmasına (Fig. 7) neden olmuştur (Arthur, 2006, s. 47-48).

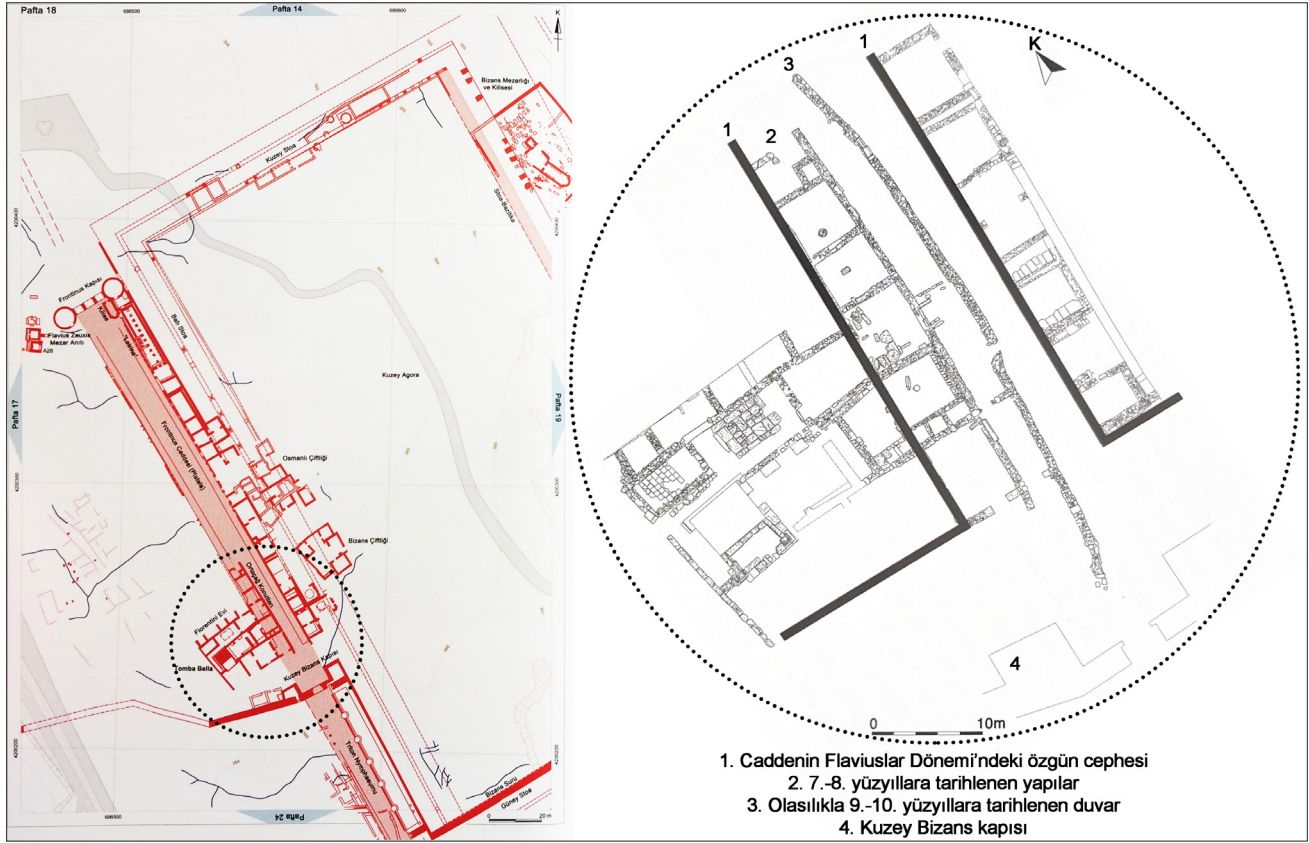
Aphrodisias'ta da Ephesos ve Hierapolis gibi caddenin üzerinde yapılaşma görülür. 7. yüzyılın ilk yarısında Aphrodisias'ın şehir merkezi terk edilmiş, Roma Dönemi ve Geç Antik Dönem'e ait ana caddelerin döşemesi zarar görmüş, ancak kentsel dokudaki eksenler fark edilebilir durumda kalmıştır.

Figür 6

Doğu Kentlerinde Sokağın Dönüşümü² / Transformation of the Street in Eastern Cities (Haldon, 2007, s. 79)

2 Plan soldan sağa son dönem Roma İmparatorluğu'nun sütunlu caddesinin zaman içinde ortaçağın dar sokaklarına ve dükkan/zanaat semtlerine doğru değişme sürecini göstermektedir.

Figür 7Frontinus Caddesi Üzerindeki Konutlar / *Residences on Frontinus Street* (Scardozi, 2015, s. 106; Arthur, 2006, s. 47)

Kalıntılarla dolan Tetrapylon Caddesi, merkezi ve kentsel kimliğini kaybetmiştir. 8. veya 9. yüzyılda kısa süreli bir yeniden yerleşim yaşanmış, Tetrapylon Caddesi üzerinde yüzey düzleştirme çalışmaları yapılmış, ardından küçük evler ve sarnıçlar gibi yapılar inşa edilerek bölge kırsal bir karakter kazanmıştır (Dalgıç & Sokolicek, 2017, s. 275-276). Cadde, her iki yandan 2'şer metre daraltılarak toplamda 4 metre genişliğe indirilmiştir. Bu döneme ait en önemli yapı kompleksi, "Karanlık Çağ Kompleksi" (Figür 8) olarak adlandırılan ve caddenin kuzey tarafında, batı kolonadın yıkıntıları üzerine inşa edilen yapılardır (Smith ve ark., 2022, s. 39-40).

Sagalassos kentinde ise 7. yüzyılda, aşağı kentte bulunan sütunlu caddenin güney kesimine savunma amaçlı bir duvar inşa edilmiştir (Figür 9). Bu duvar, iki dikdörtgen kule ile güçlendirilmiştir. 7. yüzyılda sütunlu caddeyi keserek inşa edilen bu savunma duvarı, 5. yüzyılın sonlarından itibaren oluşmaya başlayan Hadrianus ve Antoninus Pius imparatorluk kült alanı çevresindeki yerleşimi, kuzeyden gelebilecek saldırılara karşı korumak amacıyla yapılmıştır (Waelkens, 2009, s. 429-430).

Tripolis'te de sur caddeyi daha erken tarihte daraltmış; sur dışında doğu batı doğrultuda uzanan Sütunlu Cadde'nin kuzey sınırını sur duvarları oluştururken güney sınırını birbirine bitişik düzende cadde boyunca uzanan ortak duvarlara sahip dükkân sıraları oluşturmuştur. En erken

buluntuları MÖ 1. yüzyıla ait dükkânların MS 4.-6. yüzyıllar arasında da kullanımı devam etmiştir (Duman, 2018, s. 351). MS 6.-7. yüzyılda kentteki nüfusun azalması ve kentin daha kompakt bir plana bürünmesinin ardından, caddenin güney kısmına yol boyunca döşenen künk dizisi, kentteki yaşamın devam ettiğini ancak başta sütunlu cadde olmak üzere bazı yapıların asıl işlevlerini kaybettiğini, bazılarının işlev değiştirdiğini göstermektedir (Duman, 2013, s. 189-190).

Aizanoi'de ise sütunlu caddenin kuzeydoğu galerisinde ortaya çıkarılan ve devşirme malzeme kullanılarak inşa edilmiş mekanda bir ocak ve bol miktarda maden curufu bulunması, bu mekanın bir demirci atölyesi olduğunu düşündürmektedir. Sikkeler ışığında bu mekanın, 5. yüzyılın sonlarında veya 6. yüzyılda, sütunlu caddenin kuzeydoğu galerisini kesintiye uğrattığı söylenebilir (Rheidt, 1995, s. 66).

Sardes'te sütunlu cadde, 7. yüzyılın başlarında meydana gelen bir depremle tamamen yıkılana kadar kullanılmaya devam etmiştir. 616 yılında gerçekleşen Pers istilasının ardından yaklaşık 660 yılında bir yenileme çalışması yapılmıştır. Kentin merkezindeki yol yeniden inşa edilmiş, ancak bu kez mermer yerine parke taşları kullanılmıştır. Yeni yapı, eski sütunların ve dükkân kalıntılarının üzerine doğrudan inşa edilmiştir (Foss, 1975, s. 737-738; Foss, 1976, s. 57). Side'de sütunlu caddelere yapılan bir müdahale tespit edilmemiştir. Ancak caddelerden elde edilen arkeolojik ve nümizmatik veriler, Sasani ve Arap

Figür 8

Aphrodisias'ta Sütunlu Caddeye Taşan Karanlık Çağ Kompleksi / *Dark Age Complex Overflows onto Colonnaded Street in Aphrodisias* (Smith ve ark., 2022, s. 40)

Figür 9

Sagalassos'ta Sütunlu Caddeyi Kesen Savunma Duvarı / *Defensive Wall Intersecting the Colonnaded Street in Sagalassos* (Waelkens, 2011, s.14)

akınlarının etkisiyle arterlerin MS 7. yüzyılın ilk yarısında kullanımlarının sona erdiğini göstermektedir (Soykal Alanyalı, 2017, s. 188). Patara'da da Side'de olduğu gibi sütunlu caddenin mimari yapısını bozan bir yapılaşma olmamış, cadde MS 7. yüzyılın sonuna kadar kullanım görmüştür (İşkan ve ark., 2015, s. 311).

Perge'nin kuzey-güney uzanımlı sütunlu caddesi uzun süre kullanımını devam ettirmiş, 9-10. yüzyıl gibi geç bir dönemde batı portikonun bir kısmı üzerine inşa edilen küçük bir kilise ile kısmen değişikliğe uğramıştır (Yıldırım, 2021, s. 385).

Stratonikeia kentinde dönüşüm ise daha geç tarihli görülmektedir. Kuzey Sütunlu Cadde üzerinde ve portiko kazıları sırasında çok sayıda Doğu Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait seramik parçaları bulunmuş; bu durum olasılıkla 11. yüzyıl sonunda oluşan imar dönemine ait portikonun işlevinin sona ermesinden sonra yapılan düzenleme olarak ifade edilmiştir. Plan ve mimari özellikleri açısından sivil yapılara ait olabilecek, antik mimari elemanlar ile kırık ve moloz taşlardan toprak harçlı örülen duvarlarda zayıf bir işliğin varlığı görülmüştür (Söğüt, 2018, s. 443.).

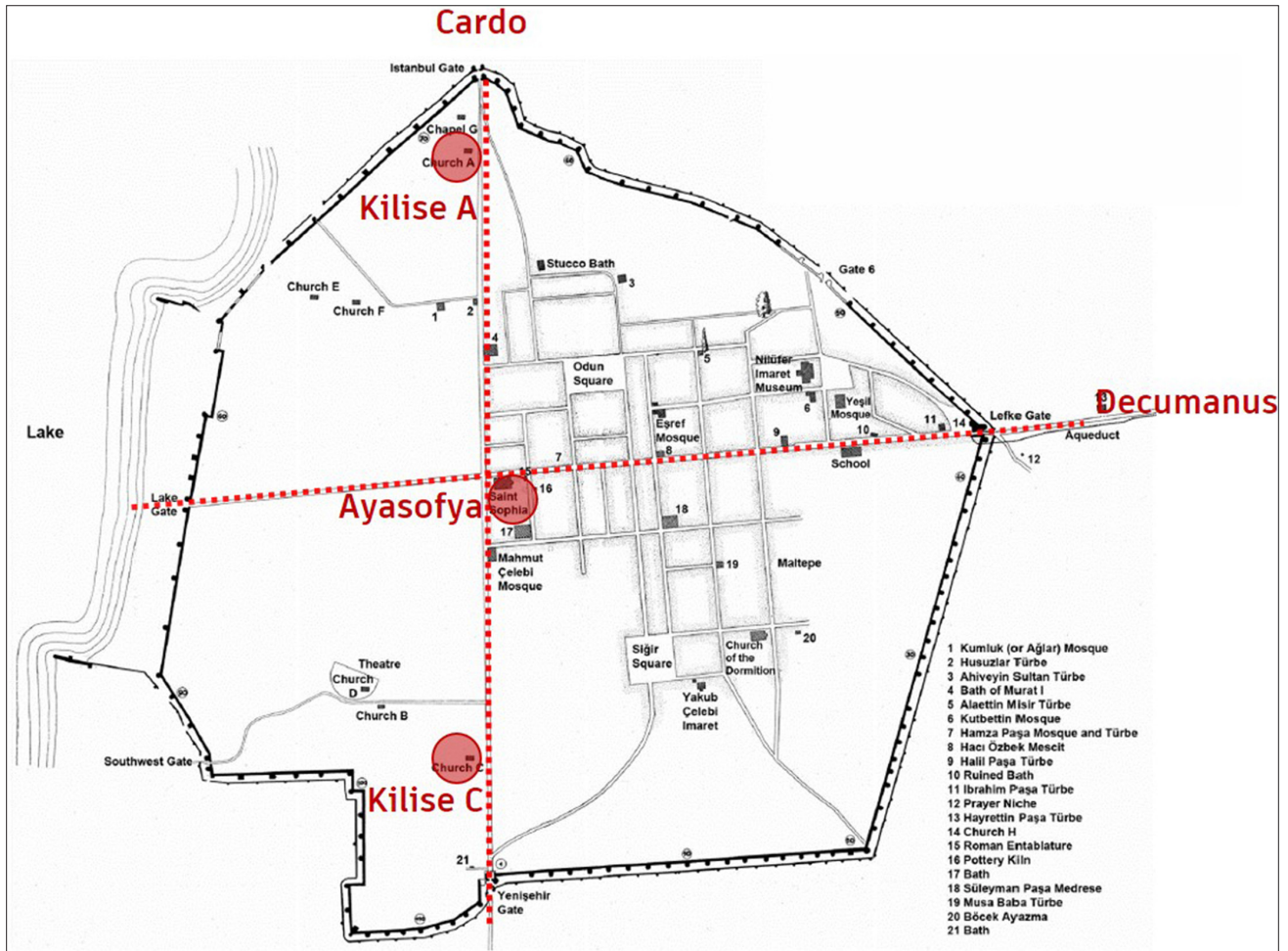
Nikaia'nın antik sokak dokusunun Bizans Dönemi boyunca korunduğu anlaşılmaktadır. Erken Bizans Dönemi'ne ait Ayasofya'nın iki ana aksın kesişim noktasında bulunması ve Geç Bizans Dönemi'ne ait iki kilisenin cardonun uçlarında konumlanması, bu görüşü destekler niteliktedir (Figür 10).

DEĞERLENDİRME

Ephesos, Aizanoi, Aphrodisias, Sardes'te yeni yapımlar, Ephesos, Side, Sagalassos ve Stratonikeia gibi kentlerde bazen eski anıtsal pagan yapılardan devşirilen bazen yeni yapılan cadde çeşmeleri ve benzeri pek çok mimari uygulama ile kentin refah ve ekonomik gücünün sergilenmesi sağlanmıştır. Hierapolis, Aphrodisias, Nikaia, Patara, Sagalassos, Side, Perge kentlerinde Roma Dönemi sütunlu cadde sisteminin bazen aynısıyla bazen de onararak kullanılmış olduğu görülmektedir. Ephesos, Perge, Stratonikeia ve Side gibi kentlerde galerilerin mozaik zeminleri bu caddelerin kent yaşamındaki önemini ortaya koymaktadır. 7. yüzyılda ise Sardes'te bir cadde yenilemesi görülmektedir. Ancak Tripolis'te ise daha erken bir tarihte 4. yüzyılda sütunlu caddenin kent suru ile daraltılmıştır.

Figür 10

Nikaia Kent Planı / *Nicaea City Plan* (Peschlow, 2017, s. 205)

Tablo 1Sütunlu Caddelerde Meydana Gelen Değişimler³ / *Changes on colonnaded streets*

6. yüzyıl kilisesi 9-10. yüzyıl Orta Çağ Konutları Geç Antik Dönem Suru	5. yüzyılda yeniden yapılan sütunlu caddesi 6. yüzyılda kuzeydoğu galerisine atölye işlevinin eklenmesi
Hierapolis Frontinus Caddesi üzerine eklenen 6. yüzyıl kilisesi ve 9.-10. yüzyıl konutları ile caddeyi kesen Geç Antik Dönem suru / <i>The 6th century church and the 9th to 10th century residences added to the Frontinus Street of Hierapolis, as well as the late antique wall that cuts through the street</i> (Scardozzi, 2015, s. 28, 106)	Aizanoi sütunlu caddesinin 5. yüzyılda yeniden yapılması ve 6. yüzyılda kuzeydoğu galerisine atölye işlevinin eklenmesi / <i>The reconstruction of the colonnaded street of Aizanoi in the 5th century and the addition of workshop functions to the north-eastern gallery in the 6th century</i> (Rheidt, 1996, s. 304)
6. yüzyılda eklenen çeşme 7. yüzyılda caddeyi kesen savunma duvarı	6. yüzyılda eklenen şeref anıtı
Sagalassos NS Sütunlu Caddesi'ne 6. yüzyılda eklenen çeşme yapısı ile 7. yüzyılda yapılan ve caddeyi kesen savunma duvarı / <i>The fountain that was added to the colonnaded street of Sagalassos NS in the 6th century and the 7th century defence wall that cuts through the street</i> (Jacobs & Waelkens, 2013)	Ephesos Arkadiane Caddesi üzerine 6. yüzyılda eklenen şeref anıtı / <i>The monument of honour in Arcadiane Street in Ephesus from the 6th century</i> (Scherrer, 2000, s. 163)
7. yüzyıla tarihlenen Karanlık Çağ Kompleksi 5. yüzyıla tarihlenen Nişli Yapı	4. yüzyıla tarihlenen kent suru 6. yüzyıla tarihlenen dükkanlar
Aphrodisias Tetrasyon Caddesi kenarına geç 4. yüzyıl - erken 5. yüzyılda, inşa edilen Nişli Yapı ile caddeye taşan 7. yüzyıl Karanlık Çağ Yapısı / <i>Niched building, built at the end of the 4th - beginning of the 5th century on the edge of the Tetrasyon Street of Aphrodisias and dark age building from the 7th century that juts out onto the street</i> (Smith ve ark., 2022, s. 39-35)	Tripolis Sütunlu Caddesi'ni daraltan Geç Antik Dönem suru ve portikosu üzerine inşa edilen dükkanlar / <i>Late antique wall narrowing Tripolis colonnaded street and stores built on the portico of colonnaded street</i> (Duman ve Baysal, 2017, s. 555)

3 Sütunlu caddelerdeki dönüşümler görsellerin altında verilen kaynaklar üzerinden yazar tarafından hazırlanmıştır.

Özellikle bu dönemdeki onarımlar çeşitli yasalarla da desteklenebilir. 4. yüzyıl ve 5. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen yasalar, valilerin yeni inşa süreçlerinden ve kentsel hizmetlerden ziyade kamu yapılarının bakımına ve onarımına yönelmeleri gerektiğini ortaya koymuştur (Cod. Theo. 15.1.3; Pharr, 1952, s. 423). Ayrıca cadde üzerine genişleyen, yani kamuya ait alanların izinsiz olarak inşa edilen yapıların yıkılması ile ilgili düzenlemeler de bulunmaktadır (Cod. Theo. 15.1.39; Pharr, 1952, s. 427). Bu düzenlemeler özellikle kamusal alanların ve kent estetiğinin korunması amacıyla yapılmıştır. Kanunlar, imparatorluk genelinde hem maddi kaynaklar hem de işgücü temini konusundaki sıkıntıları gözler önüne sermektedir. Yapı üretimi için ihtiyaç olan bu iki temel unsurun anıtsal mimarinin sürekliliğini sağlamakta yetersiz kalması, imparatorluk kanunlarının mevcut yapı stokunun kullanımını ve onarımını en etkili çözüm olarak öne çıkardığını göstermektedir (Cod. Theo. 15.1.28; Pharr, 1952, s. 426). Dolayısıyla birçok kentte kamu yapılarının dolayısıyla da sütunlu caddelerin onarımı bu yasalarla açıklanabilir.

Burada kilit tarih 6. yüzyılın sonları-7. yüzyılın başları olarak dikkat çeker. Söz konusu tarihten önce sütunlu caddeler hala kentin en önemli unsurlarından biridir. Ancak sonrasında günlük ihtiyaçlara yönelik mekânların (basit tekniklerle inşa edilmiş konutlar ya da işlikler gibi) sokakların üzerine yapıldığı, sokakların daraltıldığı ve bazen kullanıma devam edildiği, yeni inşa edilen savunma duvarlarıyla sokakların kesintiye uğradığı, zaman zaman dinsel yapıların caddelerin üzerinde yapılması dolayısıyla düzenli sokaklara ihtiyaç duyulmadığı ve antik kent planına uyulmadığı belirtilebilir (Tablo 1).

İşlevlerin dönüşümleri incelendiğinde ise kentlerdeki nüfus değişimlerinin ve kentsel çevrenin sınırlı olanaklarının antik yapı arazilerinin yeniden kullanımına yansıdığı söylenebilir. Özellikle geniş alanlar kaplayan sütunlu caddelerin yeni konut ihtiyaçlarına cevap verebilecek alanlar olarak değerlendirildiği, cadde döşemesinin konutlara hizmet edecek şekilde kurgulandığı görülür. Yeniden kullanımın ve dönüşümün önemli bir diğer nedeni ise ekonomik etkidir. Sütunlu caddelerin işlevlerini kaybetmelerinin ardından günlük ihtiyaçlara cevap verecek nitelikte konut alanı olarak yeniden değerlendirilmesi dönemin ekonomik koşulları dikkate alındığında uygun bir çözüm olarak görülebilir. Antik yapı malzemelerinin alanda bulunması, şehirlerin karakteri için belirleyici önem taşımıştır. Tarihsel ya da estetik değer göz önüne alınmadan, antik binalardan kalanlar en uygun şekilde yeniden kullanılmıştır. Ayrıca toplumsal değişimler ve gündelik yaşamın farklılaşması, anıtsal yapıların yerini daha mütevazı ve işlevsel yapıların almasına neden olmuş, kentli nüfusun ihtiyaçlarına uygun olarak kamu alanlarının özel kullanıma geçmesi, konut ve üretim alanlarının yayılmasını kaçınılmaz hale getirmiştir.

Erken Bizans Dönemi'nin sonlarında itibaren, sütunlu caddelerin sivil işgaller nedeniyle geçirdikleri değişimler ortadadır. Pek çok kent örneğinde bunu tespit etmek mümkündür, ancak bazı istisnalar bulunmaktadır. Örneğin Geç Antik Dönem ve Erken Orta Çağ boyunca ihtişamını sürdüren Perge'nin kuzey-güney sütunlu caddesi, 9-10. yüzyıl gibi geç bir dönemde oldukça sınırlı bir ölçüde değişikliğe uğramıştır (Yıldırım, 2021, s. 385). Nikaia'nın antik sokak dokusu ise yukarıda bahsedildiği üzere Bizans Dönemi süresince varlığını sürdürmüş gibi görünmektedir.

SONUÇ

Geç Antik Çağ'da Antik Dönem'in izleri devam etmiş, sütunlu caddeler büyük ölçüde önemini korumuştur. 6. yüzyılın sonuna gelindiğinde kent kültürü kökten değişmiştir. Kentler siyasi ve idari bağımsızlıklarını kaybetmiş ve yetkinin merkezi yönetime ve eyalet valilerine devredilmesi, kamusal mekânı ayakta tutacak mali kaynaklardan mahrum bırakmıştır. Roma İmparatorluğu'nun merkeziyetçi yapısının zayıflamasıyla kentlerin planlı gelişimi sekteye uğramış; sütunlu caddeler gibi anıtsal kamu alanlarının idaresi zayıflamış ve bu alanlar denetimsiz biçimde özel kullanıma açılmıştır.

Ayrıca dini ve kültürel dönüşüm, antik kültürün pek çok tezahürünün, özellikle Hristiyan dininin günlük hayata getirdiği yeni değerlerden dolayı silinmeye başlamasına sebep olmuştur. Hristiyanlığın yayılmasıyla eski pagan yapılar ve alanlar terk edilmeye veya farklı işlevlerle yeniden kullanılmaya başlanmıştır. Yeni dini merkezlerin ortaya çıkmasıyla sütunlu caddelerin önemi azalmış ve bu alanlar sivil kullanımlara açılmıştır. 6. yüzyılın sonundan sonra antik kentsel alan korunmamış; antik agora, sivil yönetim binaları, tiyatrolar, hamamlar ve hipodromlar gibi kamu binaları terk edilmiş, harap olmuş veya başka amaçlarla dönüştürülmüştür (Mısırlı & Özgüven, 2018; 2020; Yıldırım, 2021). 7. yüzyıl sonrasında ekonomik gerileme ve kentsel daralma; şehirlerin küçülmesine, ticaretin daralmasına ve kamu yatırımlarının azalmasına yol açmıştır. Kent merkezlerinde boş kalan kamusal alanlar olan sütunlu caddeler de, konut ve küçük zanaat üretimi gibi işlevlere ya da dinsel işlevlere dönüştürülerek değerlendirilmiştir.

Yalnızca Selanik (Thessaloniki) ve İstanbul (Konstantinopolis) gibi çok büyük şehirlerde (Berger, 2000; Saradi, 2006) ve bu çalışmada da bahsedildiği üzere bir dönem imparatorluğun başkenti olan Nikaia'da ana cadde ağı temel olarak korunmuş, ancak daha önceki anıtsal görünümünün ve ortogonal planlamasının çoğunu kaybetmiştir. Dolayısıyla, antik sütunlu caddeler de korunmamış; alanlar, kilise, dükkan, atölye ve konut olarak kullanılmıştır. Portikolara ve sokaklara yapılan müdahaleler kendiliğinden bir gelişme izlenimi

yaratmaktadır. Caddeler niteliksiz yapıların inşasıyla daraltılmış; sokakların bazı kısımları sur ile kesintiye uğramıştır. Arkeolojik raporlar, kentsel kamusal alandaki kaotik durumun nüfus artışı ve zayıflamış kentsel yönetim tarafından meydana getirildiğini ileri sürmektedir. Sokaklara yapılan müdahaleler, kentte yeni bir Hristiyan odak noktası geliştikten sonra pagan binaların terk edilmesiyle daha da kolaylaştırılmıştır. Kentsel planlamadaki değişimin, yavaş gerçekleşen kültürel ve sosyal dönüşümden kaynaklanan bir olgu olduğu açıktır.

Sivil kamusal alanın çözülmesi iki nedene bağlanabilir. Birinci neden idari değişiklikler, kentlerin azalan ekonomik kaynakları, kent liderlerinin ilgisizliği ve imparatorluğun Hristiyanlaşmasıyla gelen kültürel değişikliklerden kaynaklanmıştır. İkinci neden, istilaların ve beraberinde afetlerin gerçekleşmesidir. Anadolu için 7. yüzyılda başlayan derin bir kriz dönemi gerçekleşmiş ve kentsel yaşam büyük ölçüde bozulmuştur.

KAYNAKÇA

- Aktaş, Ş. (2019). Sosyal Yaşamın Merkezi: Liman Caddesi ve Merkez Agora. H. İşkan (Ed.), *Patara Kent, Liman, Kült* (s. 250-268) içinde. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Anadolu, M. U. (1980). Eskiçağ Anadolusunda Sütunlu Caddeler. *Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi*, 1(1), 13-25.
- Aphrodisias Kazıları. (T. Y.) Tetrapiylon Caddesi, Erişim Tarihi: 14 Şubat 2025. [https://aphrodisias-excavations.com/tr/tetrapiylon-caddesi/#iLightbox\[01404c9961ca080ea39\]/0](https://aphrodisias-excavations.com/tr/tetrapiylon-caddesi/#iLightbox[01404c9961ca080ea39]/0)
- Arthur, P. (2006). *Bizans ve Türk Dönemi'nde Hierapolis (Pamukkale)*. Ege Yayınları.
- Arthur, P. (2015). Frontinus Kapısı'nın yakınındaki küçük kilise. G. Scardozzi (Ed.), *Phrygia Hierapolis Yeni Atlası: Kentin ve Nekropolislerin Arkeoloji Haritası* (s. 109) içinde. Ege Yayınları.
- Ateş, G. & Rheidt, K. (2008). Aizanoi 2005 ve 2006 yılı çalışmaları. B. Koral, H. Dönmez & A. Özme (Ed.), 29. *Kazı Sonuçları Toplantısı Cilt 2* (s. 227-242) içinde. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Dösim Basımevi.
- Berger, A. (2000). Streets and public spaces in Constantinople. *Dumbarton Oaks Papers*, 54, 161-172.
- Dalgıç, Ö. & Sokolicek, A. (2017). Aphrodisias. P. Niewöhner (Ed.), *The archaeology of Byzantine Anatolia: From the end of late antiquity until the coming of the Turks* (s. 269-279) içinde. Oxford University Press.
- Downey, G. (1959). Libanius's oration in praise of Antioch (Oration XI). *Proceedings of the American Philosophical Society*, 103(5), 652-686.
- Duman, B. (2013). Son arkeolojik araştırmalar ve yeni bulgular ışığında Tripolis ad Maeandrum. *Cedrus*, 1, 179-200. <https://doi.org/10.13113/CEDRUS/20131685>
- Duman, B. (2018). Geç Antik Çağ'da Lydia Tripolis'i. C. Şimşek & T. Kaçar (Ed.), *Geç antik çağ'da Lykos Vadisi ve çevresi* (s. 343-367) içinde. Ege Yayınları.
- Duman, B. & Baysal, H. H. (2017). Tripolis 2015 Yılı Kazı, Koruma ve Onarım Çalışmaları. A. Özme (Ed.), 38. *Kazı Sonuçları Toplantısı Cilt 2* (s. 539-562) içinde. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Foss, C. (1975). The Persians in Asia Minor and the end of Antiquity. *The English Historical Review*, 90(357), 721-747.
- Foss, C. (1976). *Byzantine and Turkish Sardis*. Harvard University Press.
- Foss, C. (1977). Archaeology and the twenty cities of Byzantine Asia. *American Journal of Archaeology*, 81(4), 469-486.
- Güven, S. (2003). Evolution of colonnaded avenues in the Roman Cityscape: Role of Cilicia, *OLBA*, 8, 39-54.
- Haldon, J. (2007). *Bizans Tarih Atlası*. Alfa Yayıncılık.
- Ismaelli, T. (2015). Frontinus Caddesi. G. Scardozzi (Ed.), *Phrygia Hierapolis yeni atlası: Kentin ve Nekropolislerin arkeoloji haritası* (s. 108) içinde. Ege Yayınları.
- İşıklıyaya, I. R. (2010). *Perge Mozaikleri, Macellum, güney hamam ve geç dönem meydanı doğu portığı* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- İşkan, H., Aktaş, Ş., Polat-Becks, A., Becks, R., Ceylan Duggan, B., Dündar, E., Erdoğan, O., Erkoç, S., Kızıldaş, H., Koçak, M., Orhan, S., Schuler, C., Varmaz, Ş., Varmaz, D., Yirşen, Ş. & Zimmermann, K. (2015). Patara 2013 Kazıları. *Anadolu*, 41, 299-322. https://doi.org/10.1501/andl_00000000428
- Jacobs, I. & Waelkens, M. (2013). Five centuries of glory. The colonnaded street of Sagalassos in the first and the sixth century AD. *Istanbul Mitteilungen*, 63, 219-266.
- Kostof, S. (1992). *The city assembled: The elements of urban form through history*. Thames and Hudson.
- MacDonald, W. L. (1986). *The architecture of the Roman Empire (Cilt 2)*. Yale University Press.
- Mansel, A. M. (1978). *1947-1966 yılları kazıları ve araştırmalarının sonuçları*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Mısırlı, A. & Özgüven, H. B. (2018, 30 Ekim-1 Kasım). *Bizans Dönemi'nde Kentin Dönüşümü: Agoraların Yeniden Kullanımına İlişkin Bir Değerlendirme* [Sözlü Sunum]. II. Kentsel Morfoloji Sempozyumu, İstanbul, Türkiye.
- Mısırlı, A. & Özgüven, H. B. (2020). Bizans Dönemi'nde kentin dönüşümü: hamam ve hamam-gymnasium yapılarının yeniden kullanımı. *Orta Çağ Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 391-401. <https://doi.org/10.48120/oad.816834>
- Moudon, A. V. (1997). Urban morphology as an emerging interdisciplinary field. *Urban Morphology*, 1(1), 3-10.
- Owens, E. J. (2000). *Yunan ve Roma Dünyasında Kent*. Homer Kitabevi.
- Özdizbay, A. (2008). *Perge'nin MS 1.-2. yüzyıllardaki gelişimi* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Pharr, C. (1952). *The Theodosian Code and novels and the sirmondian constitutions, a translation with commentary, glossary and bibliography*. Princeton University Press.
- Peschlow, U. (2017). Nicaea. P. Niewöhner (Ed.), *The archaeology of Byzantine Anatolia: From the end of late antiquity until the coming of the Turks* (s. 203-216) içinde. Oxford University Press.
- Pülz, A. (2011). Bizans Dönemi'nde Ephesos'un görünümü. F. Daim & S. Ladstätter (Ed.), *Bizans Dönemi'nde Ephesos* (s. 47-75) içinde. Ege Yayınları.
- Ratte, C. (2008). The founding of Aphrodisias. C. Ratte & R. R. Smith (Ed.), *Aphrodisias Papers 4: New Research on the City and Its Monuments* (s. 7-36) içinde. Journal of Roman Archaeology.

- Rautman, M. (2011). Sardis in Late Antiquity. O. Dally & C. Ratté (Ed.), *Archaeology and the Cities of Asia Minor in Late Antiquity* (s. 1-26) içinde. Kelsey Museum Publication 6 Ann Arbor.
- Rheidt, K. (1995). Aizanoi 1993 yılı kazı çalışmaları. İ. Eroğlu, F. Bayram, H. Eren, N. Ülgen, F. Kaymaz & A. H. Ergürer (Haz.), *16. Kazı Sonuçları Toplantısı Cilt 2* (s. 65-73) içinde. T.C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi.
- Rheidt, K. (1996). Aizanoi 1994 yılı kazı ve onarım çalışmaları. İ. Eroğlu, N. Ülgen, H. Eren, F. Bayram, N. Tarlan, N. Tatlıcan, A. H. Ergürer & Y. Morkaya (Haz.) *17. Kazı Sonuçları Toplantısı Cilt 2* (s. 300-308) içinde. T.C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi.
- Saradi, H. (2006). *The Byzantine city in the sixth century, literary images and historical reality*. Society of Messenian Archaeological Studies.
- Scardozzi, G. (Ed.). (2015). *Phrygia Hierapolis'i yeni atlası: Kentin ve Nekropolislerin arkeoloji haritası*. Ege Yayınları.
- Scherrer, P. (Ed.). (2000). *Efes rehberi*. Ege Yayınları.
- Segal, A. (1997). *From function to monument: Urban landscapes of Roman Palestine, Syria and Provincia Arabia*. Oxbow Books.
- Smith, R. R. R. & Ögüş, E. (2017). Aphrodisias 2015. A. Özme (Ed.), *38. Kazı Sonuçları Toplantısı Cilt 2* (s. 17-34) içinde. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını.
- Smith, R. R. R., Jacobs, I. & Somersan, S. (2022). Aphrodisias'ta güncel çalışmalar. *Lycus Dergisi*, 6, 25-63. <https://doi.org/10.54577/lycus.1200740>
- Soykal Alanyalı, F. (2017). Side bir kentin kayboluşunun hikayesi. *Arkeoloji ve Sanat*, 155, 187-196.
- Söğüt, B. & AYTEKİN, F. (2017). Stratonikeia Kuzey Sütunlu Cadde Doğu Portik Mozaïği. I. Adak Adıbelli, G. İlgezdi Bertram, K. Matsumura, E. Baştürk, C. Koyuncu, H. A. Kızılsırlanoğlu, T. Y. Yedidağ & A. Topaloğlu Uzunel (Ed.), *Barış Salman anı kitabı* (s. 221-232) içinde. Ege Yayınları.
- Söğüt, B. (2018). Geç Antik Çağ'da Stratonikeia. C. Şimşek & T. Kaçar (Ed.), *Geç Antik Çağ'da Lykos Vadisi ve Çevresi* (s. 429-458) içinde. Ege Yayınları.
- Söğüt, B. (2022). Stratonikeia ve Lagina 2019-2020 Yılı Çalışmaları. A. Özme (Ed.), *2019-2020 yılı kazı çalışmaları I. Cilt* (s. 323-342) içinde. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını.
- Stroth, F. (2017). Aezani. P. Niewöhner (Ed.), *The archaeology of Byzantine Anatolia: From the end of late antiquity until the coming of the Turks* (s. 327-332) içinde. Oxford University Press.
- Türktüzün, M. (2017). *Aizanoi Antik Kenti*. Dönmez Offset.
- Waelkens, M. (1989). Hellenistic and Roman Influence in the Imperial Architecture of Asia Minor. S. Walker ve A. Cameron (Ed.), *The Greek Renaissance in the Roman Empire* (s. 77-88) içinde. University of London Institute of Classical Studies.
- Waelkens, M. (2009). Report on the 2006 and 2007 Excavation and Restoration Activities at Tepe Düzen and at Sagalssos. H. Dönmez & A. Özme (Ed.), *30. Kazı Sonuçları Toplantısı Cilt 3* (s. 427-456) içinde. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını.
- Waelkens, M. (2011). *Sagalassos Ziyaretçi Kılavuzu*. Batı Akdeniz Kalkınma Ajansı.
- Yıldırım, Ş. (2017). Mimari Plastik Veriler Işığında Erken Bizans Döneminde Side'de Sütunlu Caddelerin Onarımı. *Seleucia*, 7, 177-207.
- Yıldırım, Ş. (2021). Geç Antik Dönem Kentlerinde Pagan Mekanların Dönüşümü ve Korunması Üzerine Görüşler. *Turkish Studies*, 16(7), 379-394. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.52863>

KYME BATI LİMAN NEKROPOLİSİ'NDEN MÖ 5. YÜZYIL MEZAR KONTEKSTİ

A 5TH CENTURY BCE TOMB CONTEXT FROM THE BATI LIMAN NECROPOLIS OF KYME

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 28 Şubat 2025	Received: February 28, 2025
Hakem Değerlendirmesi: 7 Nisan 2025	Peer Review: April 7, 2025
Kabul: 30 Mayıs 2025	Accepted: May 30, 2025

DOI: 10.22520/tubaar.1648663

Sümeyra SAVUR YILDIZ*

ÖZET

Bu makalede Aiolis Bölgesi'nin önemli kentlerinden Kyme'nin güneyinde yer alan nekropolislerden biri olan Batı Liman Nekropolisi'nde ortaya çıkartılan bir mezar buluntularıyla ele alınmıştır. Öncelikle bahsi geçen mezarın bulunduğu nekropolis ve bu alanda yapılan çalışmalardan bahsedilmiştir. Pişmiş toprak figürinlerle ön plana çıkan bu mezarın konteksti belirlendikten sonra mezar buluntuları tipolojik, kronolojik ve ikonografik açıdan değerlendirilmiştir. Çalışmadaki ilk aşamada Kyme ve çevresinde yürütülen kazı çalışmalarında ortaya çıkarılarak yayınlanan buluntular incelenmiştir. Daha sonra Kyme ve yakın çevresindeki yerleşmelerde bulunan benzer tipolojideki örneklerle karşılaştırmalar yapılmıştır. İncelenen buluntuların mezar hediyesi olarak mezara bırakılması nedeniyle Kyme'de ölü gömme uygulamaları irdelenmiştir. Çalışma ele geçen kontekst doğrultusunda MÖ 5. yüzyıla tarihlenen mezarın Kyme kentinde ölü gömme adetlerinde mezarlara hediye olarak figürin bırakılması geleneğinin yaygın olduğunu göstermektedir. Özellikle Batı Liman Nekropolisi örneklerine baktığımızda çocuk ve kadın bireylerin mezar kontekstlerinde tanrı ve tanrıçalara adandığı düşünülen figürinlerin ön planda olduğunu görmekteyiz. Bu makale** ile mezar hediyelerinin ölü kültü ile ilişkisi ve kentin inanç sistemi hakkında Arkeoloji literatürüne katkıda bulunması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Aiolis, Kyme, Batı Liman Nekropolisi, Pişmiş Toprak Figürin, Ölü Gömme Geleneği

* Doktora Öğrencisi., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Çanakkale / Türkiye
e-posta: sumeyrasavur@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8142-1349

** Söz konusu çalışma tarafımdan yazılmakta olan doktora tez çalışmasının bir bölümünü oluşturmaktadır. Gerekli yasal izin Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü ile İzmir Müze Müdürlüğü tarafından tarafıma verilmiştir. Yardımlarından dolayı İzmir Arkeoloji Müzesi'nde görevli olan Müze Uzmanı Seval Konak'a teşekkürlerimi sunarım.

ABSTRACT

This article examines one of the necropolises, located south of Kyme an important city in the Aeolis Region specifically the Batı Liman Necropolis, where a grave find was uncovered. Firstly, the necropolis where the mentioned grave is located and the studies conducted in this area are discussed. After determining the context of this grave, which is notable for its terracotta figurines, the grave finds are evaluated from typological, chronological, and iconographic perspectives. In the initial phase of the study, the finds identified and published from the excavation works conducted in Kyme are examined. Subsequently, comparisons are made with similar typological examples found in Kyme and other cities. Because the examined finds were left as grave gifts, burial practices in Kyme are explored. The study demonstrates that the tradition of leaving figurines as gifts in graves was widespread in the burial customs of Kyme, particularly for graves dated to the 5th century BC, evaluated according to grave context. Especially when looking at the examples from the Batı Liman Necropolis, we see that figurines believed to be dedicated to gods and goddesses are prominent in the grave contexts of children and women. This article aims to contribute to the archaeological literature regarding the relationship between grave gifts and the cult of the dead, as well as the belief system of the city.

Keywords: Aeolis, Kyme, Batı Liman Necropolis, Terracotta Figurine, Burial Tradition

GİRİŞ

Kyme’de 2000’li yılların başlarından itibaren kentin etrafını çevreleyen nekropolislerde yapılan sondaj ve kurtarma kazıları sayesinde bu alanların yayılımı ve tarihsel süreci hakkında fikir sahibi olmaktadır. Kyme Nekropolislerinin genel olarak MÖ 7. yüzyıl – MS 4. yüzyıl gibi geniş bir tarih aralığında kullanım gördüğü tespit edilmiştir. Kentin güney ve doğusunda gerçekleştirilen kazılarda, Klasik Döneme tarihlendirilen çok sayıda mezar ortaya çıkartılmıştır. Elde edilen bulgular neticesinde nekropolislerle ilgili en erken Arkeolojik veriler kentin güneyinde yer alan Aytemiz Nekropolisi’ne aittir. Bu alanda Erken Demir Çağı’ndan Klasik Döneme kadar hem kremasyon hem de inhumasyon gömülerin yapıldığı farklı mezar tipleri açığa çıkartılmıştır. Nekropolis sanduka, pithos ve basit gömülerin yanında bir tanesi Klazomenai tipi pişmiş toprak lahit olmak üzere lahithlerden oluşmaktadır. Pişmiş toprak lahit, buluntu konteksti ve Klazomenai örnekleriyle karşılaştırılması sonucu MÖ 7. yüzyılın son çeyreğine tarihlendirilmiştir (İren, 2008, s. 613- 637). Bu alanda Klasik Dönem’e tarihlendirilen tek örnek monolitik bir lahittir ve kontekstinden ele geçen alabastron doğrultusunda MÖ 4. yüzyılın başlarına tarihlendirilmiştir (İren, 2008, s. 623, fig. 34). MÖ 7. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlanan Kyme’nin güney nekropolislerinden biri olan İDÇ Nekropolisi’nde tespit edilen 618 adet mezarın büyük çoğunluğu inhumasyon gömülerden oluşmaktadır. Alanda çok az sayıda kremasyon uygulamalarının yapıldığı urne mezarlar da ele geçmiştir. Mezarlar oyma sanduka, çatı kiremidi, basit toprak, taş sanduka, lahit, amphora ve pithos mezar gibi farklı mezar tipolojileriyle değerlendirilmiştir. Bu mezarların sayısal olarak en çok görüldüğü mezar tipi yapılan son çalışmalarda Oyma Sanduka Mezar olarak tanımlanan ancak makalede Taş Kapaklı Mezar olarak değerlendirdiğimiz mezarlardır. Mezar kontekstleri bu mezar tipinin İDÇ Nekropolisi’nde MÖ 5. yüzyılın ikinci yarısından itibaren görülmeye başladığını ve MÖ 4. ve 3. yüzyılda yoğun olarak tercih edildiğini göstermektedir (Lebe 2014, s. 13-21). Kyme’nin doğusunda yer alan Habaş Nekropolisi’nde açığa çıkartılan sınırlı sayıdaki gömülerde aynı tip mezarların MÖ 5. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başladığı belirtilmektedir. Tespit edilen iki mezar MÖ 4. ve 3. yüzyıla tarihlendirilmektedir (Atila ve ark., 2015, s. 17). Kyme’nin doğusunda yer alan nekropolislerden Samurlu 877 Nekropolisi’nde ortaya çıkartılan 74 adet mezara ve bu mezarların kontekstlerine bakıldığında nekropolisin MÖ 4. yüzyılın ortasından MS 1. yüzyılın sonlarına kadar kullanıldığı belirtilmektedir. Kazı çalışmalarında kaydedilen mezarlar içinde en yoğun mezar grubunu kiremit mezarlar oluşturmaktadır. Taş kapama, taş sanduka, basit toprak (Ahşap), urne, pithos (çömlek), lahit ve kremasyon mezar diğer mezar tipleridir. Bu alanda tespit edilen mezarların en erken

örneklerini MÖ 4. yüzyılda kullanılmaya başlanan taş kapaklı mezarlar oluşturmaktadır. MÖ 3. yüzyıldan itibaren bu mezar tiplerinin diğer mezar tipleriyle birlikte kullanılmaya devam ettiği belirtilmektedir (Ürkmez, 2014, s. 354).

Batı Liman Nekropolisi Klasik Dönemde kullanılan alanlardan biri olup dönemin gömü şekli olan inhumasyon geleneğinin bu alanda yoğun bir şekilde uygulandığı anlaşılmaktadır. Buluntu kontekstleri değerlendirildiğinde, bu alanda MÖ 5. ve 4. yüzyıl mezarlarında lekyhtoslar mezar hediyesi olarak ön plana çıkarken MÖ 4. yüzyılın sonlarından itibaren ise unguentariumların yaygınlaştığı görülmektedir. Bu gömülerden, mezar hediyesi olarak kişisel eşyalar ve günlük kullanım kaplarının yanında çok sayıda figürin grupları ele geçmiştir. Terrakotta figürinler erken dönemlerden itibaren farklı stillerde ve farklı amaçlar için üretilmiştir. Nekropolislerden çok sayıda ele geçen Kourotrophos figürinlerinin bu mezarlara hediye olarak bırakıldığını kanıtlamaktadır. Doğum, bereket, koruyuculuk gibi özelliklerle ilişkilendirdiğimiz bu figürinler mezarlarda ön plana çıkmaktadır. Çalışma kapsamında elde edilen bulgular neticesinde bölgedeki terrakotta geleneği, üretimi, konu seçimi ve tipolojik özellikleri dikkate alınarak diğer kentlerden benzer ve farklı özelliklerinin neler olduğu sorularına yanıt aranmaktadır.

BATI LIMAN NEKROPOLİSİ

Kyme’nin yaklaşık 1 km güneydoğusunda yer alan Batı Liman Nekropolisi, günümüzde İzmir ili, Aliağa ilçesi, Çakmaklı Köyü, Kendirci Mevkiinde bulunan, K17. b3.4c pafta, 1205 no.lu parsel sınırları içerisinde yer almaktadır (Fig. 1). 2010 yılında İzmir Müze Müdürlüğü tarafından gerçekleştirilen sondaj çalışmaları sonucunda ortaya çıkan mezarların yoğunlaştığı alanlar göz önünde bulundurularak belirlenmiş olan koruma alanı içerisinde 2011 (Konak & Selçuk, 2012, s. 185-198; Foça, 2020, s. 197-210) yılında başlayan kurtarma kazıları 2013 yılında son bulmuştur. Kazısı yapılan alanda inhumasyon geleneği uygulanan toplam 315 adet mezar açığa çıkartılmıştır (Fig. 2). Alanda, doğudan batıya doğru uzanan bir eğim görülmekte olup bu eğim alanın doğu kesiminde kuzey-güney doğrultusunda uzanan ana kayadan kaynaklanmaktadır. Bu nedenle nekropolisteki gömüler arazi şartlarına uyum sağlanarak ana kaya kütlelerinin arasına ya da sert kayaçlı zeminin içerisinde yapılmıştır. Bu alanda tespit edilen mezarların büyük bir kısmını ana kayanın düzeltilmesi ve oyulması suretiyle yapılmış mezarlar oluşturmaktadır. Ana kayanın derin ya da sığ oyularak yapılan mezar tekneleri kireçtaşı kapaklarla kapatılmıştır.

Figür 1*Kyme ve Batı Liman Nekropolisleri Genel Görünüm / General View of Kyme And Batı Liman Necropolis*

Söz konusu mezar tipi bu çalışmada ve doktora tezi çalışmasında taş kapaklı mezar olarak adlandırılmıştır. Kireç taşı kapaklarla üzeri kapatılan mezar tipi Aiolis Bölgesi genelinde Kyme nekropolislerinde ve Batı Liman Nekropolisinde tercih edilen başlıca mezar tipidir. Myrina Nekropolisinde bu mezar tipinin sayıca fazla olduğu belirtilmektedir (Pottier ve ark., 1887, s. 61, fig. 7-8). Kyme’de gerçekleştirilen kazılarda açığa çıkartılan bu mezar tipi için ortak bir terminoloji kullanılmamıştır. Dört Yıldız Nekropolisindeki örnekler için La Marca taş plakalarla örtülü gömü ifadesini kullanmıştır (La Marca, 2010, s. 405). Foça, İDÇ ve Batı Liman Nekropolislerindeki çalışmalarında Kireçtaşı Plaka Kapaklı Mezar tanımını tercih etmiştir (Foça, 2020, s. 198-200; 2018, s. 142). Çoğu araştırmacının Kireçtaşı Plaka Kapaklı/Kapama Mezarlar gibi tanımlarla karşılaşmakta olup plaka tanımının bu mezar türü için yetersiz kaldığı görüşündeyim. Bu mezarlar için kullanılan mezar kapakları boyut ve kalınlık olarak plakadan farklıdır. Batı Anadolu’daki Kuzeybatı Nekropolisleri üzerine yapılan geniş çaplı bir çalışmada araştırmacı Kyme örneklerini de ele alarak bu formda yapılan mezarlar için basit sanduka mezar tanımını kullanmıştır (Yağız, 2012, s. 305-306). Sanduka mezar, Batı Liman Nekropolisinde de örneklerini gördüğümüz bir mezar tipidir. Batı Liman örneklerinde toprağa/ anakayaya açılan dikdörtgen formda mezar teknesinin uzun ve kısa kenarlarına farklı yapı elemanlarıyla sandık formu verilmesiyle yapılmıştır. Sıkıştırılmış toprak üzerine ya da anakaya üzerine taş levhalarla oturtulan mezar teknesine bir ya da birden fazla taş

kapak kapatılmaktadır. Farklı bir örnekte anakayaya dikdörtgen formda açılan mezar teknesinin etrafına düzgün kesilmiş dikdörtgen formlu taşların tek sıra olmak kaydıyla örülmesiyle oluşturulmuştur. Bir başka örnekte de bir çocuk mezarında baş kısmı anakayaya desteklenen mezarın üç kenarına kiremitlerle sandık formu verilmiştir. Verilen örneklerde ortak özellik açılan mezarın farklı yapı elemanlarıyla sandık formu oluşturulması ve mezarların kireçtaşı kapaklarla kapatılmasıdır. Taş kapaklı mezarlar toprağa/ anakayaya açılmış dikdörtgen formlu mezar tekneleri ve üzerine kapatılan kapaklardan oluşmaktadır. Mezar teknesi içinde herhangi bir malzeme kullanılmadan basit yolla oluşturulan mezar yapılarıdır. Makalede ele alınan Taş Kapaklı Mezarlar İDÇ Nekropolisine üzerine yapılan son dönem çalışmalarında Oyma Sanduka Mezar olarak tanımlanmaktadır. Sert tüflü toprak içine açılan mezar çukurunun sanduka işlevi görmesi sebebiyle bu isimle adlandırıldığı belirtilmektedir (Lebe, 2024, s. 15-18). Ancak bu mezar tipinin tercih edilmesi ve özellikle İDÇ Nekropolisinde yumuşak toprak içine yapılan örneklerinin sayıca fazla olması arazinin topografik yapısıyla ilgili olduğunu düşündürmektedir. Batı Liman Nekropolisine İDÇ Nekropolisinin batı yamacında nekropolisin devamı olarak yer almaktadır. Batıdan doğuya doğru eğimli bir arazi yapısına sahip olan bu alanın kuzeyinde anakaya kütleleri yüzeye çok yakındır. Doğal olarak mezarlar hem toprağa hem de anakaya içine yerleştirilmiştir. Bu konu hazırlamakta olduğum doktora tezinde ayrıntılı olarak ele alınmaktadır.

Klasik ve Hellenistik Dönemlerde yoğun olarak kullanılan Batı Liman Nekropolisi'nde inhumasyon geleneğinde yapılan taş kapaklı mezarlar dışında farklı tiplerde gömü yapıldığı tespit edilmiştir. Alanda ortaya çıkartılan diğer mezar tipleri: Anıt mezar, amphora mezar, basit toprak mezar, kiremit mezar, lahit ve taş sandık mezardır. Bu mezar tipleri de kendi içlerinde farklı teknik özellikler göstermektedir.

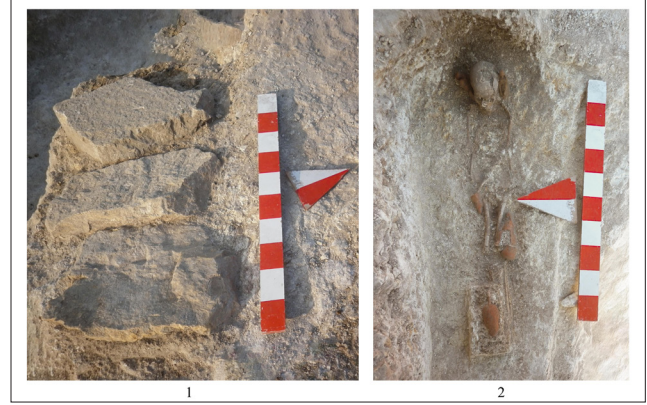
210 No.lu Mezar ve Buluntuları

Taş kapaklı (inhumasyon) mezar, Kyme nekropolislerinde sayısal verilere baktığımızda en çok karşımıza çıkan mezar tipidir. Mezar, 2012 yılı çalışmalarında H-16 olarak adlandırılan açmanın batı bölümünde ortaya çıkartılmıştır (Fig. 2). Tüflü bir kayaç içerisinde dikdörtgen sığ bir mezar teknesi oluşturacak şekilde yapılmıştır. Doğu-batı doğrultusunda uzanan mezar 1,18 m uzunluğunda 0,70 m genişliğinde ve 0,30 m derinliğindedir. Mezar, baş kısmı doğuya gelecek şekilde sırtüstü yatırılan bireyin üzerine birbirine yakın boyutlarda, biçimsiz, üç adet kireç taşı kapak kapatılarak tamamlanmıştır (Fig. 3). Kafatası sağlam olan bireyin iskeleti kısmen korunmuştur. Buluntulardan ve iskelet ölçülerinden yola çıkarak ölen kişinin kadın (ergen) bir birey olduğu düşünülmektedir. Çalışmamızın konusunu oluşturan 210 no.lu mezar kontekstinde mezar hediyesi olarak üç adet kourotrophos figürini (kat. No 1, 2, 3), bir adet kadın protom (kat. No 4), bir adet ikili figürin (kat.

No 5), bir adet amphoriskos (kat. No 6) ve fincan (kat. No 7) ele geçmiştir. Buluntular kafatasının her iki yanına, sağ kol yanına, sol bacak yanına, iki bacak arasına ve ayakucuna gelecek şekilde yerleştirilmiştir.

Figür 3

210 Numaralı Taş Kapaklı Mezar / *Stone Covered Tomb Number 210*

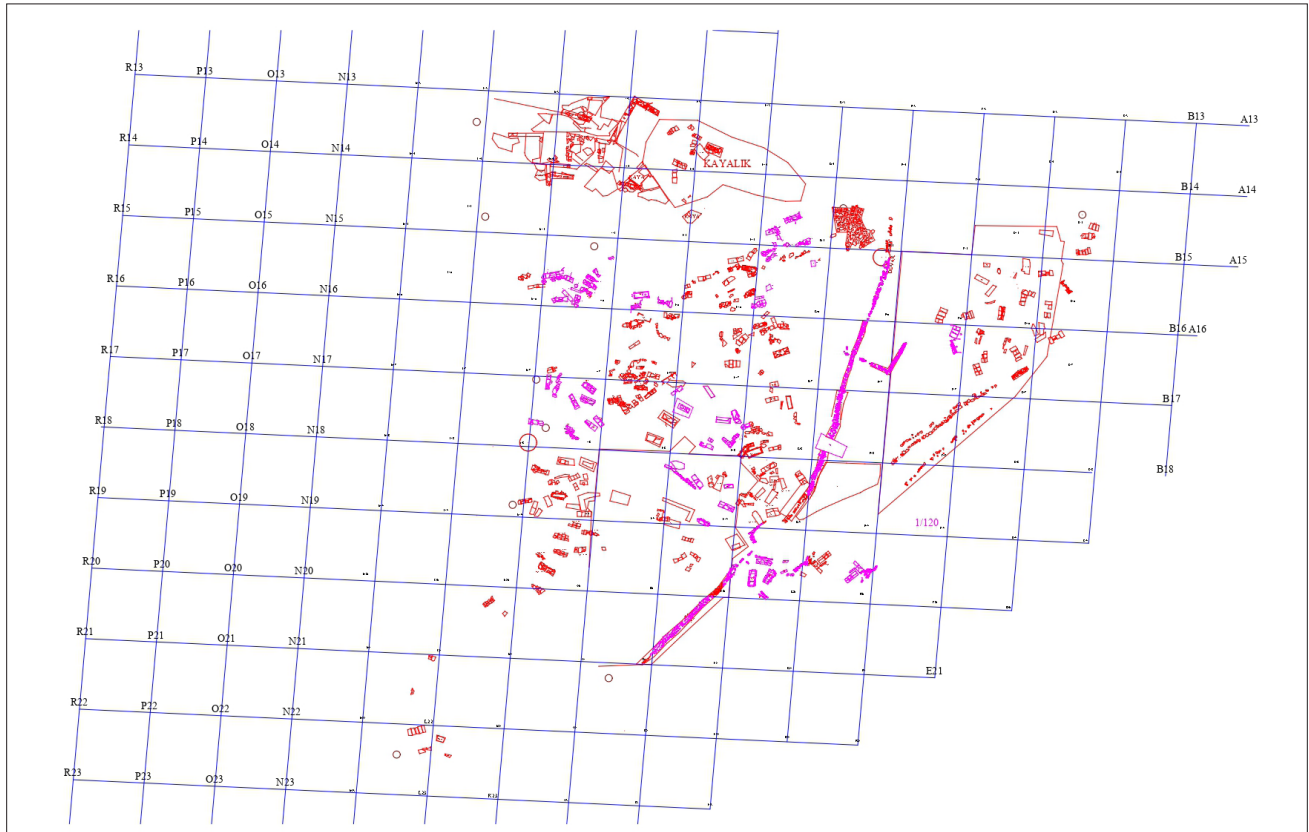

Kourotrophos Figürinleri

Mezar konteksti içinde, biri tam olarak korunmuş ikisi kırık ancak onarılacak şekilde tamamlanmış toplam üç adet pişmiş toprak Kourotrophos figürini ele geçmiştir. Bu üç figürinin ortak özelliği üçünün de oturur vaziyette olmaları ve baştan aşağıya doğru inen himationa sahip olmalarıdır. Khiton üzerine himation giyen kadınların örtündükleri himation saçları önde açık bırakacak

Figür 2

Batı Liman 1205 Parsel Planı / *Parcel Plan No. 1205, Batı Liman*

şekilde başı sarmaktadır. Başları karşıya bakar şekilde betimlenmiştir. Aralarında detay farklılıkları bulunan, kendi içlerinde farklı tipolojik özellikler gösteren bu figürinlerin renkleri genel olarak kırmızının tonlarıdır. Figürinler, dönemin üretim teknolojisine uygun olarak kalıp yapımı üretilmiş olup figürinlerin arka bölümleri özensiz bir şekilde düz olarak bırakılmıştır. İnce kum ve taşçık katkılı figürinlerin pişirme delikleri kaidenin altında bulunan açıklıktan sağlanmıştır. Yükseklikleri 13-8 cm arasında değişen figürinlerin kıyafet, duruş ve oturan taburenin benzer olduğu görülmektedir.

Kat. No. 1' de (Fig. 4/1) figürin alın kısmını açıkta bırakan tüm vücudunu saran bir hymationa sahiptir. Alnını taç gibi çevreleyen saçları kabartma şeklinde belirtilmiştir. Sağ ve sol kolu dizlerinin üzerinde bükülmüş ve kucağındaki bebeği desteklemektedir. Bebek, annenin kucağında bir yandan annenin sol göğsünü emmekte diğer yandan sol eliyle annenin sağ göğsünü tutmaktadır. Kadının elbisesi dizlerinin altında kıvrımlar oluşturmakta ve bacak detayları kıvrımların altında kaybolmaktadır. Bacakların hafif aralık bırakılmasıyla elbisenin iki bacak arasında oluşan kumaş potlukları yatay bir şekilde belirtilmiştir. Ayak bileğine kadar inen khiton hafifçe yukarıya çekilerek ayaklar belirginleştirilmiştir. Ayaklarının altında bir platform görülmektedir. Detaylar anlaşılır ancak belirgin değildir. Boyun kısmı kırık ele geçirilmiştir.

Kat. No. 2'deki kadın figürini (Fig. 4/2) Kat. No. 1 ile benzerlik göstermektedir. Kalıp yapımı olan figürin tam olarak ele geçmiştir. Yüz ve saç detayları net olarak izlenmektedir. Hymationun kıvrımları derin değildir. Başörtüsü omuzlarından aşağıya inip bacaklarının üzerinde toplanmıştır. Kadın iki elini dizlerinin üzerinde birleştirip alttan tuttuğu kucağındaki bebeği emzirmektedir. Bebek annenin kucağında bir yandan annenin sol göğsünü emmekte diğer yandan sol eliyle annenin sağ göğsünü tutmaktadır. Figürin sol kolun altından aşağıya doğru kırıktır.

Kat. No. 3'teki örnekte (Fig. 4/3) önceki örneklerden farklı olarak oturur pozisyondaki kadının ayakucunda bağdaş kurmuş çıplak bir çocuk bulunmaktadır. Baş hafif bir şekilde yana doğru eğilmiştir. Sağ eliyle çocuğun sağ kolunu tutmakta olan kadın sol elini ise çocuğun başının üzerine koymaktadır. Kadının yüz ve saç detayları net olarak görülmektedir ancak gövdenin üst kısmında aşınmadan dolayı giysi detayları net görülmemektedir. Diğer örneklerde çocuk kadının kucağında betimlenirken bu örnekte çocuk annenin önünde oturur vaziyette betimlenmiştir. Kourotrophos figürinleri kadının çocuğu tutuş şekline göre farklılıklar göstermektedir. Yapılan araştırmalarda da bu farklılıklara göre belli tipolojilere ayrılmıştır. Rhodos'tan bir örnekte kadın çocuğu omuzunda taşımaktadır (Higgins, 1969, s. 64, Pl.22. fig.19). Smyrna'dan bir örnekte kadın kucağında sol

Figür 4

Figürinler / *Figurines*

koluna yaslanmış bir çocuk tutmaktadır (Leyenaar & Plaisier, 1979, s. 64. pl.22.121). Myrina'dan bir örnekte tahtta oturur vaziyetteki kadın figürünün kucağında çocuk oturur pozisyonundadır ve elleriyle çocuğu tutmaktadır. Besques farklı pozisyonlarda gördüğümüz bu örneklerin Kyme'den gelmiş olma ihtimali üzerinde durmaktadır (Mollard & Besques, 1963, s. 1. 7).

Kourotrophos sütannelik ve koruyucu/bakıcı annelik (Vernant, 1991, s. 217) anlamlarına gelmekle birlikte tanrılarla ilişkili bir sıfat olarak da karşımıza çıkmaktadır. Özellikle doğum, bereket ve koruyuculuk gibi kavramlarla ön plana çıkan tanrıçalarla özdeşleştirilmektedir. Birçok tanrı ve tanrıça Kourotrophos kimliği altında tapınım görmüştür. Mitolojide Artemis, kardeşi Apollon' a ilk süt veren ve bu nedenle bebekleri koruyan bir kimlik kazandığı için "Artemis Kourotrophos" olarak geçmektedir (Hadzisteliou-Price, 1978, s. 25). Ephesos Artemision'da ele geçen örneklerde emziren kadın betimlemeleri Artemis ile özdeşleştirilmiş ve tanrıçanın Kourotrophos olarak tapınım gördüğü belirtilmiştir (Soykal-Alanyalı, 2002, s. 171). Buna ek olarak, Ana Tanrıça Kybele'nin Kourotrophos özelliği taşıdığı bilinmektedir (Hadzisteliou-Price, 1978, s. 156-161). Kyme'de Arkaik Dönem'de Kybele Kutsal Alanı ile ilgili kalıntıların olması bu figürinlerin ana tanrıça kültüyle ilişkili olduğunu düşündürmektedir (Roller, 1999, s. 312). Aiolis Bölgesi genelinde Kybele kültleri yaygın olarak görülmektedir ve bu kültürler bazı merkezlerde kutsal alanlarla temsil edilen Tanrıçanın varlığı arkeolojik kanıtlarla ortaya konmuştur. Özellikle sikkeler üzerindeki betimlemeler Aiolis kentlerindeki Kybele kültü hakkında çıkarımlar yapılmasına olanak sağlamaktadır. Nekropolis kazılarında ele geçen Kybele kabartmaları sikkeler dışında tespit edilen önemli somut örneklerdendir (Reinach, 1889, s. 544; Bouzek, 1980, s. 131).

Kourotrophoslar kucaklarındaki çocukları ya da bebekleri farklı pozisyonlarda tutan, ayakta veya oturur vaziyette olan kadın heykelcikleridir. Mezopotamya, Mısır, Anadolu ve Akdeniz uygarlıklarında geniş bir coğrafyada yayılım gösteren Kourotrophos figürinleri önemli merkezlerde karşımıza çıkmaktadır.¹ Kourotrophos figürinlerini Tip A ve Tip B olarak sınıflandıran Besques'in yapmış olduğu çalışmada Tip A'da oturan kadın ya da tanrıçanın kucağında tuttuğu bebek kucakta otururken, Tip B'de kadın ya da tanrıçanın göğsünü emmektedir (Mollard-Besques, 1972, pl. 126-127). Aiolis kentlerinde aynı tipolojilere sahip örnekler Aigai (Dereboyu, 2012, s. 159-162, lev.37, kat.93-94-95), Myrina (Mollard-Besques, 1963,

s. 6, pl.5, Myrina 1138 ve 7, pl.5.c MYR 195), Larissa (Boehlau & Schefold, 1942, s. 31, taf. 6, nr. 4-5)'da ele geçmiştir. Prag Koleksiyonundaki Kyme örnekleri Akropoliste yer alan tapınağın etrafından ele geçmiştir (Dufkova, 1974, s. 136-139, pl.27, kat. No 9-17); Louvre Müzesi'nde sergilenen eserlerin ise nereden ele geçtiği bilinmemektedir (Mollard-Besques, 1972, s. 101, pl. A, c, d, f). Mendel çalışmasında Kyme'ye ait bazı örneklerin stil özellikleri bakımından Myrina ile benzerlik gösterdiğini ifade etmektedir (Mendel, 1908, s. 441). Dufkova ise araştırmasında Kyme'ye yakın lokasyonlarda bulunan diğer kentlerle yapmış olduğu incelemede özellikle kil yapısı bakımından Myrina'ya yakın özellikler sergilediğini ancak bu üretimlerin yerel atölyelere ait olabileceğini ifade etmektedir. Tanagra ve Myrina örnekleriyle karşılaştırmalar yapan Dufkova, koleksiyondaki Kyme buluntuları (Dufkova, 1974, s. 137- 139) içinde diğer figürinlere göre sayısal olarak fazla olan Kourotrophos figürinlerini yüz ve saç stillerine göre ayrıntılı olarak incelemiş ve Kourotrophosların daha erken dönem olduğunu diğer grupların Hellenistik Döneme tarihlendirildiğini belirtmiştir.

Kat. No. 1 ve 2'deki örnekler bebeğin oturan kadının kucağında kadının göğsünü emme pozisyonuna göre Mollard-Besques'in yaptığı sınıflandırmaya göre tip B grubunda değerlendirilmiştir (Mollard-Besques, 1972, s. 100-102, pl. 126-127). Leiden Müzesindeki çocuk emziren kadın figürinleri MÖ 5. yüzyıla tarihlenen örneklerle paralellik göstermektedir (Leyenaar-Plaisier, 1979, s. 60-61, pl.20 fig. 108-111). Olynthos'ta nekropolde ele geçen aynı tipte bir örnek MÖ 5. yüzyıla tarihlendirilmektedir (Robinson & Mylonas, 1939, s. 70-71, fig.25). İDÇ Nekropolisinde mezar dışında ele geçen Kourotrophos örneklerinden Tip II olarak sınıflandırılan kucağında çocuk emziren kadın figürini tipolojik ve stilistik özellikleri katalogtaki 1 ve 2 numaralı figürinlerle benzerlik göstermektedir. İDÇ Nekropolis'i'nde 2008 yılında yürütülen sondaj çalışmalarında 6 no.lu sondajda tespit edilen M1 no.lu mezarın Taş kapaklı bir çocuk mezarı olduğu belirtilmiştir. Mezar hediyesi olarak ele geçen kucağında çocuk taşıyan Kourotrophos figürini mezar kontekstine göre MÖ 5. yüzyıl ortaları MÖ 4. yüzyıl başlarına tarihlendirilmiştir (Küçükgüney & Tunç Altun, 2008, s. 57). Kyme'nin güney eteklerinde yer alan ve kazı çalışmaları sonlanmış olan İDÇ ve Batı Liman Nekropolisleri buradaki tepenin doğu ve batı yamaçlarında yer almaktadır. Batı Liman Kyme'nin Klasik ve Hellenistik Dönem'de yoğun olarak kullanılmış İDÇ Nekropolisi'nin güney ve güneybatı yönünde devamı niteliğindedir. Bu nedenle iki nekropol alanında yapılan karşılaştırmalar önemlidir.

¹ Kıbrıs örnekleri için bk. Winter, 1903, II, 155, 2; Burn-Higgins, 2001, s. 256-258, 266, pl. 144, fig. 2888; Lindos için bk. Blinkenberg, 1931, s. 490, pl.102, fig.2226-2230; 541-543, pl.103, fig. 2242-2243; 545, Pl.104, fig.2256; 693-694; Olynthos için bk. Robinson, 1933, s. 66, Pl.31-32, Nr.249-254; Sicilia için bk. Mollard-Besques, 1954, pl. LII, B 560, s. 80; Tanagra için bk. Thompson, 1966, s. 56; Tarsus için bk. Goldman, 1937, s. 275- 277, fig 28; Klaros için bk. Doğan, 2012, s. 233-236, kat. no 19-28; Pergamon için bk. Kielau, 2009, s.109-110, Taf.41B kat.349-357, 80 A kat.357.

Antik dönemde kadınların kutsallığı, doğum ve bereket ile özdeşleştirilmektedir. Yeni doğan/çocuk bireylerin çeşitli sebeplerle erken ölümleriyle bağlantılı olarak anne ve bebeğinin kutsal bir güç tarafından kutsanması dinsel anlamda önem arz etmektedir. Bu nedenle Kourotrophos figürlerinin tapınaklarda, kutsal alanlarda ve özellikle çalışmamızın da içinde geçen mezar kontekstlerinde yoğun olarak ele geçtiğini söyleyebiliriz. Kyme Kuzey Tepe Tapınak alanındaki sondaj çalışmalarında tespit edilen sarnıçta ve Kyme Ana Tanrıça Kutsal Alanında çok sayıda Kourotrophosa ulaşılmıştır (Dufkova, 1974, s. 124, 148). Bu figürler Kyme yakınlarında gerçekleştirilen birçok kurtarma kazısında açığa çıkartılan mezarlarda mezar hediyesi olarak karşımıza çıkmaktadır. 37. Kazı Sonuçları Toplantısı'nda dönemin kazı başkanı La Marca tarafından yayınlanan "Kyme'deki Kültler ve Kutsal Alanlar" adlı çalışmada kentin kült ile ilişkisi değerlendirilmiş ve Kuzey Tepe Akropolisi'nde ele geçen Kourotrophos figürlerinin aynı zamanda kenti çevreleyen nekropolislerde tespit edildiğini belirtmiştir (La Marca, 2015, s. 216). İDÇ Nekropolisi'nde 2009-2011 yılları arasında mezar dışı buluntuları içinde Kourotrophoslar dikkat çekmektedir (Lebe, 2013, s. 76-90. lev. 3-5). Habaş Nekropolisi'nde yapılan çalışmalarda MÖ 5. yüzyıla tarihlendirilen örneklerin yerel üretim olduğu ifade edilmektedir (Taşpınar, 2019, s. 78-80. lev. 12, 13). Kyme'nin yaklaşık 1200 m güneyinde, İDÇ Nekropolisi'nin yanındaki parselde yer alan Ege Gübre Kazılarında kadınların çocukları tutuş özelliklerine göre yapılan iki farklı tipolojinin görüldüğü örnekler, MÖ 5. yüzyıl- MÖ 2. yüzyıl arasına tarihlendirilmiştir (Çokoğullu, 2007, s. 11-20 lev. 2-4). Kyme'nin güneyinde Aliğa Bozköy'de yürütülmüş olan kazılarda MÖ 5. yüzyıla tarihli buluntuların üretim yeri Kyme, Myrina ve uzak da olsa Smyrna ihtimali üzerinde durulmuştur (Fırat, 2009, s. 23-39. kat. 1-8).

Kadın Protomu

Pişmiş toprak kadın protomları yarım figür ya da büst şeklinde üretilmiştir. Bazı araştırmacılar tarafından mask ya da kadın figürin başı olarak da adlandırılan protomlar, MÖ 6. yüzyılda ortaya çıkmıştır (Robinson, 1933, s. 18, pl. 4.8; Kaplan, 2009, s. 302-306. kat. no 151-153; Şahin, 2021, s. 204. kat. no 1,3). En yaygın üretildikleri dönem MÖ 5. yüzyıl olan bu figürlerde arka kalıp kullanılmamıştır. Protomların sadece baş ve göğüsten yukarısı olmak üzere iki tipte örnekleri mevcuttur (Kaplan, 2009, s. 106). Arkaik Dönem protom örnekleri dönemin karakteristik özelliklerini yansıtırken özellikle bu dönemin protom örneklerinde dolgun yüz yapısı, alın üzerinde dizilmiş boncuk saç, sivri çene, arkaik gülümseme, badem gözler ve kaşların devamı sivri burun, kulak betimlemeleri eserlerde dikkat çekmektedir. Katalogtaki protom örneğinde (Fig. 4/4) kabartma levha şeklinde bir kadın başı görmekteyiz. Eserde omuzların gösterilmemesi, staphanenin örtü üzerine oturtulması

başın daha geniş ve hacimli görünümüyle ön plana çıkmaktadır. Aşınmadan dolayı yüz detayları net değildir. Başta bir taç gibi yükselen stephanenin altındaki örtü boyun kısmını açıkta bırakmaktadır. Eserin en dikkat çekici özelliği ciddi bir yüz ifadesine sahip olması ve örtünün altındaki yüzü çevreleyen saç tipinin daha doğal tasvir edilmesidir. Bu özellikler dikkate alındığında eseri MÖ 5. yüzyılın ortalarına tarihlendirmek doğru olacaktır. Eserin paralel örneklerini Gela (Uhlenbrock, 1988, s. 49-107. pl. 1, 1a – b, pl. 2, 2a –b, pl. 7, 7a – b), Rhodos (Higgins, 1954, fig. 678- 679), Tanagra (Winter, 1903, s. 243, 2-3, 5), Tenedos (Özkan, 1993, s. 105. kat. no 263), Miletos (Croissant, 1983, pl. 132, 207, pl. 36, 53) ve Assos (Tolun, 2002, s. 96. lev. XLVIII, kat. 87, 88) gibi önemli merkezlerde görmekteyiz.

Protomlar tapınak veya mezar buluntuları olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle kadın ve çocuk mezarlarında ön plana çıkan bu figürler mezar kontekstlerinde oturan kadın figürinleri, oyuncak bebek figürinleri, hayvan figürinleri gibi objelerle birarada bulunması bu mezarların genellikle çocuk mezarlarına işaret etmektedir (Tolun, 2002, s. 36). Çalışmanın temasını oluşturan mezar kontekstinde yer alan figürinler içinde kadın protomu, oturan kadın figürini, çocuk emziren kadın figürinlerinin (Kourotrophos) birarada olması bu tezi güçlendirmektedir. Bu figürin grubuyla ilgili çalışmalar yeterli değildir. Bu yüzden üretim yerleri hakkında kesin bir görüş bulunmamakla birlikte Protomların kökeni hakkında farklı görüşler öne sürülmüştür. Işın, bu tiplerin MÖ 6. yüzyılın ortalarından itibaren Ege'de özgün bir tipolojiyle ortaya çıktıklarını ifade etmektedir (Işın, 2010, s. 5). Uhlenbrock Gela Kentinden 53 farklı tipolojide ele aldığı protomların kökenini Mısır etkili Fenike maskalarının oluşturduğunu iddia etmektedir (Uhlenbrock, 1988, s. 30). Tolun yaptığı çalışmada MÖ 5. yüzyılın ortalarına tarihlenen Assos protomlarının Rhodos kökenli olduğunu ve buradan ithal edildiğini belirtmektedir (Tolun, 2002, s. 35).

İKİLİ FIGÜRİN

Kompozisyon çıplak olarak verilmiş iki figürden oluşmaktadır (Fig. 4/5). Symposion etkinliği sırasında bir zemin üzerindeymiş gibi yarı uzanmakta olan iki katılımcı/symposiast² tasvir edilmiştir. Çift kalıptan üretilen figürinin içi boştur. Figürinin arka bölümü elle veya aletle düzeltilmiş alt kısmında buhar deliği mevcuttur. Yuvarlak yüz hatları ve yarı oturuş pozisyonu iki figürinin ortak özelliğidir. Sağdaki figür sağ kolunu yanında uzanan diğer figürün sağ omzuna atmış, sol

2 Eski Yunan kültüründe erkeklerin akşam yemeğinde biraraya gelerek eğlendikleri içkili etkinliklere symposion, bu etkinliğe katılanlara symposiast denmektedir. Bu etkinlikler erkekler arasında düzenlendiği için eserlerde erkek bireyler betimlenmektedir.

omzunu bir desteğe dayamıştır ve sol eli ile bir içki kabı tutmaktadır. Baş hafif arkaya doğru eğik ve sol omuz üzerinden hafifçe yukarıya doğru bakmaktadır. Her iki figürün de başı gövdeye boyun olmaksızın birleşmiş gibidir. Yüzlerinde alın, burun, çene ve dudakları abartılı bir biçimde şişkin verilmiştir. Gövdeye göre başları iri olan figürlerin başı kulak hizasına kadar saçsızdır. Soldaki figür sağ eliyle yanındaki figürün sakalını tutmaktadır. Başı yanındaki figürine doğru hafif sola dönüktür. Sağ bacağı dizden kırarak yere basmaktadır, diğer bacağı ise kıvrarak yere yatırmaktadır. Göğüs adaleleri oldukça belirgin, göbeği şişkin, cinsel organı belirgindir. Arka yüzeyde herhangi bir detaylandırma yoktur.

Symposion sahneleri Yunan sanatında vazo ve heykeltıraşlık eserlerde karşımıza çıkmaktadır. Erken örnekleri MÖ VII. yüzyıl Korinth vazolarında symposion sahnelerinde, MÖ VI. yüzyılda mezar kabartmalarında cenaze yemeklerinde görülmektedir. MÖ 600'e tarihlenen Eurytios Krateri'nde bir symposion sahnesi resmedilmiştir (Bencze, 2010, s. 35). Thasos'tan bir şölen kabartmasında ölen kişiyi betimleyen bir örnek bulunmaktadır (Boardman, 2005, s. 67, res. 44). Symposion sahnelerinde kline üzerinde uzanmakta olan bireyler tipik bir duruşa sahiptir. Birey vücudunu sol yanına yatırarak alttaki sol bacak düz bir biçimde uzatılmış ve üstteki sağ bacak dizden hafifçe bükülmüş dik bir şekilde durmaktadır. Sol elde genellikle phiale, rhyton veya müzik aleti gibi değişkenlik gösteren bir nesne ya da bir kuş tutmaktadır. Elde tutulan müzik aleti Kıta Yunanistan'da şarkılara eşlik etmesi için yaygın olarak kullanılan lyra ya da lyra ailesinden telli bir çalgı olan barbitos olabilir (Mathiesen, 1999, s. 251).

Uzanmış pişmiş toprak symposiast figürinler Güney İtalya'dan Anadolu'ya kadar yayılım göstermektedir. Sparta kolonisi olan Tarantum MÖ VI. yüzyıldan itibaren bu tipte figürin veren yerleşimlerden biridir (Kingsley, 1979, s. 203-204; Mollard Besques, 1954, s. 59-65. kat. I). Örnekler çoğunlukla yüksek kline üzerinde uzanmaktadır ve kline üzerinde uzanan bireylerin ellerindeki nesne farklılık göstermektedir. Bu tipoloji Yunan kültüründe MÖ VI. yüzyılın sonundan itibaren görülmekte olup MÖ V. yüzyılın ortasında yoğun üretilmektedir. En önemli üretim yerlerinden olan Korinth'te MÖ VI. ve IV. yüzyıl symposion örneklerini görmekteyiz (Newhall Stillwell, 1952, s. 104). Hellenistik Dönemle birlikte yoğunluk azalmıştır (Dentzer, 1982, s. 168-81).

Higgins katalogtaki örneklerle benzer olan Rhodos çıkışlı olduğunu ifade ettiği Satyr figürinini MÖ 5. yüzyıla tarihlenmektedir (Higgins, 1954, s. 159). Assos'ta benzer özellikler sergileyen, bir mezar buluntusu olan örnekte uzanmış yatar pozisyonda olan çıplak satyr yere yasladığı sol eliyle karnına bitişik duran şarap kadehini tutmaktadır (Tolun, 2002, s. 59, kat. no. 5, 6; Ağtürk & Arslan, 2015, s. 47).

Amphoriskos

Amphoriskos, krem ve yağ koymak için tasarlanmış minyatür amphora olarak tanımlanır (Sparkes & Talcott, 1970, s. 155). Bronz ve Demir Çağları boyunca üretimi yapılmış olan bu formların yerini aryballos, alabastron ve unguentarium gibi aynı amaçla kullanılan kaplar aldığı için çok yaygın bir form değildir (Berlin, 1997, s. 54). Atina Agorasında MÖ 6. yüzyıl başlarında sınırlı, MÖ 4. yüzyıl boyunca ağırlıklı olmak üzere siyah firnisli örnekler yer almaktadır (Sparkes & Talcott, 1970, s. 155. pl. 39, fig. 11). Bu formun siyah firnisli ve baskı bezemeli örneklerinin yanında kırmızı figür bezemeli örnekleri de bulunmaktadır (Sparkes & Talcott 1970, s. 157). Cam olarak üretilen amphoriskoslar ise MÖ geç 6. yüzyıl ve 5. yüzyılın karakteristik kaplarıdır (Eker, 2014, s. 108). Rotroff Atina Agorası'ndaki örneklerin mezar hediyesi dışında günlük kullanım amacıyla da üretildiklerini belirtmektedir (Rotroff, 2006, s. 160). Hellenistik Dönemin karakteristik formlarından olan Unguentariumların ilk örnekleri MÖ 4. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmaktadır. Özellikle kutsal alanlarda ve mezarlarda ele geçen bu formların yaygınlaşmasıyla birlikte MÖ 4. yüzyılın sonlarına doğru Amphoriskosların üretiminin azaldığını görmekteyiz.

Bu formların temel özellikleri zarif profilli ayak, yumurta biçiminde gövde, dar boyun, boyundan çıkıp omuzun her iki tarafında birleşen iki ince kulp ve lekythos andıran dışa çekik ağız yapısıdır. Katalogta yer alan eser (Fig. 5/1) yuvarlatılmış, dışa çekik ve kalın ağız kenarlıdır. Dar ve yüksek boyunludur. Silindirik, dar ve yüksek gövde dip kısmına doğru daralarak inmektedir. En tipik özelliği düğme dipli olmasıdır. Küçük, düğme dip kısmının yarısı korunmuştur. Boyundan çıkan iki adet ince şerit kulp omuz üzerine bağlanmaktadır. Boyun ve kulplarda kırıklar olup onarılmıştır. Uzun ve ince bir form özelliği gösteren amphoriskosun benzer örnekleri Ephessos mezar kontekstlerinde görülmektedir (Evren & İçten, 1997, s. 44. şek. 13). Bu mezarlar MÖ 5. yüzyılın son çeyreğine tarihlendirilmiştir. Atina Agorasından MÖ 5. yüzyıl ve MÖ 4. yüzyılın başlarına tarihlenen iki örnek şişkin gövdelidir. Teos Batı Nekropolisinde mezar buluntuları içinde ele geçen benzer form özelliklerine sahip kaideye doğru daralan üçgen gövdeli, küçük düğme kaideli amphoriskos MÖ 5. ve 4. yüzyıla tarihlendirilmiştir (Foça, 2019, s. 158, kat. no. 160). Mylasa'da mezar kontekstlerinden ele geçen amphoriskoslar Geç Klasik ve Hellenistik Döneme tarihlendirilmektedir (Kızıl, 2009, s. 408-409. Resim 25, 26, 40, 111, 162, 165). Kyme İDÇ Nekropolisinde MÖ 4. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen bir çocuk mezarında ele geçen amphoriskos benzer özellikler göstermektedir (Foça, 2018, s. 151, kat. no. 13).

Figür 5
Seramik Kaplar / Ceramic Pots

Tek Kulplu Fincan

Bu form yayınlarda farklı tanımlarla karşımıza çıkmaktadır. Seyahat edenler için uygun bir form olduğu ifade edilen fincanlar geniş bir yayılım göstermektedir (Sparkes & Talcott, 1970, s. 70-76). Geometrik Dönem seramik formları arasında ön plana çıkan formlardan birisi de fincanlardır. Karya Bölgesinde yoğun olarak karşımıza çıkan fincanların öncü tipleri Miken ve Submiken seramiği olarak kabul edilmektedir (Arslan, 2007, s. 52, 54. res. 3-6). Bu formun Geometrik Dönem örnekleri Beçin (Akarca, 1971, s. 6. Lev. 1,1, Lev. 7, 26, 27), Ephessos (Evren & İçten, 1997, s. 49, şek. 12), Samos (Coldstream, 1968, pl. 64e) gibi merkezlerde ele geçmiştir. Özellikle bu dönem içerisinde farklı bezeme ve form özelliklerine sahip olması kronolojik gelişimi açısından önemli veriler sunmaktadır.

Katalogtaki form (Fig. 5/2) hafif yuvarlatılmış, dışa doğru açılan ağız kenarına, şişkin gövde profiline sahip ve düz diplidir. Ağız kenarından başlayan dikey tek kulp alt gövdeye kadar uzanmaktadır. İç ve dış yüzü kırmızı firnislidir. Bazı kaynaklarda maşrapa olarak sınıflandırılan formlar ile benzerlik gösterse de maşrapalara göre daha küçük boyutlu bir kap olması nedeniyle fincan olarak değerlendirilmiştir. Benzer örneklerini İDÇ Nekropolis'i'nde mezar kontekstlerinde görmekteyiz. Bir mezar kontekstinde yer alan paralel

bir örnek aynı mezarda bulunan gümüş bir Kyme sikkesi ile MÖ 5. yüzyıl içerisinde değerlendirilmiştir (Lebe, 2024, s. 88-89, kat. no. 173/1-2). Bir diğer örnekte İDÇ Nekropolis'i'nde bir mezar konteksti içinde yer alan diğer buluntular ışığında MÖ 325-320 yıllarına tarihlendirilmiştir (Foça, 2011, lev. 19 b-c). Bazı kentlerde günlük kullanım kapları arasında görülmeyen formun benzerlerinin kutsal alanlardan ele geçtiğini görmekteyiz. Düz dipli, halka kaideli, dışa çekik ağızlı ve tek kulplu Samos Heraion'u örnekleri Arkaik Döneme (Isler, 1978, s. 160) Knossos Demeter Kore kutsal alanı örnekleri ise MÖ 4. yüzyıl ile MÖ 2. yüzyıl arasına tarihlendirilmiştir (Coldstream, 1973, s. 27, 31, 35). Bu örnekler bize bu formların uzun yıllar kullanım gördüğünü göstermektedir.

DEĞERLENDİRME

Kyme ve çevresinde yapılan kazı çalışmaları sonucunda ele geçen figürinler bu kentte MÖ 6. yüzyıldan itibaren terrakotta figürin üretiminin yapıldığını kanıtlamaktadır. Artemis ve Demeter gibi kadınlarla ilişkili tanrıçaların tapınaklarına adak olarak sunulan kadın figürinleri aynı zamanda kadın ve çocuk mezarlarında da yerini almıştır. Kourotrophos olarak tanımlanan çocuklu kadın figürinlerinin Kyme'de Kybele ile ilişkili olduğunu ve buna bağlı olarak çocukların koruyucu tanrıçası olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle Kourotrophos figürinlerinin istatistikleri göz önüne alındığında bu figürinlerin Kyme'nin yerel üretimi olduğunu göstermektedir. Katalogtaki örneklerin Kyme ve çevresinde ele geçen örneklerde tespit edilen kıyafet, saç, duruş gibi stilistik özelliklerle örtüşmesi ve buluntu konteksti mezarı MÖ 5. yüzyılın ortalarına tarihlemektedir. Bu figürinler ergen (kadın) bireye ait olduğu düşünülen mezara diğer dünyada tanrıça tarafından korunması için bırakılmış olmalıdır.

Tanrıçanın koruyucu özelliği ile ilişkili olan Kourotrophoslar gibi protomlar da doğurganlık ve bakıcı tanrıçaları temsil etmektedir. Kutsal alanlarda ve mezarlarda ele geçen adak protomları ele geçtikleri yere göre ilişkilendirilmiştir. Kutsal alanlara kadınlar tarafından adakta bulunmak için bırakılan bu figürinler nekropolislerde de tercih edilmektedir. Mezarlara hediye olarak bırakılan bu formlar yine Kourotrophoslar gibi ölen çocuğa ölümden sonraki yaşamında eşlik etmesi ve onu koruması amacına yöneliktir. Ancak Aiolis genelinde ve Kyme'de yaygın bir tip olmadığı için Rhodos ve Assos gibi önemli kentlerdeki benzer özelliklere sahip kadın protom örnekleri ile karşılaştırma yapılmıştır. Yerel üretim olmadığını söyleyebiliriz. Arkaik gülümsemenin ortadan kalkmasıyla yüzün aşağıya doğru uzaması gibi özellikler ve paralel örnekler MÖ 5. yüzyılın ortalarına işaret etmektedir.

Mezar içinde günlük kullanım kaplarının bulunması Yunan kültüründeki inançlarla ilgilidir. Antik dünyada insanlar ölümü bir son olarak görmemektedir. Öldükten sonra yeni bir hayatın başlangıcı olduğu inancı ölü gömme adetlerini etkilemiştir. Bu nedenle mezarlara ölen birey için öbür dünyada belirli ihtiyaçlarını gidermek amacıyla bazı nesneler bırakılmıştır. Makalede ele alınan mezar içinde ele geçen fincanın bu amaçla bırakıldığını söyleyebiliriz. Fincanların günlük kullanıma uygun olmaları ve bu amaçla üretilmeleri nedeniyle formlarında sürekli bir gelişim izlenmemektedir. Ayırt edici form ve bezeme özelliklerine sahip olmaması bu formları geniş bir zaman dilimine tarihlendirmektedir. Bu nedenle diğer merkezlerin buluntu örnekleriyle karşılaştırılarak ve mezar konteksti göz önüne alınarak tarihlendirilmiştir.

KATALOG

Katalog No 1: Kourotrophos

Kazı Env. No: BTL.Env.1205-2012/203 (M.210/3)

Buluntu Yeri: Aliğa-Batı Liman, 1205 no. lu Parsel, H-16 Plankaresi, 210 no. lu Mezar.

Ölçüler: Y: 7,9 cm **G:** 2,5 cm **D:** 3,8 cm

Hamur Rengi: 5 YR 6/6 (Reddish Yellow) İnce kum ve mika katkılı. **Astar Rengi:** 5 YR 8/3 (Pink)

Teknik Özellikleri: Pişmiş toprak, çift kalıp ile üretilmiştir. İçi boş, tabanı açıktır.

Tanım: Oturan kadın figürünü. Baş kısmındaki kırık ile ele geçmiştir ve onarılmıştır. Baş ve yüz detayları net olarak görülmemektedir. Dikdörtgen bir tabure üzerinde oturan kadın başının üzerinden itibaren vücudunu kollarından aşağıya doğru örten bir hymationa sahiptir. İç giysi olarak kalın hatlara sahip khiton giymektedir. Sağ ve sol kolu dirseklerden kıvrılarak göğsünde yatan bebeği alttan tutar vaziyettir. İki elini birleştirmiş ve bebeğini emzirir pozisyonundadır. Ayaklarının altında bir platform görülmektedir. Elbise kıvrımları sık olarak betimlenmiştir.

Benzer Örnekler: Goldman 1936, fig. 28; Dufkavo 1974, s. 137-139, pl.27, T10, T17; Leyenear-Plaisier 1979, s. 60-61, pl.20 fig. 108-111; Mollard-Besques 1972, pl.127 b,e; Hadzisteliou-Price 1978, fig. 19, Robinson 1933, fig. 25.

Tarih: MÖ 5. yüzyılın ortaları

Katalog No 2: Kourotrophos

Kazı Env. No: BTL.Env.1205-2012/203 (M.210/4)

Buluntu Yeri: Aliğa-Batı Liman, 1205 no. lu Parsel, H-16 Plankaresi, 210 no. lu Mezar

Ölçüler: Y: 13,3 cm **G:** 5,3 cm **D:** 7,2 cm

Hamur Rengi: 5 YR 5/8 (Yellowish Red) İnce kum, az kireç ve bol mika katkılı gözeneksiz hamur **Astar Rengi:** 5 YR 8/2 (Pinkish White)

Teknik Özellikleri: Pişmiş toprak, çift kalıp ile üretilmiştir. İçi boş, tabanı açıktır.

Tanım: Oturan kadın figürünü. Figürin tam olarak ele geçmiştir. Dikdörtgen bir tabure üzerinde oturan kadın başının üzerinden itibaren vücudunu örterek kollarından

aşağıya doğru inen bir hymationa sahiptir. Yüz ve saç detayları net olarak izlenmektedir. Hymationun kıvrımları derin değildir. İki elini gövde ortasında birleştirmiştir ve kucağında bebeğini emzirmektedir. Bebek bu pozisyondayken bir yandan kadının sol göğsünü emmekte, diğer yandan sol eliyle kadının sol göğsünü tutmaktadır. Ayaklarının altında bir platform vardır. Tabure detayları net olarak izlenmektedir. Astar izleri figürünün yüzeyinde gözlemlenmektedir. Eser kırık ve eksik olarak ele geçmiştir. Onarılmıştır.

Benzer Örnekler: Goldman 1937, fig. 28; Dufkavo 1974, s. 137-139, pl.27, T10, T17; Leyenear-Plaisier 1979, s. 60-61, pl.20 fig. 108-111 Mollard-Besques 1972, pl.127 b,e; Hadzisteliou-Price 1978, fig. 19, Robinson 1933, fig. 25.

Tarih: MÖ 5. yüzyılın ortaları

Katalog No 3: Kourotrophos

Kazı Env. No: BTL.Env.1205-2012/203 (M.210/2)

Buluntu Yeri: Aliğa-Batı Liman, 1205 no.lu Parsel, H-16 Plankaresi, 210 no. lu Mezar.

Ölçüler: Y: 13,4 cm **G:** 4,3 cm **D:** 7 cm

Hamur Rengi: 7.5 YR 7/6 (Reddish Yellow) İnce kum ve bol mika katkılı. **Astar Rengi:** 7.5 YR 8/4 (Pink)

Teknik Özellikleri: Pişmiş toprak, çift kalıp ile üretilmiştir. İçi boş, tabanı açıktır.

Tanım: Oturan kadın figürünü. Yüz ve saç detayları net olarak görülmektedir. Baş örtüsü omuzlarından aşağıya doğru inmektedir. Figürünün gövde üst kısmında giysi detayları belirgin değildir. Ayak ucunda bağdaş kurmuş bir çocuk oturmaktadır. Kadın sağ eliyle çocuğun sağ kolunu tutmaktadır. Sol elini ise çocuğun başı üzerine koymuştur. Tabure detayları net olarak izlenmektedir.

Benzer Örnekler: Goldman 1936, fig. 28; Hadzisteliou-Price 1978, fig. 19. Dufkavo 1974, 136-137, pl.27, T9; Dereboylu 2012, lev.37, kat.95; Mollard-Besques 1954, s. 15, pl.127, XI B 89; Leyenear-Plaisier 1979, 60-61, pl.20 fig. 111

Tarih: MÖ 5.yüzyılın ortaları

Katalog No 4: Kadın protomu

Kazı Env. No: BTL.Env.1205-2012/203 (M.210/5)

Buluntu Yeri: Aliğa-Batı Liman, 1205 no.lu Parsel, H-16 Plankaresi, 210 no. lu Mezar

Ölçüler: Y: 7 cm **G:** 4,4 cm **D:** 3,2 cm

Hamur Rengi: 5 YR 6/6 (Reddish Yellow) İnce kum ve bol mika katkılı.

Teknik Özellikleri: Ön yüz kalıp yapımı arka boş.

Tanım: Kadın protomu. Örtülü başta taç (stephane) bulunmaktadır. Başörtüsü boynundan aşağı inmekte ve örtünün altında tek sıra dalgalı çizgi şeklinde saçları görülmektedir. Oval yüzlü, sivri çenelidir. Aşınmadan dolayı yüz detayları net olarak izlenmemektedir. Eser kırık olarak ele geçmiş olup, onarılmıştır.

Benzer Örnekler: Blinkenberg 1931: 601 no. 2492 Lev. 118; Higgins 1954: s.153, pl.74.563; Kaplan 2009: 108,

305, kat. 154-155, lev. 44-45; Mollard-Besques 1954: 38, pl. XXVII, B 219-220; Tavukçu 1999: 312, kat. 69-70 lev. 18; Tolun 2002, lev. XLVII res. 87; Winter 1903, s. 243, 2-3, 5; Croissant 1983, pl. 117, 178, 179; Uhlenbrock 1988, pl. 1, 1a - b, pl. 2, 2a -b, pl. 7, 7a - b
Tarih: MÖ 5. yüzyılın ortaları

Katalog No 5: İkili figürin

Kazı Env. No: BTL.Env.1205-2012/203 (M.210/1)

Buluntu Yeri: Aliğa-Batı Liman, 1205 no. lu Parsel, H-16 Plankaresi, 210 No. lu Mezar

Ölçüler: Y: 7,3 cm **G:** 12,2 cm **D:** 3,6 cm

Hamur Rengi: 5 YR 6/6 (Reddish Yellow) İnce kum ve bol mika katkılı, gözeneksiz hamur.

Teknik Özellikleri: Ön arka çift kalıp ile üretilmiştir. Boya ve astar izi korunmamıştır.

Tanım: Symposium sahnesinde çıplak iki erkek figürünü. Her iki figür de bir zemin üzerindeymiş gibi yarı yatar pozisyonundadır. Sağdaki erkek sağ elini yanındaki erkeğin sağ omzuna atmıştır, sol omzunu bir desteğe dayamıştır ve sol eli ile bir içki kabı tutmaktadır. Göbeği şişkindir. Soldaki erkek figürü sağ eliyle yanındaki erkeğin sakalını tutmaktadır. Soldaki erkek sağ bacağına dizden kırarak yere basmaktadır, diğer bacağına ise kıvrarak yere yatırmaktadır. Göğüs adeleleri oldukça belirgin. Soldaki erkeğin cinsel organı hafif belirgin. Her ikisinin de yüzünde gülümseme vardır. Arka yüzeyde herhangi bir detaylandırma yoktur. Eser kalıp yapımı olup tam olarak ele geçmiştir.

Benzer Örnekler: Ağtürk-Arslan 2015: 47, fig.22; Higgins: 1969: 96, pl. 46, no. 272; Robinson 1952: 222, pl.36, fig. 283; Tavukçu 1999, lev. 32, kat. No. 126; Winter, 1903, XI, s. 406, fig. 1.

Tarih: MÖ 5. yüzyıl

Katalog No 6: Amphoriskos

Kazı Env. No: BTL.Env.1205-2012/203 (M.210/7)

Buluntu Yeri: Aliğa-Batı Liman, 1205 no. lu Parsel, H-16 Plankaresi, 210 no. Lu Mezar.

Ölçüler: Y: 18 cm **AÇ:** 3 cm **DÇ:** 1,7 cm

Hamur Rengi: 7.5 YR 8/4 (Pink) Kum, mika katkılı.

Firnis Rengi: 2.5 YR 5/8 (Red)

Tanım: Yuvarlatılmış, dışa çekik ve kalın ağız kenarlıdır. Dar ve yüksek boyunlu, sivri, dar ve yüksek gövde dip kısmına doğru daralarak inmektedir. Küçük, düz dip kısmının yarısı korunmuştur. Boyundan çıkıp omuz üzerine bağlanan iki adet ince şerit kulpludur. Boyun ve kulplarda kırıklar olup onarılmıştır. Gövde altında vazo yüzeyinde yer yer aşınma ve kopmalardan dolayı deformasyon söz konusudur. Vazo yüzeyinde firnis boya izleri görülmektedir ancak yüzeyde tam olarak korunmamıştır. Eser kulplarında, boyunda ve kaideye kırıklarla ele geçmiştir ve onarılmıştır.

Benzer Örnekler: Evren ve İçten 1997: 44, şekil 4; Foça 2019: 158, kat. no. 160; Forbeck, 1998: 342, taf. 260.5; Hellström 1965: 67, pl. 12, no. 195; Kızıl 2009: 408-

409, res. 25; Rotroff 2006: 160-161, 300, fig. 68, 527; Sparkes-Talcott 1970: 316-317. lev. 39, 1150-1159

Tarih: MÖ 5. Yüzyılın ortaları

Katalog No 7: Tek kulplu Fincan

Kazı Env. No: BTL.Env.1205-2012/203 (M.210/6)

Buluntu Yeri: Aliğa-Batı Liman, 1205 no. lu Parsel, H-16 Plankaresi, 210 no. lu Mezar

Ölçüler: Y: 5,1 cm **AÇ:** 5,3 cm **DÇ:** 3,7 cm

Hamur Rengi: 2.5 YR 6/8 (Light Red) Kalsit, az mika katkılı. **Firnis Rengi:** 10 R 5/8 (Red)

Tanım: Yuvarlatılmış, ince ve hafif dışa çekik ağız kenarlıdır. Geniş ve derin, torba biçimli gövdelidir. Düz diplidir. Dikey yuvarlak kulbu vardır. Bezemesizdir. Daldırma yöntemiyle vazanın içi ve dışı firnis boyalıdır. Eser tam olarak ele geçmiştir.

Benzer Örnekler: Lebe 2024: 88-89, kat. no. 173.1-2; Vessberg, Westholm 1956, fig. 23, no. 21; Robinson, 211, pl. 149, no. 271; Sparkes -Talcott 1970, lev.46, no 1428-1429.

Tarih: MÖ 5. yüzyılın ortaları

KAYNAKÇA

- Ağtürk, T. Ş. & Arslan, N. (2015). *A terracotta treasure at Assos*. Ege Yayınları.
- Akarca, A. (1971). *Beçin altındaki eskiçağ mezarları*. *Belleten*, 35(137), 1-38.
- Arslan, N. (2007). Mersin Müzesinde sergilenen Karya kökenli kaplar. E. Öztepe & M. Kadioğlu (Ed.), *Coşkun Özgünel'e 65. yaş armağanı/Festschrift für Coşkun Özgünel zum 65. Geburtstag* (s. 52-54) içinde. Homer Kitabevi.
- Atila, C., Korkmaz, E. & Gürman, B. (2015). Kyme Doğu Nekropolü Mezar Tipleri. E. Okan & C. Atila (Ed.), *Prof. Dr. Ömer Özyiğit'e Armağan* (s. 13-27) içinde. Ege Yayınları.
- Bencze, A. (2010). Symposia Tarentina: The artistic sources of the first Tarentine banqueter terracottas. *BABesch*, 85, 25-41.
- Berlin, A. (1997). The Hellenistic and Roman pottery: The plain wares. S. C. Herbert (Ed.), *Tel Anafa, Journal of Roman Archaeology*, 10(2). (s. 1-246) içinde. Sharon C. Herbert.
- Besques, S. (1972). *Catalogue raisonné des figurines et reliefs en terre-cuite grecs, étrusques et romains* (Vol. 3). Editions des Musées nationaux.
- Blinkenberg, C. (1931). *Lindos: Fouilles et recherches 1902-1914*. I. Walter de Gruyter.
- Boardman, J. (2005). *Yunan heykeli Klasik Dönem* (G. Ergin, Çev.). Homer Kitabevi.
- Boehlau, J. & Schefold, K. (1942). *Larisa am Hermos. Die Ergebnisse der Ausgrabungen 1902-1934 III*. Die Kleinfunde.
- Bouzek, J. (1980). *The Results of the Czechoslovak Expedition: Kyme II* (Vol. 2). Univerzita Karlova.
- Burn, L. & Higgins, R. A. (2001). *Catalogue of Greek Terracottas in the British Museum* (3). British Museum Press.
- Burr, D. (1934). *Terra-cottas from Myrina in the Museum of Fine Arts Boston*. A. Holzhausens Nachfolger.
- Coldstream, J. N. (1973). The jewellery and other small finds. J. N. Coldstream (Ed.), *Knossos: The Sanctuary of Demeter; The British School of Archaeology at Athens* (p. 130-176) içinde. The British School at Athens.
- Croissant, F. (1984). Les protomés féminines archaïques. *Dossier Histoire et Archéologie anc Dossiers (Les) de l'Archéologie Dijon*, 81, 39-43.
- Çokoğullu, S. (2007). *Ege Gübre Kazısı'ndan ele geçen pişmiş toprak heykelcikler* [Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Dentzer, J. M. (1982). *Le motif du banquet couché dans le Proche-Orient et le monde grec du VIIe au IVe siècle avant*. Ecole Francaise de Rome.
- Dereboyu, E. (2012). *Aigai pişmiş toprak figürinleri* [Yayımlanmamış Doktora tezi]. Ege Üniversitesi.
- Doğan Gürbüz, E. (2012). *Klaros Kazılarında bulunmuş olan pişmiş toprak figürinler ve kültür açısından değerlendirilmesi* [Yayımlanmamış Doktora tezi]. Ege Üniversitesi.
- Dufkova, M. (1974). Terracottas. J. Bouzek (Ed), *Anatolian Collection of Charles University: Kyme I*. (p.103-164) in. Universita Karlova.
- Eker, F. (2014). *Kahramanmaraş Müzesi'ndeki cam eserler* [Yayımlanmamış Doktora tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Ersoy, Y. E. (2004). Klazomenai: 900-500 BC. History and settlement evidence. A. Moustaka, E. Skarlatidou, M. C. Tzannes, & Y. E. Ersoy (Ed.), *Klazomenai, Teos and Abdera: Metropolis and colony*. Proceedings of the International Symposium held at the Archaeological Museum of Abdera, 20-21 October 2001. (s. 185-198) içinde. Thessaloniki.
- Evren, A. & İçten, C. (1997). Selçuk-Efes 3447 parsel kurtarma kazısı. *Birinci Uluslararası Geçmişten Günümüze Selçuk Sempozyumu*, 4-6 Eylül, (s. 41-50) içinde.
- Fırat, M. (2009). İzmir Arkeoloji Müzesi'nden bir grup terrakotta figürin. *CollAn*, 8, 171-198.
- Foça, S. (2011). *İzmir ili Aliğa ilçesi Kendirci Mevkii İDÇ Liman kurtarma kazısında ortaya çıkarılan bir grup mezarın incelenmesi* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Foça, S. (2018). Kyme İDÇ Nekropolisi'nden bir grup mezar. *Arkeoloji Dergisi*, 23, 143-164.
- Foça, S. (2019). *Teos Batı Nekropolisi: Mezar tipolojisi ve buluntular* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Foça, S. (2020). Kyme (Aiolis) Batı Liman Nekropolisi'nden Klasik ve Hellenistik Dönem mezarları. *TUBA-AR*, 27, 195-215.
- Forbeck, E. (1998). *Die Nekropolen von Milet: Die Grabungen 1901 bis 1909 und die Arbeiten der Jahre 1993 bis 1996* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Ruhr-Universität Bochum.
- Goldman, H. (1937). Excavations at Gözlükule, Tarsus, 1936. *AJA*, 41(2), 262-286.
- Hadzisteliou-Price, T. (1978). *Kourotrophos: Cults and representations of the Greek nursing deities*. Brill Archive.

- Held, W. (2012). Tarsus Donuktaş Projesi. Y. Özdemir & A. Cerrahoğlu (Ed.), *II. Tarsus Kent Sempozyumu*, 15-17 Kasım 2012 (s. 197-199) içinde. Tarsus Belediyesi Yayınları.
- Hellström, P. (1965). Pottery of classical and later date Terracotta lamps and glass. Editorial Committee of the Swedish Institutes at Athens and Rome (Ed.), *Labraunda. Swedish excavations and researches*, 2(1). CWK Gleerup.
- Higgins, R. A. (1954). *Catalogue of the terracottas in the department of Greek and Roman Antiquities British Museum I; Greek: 730-330 B.C.* British Museum Press.
- Higgins, R. A. (1969). *Catalogue of the terracottas in the Department of Greek and Roman Antiquities.* British Museum.
- Hürmüzlü, B. (2003). *Klazomenai Akpınar Nekropolisi* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Ege Üniversitesi.
- Hürmüzlü, B. (2004). Burial grounds at Klazomenai: Geometric through Hellenistic periods. *Klazomenai, Teos and Abdera: Metropolis and Colony: Proceedings of the International Symposium held at the Archaeological Museum of Abdera, 20-21 October 2001* (s. 77-96) içinde. Thessaloniki.
- İşın, G. (2010). Patata Tepecik Akropolü Bey Evi Kazıları (2003-2007): Geç Arkaik-Erken Klasik Dönem terracottaları. *OLBA*, 18, 75-106.
- Isler, H. P. (1978). *Das archaische Nordtor und seine Umgebung im Heraion von Samos* (Vol. 4). R. Habelt GmbH.
- İren, K. (2008). The necropolis of Kyme unveiled: Some observations on the new finds. İ. Delemen, S. Çokay, A. Özdzibay & Ö. Turak (Ed.), *Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu'na 65. yaş armağanı* (s. 613-637) içinde. AKMED Yayınları.
- Kaplan, D. (2009). *Çanakkale Arkeoloji Müzesi Frank Calvert Koleksiyonu terrakotta figürinleri* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Kızıl, A. (2009). 1990-2005 yılları arasında Mylasa'da kurtarma kazıları yapılan mezarlar ve buluntuları üzerinde genel bir değerlendirme. F. Rumscheid (Ed.), *Die Karer und die Anderen: Internationales Kolloquium an der Freien Universität Berlin* (p. 397-461) içinde. Bonn.
- Kielau, S. (2009). *Terrakotten aus Pergamon: Tonfiguren aus Wohnhäusern der Stadtgrabung* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Universität Münster.
- Kingsley, B. M. (1979). The reclining heroes of Taras and their cult. *California Studies in Classical Antiquity*, 12, 201-220.
- Konak, S. & Selçuk, T. (2012). Batı Liman 1205 parsel kurtarma kazısı 2011. 21. *Müze çalışmaları ve kurtarma kazıları sempozyumu*, 21, 185-198.
- Korkmaz, E., & Gürman, B. (2012). İzmir ili Aliğa ilçesi Bozköy Biçerova mevkii Kyme antik kenti doğusu sur dışı yapıları ve doğu nekropol kurtarma kazısı. 20. *Müze çalışmaları ve kurtarma kazıları sempozyumu*, 20, 69-93.
- Küçüküney, Z. & Tunç Altun, P. (2009). İDÇ Liman kurtarma kazısı (İzmir ili, Aliğa ilçesi, Çakmaklı köyü, Kendirci mevkii, 613 ve 68 parsellere ait). 17. *Müze çalışmaları ve kurtarma kazıları sempozyumu*, 17, 53-74.
- Lebe, F. (2013). *İDÇ Nekropolü'nde 2009-2011 yılları arasında mezar dışından gelen figürinler* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ege Üniversitesi.
- Lebe, F. (2024). *Kyme Antik Kenti İDÇ Nekropolü ve buluntuları* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Leyenaar-Plaisier, P. G. (1979). *Les terres cuites grecques et romaines: Catalogue de la collection du Musée national des antiquités à Leiden* (Vol. 3). Le Musée.
- Marca, A. L. (2010). Kyme 2008 çalışmaları. *Kazı Sonuçları Toplantısı* 31(4), 397-417.
- Marca, A. L. (2015). Eski ve yeni görünümüyle Aiolis Kymesi arkeolojik siti. *Kazı Sonuçları Toplantısı* 36(3), 113-135.
- Mathiesen, T. J. (1999). *Apollo's lyre: Greek music and music theory in antiquity and the middle ages*. Lincoln and London: University of Nebraska Press.
- Mendel, G. (1908). *Catalogue des figurines grecques de terre cuite*. Typographie et lithographie Ahmet İhsan.
- Mollard-Besques, S. (1954). *Catalogue raisonné des figurines et reliefs en terre cuite grecs, étrusques et romaines I (Musée National du Louvre): Époques préhellénique, géométrique, archaïque et classique*. Éditions des Editions Musées Nationaux.
- Mollard-Besques, S. (1963). *Musée National du Louvre Catalogue Raisoné des Figurines et Reliefs en Terre Cuite Grecques, Etrusques et Romaines. II Myrina*, Editions des Musées Nationaux.
- Mollard-Besques S. (1972). *Musée national du Louvre, Catalogue raisonné des figurines et reliefs en terre cuite grecs, étrusques et romains III, Époques Hellénistique et romaine*. Grèce et Asie Mineure.
- Mrogenda, U. (1990). Die figürliche Terrakotten: Ausgrabungen in Assos. *AMS*, 2, 35-54.
- Newhall Stillwell, A. (1952). *The potters' quarter, The terracottas. Corinth, 15(2)*. Princeton University Press.
- Özkan, T. (1993). *Tenedos Arkaik ve Klasik Nekropolü* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Ege Üniversitesi.
- Pottier, E., Reinach, S. & Veyries, A. (1887). *La nécropole de Myrina*. Recherches archéologiques exécutées au nom et aux frais de l'École française d'Athènes.
- Reinach, S. (1889). Statues archaïques de Cybele découverts à Cyme (Eolide). *Bulletin de Correspondance Hellénique*, 13, 543-562.

- Robinson, D. M. (1952). *Excavations at Olynthus: Terracottas, lamps and coins found in 1934 and 1938*. Johns Hopkins University Press.
- Robinson, D. M. & Mylonas, G. E. (1939). The fourth campaign at Olynthus. *American Journal of Archaeology*, 43(1), 48-77.
- Robinson, D. M. (1933). Excavations at Olynthus: Mosaics, vases, and lamps of Olynthus found in 1928 and 1931. Johns Hopkins University Press.
- Roller, L. E. (1999). *In search of God the mother: The cult of Anatolian Cybele*. University of California Press.
- Rotroff, S. I. (2006). *Hellenistic pottery: The plain wares*. The Athenian Agora (Vol. 33). Princeton University Press.
- Soykal-Alanyalı, F. (2002). Ephesos'ta bulunmuş olan bir terrakotta figürin ışığında kourotraphoi. R. Melul, V. Kacar, U. Demir (Ed.), *II. Uluslararası Eskişehir Pişmiş Toprak Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (s. 169-176) içinde. 17-30 Haziran.
- Sparkes, B. A. & Talcott, L. (1970). *The Athenian Agora: Black and plain pottery of the 6th, 5th and 4th centuries B.C. Text and plates*. (Vol. 12). Princeton University Press.
- Şahin, M. (2021). Knidos Yuvarlak Tapınak terası pişmiş toprak adak protomları. *Olba*, 29, 189-226.
- Taşpınar, P. (2019). *Kyme Doğu Nekropolü (Habaş Kurtarma Kazısı 2010-2011 yılı) figürinleri* [Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi]. Aydın Adnan Menderes Üniversitesi.
- Tavukçu, A. Y. (1999). *Troas Bölgesi terrakotta figürinleri* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Thompson, D. B. (1966). The origin of Tanagras. *AJA*, 70, 239-246.
- Tolun, V. (2002). *Assos Batı Nekropolü 1988-1994 kazılarında bulunan pişmiş toprak heykelcikler* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Topuz, H. (2019). *İzmir ili Aliğa ilçesi 2015 yılı Nemport Limanı Kurtarma Kazısı terrakotta figürinleri* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Aydın Adnan Menderes Üniversitesi.
- Uhlenbrock, J. P. (1988). *The terracotta protomai from Gela: A discussion of local style of archaic Sicily*. Roma: L'Erma di Bretschneider.
- Ürkmez, Ö. (2014). Aiolis Kymesi'nden Samurlu 877 Nekropolisi. *Colloquium Anatolicum*, 13, 337-381.
- Vernant, J. P. (1991). *Mortals and immortals*. F. I. Zeitlin (Ed.). Princeton University Press.
- Vessberg, O. & Westholm, A. (1956). The Hellenistic and Roman periods in Cyprus. E. Gjerstad, E. Sjöqvist, A. Westholm & J. Lindros (Ed.), *The Swedish Cyprus Expedition*, 4(3). Swedish Cyprus Expedition.
- Winter, F. (1903). Die Typen der figürlichen Terrakotten (Cilt 3). Berlin-Stuttgart.
- Yağız, K. (2012). *Kuzeybatı Anadolu'da İ.Ö. I. bin'de ölü gömme gelenekleri* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Ege Üniversitesi.

DENTAL ANTROPOLOJİK ÇALIŞMALARDA MİKRO AŞINMA ANALİZLERİYLE BESLENME ALIŞKANLIKLARININ BELİRLENMESİ

DETERMINING DIETARY HABITS THROUGH MICROWEAR ANALYSES IN DENTAL ANTHROPOLOGICAL STUDIES

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 13 Şubat 2025	Received: February 13, 2025
Hakem Değerlendirmesi: 28 Şubat 2025	Peer Review: February 28, 2025
Kabul: 17 Mayıs 2025	Accepted: May 17, 2025

DOI: 10.22520/tubaar.1639365

Serpil ÖZDEMİR ÖZBEY*

ÖZET

Vücudun tüm etkenlere karşı en dayanıklı parçaları olan dişler, uzun yıllar bozulmadan korunabilmektedir; dolayısıyla da birçok dental antropolojik çalışmada önemli veri kaynakları olarak dişlerden yararlanılmaktadır. Canlıların dişleri, onların sağlık yapıları konusunda bilgiler barındırdığı gibi, bu dişlerin detaylı analizleriyle beslenme rejimleri, çevresel ilişkileri ve kültürel yapılarıyla ilgili veriler de elde edilmektedir. Son zamanlarda, dişlerin mine tabakasında gözle görülebilen yıpranmalar şeklinde tanımlanan makro aşınmaların yanı sıra çiğneme yüzeyi üzerinde oluşan mikro aşınma izleri de titizlikle değerlendirilmektedir. Dişlerdeki mikro aşınma izleri; ağza alınan besinlerin içerikleri, sertlikleri, boyutları ve çiğneme kuvveti gibi konulara ilişkin veriler sunmaktadır. Taramalı Elektron Mikroskobu kullanılarak gerçekleştirilen bu çalışmalarda, dişlerin çiğneme yüzeylerini oluşturan fasetler üzerinde farklı değişkenler kullanılarak ayrıntılı bir değerlendirme yapılmaktadır. Elde edilen bulgulardan, ilgili toplumu oluşturan bireylerin yaşamlarını sürdürdükleri dönemdeki besinleri, besinlerin içerikleri, besinleri hazırlama teknikleri ve tüketme şekilleri hakkında bilgiler edinilmektedir. Ayrıca gerçekleştirilen bu çalışmalarla; yaş, cinsiyet, makro aşınma izleri gibi faktörlerin mikro aşınma izlerine etkileri de araştırılmaktadır. Ancak bu alanda yapılan çalışmaların az sayıda olması gelecekte bu alanda daha fazla araştırmaya yapılmasını gerekli kılmaktadır.

Anahtar Kelimeler : Mikro Aşınma, Makro Aşınma, Faset, Yaş, Cinsiyet

* Dr., Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Kazılar ve Araştırmalar Dairesi Başkanlığı, Ankara / Türkiye
e-posta: serpilozdemirozbey@gmail.com, ORCID: 0009-0004-9550-3467.

ABSTRACT

Being the most resistant parts of the body against all factors, teeth can be preserved intact for many years; therefore, teeth are used as important data sources in many dental anthropological studies. The teeth of living organisms contain information about their health and data regarding their diet, environmental relations and cultural structures can be obtained through detailed analysis of these teeth. Recently, in addition to macrowear, which is defined as visible wear on the enamel layer of the teeth, microwear marks on the chewing surface have also been meticulously evaluated. Microwear scars on teeth provide data on the contents, hardness, size and chewing force of the food taken into the mouth. In these researches with Scanning Electron Microscopy, the facets that make up the chewing surfaces of the teeth are evaluated in detail using different variables. Via such findings, information is obtained about the foods, nutrient contents, food preparation techniques and consumption patterns of the individuals of the relevant community during their lifetime. In addition, these studies also investigate the effects of factors such as age, gender, macrowear scars on microwear scars. However, the relatively low number of studies in this field warrants further research in this area in the future.

Keywords: Microwear, Macro Wear, Facet, Age, Sex

GİRİŞ

İnsanlık tarihinin aydınlatılmasında veya adli bir vakanın sonuçlandırılmasında insan iskeletlerinin her bir parçası önemli veri kaynağı olarak kullanılmaktadır. Dişler de bu veri kaynaklarının önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Vücudun tüm etkenlere karşı en dayanıklı parçaları olan dişler, uzun yıllar bozulmadan korunabilmekte ve kazılarda yoğun olarak ele geçirilmektedir.

Dental antropolojik çalışmalarla dişlerin morfolojik yapısının ve kalıtsal varyasyonların belirlenmesinin yanı sıra, toplumları oluşturan bireylerin biyokültürel akrabalık ilişkileri, ağız sağlıkları, ağız sağlığı ile yaşam biçimi ve beslenme alışkanlıkları arasındaki ilişkiler de ortaya konulmaktadır.

Dişler, beslenme sırasında ve sonrasında ağız içerisinde hastalıklara neden olan faktörlerden dolayı birçok patolojik lezyona maruz kalmaktadır. Bu lezyonlar, canlıların ağız ve diş sağlıkları, yaşam biçimleri, çevreleriyle olan ilişkileri gibi konularda bilgi edinilmesine olanak sağlamaktadır. Günümüzde karşılaşılan; diş çürüğü, periapikal lezyon, diş eti çekilmesi, hypoplasia gibi birçok diş ve çene hastalığı eski dönemlerde yaşamış olan insanlarda da rapor edilmiştir. Diş aşınmaları da bu rahatsızlar arasında yer alan önemli bir olgu olup, Antik dönem insanların besin rejimleri, yaşam tarzları ve yaptıkları işler hakkında bilgi verebilecek potansiyele sahip önemli veri kaynakları arasında yer almaktadır (Özdemir Özbey, 2024).

Dişlerin çiğneme yüzeyinde oluşan harabiyet olarak tanımlanan diş aşınmaları; diş dokularının sertliği, genetik yapı, çiğnemenin şiddeti, çene kaslarının gücü, yenilen besinlerin nitelikleri, besin hazırlama yöntemleri, yaş ve cinsiyet gibi birçok etmenden kaynaklı olabilir (Turner, 1979). Arkeolojik kazılardan elde edilen dişler üzerinde gerçekleştirilen dental antropolojik çalışmalarla, avcı-toplayıcılıkla geçinen toplumların dişlerinin, tarımla geçinen toplumların dişlerinden daha farklı aşınma modelleri sergilediği ortaya konmuştur. Bu toplumları oluşturan insanların farklı yaşam biçimleri, yedikleri farklı besin maddeleri ve dişlerinin farklı kullanımlarına bağlı olarak, dişlerindeki aşınmaların derecelerinde de farklılıklar gözlenmektedir. Yapılan dental antropolojik çalışmalarda; kesici dişlerini besinlerini kesme ve koparmada kullanan avcı toplumların dişlerinin daha fazla aşındığı; tarımla geçinen ve ağırlıklı tahılla beslenen toplumların ise yanak dişlerinin çiğnemeye bağlı olarak daha çok aşındığı görülmüştür. Günümüz insanların diş aşınmalarının daha çok rafine gıdalarla beslenmelerine bağlı olarak, geçmişte yaşamış insanların diş aşınmalarına göre daha az yoğunlukta olduğu çeşitli araştırmalarla ortaya konmuştur (Özbek, 2007).

DİŞLERDE MİKRO AŞINMA

Diş minesinin aşınmaya maruz kalan bir doku olduğu bilinmektedir. Canlıların diş yüzeylerinde onların beslenmelerine bağlı olarak oluşan makro aşınmaların yanı sıra, gözle görülemeyecek derecede oluşmuş mikro aşınmalara da rastlanılmaktadır. Dental mikro aşınmalar, diş minesi üzerinde oluşan ve mikroskop altında incelenerek görsel ve sayısal olarak değerlendirilen oluşumlardır. Bu oluşumlara ilişkin hem canlı hem de fosil örnekler üzerinde yapılan çalışmalarla; dental mikro aşınma izlerinin biçimlerinin, tüketilen besinlerin içerisinde bulunan ve aşınmaya neden olan maddelerin boyutlarını ve sertlik derecelerini yansıttığı ortaya konulmuştur (Gordon, 1982; Teaford ve ark., 2001; Grine, 1981; Maas, 1991). Örneğin; yaprak ve sert parçacıklar içeren besinlerle beslenen yaşayan primat türlerinin diş yüzeylerindeki mikro aşınma izlerindeki farklılıkları ortaya koymak üzere yapılan bir çalışmada; sert besinlerle beslenen türlerin azı dişlerinin mine yüzeyinde daha büyük boyutlarda ve daha yoğun miktarlarda çukurluklar gözlenmişken; yaprakla beslenen türlerin azı dişlerinin mine yüzeyinde yoğun çizikler gözlenmiştir (Teaford, 1994; Ungar, 1998).

Azı dişlerin yüzeyindeki mikro aşınma izleri, türler arası beslenme ve ekolojik farklılıklara ilişkin bilgiler barındırmaktadır (Ungar & Teaford, 1996; Galbany & Pérez-Pérez, 2004; Galbany ve ark., 2009). Örneğin, Cercopithecoidea primat grubundan Colobus yaprak yiyen maymunları; Cercopithecus spp. meyve yiyenler ve Papio anubis açık savan ortamlarından gelen karasal toplayıcılarla karşılaştırıldığında düşük mikro aşınma oranı göstermiştir (Galbany & Pérez-Pérez, 2004; Galbany ve ark., 2005). Yapılan bir diğer çalışmada ise Afrika büyük maymunlarının (*Gorilla gorilla* ve *Pan troglodytes*) alt tür düzeyindeki ekolojik adaptasyonlarının mikro aşınma izlerine yansıdığı görülmüştür (Galbany ve ark., 2009). Habitat kullanımındaki bu farklılıklar, fosil hominin örneklerinin ekolojik çeşitliliklerini ortaya çıkarmak için kullanılabilecek önemli veri kaynaklarıdır.

Mikro boyuttaki dental aşınma izleri, beslenme kategorilerinin belirlenmesi ve besinlerin aşındırıcılığına dair çıkarımlarda bulunmak için kullanılabilmektedir. Bu doğrultuda, yaşayan primatlarda dental mikro aşınma yıpranması ile beslenme davranışları arasındaki ilişkiyi belirlemek, atalarımızın beslenme düzenine dair çıkarımlarda bulunmak için önemlidir (Galbany ve ark., 2005; Galbany ve ark., 2009; Teaford, 1994; Teaford & Ungar, 2007).

Miyosen sonrası homininlerine ilişkin yapılan çalışmalarda, diş yüzeylerinde gözlenen mikro aşınma izleri, bu canlıların geniş bir diyet yelpazesine sahip olduğunu göstermiştir (Teaford & Ungar, 2000; Galbany

ve ark., 2005). Ayrıca, Erken Pliyosen dönemi Afrika hominini *Australopithecus anamensis*'in azı dişi üzerinde gözlenen mikro aşınma izlerinin, şempanze ve goril türlerine benzediği belirlenmiş; aynı cinsten olan afarensis türlerinde de benzer diyet modelleri tanımlanmıştır. A. Afarensis'in diş yüzeylerinde gözlenen mikro aşınma izleri, beslenme tipi iyi belgelenmiş birkaç yaşayan primat türünün dişlerindeki mikro izlerle karşılaştırıldığında, türler arasında hem buccal hem de occlusal yüzeylerde gözlenen mikro aşınma izlerinin benzer diyet modellerini işaret ettiği sonucunu ortaya koymuştur (Grine ve ark., 2006; El-Zaatari ve ark., 2005; Estebananz ve ark., 2009). Pleistosen homininlerinin buccal mikro aşınma izleri modern avcı-toplayıcı gruplarla karşılaştırıldığında yeni ve farklı bakış açıları ortaya çıkmıştır. Sonuçlar, Neandertallerde buccal diş yüzeylerinde daha yüksek mikro aşınma yoğunluğunun, modern popülasyonlardan çok daha fazla aşındırıcı diyetlerle ilişkili olduğunu ve tamamen etobur bir diyet hipotezini desteklemediğini göstermiştir (Pérez-Pérez ve ark., 1999; 2003).

İnsan dişleri üzerinde gerçekleştirilen aşınma ve özellikle mikro aşınma analizleri özel bir çalışma konusudur. Bu alanda gerçekleştirilen çalışmalarda; tarım öncesi ve modern sanayileşmiş toplumlar arasında yapılan kıyaslamalarda, mikro aşınma izlerinden yola çıkılarak, tüketilen besinlerin türleri ve bunları hazırlama teknikleri ile besinlerin içerdiği maddelerin aşındırıcılığı açısından farklılıklar gözlemlendiği görülmüştür (Gügel ve ark., 2001; Kaifu ve ark., 2003). Modern sanayileşmiş toplumların daha rafine ve işlenmiş yiyecekler tüketmesi, dişlerin aşınma yoğunluğunda önemli azalmalara sebep olmuştur. Bu durum geçmiş ve günümüz toplumlarının diş aşınma oranlarının, o toplumların sosyal davranışları ile bağlantılı olduğunu kanıtlar niteliktedir.

Dişlerde Mikro Aşınma Çalışmalarının Tarihçesi

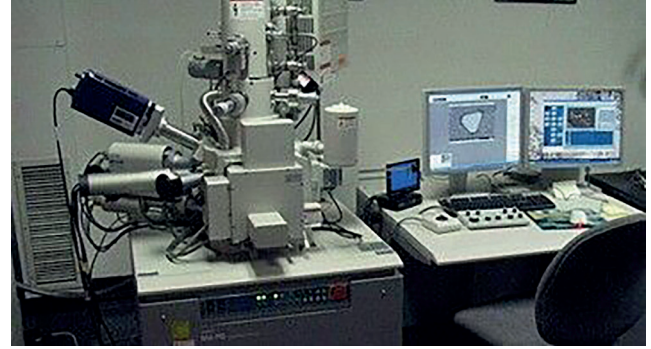
Günümüz teknolojisi doğrultusunda her geçen gün yeni tekniklerle ve daha ayrıntılı analizlerle desteklenen antropolojik çalışmalar, çok önemli bilimsel veriler ortaya koymaktadır. Son yıllarda Taramalı Elektron Mikroskopunun (SEM) gelişmesiyle birlikte gerek diş örneklerinin gerekse değerlendirilen replika malzemelerinin ayrıntılı görüntülenmesi, dental mikro aşınma çalışmalarına yeni boyutlar kazandırmıştır (Fig. 1).

Dişler üzerindeki mikro aşınma izlerine ilişkin ilk çalışmalar, dişlerin çiğneme yüzeylerindeki mikro izlerin sadece görsel olarak değerlendirilmesi esasına dayanmıştır. İlk dönem çalışmalarıyla çenelerin nasıl hareket ettiği ve azı dişlerinin nasıl kapandığı konuları üzerinde durularak, bu bilgilerle beslenme şekilleri belirlenmeye çalışılmıştır (Simpson, 1933). 1970'li yılların ortalarından itibaren SEM kullanılmaya başlanması ile bu alanda yapılan çalışmalar genel olarak

hayvanlarda beslenmeye dayalı tür farklılıkları ve tür ayrımlarını konu edinmiştir. Zamanla birçok araştırmacı SEM kullanarak dental mikro aşınma yöntemini çeşitli hayvanlar ile yaşayan ve nesli tükenmiş primatlar üzerinde uygulamaya başlamıştır (Rensberger, 1978; Walker ve ark., 1978).

Figür 1

Taramalı Elektron Mikroskobu^{1*} / Scanning Electron Microscope (SEM)

Paranthropus ve *Australopithecus*ların süt dişleri üzerinde yapılan bir çalışmada, dişlerin yüzeyinde gözlenen mikro aşınma izlerinin bu iki farklı tür arasında çiziklerin yönüyle ilgili farklılık gösterdiği ortaya konmuş; bu farklılığın da beslenme alışkanlıklarından çok dişlerdeki morfolojik farklılıktan kaynaklı olduğu belirtilmiştir (Grine, 1977). Otçullar ve kısmen böcekçil kemiriciler üzerinde gerçekleştirilen bir diğer çalışmada da çiğneme yüzeylerinde gözlenen mikro aşınma izleri, otçul beslenmeye bağlı oluşan parlak çizikler olarak tanımlanmıştır (Rensberger, 1978). Otçul bir memeli olan hyraxların yağışlı ve kuru havalardaki diyet farklılıklarını ortaya koymak üzere yapılan çalışmada da; türün diş yüzeylerindeki mikro izlerin, yağışlı havada tüketilen otlardan kaynaklı ince paralel çizikler şeklinde, kuru havalarda yemek zorunda olduğu yapraklardan dolayı daha çok çukurluklar şeklinde gözlemlendiği tespit edilmiştir (Walker ve ark., 1978). Ayrıca primatlar üzerinde yapılan çalışmalarda sert meyve tüketen türlerin dişlerinde, yumuşak meyve tüketen türlere göre daha fazla çukurluk olduğu görülmüştür (Grine & Kay, 1988; Teaford, 1985).

Eskimoların sert deriyi kesici dişleriyle sürekli koparıp-çiğnemelerine bağlı olarak, kesici dişlerinde yoğun miktarlarda mikro aşınma izleri görüldüğü belirtilmiştir (Ryan, 1979). Ön dişlerini tımar için kullanan primatların dişlerinde de karakteristik mikro

1 *Scanning Electron Microscopy (SEM): Taramalı elektron mikroskobu odaklanmış bir elektron demeti ile numune yüzeyini tarayarak görüntü elde eden bir elektron mikroskobu türüdür. Elektronlar numunedeki atomlarla etkileşerek numune yüzeyindeki topografi ve kompozisyon hakkında bilgiler içeren farklı sinyaller üretir. Bu sinyaller ilgili detektörlerce toplanarak bilgisayar ekranına aktarılır ve görüntü elde edilir (<https://arum.ogu.edu.tr/Sayfa/Index/65/taramali-elektron-mikroskobu-sem>).

aşınma şekilleri tespit edilmiştir (Rose ve ark., 1981). Şempanze dişleri üzerinde yapılan araştırmada ise yaş, cinsiyet, dişin çene içindeki pozisyonu ve faset tipi gibi değişkenlerin, mikro aşınma izlerinin boyutu, dağılımı ve yoğunluğu üzerinde etkili olduğu ifade edilmiştir (Gordon, 1982).

Beslenme şekli bilinen yaşayan primatların dişleri ile soyu tükenmiş olan ve beslenme şekli bilinmeyen Miyosen hominoidlerinden *Sivapithecus*'un dişleri karşılaştırıldığında; sert taneli besinlerle beslenen primatların dişlerinde çukurlukların daha fazla olduğu, yumuşak besinlerle beslenen primatlarda ise çiziklerin daha fazla olduğu görülmüştür. *Sivapithecus*'un dişlerindeki mikro aşınma izlerinin ise şempanzenin diş aşınmalarına benzediği ve beslenme şeklinin bu primatın benzer olabileceği belirtilmiştir (Teaford & Walker, 1984). Miyosen hominoidi olan *Griphopithecus alpani*'nin beslenme şeklinin belirlenmesi üzerine yapılan araştırmada, *Griphopithecus alpani* dişlerindeki mikro aşınma izleri incelenerek goril, şempanze ve pongo dişleriyle karşılaştırılmıştır ve beslenme şeklinin pongodan farklı olmadığı, ağırlıklı olarak meyve, nadir olarak olgunlaşmamış sert meyveler ile kabuklu yemişler tükettiğine ilişkin veriler elde edilmiştir (King ve ark., 1999).

İtalya'da Geç Miyosen tarihli ve catarrihine primat türü olan *Oreopithecus bambolin* dişlerindeki mikro aşınma izlerinden bu türün genel olarak yaprakla beslendiği belirlenmiştir (Carnieri & Mallegni, 2003). Nesli tükenmiş "*Cebus apella* ve *Lophocebus albigena*" olan iki primat türünün dişlerinde gözlenen mikro aşınma izleri birbirleriyle karşılaştırılmış ve bu türlerin farklı besin maddeleri tükettikleri, sert kabuklu yemiş tüketen primatın dişlerindeki mikro aşınma izlerinin meyve ile beslenen diğer primata göre daha belirgin olduğu tespit edilmiştir (Scott ve ark., 2005).

Mikro aşınma izlerine ilişkin daha sonraki süreçlerde gerçekleştirilen çalışmalarda; bu izlerin nedenleri, diş yüzeylerini nasıl etkilediği ve kullanılan standartların geliştirilmesi adına birçok araştırma gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda; avcı toplayıcı Tigara, Fuegians, Chumash, Andamanese, Khoe-San, Riet River ve Oakhurst Shelter toplumları (El-Zaatari, 2010), antik Easter Adası insanları (Polet, 2011), Merkez Afrika'daki Pigme avcı-toplayıcıları (Romero ve ark., 2013), Üst Paleolitik dönem insanları (El Zaatari & Hublin, 2014), Alt Magdalenian insanları (García-González ve ark., 2015), Atapuerka'daki ilk Avrupalılar (Perez ve ark., 2017), İtalya Erken Bronz Çağı insanları (Masotti ve ark., 2017), Orta Taş Çağı Magubike insanı (Willoughby ve ark., 2018), Maas Nehri çevresindeki kaya sığınakları ve mağaralarda ele geçen Geç Neolitik çiftçileri (Sherrill & Williams, 2019), 17. yüzyıl

Romanya Lasi şehri insanları (Petraru ve ark., 2020) gibi birçok topluma ait farklı dişlerde buccal, lingual ve occlusal yüzeylerde gözlenen mikro aşınma izleri analiz edilmiştir.

Mikro Aşınma İzlerinin Oluşumuna Neden Olan Faktörler

Dişlerde mikro aşınma izleri üzerinde yapılan analizlerde, bu izlerin temel olarak beslenme alışkanlıklarından kaynaklı olduğu belirlenmiştir (Teaford & Walker, 1984; Boz, 2006; Teaford ve ark., 2001; Grine, 1981). Dişler üzerindeki çizik ve çukurlukların sayıları ile bunların boyutları; beslenme alışkanlıklarındaki değişimleri anlamak ve diş kullanımlarındaki fonksiyonel değişimleri açıklamak için önemli ipuçlarıdır. Fasetlerin niteliği, ağza alınan herhangi bir yabancı madde, çiğneme mekanizması, yiyeceklerin içeriği, çiğneme baskısının derecesi ve yönü, mevsimsel değişimler ve brüksizm gibi faktörler de bu izlerin oluşumuna sebep olarak gösterilmiştir (Maas, 1991; Boz, 2006).

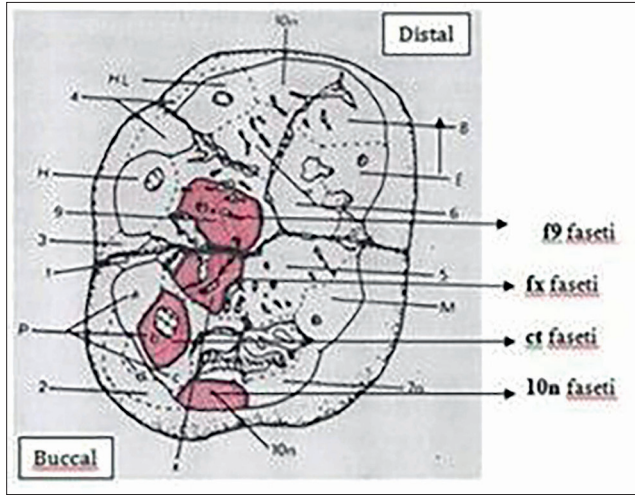
Mikro Aşınma Çalışmalarının Metotları

Makro diş aşınması çalışmalarına göre daha detaylı ve titiz bir çalışma gerektiren mikro aşınma analizleri, diş yüzeyindeki mikro izlerin elektron mikroskobu ile görüntülenmesi esasına dayanmaktadır. Ağız içerisindeki tüm dişler bu yöntemle değerlendirilebilir. Ancak ön dişlerde karşılaşılabilecek mikro aşınma izleri beslenmenin yanı sıra, mesleki alışkanlıklar ve bireysel alışkanlıklara ilişkin bilgiler de verebilmektedir. Ön dişlerde gözlenecek bu türden bir mikro aşınma izi toplumun hem beslenme hem de kültürel yapısına ait veriler barındırabilmektedir. Ancak, büyük ve küçük azı dişleri üzerinde gözlenebilecek mikro aşınma izleri toplumların beslenme şekline ilişkin veriler sunmaktadır (Teaford, 1994; Teaford ve ark., 2001; Molleson ve ark., 1993).

Mikro aşınma izlerine yönelik analizler SEM ve konfokal mikroskop olmak üzere iki farklı cihaz ile gerçekleştirilmektedir. Konfokal mikroskop kullanılarak gerçekleştirilen çalışmalarda, dişin yüzey dokusu üzerinden yapılan ölçümlerden faydalanılmaktadır (Scott ve ark., 2005; Ungar ve ark., 2003). Konfokal mikroskop altında dişlerin yüzey dokusuna ait veriler üç boyutlu olarak toplanmaktadır. Üç boyutlu görüntüleme ile diş yüzeyindeki yapı ve şekillerin niceliksel olarak değerlendirilmesi, bu şekillerin homojenlik ya da heterojenliği, diş yüzeyinin pürüzlülüğü gibi veriler elde edilmekte; bu verilerden de beslenme rejimi ortaya konmaya çalışılmaktadır (Scott ve ark., 2005; Ungar ve ark., 2003; Sönmez Sözer, 2023).

Figür 2

Kay ve Hiiemae (1974) Tarafından Oluşturulan Faset Numaralandırma Sistemi^{2*} / *The Facet Numbering System Developed by Kay and Hiiemae*

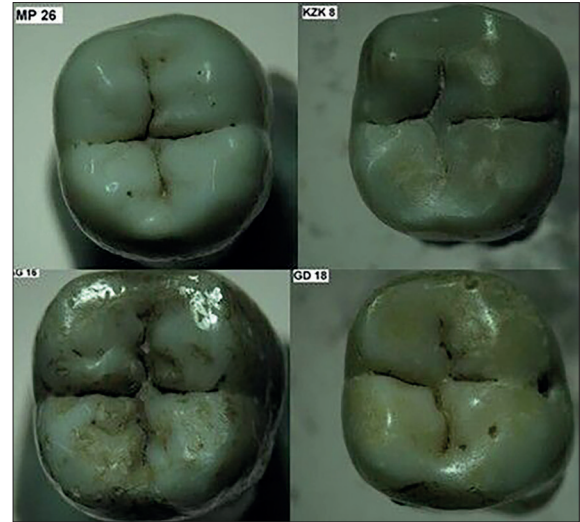

SEM ile gerçekleştirilen analizlerde; diş veya dişlerin buccal, lingual veya occlusal yüzeylerinden yararlanılmaktadır. Bu çalışmalarda çoğunlukla; Kay ve Hiiemae (1974) tarafından oluşturulan, ezme-parçalama faseti “ct” ve öğütme fasetleri “f9”, “fx”, “10n” den oluşan numaralandırma sistemi kabul görüp kullanılmaktadır (Fig. 2). Bu fasetler, çiğneme esnasında ezme-parçalama ve öğütme işlevlerinin diş yüzeylerinde mikro boyuttaki etkilerini ortaya koymaktadır (Gordon, 1980; King, 1997).

Protoconid tüberkülünün tepe kısmında bulunan “ct faseti” genellikle occlusal düzleme paralel şekilde yer alır ve bu faset, ağza alınan yiyeceklerin ilk işlem gördüğü yer olarak tanımlanmıştır (Gordon, 1980; Molleson & Jones, 1991; Molleson ve ark., 1993; Boz, 2006). Alt dişin buccal kısmında ve hypoconid tüberkülü üzerinde yer alan “Faset 9”, hypoconid üzerinde geniş bir bölgeyi kaplaması ve tanımlanması kolay bir faset olmasından dolayı mikro aşınma çalışmalarında en fazla kullanılan faset olarak kabul edilmektedir (Grine, 1987; Grine & Kay, 1988; Teaford, 1985; Teaford & Walker, 1984; Ungar ve ark., 1996; Boz, 2006). Ezme-öğütme faseti olarak tanımlanan “faset x”, çiğneme döngüsünde kuvvet hareketinin ikinci evresinde oluşur ve protoconide disto-lingual olarak eğim yapan bir fasettir (King, 1997; King ve ark., 1999). İncelenen diğer bir faset, protoconid tüberkül tepesinin mesio-lingual kısmına gelen ve dişin mesial kısmına anterior olarak gelişen yüzeydeki “10n faseti”dir. 10n faseti de diğer öğütme fasetleri gibi çiğneme döngüsünde kuvvet hareketinin ikinci evresinde oluşur (Gordon, 1980).

Figür 3

Dişlerin Işık Mikroskopunda Fotoğraflandırılması³ / *Photography of Teeth under Light Microscope*

Dişler üzerinde gerçekleştirilen mikro aşınma analizlerinde; yaşayan insanlar, müzelerde bulunan ünük örnekler ve eski insan toplumlarına ait dişlerin, yüksek kalitede malzemeler kullanılarak replikaları yapılmakta ve dişlerin ayrıntılarını görebilmek için diş kalıpları hazırlanmaktadır (Teaford, 1994). Ancak bazı çalışmalarda, düşük basınçlı mikroskop kullanılmasından ve replika yapım sürecinin uzun ve pahalı bir süreç olmasından dolayı orijinal dişler tercih edilebilmektedir. Ayrıca bazı çalışmalarda, replika malzemeleri için hazırlanan karışımda yapılabilecek hatalardan örnekleme oluşabilecek hava boşlukları (baloncuklar) yanlış değerlendirmelere sebep olacağı düşüncesi ile orijinal malzeme üzerinde çalışılmaktadır (Özdemir ve ark., 2013).

Antik dönem insanların dişlerinde, bazı durumlarda, beslenme ve kültürel alışkanlıklarına bağlı olarak yoğun aşınmalar gözlenmekte ve bu aşınmalardan kaynaklı dişlerin faset sınırları belirginliğini kaybedip yok olmaktadır. Bu tip örnekler, mikro aşınma çalışmalarında sorun teşkil ettiği için değerlendirmeye alınmamaktadır. Bu nedenle mikro aşınma analizlerinde güvenilir sonuçlar elde edilebilmesi adına, örneklem seçiminde hasarlı ve faset sınırları kaybolmuş dişlerin çalışmaya dâhil edilmemiş olmasına dikkat edilmelidir. Ayrıca, arkeolojik kazı çalışmalarında, iskelet ve dişlerin sağlam bir şekilde çıkarılması ve çıkarıldıktan sonra da sağlamlıklarını muhafaza edebilmesi adına bir takım koruyucu ve sertleştirici kimyasal maddeler kullanılmaktadır. Gerek bu maddeler gerekse yüzeylerde biriken toz ve çamur gibi birikimler, mikroskop altında net bir görüntü elde edilmesine engel olduğu için dişlerin yüzeyleri hassas bir şekilde temizlendikten sonra mikroskop altında değerlendirilmelidir (Fig. 3). Mikroskop değerlendirilmesine hazır olan dişlerin beslenme

2 * Sönmez Sözer 2023, s. 30.

3 Yazarın kendi veri tabanından alıntıdır.

fasetlerinin SEM’de 200 veya 500 büyütme ile görüntüleri alınmakta ve alınan bu görüntüler microwear programında incelenmektedir. Alınan görüntülerde incelenen diş yüzeyinde görülen izler; uzunluk/genişlik oranı kullanılarak çizik ve çukurluk olarak sınıflandırılmaktadır. Bu sınıflamada farklı araştırmacılar 2:1, 4:1 veya 10:1 gibi farklı oranlar kullanmışlardır. Ancak genel kabul gören ve Grine tarafından önerilen 4:1 oranıdır (Grine, 1986; King, 1997; King ve ark., 1999; Teaford & Robinson, 1989; Teaford & Runestad, 1992). En-boy oranı 4:1’den büyük olanlar “çizik”, küçük olanlar “çukur” olarak tanımlanmaktadır (Grine, 1984; Ungar ve ark., 1994). Bütün izler tanımlandıktan sonra, çizik ve çukurların sayıları, boyutları ve belirlenen toplam mikro izlere oranı değerlendirilerek beslenme hakkında bilgi edinilmektedir.

Dişlerdeki çukurluk ve çiziklerin farklı nedenlerden oluştuğu, iki değişkenin oranlarındaki farklılıkların, aşındırıcı maddenin niteliği hakkında bilgi verdiği çeşitli araştırmacılar tarafından açıklanmıştır (Lewis ve ark., 2000; Ryan, 1979; Teaford, 1991; Walker & Teaford, 1989; Boz, 2006). Sert besinler tüketen türlerin diş yüzeylerinde daha büyük ve daha fazla çukurluklar bulunurken, daha yumuşak besinler tüketen gruplarda daha fazla çizik bulunduğu belirtilmiştir (Gordon, 1984; 1988; Grine, 1986). Dişlerde karşılan çukurluk şeklindeki mikro aşınma izlerinin, genellikle abrazyon (dişlerin yiyeceklerle teması) sonucu ve daha fazla çiğneme gerektiren, sert maddelerden kaynaklı oluştuğu tespit edilmiştir (Strait, 1993; Ryan, 1979; Teaford, 1985). Kemikleriyle birlikte küçük omurgalıları ve sert kabuklu böcekleri tüketen etçillerin dişlerinde; tırtıllar veya omurgalıların etli kısımlarını tüketen ve yumuşak yiyeceklerle beslenen etçillerin dişlerine göre daha fazla çukurluk yüzdesi saptanmıştır (Strait, 1993). Ayrıca sırtlan gibi düzenli olarak kemik tüketen türlerin dişlerinde yüksek oranda çukurluk ve daha az sayıda çizikler belirlenmiştir (Van Valkenburg ve ark., 1990). Diş yüzeylerinde karşılaşılan çizik şeklindeki mikro aşınma izlerinin ise daha çok yumuşak besinlerin tüketilmesi ile atrizyon (dişlerin birbirleriyle teması) sonucu oluştuğu belirlenmiştir. Bu izlerin, yiyecekler içerisinde yer alan fitolitler veya yiyecek üzerine yapışan toz toprak parçacıklarınca oluştuğu pek çok araştırmacı tarafından tespit edilmiştir (Teaford & Lytle, 1996; Peters, 1982).

ANADOLU TOPLUMLARINDA MİKRO AŞINMA ÇALIŞMALARI

Anadolu’da, prehistorik dönem toplumlarının dişlerindeki mikro aşınma izlerine yönelik gerçekleştirilen çalışmalar sınırlı sayıdadır. Anadolu toplumlarından; Çatalhöyük, Aşıklıhöyük, Oylumhöyük ve İkiztepe; Smyrna Agorası, Kyzikos, Minnetpınarı ve Güllüdere; Patara, Kibyra ve Belentepe insanların dişlerindeki mikro aşınma izleri değerlendirilip birbirleriyle karşılaştırılmalar yapılmıştır.

Aşıklıhöyük toplumuna ait dişlerin mikro aşınma izlerine göre, bu toplumun bireylerinin daha az işlenmiş, daha iri taneli ve sert parçacıklar içeren besinlerle beslendiği belirtilmiştir. Çatalhöyük insanların Aşıklı Höyük insanlarına göre daha kolay çiğnenebilen besinler tükettiği; ancak, Tunç dönem tarihli Oylumhöyük ve İkiztepe toplumlarına göre daha büyük boyutta aşınma izlerine sahip olduğu ifade edilmiştir. İkiztepe ve Oylumhöyük toplumlarının ise birbirlerine yakın değerler gösterdiği ortaya konmuştur. Bu durum, bu iki toplumun farklı coğrafik bölgelerde yaşamlarını sürdürmüş olmalarına rağmen benzer besinleri tüketip, benzer yiyecek hazırlama teknikleri kullanmış olabileceklerini düşündürmüştür (Boz, 2006).

Doğu Anadolu toplumları olan Güllüdere ve Minnetpınarı insanların hayvancılığa dayalı bir geçim ekonomisine sahip oldukları bilinmektedir. Ağırlıklı et ile beslendiği düşünülen bu toplumların dişlerinde belirlenen çok sayıdaki küçük ve orta boyuttaki mikro çukurluklar ile geniş çiziklerin, bu insanların tükettikleri etin kolay çiğnenmediğine, temiz ve katıksız olmadığına işaret ettiği anlaşılmıştır. Ayrıca hem Minnetpınarı hem de Güllüdere topluluklarının yaşam alanlarında tarım yapıldığı da bilinmektedir. Elde edilen sonuçlardan bu insanların topladıkları sert lifli besin maddelerini, topraktan çıkardıkları sert bitki kökleri ile yumruları herhangi bir işleminden geçirmeden doğal haliyle yemiş olduklarını düşündürmüştür (Özdemir ve ark., 2013).

Smyrna Agorası bireylerinin dişlerindeki mikro aşınma izleri, bir diğer batı toplumu olan Kyzikos bireylerinde gözlenen mikro aşınma izleriyle karşılaştırıldığında, toplam şekil sayısının daha fazla olduğu görülmüştür. Smyrna Agorası, kentin konumundan dolayı çok fazla ziyaretçi alan bir liman kentidir. Burada yaşamış olan insanların karışık bir beslenme rejimi uyguladıklarını, buna bağlı olarak da dişlerinde yoğun olarak mikro aşınma izleri görüldüğünü düşündürmüştür. Ayrıca hem Smyrna Agorası hem de Kyzikos bireylerinin dişlerinde çukurluklar çiziklerden daha yoğun gözlenmiştir (Özdemir ve ark., 2013).

Belentepe, Kibyra ve Patara toplumlarının dişleri üzerine yapılan mikro aşınma analizinde, hem toplumların beslenmeleri ortaya konulmaya çalışılmış hem de yerleşim yerinin beslenme şeklinde bir farklılık yaratıp yaratmadığı değerlendirilmiştir. Literatürün aksine en sert besinler tüketen toplumun bir deniz kenarı yerleşimi olan Patara olduğu; dağ yerleşimi niteliğindeki Kibyra’da bireylerin sert parçacıklar içeren, büyük boyutlu besinler tükettiği; dağ-deniz geçişi gibi tepelik bir yerleşime sahip olan Belentepe’nin ise en yumuşak besinlerle beslenen toplum olduğu belirlenmiştir (Sönmez Sözer, 2023).

Anadolu toplumlarına ait dişler üzerinde tespit edilen *mikro aşınma izleri kronolojik olarak değerlendirildiğinde*; neolitik dönemde yaşamış olan Aşıklıhöyük ve Çatalhöyük toplumlarının, Tunç Dönemine tarihlendirilen Oylumhöyük ve İkiztepe toplumlarına göre diş yüzeylerindeki toplam şekil sayısının daha yüksek değerler verdiği (Boz, 2006); Ortaçağ toplumları olan Güllüdere ve Minnetpınarı topluluklarının sonraki döneme tarihlendirilen Kyzikos ve Agora dişlerindeki izlerden daha fazla toplam şekil sayısı gösterdiği (Özdemir ve ark., 2013) anlaşılmıştır. Bu doğrultuda; neolitik dönemden günümüze yaklaştıkça mikro aşınma izlerinde genel anlamda sayısal olarak bir azalma görüldüğü anlaşılmaktadır. Bu alanda yapılan araştırmalar; geçmişte sindirimi zor, diş yüzeylerinin daha fazla yıpranmasına neden olan besin maddeleri tüketildiğin, günümüze yaklaştıkça giderek daha yumuşak ve rafine hale gelen besin maddelerinin tüketildiği sonucunu ortaya koymaktadır. Ancak bu alanda yapılan çalışmaların az sayıda olması bu sonuçların karşılaştırma materyalini kısıtlamaktadır. Dolayısıyla yapılan bu çalışmaların sonuçları tüm Antik dönem Anadolu toplumlarına genellenmesi pek doğru değildir. Bu çalışmalar, genel anlamda bir fikir vermekle birlikte, ileride bu alanda yapılacak çalışmalarla daha net sonuçlara ulaşılacaktır.

Mikro Aşınma İzlerinin Oluşumunda Cinsiyetin Etkisi

Toplumların kültür tarihi boyunca kadın ve erkeğin statülerinde farklılıklar olmuştur. Arkeolojik verilere göre zaman içerisinde ekonomik temellere dayalı olarak değiştiği düşünülen kadın ve erkek arasındaki statü farkının yaşam şekillerine yansıdığı, örneğin kadının ön planda olduğu dönemlerde erkeğe göre daha iyi yiyecekler tüketmiş olabileceklerini düşündürmüştür (Hodder, 1982).

İnsan dişleri üzerinde yapılmış olan mikro aşınma analizlerinde cinsiyet faktörünün ele alındığı pek fazla çalışma yoktur. İndiana prehistorik topluluklarının beslenme alışkanlıklarının araştırıldığı çalışmada Schmidt, cinsiyetin mikro aşınma izlerini etkileyen bir faktör olmadığını belirtmiştir (Schmidt, 2001). Hominoidler ve çeşitli primat türleri üzerinde yapılan çalışmalarda da mikro şekillerin cinsiyetler arasında fark göstermediği belirlenmiştir (Gordon, 1982; King ve ark., 1999).

Anadolu toplumlarından Aşıklıhöyük, İkiztepe, Oylumhöyük ve Çatalhöyük toplumlarında cinsiyetin incelenen toplumlarda mikro aşınma izlerinin oluşumu etkileyen bir faktör olmadığı rapor edilmiştir (Boz, 2006). Kyzikos ve Agora toplumlarına ait mikro aşınma izlerine bakıldığında; erkeklerin dişlerinde gözlenen çiziklerin geniş olduğu tespit edilmiştir. Minnetpınarı insanların

gözlenen mikro aşınma izlerinde cinsiyetler arasında bir fark gözlenmez iken, Güllüdere toplumunda kadınların dişlerinde daha fazla çizik olduğu görülmüş olmakla birlikte bu fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır (Özdemir ve ark., 2013). Belentepe, Patara ve Kıbyra toplumlarında da kadın, erkek ve çocuk bireyler arasında belirlenen farklılıkların istatistiksel olarak anlamlı olmadığı ifade edilmiştir (Sönmez Sözer, 2023).

Dişlerdeki Mikro ve Makro Aşınma Verilerinin Birlikte Değerlendirilmesi

Çatalhöyük ve Aşıklıhöyük toplumlarında, dişlerdeki gözle görülür mine kayıpları olarak bilinen makro diş aşınmaları, mikro aşınma izlerinin oluşumunda, etkili bir faktör olarak rapor edilmişken, İkiztepe ve Oylum Höyük serilerinde mikro aşınma izlerini etkileyen bir faktör olmadığı belirtilmiştir. Toplumlar arasında görülen bu farklılığın sebebinin örneklem sayısındaki azlık ve tüm iskelet serilerinde her bir aşınma derecesinin temsil edilmemesi ile yakından ilişkili olduğu ifade edilmiştir (Boz, 2006).

Kyzikos insanların çene ve dişlerinde yapılan odontolojik incelemelerde, farklı dönemlere ait mezarlardan çıkartılan dişlerin aşınma dereceleri genelde az ya da orta düzeyde olduğu rapor edilmiştir. Bu durum genellikle beslenmeleri tarıma dayalı olan, ancak besinlerinin içerisinde iri ve sert taneli maddeler bulunmayan besinleri tüketen toplumlarda görülmektedir (Gözlük Kırmızıoğlu ve ark., 2009). Verimli toprakları sayesinde zeytincilik, bağcılık ve şarapçılıkta uğraşan ve ekonomik düzeyinin oldukça iyi olduğu düşünülen Kyzikos insanların, yerleşim yerlerinin deniz kenarında olması nedeniyle, bu insanların diyetlerinde deniz ürünlerinin de olduğunu düşündürmüştür. Yapılan mikro aşınma analizinde, bu toplum bireylerinin diş yüzeylerinde ağırlıklı küçük çukurlukların gözlenmesi, az sayıda aşındırıcı bulunduran yumuşak ve lifli besinlerin yendiğini ortaya koymuştur (Özdemir ve ark., 2013).

Smyrna Agorası insanların dişlerinde yapılan makroskobik incelemelerde bu topluluğu oluşturan bireylerin ağız sağlığının çok kötü olmadığı; erkeklerde aşınmanın en fazla 4, kadınlarda 2+ düzeyinde olduğu belirtilmiştir (Sevim ve ark., 2005). Bu sonuç; yapılan çalışmada mikro aşınma kriterlerinin cinsiyetler arası istatistiki olarak anlamlı farklar yaratmadığı görüşünü destekler niteliktedir (Özdemir ve ark., 2013).

Minnetpınarı toplumuna ait odontolojik değerlendirmelerde diş aşınma dereceleri 4-5 düzeyinde gözlemlendiği; bu durum toplumu oluşturan bireylerin orta ve ileri erişkin sayısının fazlalığına bağlandığı; Toros dağı eteğinde yaşayan ve hayvancılıkla uğraştığı düşünülen bu insanların, ağız ve diş sağlığının genel

olarak iyi düzeyde olduğu belirtilmiştir (Yaşar & Sevim Erol, 2009). Hem makro hem mikro aşınma değişkenleri birlikte değerlendirildiğinde ise aşınma değerleri cinsiyetler arasında anlamlı bir farklılık göstermemiştir (Özdemir ve ark., 2013).

Belentepe toplumunun ağız ve diş sağlığını ortaya koymak üzere yapılan çalışmada, toplum genelinde makro aşınma derecesi 4 olarak tespit edilirken (Sönmez Sözer, 2016); Patara (Sevim Erol ve ark., 2016) ve Kibyra (Aladağ, 2020) toplumlarında bu lezyon 4-5 derecesinde gözlenip, bu durum sert ve lifli gıda tüketimi ile fitolit ve aşındırıcı gıda tüketimlerine dayandırılmıştır. Aşınma derecelerinin yoğunluğuna bakıldığında ise bu üç toplumun beslenme rejimi açısından benzer olabileceği, Belentepe toplumunun diğer iki topluma göre daha az sert, lifli gıda tüketmiş olabileceği rapor edilmiştir. Ayrıca; mikro aşınma ve makro aşınma çalışmalarının sonuçları karşılaştırıldığında bazı noktalarda örtüşmeler olsa bile genel olarak sonuçların tam olarak birbirleri ile uyumlu olmadığı ifade edilmektedir (Sönmez Sözer, 2023).

SONUÇ

Tüm canlıların yaşamlarını devam ettirebilmeleri için gerekli olan temel ihtiyaçlarından biri, kuşkusuz onların beslenmeleridir. Dişler her dönem için beslenmeyle ilgili en doğru bilgileri yansıtan önemli belgeler olmuştur. Çeşitli arkeolojik kazılardan elde edilen dişler üzerinde belirlenen makro ve mikro aşınma olarak iki kategoride ele alınan diş aşınmaları diyetin belirlenmesinde önemli kriterlerdendir. Aşınmaların oluşmasında besinlerin türü, sertlikleri, dişlerin genetik yapısı, çiğneme şekli, yaş ve kültürel alışkanlıklar önemli rol oynamaktadır.

Genel olarak toplumun ne tür besinler tükettiği konusunda ipuçları veren dişlerdeki makro aşınmalar, ağız sağlığının göstergeleri olan periapikal lezyonlar, diş taşı ve çürük gibi verilerle desteklendiğinde ilgili toplumların beslenme tarzları hakkında ayrıntılı bilgiler sağlayabilmektedir. Gözle görülebilen ve belirli skalalara bağlı kalarak sınıflandırılan makro aşınmalar dişler üzerinde çok büyük morfolojik farklılıklar göstermezler ve bu izler oldukça yavaş gelişir. Diş minesi üzerindeki mikro aşınma izleri ise mikroskobik boyutlardadır ve bu izler dişin aşınma hızı ve miktarına ilişkin bilgi barındırmaktadır. Bu mikro izler bireylerin tüm yaşamının toplamından ziyade ölmeye önceki küçük bir zaman dilimine ait ayrıntılı bilgiler verebilecek niteliktedir.

Makroskobik değerlendirmeler ile izotop ve eser element analizlerinin aksine, genel olarak canlının tüm yaşamına dair bilgi verebilme özelliğine sahip mikro aşınma izleri canlının hayatındaki günlük, haftalık ve aylık gibi kısa zaman dilimindeki diş kullanımları ve beslenme

hakkında veri sunmaktadır. Makroskobik olarak diş şekillerinin incelenip değerlendirmeleri, canlının teorik ve evrimsel olarak ne yapabileceği konusunda bilgiler sağlarken; mikro aşınma çalışmaları, söz konusu canlının diyeti ve diş kullanımlarındaki küçük farklılıkları belirleme potansiyeline sahiptir.

Fosil canlılar ve antik dönem ile günümüz toplumlarının diyetlerini ve aralarındaki farklılıkları ortaya koymak amaçlı gerçekleştirilen mikro aşınma analizi çalışmalarının temelini, dişlerin occlusal ve buccal yüzeylerindeki mikro izler oluşturmaktadır. Antik dönem insan toplumlarında ait bireylerin dişlerinde gözlenen dental mikro aşınma izleri, o toplumun kültürel beslenme faktörleri, beslenme şekilleri, yiyecek işleme yöntemleri gibi birçok veriye ulaşılmasına olanak sağlamaktadır. Geçmiş insan beslenme şekillerinin diş mikro aşınma izleri aracılığıyla yeniden yapılandırılması, bu izlerin oluşumunda yaşın, cinsiyetin, makro aşınma izlerinin ne kadar etkili olduğunun ortaya konulması, gelecekte bu alanda daha fazla araştırmaya yapılmasını gerekli kılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Aladağ, B. (2020). *Kibyra Antik kentinden 2013-2018 yılları arasında çıkarılan insan iskeletlerinin paleoantropolojik analizi* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Boz, B. (2006). *Dişlerde mikro aşınma tekniğinin beslenme alışkanlıklarını belirlemedeki yeri: Eski Anadolu toplumlarından örnekler* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Carnieri, E. & Mallegni, F. (2003). A new specimen and dental microwear in *oreopithecus bambolii*. *Homo, Vol. 54*(1), 29-35. <https://doi.org/10.1078/0018-442X-00056>
- Cordain, L., Eaton, S. B., Sebastian A., Man N., Lindeberg S., Watkins B. A., O'Keefe J. H. & Brand-Miller J. (2005). Origins and evolution of the western diet: Health implications for the 21st century. *American Journal of Clinical Nutrition, 81*, 341-354. <https://doi.org/10.1093/ajcn.81.2.341>
- El-Zaatari, S., Grine, F. E., Teaford, M. F. & Smith, H. F. (2005). Molar microwear and dietary reconstruction of fossil cercopithecoidea from the plio-pleistocene deposits of South Africa. *Journal of Human Evolution, 51*, 297-319. <https://doi.org/10.1016/j.jhevol.2005.03.005>
- El-Zaatari, S. (2010). Occlusal microwear texture analysis and the diets of historical/prehistoric hunter-gatherers. *International Journal of Osteoarchaeology, 20*(1), 67-87. <https://doi.org/10.1002/oa.1027>
- El Zaatari, S. & Hublin, J. J. (2014). Diet of Upper Paleolithic Modern Humans: Evidence from Microwear Texture Analysis. *American Journal of Physical Anthropology, 153*(4), 570-581. <https://doi.org/10.1002/ajpa.22457>
- Estebarez, F., Martinez, L. M., Galbany, J., Turbon, D. & Pérez-Pérez, A. (2009). Testing hypotheses of dietary reconstruction from buccal dental microwear in *Australopithecus Afarensis*. *Journal of Human Evolution, 57*, 739-50. <https://doi.org/10.1016/j.jhevol.2009.07.007>
- Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Merkezi Araştırma Laboratuvarı Uygulama ve Araştırma Merkezi. *Elektron Mikroskobu Hizmet Birimi*. <https://arum.ogu.edu.tr/Sayfa/Index/65/taramali-elektron-mikroskobu-sem> adresinden 12.09.2024 tarihinden alınmıştır.
- Galbany, J., Martinez, L. M. & Pérez-Pérez, A. (2004). Tooth replication Techniques, SEM imaging and microwear analysis in primates: Methodological obstacles. *Anthropologie, 42*, 5-12.
- Galbany, J., Moya Sola, S. & Pérez-Pérez, A. (2005). Dental microwear variability on buccal tooth enamel surfaces of extant Catarrhini and Miocene Fossil Dryopithecus Laietanus. *Folia Primatologica, 76*, 325-341. <https://doi.org/10.1159/000089531>
- Galbany, J., Estebarez, F., Martinez, L. M. & Pérez-Pérez, A. (2009). Buccal dental microwear variability in extant African Hominoidea: Taxonomy versus ecology. *Primates, 50*, 221-230. <https://doi.org/10.1007/s10329-009-0139-0>
- García-González, R., Carretero, J. M., Richards, M. P., Rodríguez, L. & Quam, R. (2015). Dietary inferences through dental microwear and isotope analyses of the Lower Magdalenian individual from El Mirón Cave (Cantabria, Spain). *Journal of Archaeological Science, 60*, 28-38. <https://doi.org/10.1016/j.jas.2015.03.020>
- Gordon, K. (1980). *Dental Attrition In The Chimpanzee (Pan Troglodytes Verus): A Scanning Electron Microscope Study* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Yale University.
- Gordon, K. D. (1982). A study of microwear on chimpanzee molars – implications for dental microwear analysis. *American Journal of Physical Anthropology, 59*(2), 195–215. <https://doi.org/10.1002/ajpa.1330590208>
- Gordon, K. D. (1988). A review of methodology and quantification in dental microwear analysis. *Scanning Microscopy, 2*, 1139-1147.
- Grine, F. (1977). Analysis of early hominid deciduous molar wear by scanning electron microscopy: a preliminary report. *Proceedings of the Electron Microscopy Society, 7*, 157-158.
- Grine, F. (1981). Trophic differences between gracile and robust australopithecines: a scanning electron microscope analysis of occlusal events. *South African Journal of Science, 77*, 203-230.
- Grine, F. (1984). Deciduous Molar Microwear of South African Australopithecines. D. J. Chivers, B. A. Wood & A. Bilsborough (Ed.), *Food Acquisition and Processing in Primates* (s. 525-534) içinde. Boston. https://doi.org/10.1007/978-1-4757-5244-1_23
- Grine, F. (1986). Dental evidence for dietary differences in australopithecus and paranthropus: A quantitative analysis of permanent molar microwear. *Journal of Human Evolution, 15*, 783-822. [https://doi.org/10.1016/S0047-2484\(86\)80010-0](https://doi.org/10.1016/S0047-2484(86)80010-0)
- Grine, F. (1987). Quantitative analysis of occlusal microwear in australopithecus and paranthropus. *Scanning Microscopy, 1*(2), 647-656.
- Grine, F., Kay, R. F. (1988). Early hominid diets from quantitative image analysis of dental microwear. *Nature, 333*, 765-768. <https://doi.org/10.1038/333765a0>
- Grine, F. E., Ungar, P. S., Teaford, M. F. & El-Zaatari, S. (2006). Molar microwear in *Paranthropus afarensis*: Evidence for Dietary Stasis through Time and under Diverse Paleoecological Conditions. *Journal of Human Journal, 51*, 297-319. <https://doi.org/10.1016/j.jhevol.2006.04.004>
- Gügel, I. L., Grupe, G. & Kunzelmann, K. H. (2001). Simultaneous of Dental Microwear : Characteristic Traces by Opal Phytoliths Give Clues to Ancient Human Dietary Behavior. *American Journal of Physical Anthropology, 114*, 124-138. <https://doi.org/10.1002/1096->

- 8644(200102)114:2<124::AID-AJPA1012>3.0.CO;2-S
- Kaifu, Y., Kasai, K., Townsend, G. C. & Richards, L.C. (2003). Tooth Wear and The Design of the Human Dentition: A Perspective from Evolutionary Medicine. *Yearbook of Physical Anthropology*, 46, 47-61. <https://doi.org/10.1002/ajpa.10329>
- Kay, R. F. & Hiiemae, K. M. (1974). Jaw movement and tooth use in recent fossil primates. *American Journal of Physical Anthropology*, 40, 227-256. <https://doi.org/10.1002/ajpa.1330400210>
- Kırmızıoğlu Gözlük, P., Yaşar, Z. F. & Yiğit, A. (2009). Kyzikos İskeletlerinin Dental Analizi, T.C.Kültür Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü. 24. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 139-149, Ankara.
- King, T. (1997) *Dental Microwear and Diet in Griphopithecus Alpani* [Yayımlanmış Doktora Tezi, London, University College London].
- King, T., Aiello, L. C. & Andrews, P. (1999). Dental Microwear of Griphopithecus Alpani, *Journal of Human Evolution*. 36(1), 3-31. <https://doi.org/10.1006/jhev.1998.0258>
- Hodder, I. (1982). *Symbols in Action: Ethnoarchaeological Studies of Material Culture*. Cambridge University Press.
- Lewis, P., Gutierrez, M. & Johnson, E. (2000). Ondatra Zibethicus Dental Microwear Patterns as a Potential Tool for Paleoenvironmental Reconstruction. *Journal of Archaeological Science*, 27, 789-798. <https://doi.org/10.1006/jasc.1999.0502>
- Masotti, S., Bogdanic, N., Arnaud, J., Cervellati, F. & Gualdi-Russo, E. (2017). Tooth Wear Pattern Analysis in A Sample of Italian Early Bronze Age Population. Proposal Of A 3-D Sampling Sequence. *Archives of Oral Biology*, 74, 37-45. <https://doi.org/10.1016/j.archoralbio.2016.10.021>
- Maas, M. C. (1991). Enamel Structure and Microwear : An Experimental Study of The Response of Enamel to Shearing Forces. *American Journal of Physical Anthropology*, 85, 31-50. <https://doi.org/10.1002/ajpa.1330850106>
- Molleson, T., Jones K. (1991). Dental Evidence for Dietary Change at Abu Hureyra. *Journal of Archaeological Science* 18. [https://doi.org/10.1016/0305-4403\(91\)90052-Q](https://doi.org/10.1016/0305-4403(91)90052-Q)
- Molleson, T., Jones K. & Jones S. (1993). Dietary Change and The Effects of Food Preparation on Microwear Patterns in the Late Neolithic of Abu-Hureyra, Northern Syria. *Journal of Human Evolution*, 24, 455-468. <https://doi.org/10.1006/jhev.1993.1031>
- Molnar, D. & Grantt, D. G. (1977). Functional Implications of Primate Enamel Thickness. *American Journal of Physical Anthropology*, 46, 447-454. <https://doi.org/10.1002/ajpa.1330460310>
- Özdemir, S., Yavuz, A. Y. & Sevim Erol, A. (2013). The relationship between microwear on human teeth and nutrition: Samples from ancient Anatolian societies. *Natural Science*, 5(4), 449-457. <https://doi.org/10.4236/ns.2013.54058>
- Özdemir Özbey, S. (2024). Seyitömer Höyüğü Orta Tunç Çağı Topluluğunda Ağız ve Diş Sağlığı. *Arkeoloji Dergisi*, 2(33), 25-44. <https://doi.org/10.51493/egearkeoloji.1544597>
- Pérez-Pérez, A., Bermadez de Castro, J.M., Arsuaga, J.L. (1999). Nonocclusal Dental Microwear Analysis of 300 000 Year-old Homo heidelbergensis Teeth from Sima de los Huesos (Sierra de Atapuerca, Spain). *American Journal of Physical Anthropology*, 108, 433-57. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1096-8644\(199904\)108:4<433::AID-AJPA5>3.0.CO;2-5](https://doi.org/10.1002/(SICI)1096-8644(199904)108:4<433::AID-AJPA5>3.0.CO;2-5)
- Pérez-Pérez, A., Esparz, V., Bermadez de Castro, J. M., Lumley, M. A. & Turbon, D. (2003). Non-occlusal dental microwear variability in a sample of middle and late pleistocene human populations from Europe and near east. *Journal of Human Evolution*, 44, 497-513. [https://doi.org/10.1016/S0047-2484\(03\)00030-7](https://doi.org/10.1016/S0047-2484(03)00030-7)
- Pérez-Pérez, A., Lozano, M., Romero, A., Martínez, L., Galbany, J., Pinilla, B., Estebanaraz-Sánchez, F. & Arsuaga, J. L. (2017). The diet of the first Europeans from Atapuerca. *Scientific Reports*, 7(1). <https://doi.org/10.1038/srep43319>
- Peters, C. R. (1982). Electron-optical microscopic study of incipient dental micro damage from experimental seed and bone chrushin. *American Journal of Physical Anthropology*, 57, 283-301. <https://doi.org/10.1002/ajpa.1330570306>
- Petraru, O. M., Groza, V. M., Lobiuc, A., Bejenaru, L. & Popovici, M. (2020). Dental microwear as a diet indicator in the seventeenth-century human population from Iasi City Romania. *Archaeological and Anthropological Sciences*, 12, 1-13. <https://doi.org/10.1007/s12520-020-01159-2>
- Polet, C. (2011). Health and diet of ancient Easter Islanders: Contribution of paleopathology, dental microwear and stable isotopes. *Section of Natural and Medical Sciences*, 1-19.
- Rensberger, J. (1978). Scanning Elektron Microscopy of Wear and Occlusal Events in Some Small Herbivores. Butler P. M. & Joysey K. A. (Ed.), *Development Function and Evolution of Teeth* (s. 415-438) içinde. New York Academic Press.
- Romero, A., Ramírez-Rozzi, F. V., De Juan, J. & Pérez-Pérez, A. (2013). Diet-related buccal dental microwear patterns in central African PYGMY foragers and bantu-speaking farmer and pastoralist populations. *PLoS One*, 8, 12. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0084804>
- Rose, K. D., Walker, A. C. & Jacobs L. L. (1981). Functional of the Mandibular tooth comb in living and extinct mammals. *Nature*, 289, 583-585. <https://doi.org/10.1038/289583a0>
- Ryan, A.S. (1979). Wear stration primate teeth: A scanning electron microscope examination. *American Journal of Physical Anthropology*, 50, 155-158. <https://doi.org/10.1002/ajpa.1330500204>
- Schmidt, C. (2001). Dental microwear evidence for a dietary shift between two non-maize-reliant prehistoric human populations form India. *American Journal of Physical Anthropology*, 114, 139-145. [https://doi.org/10.1002/1096-8644\(200102\)114:2<139::AID-AJPA1013>3.0.CO;2-9](https://doi.org/10.1002/1096-8644(200102)114:2<139::AID-AJPA1013>3.0.CO;2-9)
- Scott, R. S., Ungar, P., Bergstrom, T. S., Brown, C. A., Grine, F., Teaford, M. & Walker, A. (2005). Dental microwear

- texture analysis shows within species diet variability in fossil hominins. *Nature Letters*, 436, 693-695. <https://doi.org/10.1038/nature03822>
- Sevim, A., Gözlük, P., Durgunlu, Ö., Özdemir, S. & Taşlıalan, M. (2005). Symrna Agorası iskeletlerinin paleoantropolojik analizi. T.C. Kültür Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 21. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 125-140.
- Sevim Erol, A., Yavuz, A. Y. & Mutlu, H. (2016). Antik patara toplumunun dişlerindeki makro aşınma sıklığı ile beslenme ilişkisi. *Havva İşkan'a Armağan: Lykiarkhissa Festschrift für Havva İşkan*. Ege Yayınları.
- Sherrill, K. & Willams, F. L. (2019). Dietary reconstruction of late neolithic farmers from the meuse river basin of Belgium using dental microwear. *Georgia Journal of Science*, 77(1), 51.
- Simpson G. (1933). Paleobiology of Jurassic Mammals. *Paleobiol* 5, 127-158.
- Sönmez Sözer, Ç. (2023). *Farklı antik dönem toplumlarında karşılaştırmalı dental mikro aşınma analizi* [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Strait, S. G. (1993). Molar microwear in extant small-bodied faunivorous mammals: An analysis of feature density and pit frequency. *American Journal of Physical Anthropology*, 92, 63-79. <https://doi.org/10.1002/ajpa.1330920106>
- Teaford, M. F. & Walker, A. (1984). Quantitative differences in dental microwear between primate species with different diets and a comment on the presumed diet of sivapithecus. *American Journal of Physical Anthropology*, 64(2), 191-200. <https://doi.org/10.1002/ajpa.1330640213>
- Teaford, M. F. (1985). Molar microwear and diet in the genus cebus. *American Journal of Physical Anthropology*, 66, 363-370. <https://doi.org/10.1002/ajpa.1330660403>
- Teaford, M. F. & Robinson, J. G. (1989). Seasonal or ecological differences in diet and molar microwear in Cebus Nigrivittatus. *American Journal of Physical Anthropology*, 80, 391-401. <https://doi.org/10.1002/ajpa.1330800312>
- Teaford, M. F. (1991). *Dental microwear: What can it tell us about diet and dental function?*. Advances in Dental Anthropology.
- Teaford, M. F. & Tylenda, C. A. (1991). A new approach to the study of tooth wear. *Journal of Dental Research*, 70(3), 204-207. <https://doi.org/10.1177/00220345910700030901>
- Teaford, M. F. & Runestad, J. A. (1992). Dental microwear and diet in Venezuelan primates. *American Journal of Physical Anthropology*, 88, 347-364. <https://doi.org/10.1002/ajpa.1330880308>
- Teaford, M. F. (1994). Dental microwear and dental function. *Evolutionary Anthropology*, 13, 17-30. <https://doi.org/10.1002/evan.1360030107>
- Teaford, M. F. & Lytle J. D. (1996). Diet-induced changes in rates of human tooth microwear: A case study involving stone-ground maize. *American Journal of Physical Anthropology*, 100, 143-147. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1096-8644\(199605\)100:1<143::AID-AJPA13>3.0.CO;2-0](https://doi.org/10.1002/(SICI)1096-8644(199605)100:1<143::AID-AJPA13>3.0.CO;2-0)
- Teaford, M.F., Ungar, P.S. (2000). Diet and the evolution of the earliest human ancestors. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 97(25), 13506-13511. <https://doi.org/10.1073/pnas.260368897>.
- Teaford, M. F., Larsen, C. S., Pastor, R. F. & Noble, V. (2001). *Pits and scratches microscopic evidence of tooth use and masticatory in La Florida*. Bioarchaeology of Spanish Florida: The Impact of Colonialism University Press of Florida.
- Teaford, M. F. & Ungar, P. S. (2007). Dental Adaptations of African Apes. W. Kenke, W. Rothe (Ed.), *Handbook of Paleoanthropology, Vol. 1: Principles, methods and approaches* (s. 1107-1132) içinde. Springer-Verlag.
- Turner, C. G. (1979). Dental anthropological indications of agriculture among the jomon people of central Japan. *American Journal of Physical Anthropology*, 51(4), 619-635.
- Ungar, P. S. (1994). Incisor microwear of sumatran anthropoid primates. *American Journal of Physical Anthropology*, 94(3), 339-363. <https://doi.org/10.1002/ajpa.1330940305>
- Ungar, P. S. & Teaford, M. F. (1996). Preliminary examination of non-occlusal dental microwear in antropoids: Implications for the study of fossil primates. *American Journal of Physical Anthropology*, 100, 101-113. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1096-8644\(199605\)100:1<101::AID-AJPA10>3.0.CO;2-4](https://doi.org/10.1002/(SICI)1096-8644(199605)100:1<101::AID-AJPA10>3.0.CO;2-4)
- Ungar, P. S., Brown, C. A., Bergstrom, T .S. & Walker, A. (2003). Quantification of dental microwear by tandem scanning confocal microscopy and scale-sensitive fractal analysis. *The Journal of Scanning Microscopy*, 25. <https://doi.org/10.1002/sca.4950250405>
- Walker, A., Hoeck, H. N. & Perez, L. (1978). Micro wear of mammalian teeth as an indicator of diet. *Science*, 201, 908-910. <https://doi.org/10.1126/science.684415>
- Walker, A. & Teaford, M. (1989). Inferences from quantitative analysis of dental microwear. *Folia Primatologica*, 53(1-4), 177-189. <https://doi.org/10.1159/000156415>
- Willoughby, P. R., Compton, T., Bello, S. M., Bushozi, P. M., Skinner, A. R. & Stringer, C. B. (2018). Middle stone age human teeth from magubike rockshelter, Iringa Region, Tanzania. *PloS One*, 13(7). <https://doi.org/10.1007/s10437-017-9254-2>
- Valkenburgh, B., Teaford, M. F. & Walker, A. (1990). Molar microwear and diet in large carnivores-inferences concerning diet in the sabretooth cat, smiodon-fatalis. *Journal of Zoology*, 222, 319-340. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7998.1990.tb05680.x>
- Yaşar, Z. F. & Sevim Erol, A. (2009). Minnetpınarı İnsanlarının Ağız ve Diş Sağlığı. T.C. Kültür Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 24. *Arkeometri Sonuçları Sempozyumu*, 193-203.

THE PRESERVATION OF ARCHAEOLOGICAL REMAINS DURING URBAN RENEWAL: THE CASE OF İZMİT

KENT YENİLEME SÜRECİNDE ARKEOLOJİK KALINTILARIN KORUNMASI: İZMİT ÖRNEĞİ

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 19 Aralık 2024	Received: December 19, 2024
Hakem Değerlendirmesi: 30 Aralık 2024	Peer Review: December 30, 2024
Kabul: 3 Şubat 2025	Accepted: February 3, 2025

DOI: 10.22520/tubaar.1603972

Serap SEVGİ* - Onur KAMILOĞLU**

ABSTRACT

In the process of urban reconstruction, new construction, urban transformation projects, or retrofitting works, unexpected archaeological remains are encountered. This phenomenon is particularly common in centers with multi-layered cultural histories. Generally, archaeological remains uncovered during the excavation of the foundation during new construction represent a small part of the building and continue on the parcel of another building. On the other hand, archaeological excavations are usually carried out during new construction activities. This situation may limit the interpretation of the information obtained. The information obtained in a fragmented manner is kept in the archives of the regional conservation boards. The process of determining the legal protection status of these remains, documenting, protecting, and even integrating them with the new building becomes complicated within the framework of the legislation. This article*** examines the protection of archaeological remains uncovered during new construction activities in the center of Izmit, a multi-layered historical city, and the efforts to integrate and interpret the information. The necessity of understanding multi-layered cities, exploring their nuances, and developing strategies to balance historic preservation with modern urban needs, chronological mapping of the city's history, regular documentation and preservation of the data uncovered for understanding urban archaeology, and archiving the data obtained for holistic interpretation by expert organizations and teams are revealed.

Keywords: Urban Historical Archaeology, Multi-Layered Historical Cities, New Constructions, Archaeological Remains, İzmit (Nicomedia)

* Asst. Prof., Karabük University, Safranbolu Faculty of Architecture, Karabük / Türkiye
e-mail: serapsevgi@karabuk.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3049-5908

** PDH. Art Historian / Archaeologist, Kocaeli Regional Board of Conservation of Cultural Heritage, Kocaeli / Türkiye
e-mail: onurkamiloglu@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7257-7536

*** This study was conducted as part of the Scientific Research Project KBÜBAP-24-DS-055 titled "The Preservation of Archaeological Remains in Reconstructed Cities: The Case of İzmit," at Karabük University, Safranbolu Başak Cengiz Faculty of Architecture, Department of Architecture. It is based on the paper "The Preservation of Archaeological Remains in Reconstructed Cities: The Case of İzmit," which was presented orally at the 7th International Capital Interdisciplinary Scientific Studies Congress (September 20-21, 2024, Ankara).

ÖZET

Kentlerin imarı sürecinde, yeni yapılaşma, kentsel dönüşüm projeleri veya güçlendirme çalışmaları esnasında beklenmedik arkeolojik kalıntılarla karşılaşılmasıdır. Bu fenomen özellikle çok katmanlı kültürel geçmişe sahip merkezlerde yaygındır. Genellikle, yeni inşaat esnasında temel kazısında ortaya çıkarılan arkeolojik kalıntılar, yapının küçük bir parçasını temsil etmekte olup, başka bir yapının parselinde de devam eder niteliktedir. Üzerinde yapı bulunan parsellerde ise genellikle yeni inşaat faaliyetleri sırasında araştırma yapılabilmektedir. Bu durum, elde edilen bilgilerin yorumlanmasını kısıtlayabilmektedir. Parçalı şekilde elde edilen bilgiler koruma bölge kurulları arşivlerinde yer almaktadır. Bu kalıntıların yasal koruma statüsünün belirlenmesi, belgelenmesi, korunması hatta yeni yapı ile entegre edilmesi süreci mevzuat çerçevesinde karmaşık bir hal almaktadır. Bu makalede; çok katmanlı tarihi bir kent olan İzmit'in merkezindeki yeni inşaat faaliyetlerinde ortaya çıkarılan arkeolojik kalıntıların korunması ve bilgilerin bütünlenmesi ve yorumlanmasına yönelik çalışmalar incelenmiştir. Çok katmanlı şehirlerin anlaşılması, nüanslarının keşfedilmesi ve tarihi koruma ile modern kentsel ihtiyaçlar arasında denge kurulmasına yönelik stratejiler geliştirilmesi, kent tarihinin kronolojik haritasının çıkarılması kent arkeolojisinin anlaşılması için ortaya çıkarılan verilerin düzenli şekilde belgelenmesi, korunması ve elde edilen verilerin uzman kuruluşlar ve ekiplerince bütüncül şekilde yorumlanmak üzere arşivlenmesi gerekliliği ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kent Tarihi Arkeolojisi, Çok Katmanlı Tarihi Kentler, Yeni Yapılaşma, Arkeolojik Kalıntılar, İzmit (Nikomedia)

INTRODUCTION

Anatolia's unique geopolitical, strategic, and geographical position has historically ensured continuous settlement, creating fertile ground for the emergence and development of numerous civilizations. As a result, urban settlements in Türkiye exhibit multi-layered, subterranean, and superimposed historical stratifications. These layers provide insights into past spatial experiences and societal evolution. However, the pressures of urbanization and unplanned construction are severely threatening this historical accumulation and urban identity, leading to the destruction of archaeological reserve areas (Karabağ, 2008, pp. 46–47). The presence of multiple historical layers in urban areas reflects a rich and diverse social, economic, and cultural identity shaped by the interplay of these layers and societal dynamics. This identity is expressed through architectural heritage, traditions, and cultural rituals, offering urban communities a profound sense of pride and inspiration (Eren, 2023, pp. 19–21).

Establishing a strong urban identity requires a comprehensive understanding of the area's historical development, connecting the past to the future, and preserving all cultural layers. Urban archaeology plays a pivotal role by evaluating tangible evidence from past eras within the living fabric of modern urban environments (Karabağ, 2008, p. 23). Understanding the early periods of a city's development is of utmost importance in this context.

During World War II, significant portions of European cities were destroyed. While this led to the loss of existing historical heritage, it also unearthed remnants of earlier civilizations, providing a foundation for urban archaeological studies. Most of these studies were conducted in Germany, Poland, and the western regions of the Soviet Union (Sarfati & Melli, 1999, pp. 13–29). From the 1960s onwards, increasing urban development pressures led to a growing emphasis on conservation, giving rise to the concept of “integrated conservation.” Rescue archaeology in Europe has demonstrated that in situ preservation is the most effective method for preserving archaeological assets (Karabağ, 2008, p. 26).

The 1964 Venice Charter established a scientific framework for archaeological excavations, emphasizing that they must adhere to rigorous standards. In 1969, the Council of Europe adopted the “European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage” in London, standardizing methodologies for managing archaeological excavations. The 1975 European Architectural Heritage Year, organized under the slogan “A Future for Our Past,” highlighted the importance of preserving Europe's architectural legacy as a central objective of urban and regional planning, as reflected in the Amsterdam Declaration.

By the 1980s, advancements in infrastructure and urban archaeology brought significant progress in Europe. Large-scale urban development projects posed challenges to preserving archaeological heritage, underscoring the critical need for urban archaeology. The 1987 ICOMOS “International Charter for the Conservation of Historic Towns and Urban Areas” emphasized preserving historic towns in their natural and constructed contexts. It advocated principles such as promoting archaeological research, conserving archaeological remains, and adapting them for modern use. The 1992 Valletta Convention further highlighted the importance of safeguarding archaeological heritage and integrating it into urban and rural development.

In 1990 and 1994, the United Kingdom published Planning Policy Guidance 15: Planning and the Historic Environment (PPG 15) and Planning Policy Guidance 16: Archaeology and Planning (PPG 16), which aimed to provide guidance on the practice of urban archaeology and establish a balance between preservation and development. PPG 16 acknowledges that not all archaeological resources are of equal significance and that, due to the demands of modern life, it may not always be feasible to preserve them in their entirety. It builds upon the existing legal framework in a way that does not impose an undue burden on local governments but also fosters collaboration among various stakeholders in the development sector. The preservation and documentation of archaeological resources are accorded the highest priority, with in situ preservation being the preferred method. The 2000 edition of the “A European Code of Good Practice” emphasizes the role of urban planning in the preservation and enhancement of urban archaeological heritage. This document emphasises the necessity of collaboration between public authorities, planners, architects, developers and archaeologists. Between 2003 and 2005, the Appare Project developed methods for the preservation and public dissemination of urban archaeological sites (Karabağ, 2008, p. 39).

In Türkiye, the initial efforts to develop conservation approaches can be traced back to the latter half of the nineteenth century. Before the Asar-ı Atika Regulation of 1869, which was the inaugural widely accepted legal regulation concerning antiquities, the legal status of ancient artifacts was determined in accordance with Islamic jurisprudence. Additionally, various legislative instruments, including the Penal Code of 1858 and other decrees, addressed the matter of antiquities. Although these early laws were less comprehensive than modern regulations, they demonstrate the state's awareness and the existence of a legal framework for the in situ preservation of some historical artifacts.

Acting the “Law on Antiquities” in 1973 formalized the legal concepts about archaeological, historical, and natural sites. The “Law on the Protection of Cultural and Natural Assets,” which came into force in 1983, provided definitions for movable and immovable cultural and natural assets, regulated related tasks and procedures, and established institutional responsibilities and principles. In 1987, the “Regulation on the Identification and Registration of Immovable Cultural and Natural Assets Requiring Protection” broadened the scope of archaeological remains, requiring the scientific identification of areas with archaeological potential, as opposed to merely those with surface remains. Moreover, the 1988 “Conditions for Protection in Archaeological Site Areas” decision established a three-tier classification system for archaeological sites based on their significance and characteristics.

The “Archaeological Sites, Protection, and Usage Conditions” regulation of the High Council for the Protection of Cultural and Natural Assets of the Ministry of Culture, dated 5 November 1999 and numbered 658, applies to archaeological remains and areas with archaeological potential. The principal decision, No. 37, dated 10 April 2012, addresses the protection and evaluation of existing archaeological sites or previously unknown cultural assets that have been uncovered due to new construction, infrastructure works, or natural disasters in settlement areas. The regulation stipulates that these assets should be investigated using scientific methods, excavated, and presented in situ with appropriate preservation methods. In instances where the in situ preservation of minor cultural assets is not viable, they may be relocated under the guidance of a qualified expert to a location deemed suitable by the Ministry, following the approval of the Regional Protection Board.

In Türkiye, the pressure on archaeological and urban archaeological heritage from urban development is considerable, due to a lack of collaboration between city planners and archaeologists (Tuna, 1999, pp. 217-228). It is recommended that information pertaining to urban archaeology be taken into account during the formulation of zoning plans. As a consequence of the inadequacy of such endeavors in the past, numerous settlements have been constructed on top of the remains of ancient civilizations in many of Türkiye’s multilayered cities. Consequently, during construction on private property, a considerable number of archaeological remnants are frequently unearthed, often representing parts of a larger whole. This frequently gives rise to a number of legal issues regarding their preservation. In this context, Principal Decision No. 37 is related to Article 63 of the Constitution, which mandates the state to take supportive and encouraging measures to protect cultural heritage, and Article 35, which addresses property rights.

This study examines the processes of preservation and presentation of archaeological remains encountered during the course of urban redevelopment, with a particular focus on examples drawn from the context of multilayered historic cities. In cities with a rich historical background, such as Izmit, preserving, documenting, and presenting archaeological remains uncovered during new construction represent critical issues. In light of the complexities and time constraints inherent to the current legal framework, this study seeks to identify more effective and sustainable methods of preservation and presentation. The formulation of strategies for protecting archaeological remains constitutes a pivotal advance, both in terms of the conservation of cultural heritage and in the promotion of public awareness and the dissemination of archaeological findings to a broader audience.

MATERIALS AND METHODS

The complexity of efforts to preserve and consolidate information and interpretations of archaeological remains discovered during urban redevelopment is a consequence of legal and temporal constraints. A review of the Protection Board archives and field studies reveals that data integration in the field of urban historical archaeology remains an unfulfilled objective. Documents about the archiving and interpretation of data from ancient times, along with their respective locations within the city, are stored separately for each documentation and preservation project. Moreover, it is evident that additional studies are required to facilitate the interpretation of archaeological data.

In light of the city center of Izmit’s multilayered history, a sample study was conducted utilizing the archives of the Kocaeli Regional Board for the Protection of Cultural Heritage. The objective was to explore the development of more effective methods and processes for managing legal and technical procedures associated with discovering archaeological remains in redevelopment areas. The sample comprises examples of preservation applications where the remains were registered, with protection applied based on potential and distribution areas and the opportunity for research in the relevant parcel and adjacent parcels. New construction projects designed in accordance with the tenets set forth in Decision No. 37 were subject to public exhibition, with a designated protection zone established around the remains, construction plans modified accordingly, and the building footprint adjusted on the parcel to ensure the preservation of the remains. In instances where the exhibition of the remains was not a viable option or where the construction of an exhibition would result in damage to the remains, the alternative method of backfilling (reburial) was employed to ensure their preservation. These examples were examined to gain a deeper understanding of the approach to preservation.

This study in urban archaeology reveals a significant technical and scientific deficit in the archiving and interpreting of archaeological data. Over time, it is necessary to integrate and analyze new information to gain a deeper understanding of the city's history. In the context of issues presented to the Regional Protection Board, relevant parcels are evaluated collectively. Given that data has frequently been gathered from private property parcels over an extended period, there is a clear requirement for scientific teams with the capacity to assess these studies and integrate the data digitally, thereby facilitating a comprehensive approach.

A review of similar studies in Europe, particularly in France and the United Kingdom, has been conducted to analyze the legal, administrative, and financial methods applied to protect archaeological remains discovered in new development areas. In light of these studies, the objective is to identify potential measures that could be employed in urban areas to preserve archaeological remains discovered during new construction.

ARCHAEOLOGICAL REMAINS AND PRESERVATION IN RESIDENTIAL AREAS

Archaeological remains are irreplaceable, serving as the sole evidence of our civilization's development and, therefore, of immense importance. These remains are frequently extremely fragile and susceptible to damage and destruction, representing finite and non-renewable resources.

In 1925, France initiated a national archaeological mapping system, utilizing Geographic Information Systems (GIS) to record various archaeological heritage sites, thus creating a comprehensive database. Nevertheless, it has been noted that archaeological data from regions beyond the scope of scientific inquiry has yet to be adequately documented. The Ministry of Culture, through its administrative body, developed a methodology for the assessment of the archaeological heritage of French cities, utilizing the documents produced by the National Center for Urban Archaeology. This methodology entailed an examination of the topographic and historical structures of towns to investigate their archaeological potential. It was emphasized that the true archaeological potential of an area could be revealed by considering the physical and protective characteristics of an area identified through historical data, which helps to locate remains in previously damaged zones. This method identified priority areas with high archaeological potential for scientific excavation in urban contexts (Belge, 2004, pp. 48-56).

A number of techniques for the conservation of archaeological heritage in areas undergoing new development have been devised in England. From the 1970s

onwards, these endeavors reached their zenith in 1990 with the introduction of Planning Policy Guidance (PPG, pp. 15-16), which delineated the tenets of archaeology, the historical environment, and planning. Similarly, in France, urban archaeological databases have facilitated communication between property owners, investors, architects, planners, and archaeologists in areas of critical importance. In urban centers, where archaeological remains have high potential but where land is also attractive for new investments, archaeological studies are conducted by property owners or investors. The location of the proposed development, the investor's intentions, the methodology to be employed, and the proposals for the preservation of any archaeological remains are evaluated by archaeologists. Should the relevant authorities approve, rescue excavations are then carried out.

In contrast to the Turkish approach, the data collected are incorporated into the urban archaeological database, and construction permits are only granted once all financial guarantees for the preservation of the remains have been provided. The process entails collaboration to ensure the protection of any inadvertently unearthed remains and their incorporation into the database (Planning Policy Guidance 16; Davis et al., 2004, pp. 60-65; Belge, 2004, pp. 50-51). These methods serve as illustrative examples of effective approaches to the preservation and integration of archaeological heritage into society.

In Türkiye, new construction is permitted in areas classified as third-degree or urban sites, provided any cultural assets encountered during construction are preserved. In the event of the discovery of archaeological remains during the excavation of foundations for an architectural project designed in accordance with the specifications set out in urban planning, the relevant Museum Directorate is duly informed. Subsequently, the Museum Directorate notifies the Regional Conservation Council Directorate, which then instigates research excavations. Excavations are conducted solely within the confines of the designated construction area, with due consideration given to the extent of the discovered remains. The financial responsibility for archaeological excavation, preservation, and exhibition of the remains lies with the parcel owners, while the Museum Directorate and conservation councils oversee these processes.

The necessity for the development of archaeological deposits, whose potential, boundaries, and informational content remain largely unknown, frequently results in practices that have a considerably more significant impact on these deposits than any building from past centuries. It is, therefore, imperative that the design of new construction considers the layout and context of the archaeological deposits to prevent their destruction.

Two principal methods are typically employed to address these impacts:

- The excavation of the archaeological site: The excavation of the archaeological site is a crucial aspect of archaeological research. In the event that in-situ physical preservation is not a viable option, archaeological excavations are conducted with the objective of conserving the site through comprehensive documentation and recording.
- In-situ Preservation of the Archaeological Site: In situ preservation of the archaeological site is a method that may be employed when the aforementioned conditions are met. The archaeological site is identified and archived through the use of drilling techniques, which are supported by imaging methods such as georadar. This process leaves the site in a reserve state, to be excavated at a later date. Nevertheless, excavation is unavoidable in placing the structural elements necessary to construct new building footprints.

Furthermore, the discovered archaeological remains are assessed for their viability for preservation, based on their current condition, with a view to either exhibiting or backfilling them to preserve them in their original burial environment.

Protection of Archaeological Remains Unearthed in New Building Plots and Construction On Them

In areas of new development, the removal or relocation of archaeological remains can result in physical damage and the loss of contextual information, which may subsequently reduce the potential for archaeological research (Williams & Corfield, 2003, pp. 276-79). Archaeological remains are susceptible to environmental alterations, with factors such as soil conditions, excessive load stress, settlement, lateral displacement, vibrations, and drilling capable of influencing the archaeological context. Furthermore, alterations in groundwater levels may facilitate the proliferation of detrimental microorganisms (Perez & Pierce, 2013, pp. 1-14; Edwards, 1998; Shilston & Fletcher, 1998, pp. 8-15). The impact of construction is contingent upon the dimensions of the edifice in question and the design of its foundation. The impact of shallow and deep foundations on archaeological remains differs. Using shallow foundations (strip and raft) results in greater settlement and a reduction in load-bearing capacity.

Figure 1a-b

Antakya Museum Hotel Archaeological Remains and Their Relationship With The Superstructure, Foundation System / *Antakya Müze Oteli Arkeolojik Kalıntılar ile Üst Yapı ve Temel Sistemi İlişkisi* (Arolat, 2020)

The construction of these foundations frequently necessitates the excavation of considerable quantities of soil. The use of alkaline concrete can result in a significant alteration of the soil's pH level. Deep foundations facilitate the transfer of loads to deeper levels, thereby contributing to the sustainability of cultural heritage. Piles can be classified as either displacement or non-displacement types, with the potential to induce sediment deformation. The placement of piles can affect oxygen transportation and the exposure of contaminants to the remains. The final building solutions may entail the combination of both shallow and deep foundations (Davis et al., 2004, pp. 60–63; Williams & Corfield, 2003, pp. 276–279).

This innovative approach allows for the coexistence of modern development and the preservation of archaeological heritage, setting a significant precedent in Türkiye for construction in areas with archaeological remains.

A notable example of construction over archaeological remains in Türkiye is the Antakya Museum Hotel. In 2009, archaeological remains were discovered during the hotel's building, and the area was subsequently declared a third-degree archaeological site. The layout of the remains played a crucial role in determining the foundation points of the building. The primary composite columns supporting the structure were placed in designated areas that least interfered with

the remains, particularly around the streambed that runs through the site. These columns support a primary canopy that acts as a covering for the archaeological site. Above the excavation site, bridges and ramps create an open walking path, making the area accessible as an archaeological park where visitors can closely observe the remains (Arkiv) (Fig. 1a-1b) (Arolat, 2020).

During archaeological excavations in the third-degree archaeological site within the Antalya Kaleiçi urban area, traces of streets and side streets dating from the Roman Period to the Ottoman Period were unearthed. These remains are exhibited under tempered glass surfaces in the structures built on them. In addition, the remains were accessed from the structures or their courtyards (Fig 2a-2b) (Kaynaş, 2018, pp. 79-80; Göküz & Kaynakçı Elinç, 2022, pp. 178-179).

The Marmaray Project, designed to address Istanbul's transportation issues, aims to connect the European continent with Gebze in Asia through a modern, high-capacity rail system. The excavations conducted as part of this project have unearthed significant archaeological findings that trace Istanbul's history back to 8000 BC. Notably, the Marmaray Project is also recognized as the first harbor excavation in Istanbul. During the project, some structures were relocated while others were preserved in situ, and the route was adjusted accordingly (Fig. 3a).

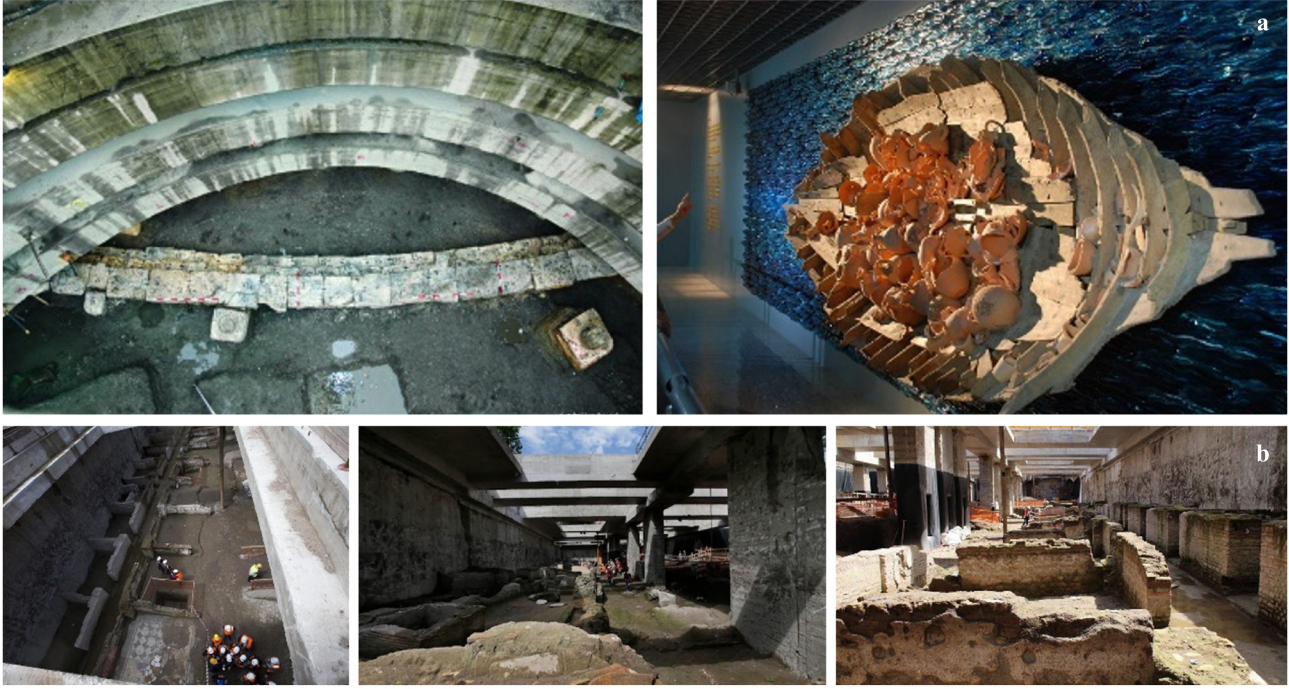
Figure 2a-b

a. Section of The Exhibition of the Building and Remains in Antalya Kaleiçi, Hesapçı Street 104 Block, 35 Plot b. Archaeological Remains and Exhibition in the Foundation Excavation in Antalya, Kaleiçi, Ruin Adalya / a. *Antalya Kaleiçi Hesapçı Sokak 104 Ada, 35 Parsel Yapı ve Kalıntıları Sergilenmesi Kesit* (Kaynaş, 2018, pp. 79-80) b. *Antalya Kaleiçi, Adalya Harabeleri Temel Kazılarında Arkeolojik Kalıntılar ve Sergileme* (Göküz et al., 2022, pp. 178-179)

Figure 3a-b

a. Marmaray Sirkeci Excavation East Shaft Quay Wall and Ancient Boat Exhibited at Yenikapı Station b. The Relationship Between Archaeological Remains and New Construction in The Construction of the Italian Metro / a. *Marmaray Sirkeci Kazısı Doğu Şaftı Rıhtım Duvarı ve Yenikapı İstasyonu'nda Sergilenen Antik Tekne* b. *İtalya Metrosunun İnşasında Arkeolojik Kalıntılar ile Yeni İnşaat Arasındaki İlişki* (Ertuğrul, 2024)

In the excavations for the metro in Rome, Italy, remnants of a military barracks structure dating back 1800 years have been discovered. The Italian authorities have taken significant steps to preserve these findings, transforming them into an archaeological metro station. This initiative protects the site's historical significance and allows visitors to engage with Rome's rich history using modern transportation (Fig. 3b).

Protection of Archaeological Remains Discovered in New Building Plots by Reburial Method

The backfilling of archaeological sites represents an effective method for preserving these areas, with the objective of protecting the remains uncovered during excavations. When properly designed, backfilling can serve to safeguard an archaeological site for future research. Although this method may restrict direct access to the remains, it ensures adequate protection through ongoing monitoring, thereby allowing for potential future excavations. The process of backfilling serves to safeguard excavated areas from damage while simultaneously facilitating the utilization of the site for alternative purposes. The design of these systems may be either temporary or permanent; however, it is essential to consider the condition of the archaeological material in question and the anticipated duration of protection during the design phase. Backfilling aims to restore the ground conditions to their original state before the excavation process (Johnsen, 2009, pp. 4-5).

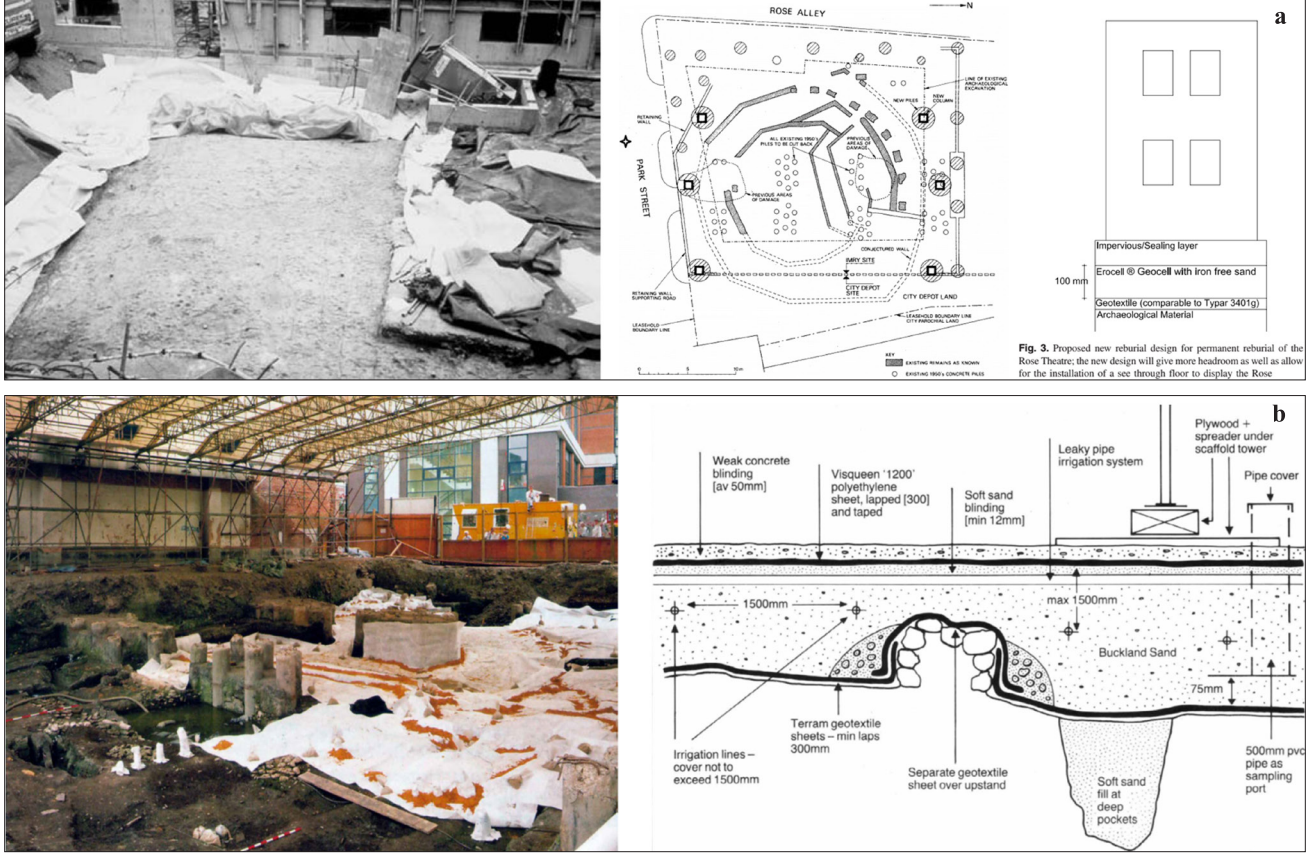
As a pragmatic solution, this methodology is commonly utilized in urban heritage sites to safeguard archaeological discoveries unearthed during rescue excavations from potential hazards and to facilitate construction activities. Using geotextiles allows for the complete isolation of the remains from the surrounding ground, water, and injection activities. These geotextiles serve as protective barriers for the surfaces of original remains, safeguarding them from direct and indirect construction impacts occurring at ground level (Perez & Charles, 2013, pp. 2-4). Suitable geotextiles are synthetic fabrics designed to withstand a specific duration in soil environments.

To illustrate, the remains of the Globe Theatre in London were covered with chemically inert silica sand and a geogrid that distributes loads (Fig. 4a). Similarly, the remains of the Tudor/Jacobean theatres, including the Rose Theatre, where Shakespeare's early performances took place, were discovered in 1989 during the construction of an office building at 2-10 Street.

The new office building was designed in such a way as to ensure the protection of the remains of the Rose Theatre, which was constructed on a prestressed concrete slab supported by piles placed outside the archaeological remains (Fig. 4b). This innovative approach permitted the complete reburial of the remains while guaranteeing future access for potential excavations.

Figure 4a-b

a. Basement Construction on the Remains of the Globe Theatre in London and Detail of Reburial Implementation b. The Remains of the Rose Theatre in London and A Schematic Diagram of the Reburial Application / *Londra'daki Globe Tiyatrosu'nun Kalıntıları Üzerine Bodrum Katı İnşaatı ve Yeniden Gömme Uygulamasının Detayları* (Davis et al., 2004, p. 30; Perez & Charles, 2013, pp. 1-14) b. *Londra'daki Rose Tiyatrosu'nun Kalıntıları ve Yeniden Gömme Uygulamasının Şematik Diyagramı* (Canti & Davis, 1999, pp. 775-81; Perez & Charles, 2013, pp. 4-5; Wainwright, 1989, pp. 430-35)

The Protection of Archaeological Remains Discovered in New Building Plots by Leaving Them Outside the Construction Area

In particular, private parcels and archaeological remains found during foundational excavations are evaluated based on their nature, density, and distribution. In accordance with the stipulations set forth in Law No. 658 on Archaeological Sites, Protection, and Usage Conditions, these areas are designated as protected zones, and scientific research is the sole permitted activity. Consequently, development is prohibited in areas designated as archaeological sites within the context of urban planning.

In the event that construction is permitted within the boundaries of the parcel, a zoning change must be initiated in accordance with the recommendations of the conservation board. The uncovered remains are documented based on scientific data, and protective measures are implemented to address existing issues and to ensure their preservation for public exhibition.

If other areas within the parcel are also undergoing construction, the data obtained from the excavations can be applied to those areas; otherwise, the studies are limited to

the existing parcel. The presentation of archaeological sites to the public can facilitate the dissemination of information regarding past civilizations' ways of life, culture, and architectural traditions, as evidenced by Keskin & Zeren Tanaç (2018, pp. 110-124). While the interpretation of findings at the parcel level may only. While interpreting findings at the parcel level may only be feasible occasionally, data pertaining to the existing remains are presented. The objective is to comprehensively evaluate these findings in conjunction with future excavations in other parcels.

The current physical condition of the remains may be adversely affected by a number of environmental factors, including the construction of new building foundations, the creation of roads, and the material and stability of the remains themselves. In the event that the remains do not provide sufficient information for exhibition, backfilling may be considered subsequent to the completion of the requisite documentation and conservation efforts. This approach can serve as a protective measure for future studies.

ARCHAEOLOGICAL REMAINS IN THE REDEVELOPED PARCELS OF İZMİT CITY CENTER

Historical Overview of İzmit City Center

The earliest known settlement in the area is identified as Astakos, a Megarian colony established in the 1st millennium BCE on the southeastern shores of the İzmit Bay. In 297 BCE, Zipoites of Bithynia conquered Astakop. The city was completely destroyed by Lysimachus's military campaigns between 300 and 297 BCE. (Güney, 2014, p. 413). Subsequently, Zipoetes relocated the settlement to Nicomedia (modern-day İzmit), which he founded in 264 BCE and named after himself. The close relationship between these two cities is noted by Strabo (1987). Prior to his demise, Nicomedes (94–76 BCE) bequeathed his domains to Rome, thereby signifying the formal conclusion of the Bithynian Kingdom, which persisted as a Roman province. (Atlan, 1970, p. 143). During the Roman imperial period, particularly under the emperors Trajan (98–117 CE), Hadrian (117–138 CE), and Antoninus Pius (138–161 CE), significant advancements were made in Nicomedia (Doğancı, 2007, p. 75). During the reign of Diocletian (284–305 CE), peace was established, and Nicomedia was designated as the capital, with extensive reconstruction efforts undertaken to enhance its fortifications and transform it into an impressive administrative center. Subsequently, Theodosius (379–395 CE) facilitated the acceleration of the city's development (Fıratlı, 1971). İzmit has experienced destructive earthquakes on numerous occasions over the past two centuries, with notable events occurring in 362, 554, and 558 CE, resulting in considerable damage. Following the earthquake in 554 CE and the subsequent plague outbreak, Nicomedia experienced significant challenges in its recovery, resulting in a temporary decline in its historical prominence. The city's decline was accelerated by a series of intense attacks, which resulted in a significant exodus of its inhabitants. This is evidenced by a number of historical sources, including Foss (2002, p. 1), Ulugün (2009, p. 95), Ramsay (1890, p. 196), Fıratlı (1971, p. 9), Calliste (1921, pp. 405-408) and Bosch (1937, pp.16-21). During the Justinian era, between 527 and 565 CE, the city was rebuilt with numerous public buildings, including churches, baths, and aqueducts (Janin, 1921, pp. 168-182).

Following the transfer of Byzantine control in the 7th century, the city was transformed into a military base, with the construction of a Byzantine castle in the upper reaches. It functioned as the administrative center of the Optimates Theme (Daş, 2015, p. 103). The Seljuk Turks captured İzmit in the late 11th century;

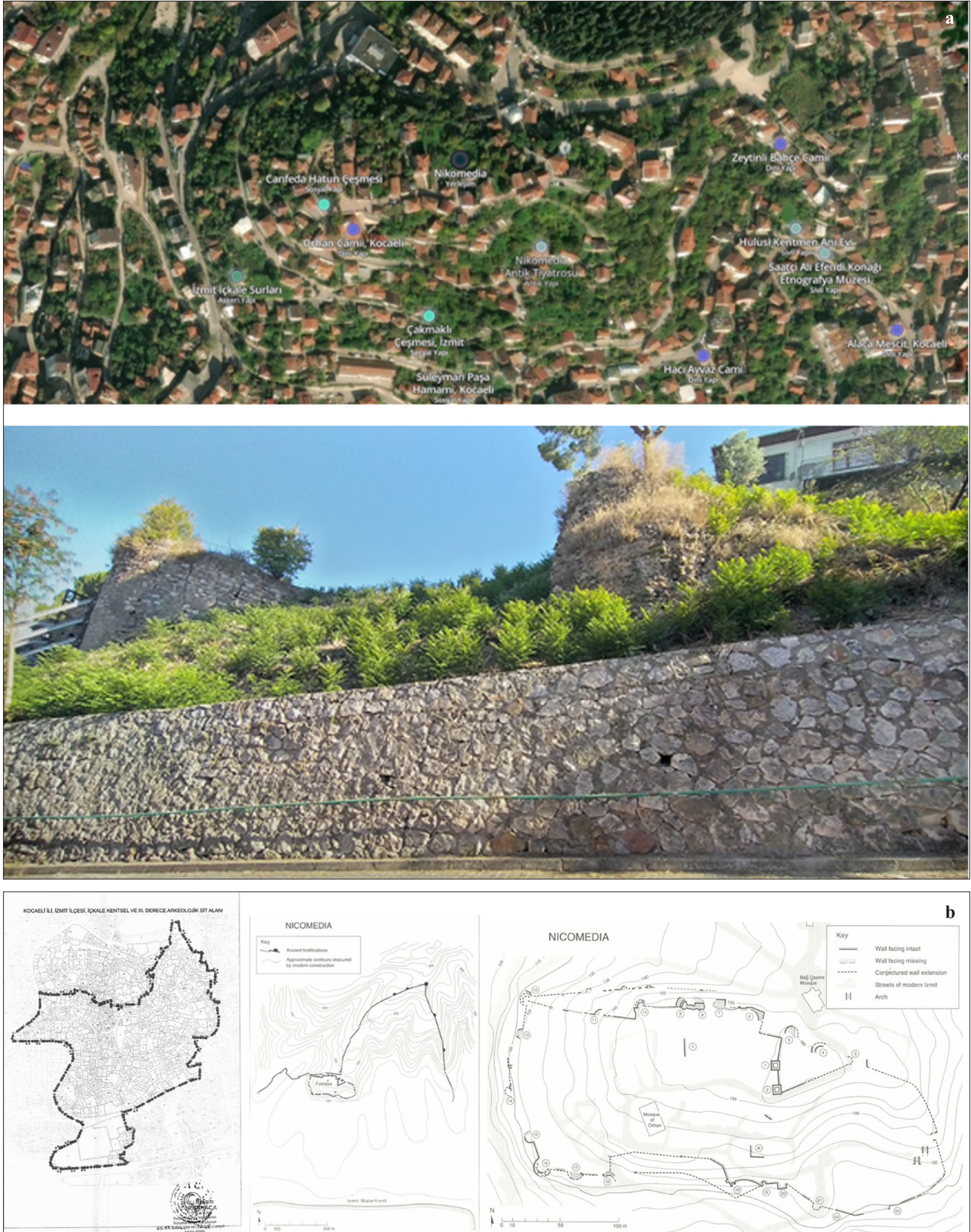
however, it was subsequently recaptured by Alexios Komnenos during the First Crusade (Çetin, 2000, p. 123). Following the collapse of the Seljuk Empire, the city was once again placed under Byzantine control. The Ottoman influence commenced with the appointment of Orhan Bey as commander against the Byzantines in approximately 1316-1317 (Gökbilgin, 1964, p. 406). The city was fully incorporated into the Ottoman Empire between 1326 and 1330. The first development activities emerged under the direction of Suleiman Pasha, and their remnants can still be observed today. The city was subjected to a further major seismic event in the 16th century, resulting in extensive destruction. During the rule of Suleiman, the Magnificent, the town underwent significant development and became a major supply center for Istanbul. The transfer of goods from eastern caravans to Istanbul by ship, facilitated by İzmit's strategic location, contributed to the city's growth and the construction of commercial structures beyond the inner castle.

Notwithstanding the extensive historical development of the İzmit city center, there are still visible remnants of its early cultural heritage that have yet to be discovered. The factors contributing to this include the unchanged focus of the city center for thousands of years, significant migration, geographical limitations, general neglect of the ancient city, destructive earthquakes throughout the Roman, Byzantine, and Ottoman periods, and increasing land costs as Kocaeli became a designated industrial city (Çalık Ross, 2002, pp. 25-36).

A restricted number of sites that exemplify the city's historical legacy are situated within the administrative limits of İzmit Municipality, specifically in the central area of Nicomedia. The İzmit City Center encompasses a number of sites of archaeological interest, as well as areas designated for their urban and natural protection. The İzmit Inner Castle and Surroundings Protection Plan, which was adopted in 2003, has served to safeguard a number of these historical sites (Gökkadar, 2018, p.16). This plan represents a significant step towards preserving archaeological remains and urban and natural values, thereby ensuring that İzmit's rich historical heritage and identity are safeguarded for future generations (Fig. 5a-b).

Figure 5a-b

a. Nikomaedia Inner Castle Today b. Conservation Plan Boundary and Nikomaedia Inner Castle During The Byzantine Period /
 Günümüzde Nikomaedia İç Kalesi (Kıran & Yurtbakan, 2024) Koruma Planı Sınırı ve Bizans Döneminde Nikomaedia İç Kalesi
 (Şentürk, 2024; Texier, 1839)

ARCHAEOLOGICAL REMAINS IN THE REDEVELOPED NEIGHBORHOODS OF NICOMEDIA

The neighborhoods of Akçakoca, Hacıhasan, Veliahmet, and Orhan are situated on the slopes where Nicomedia was originally established and are included in the urban development plan. It can be argued that these neighborhoods serve to preserve historical traces and identity, providing a habitat for cultural heritage and historical fabric that reflect the past while simultaneously maintaining the city's historical identity in the present. This situation carries significant cultural value for the local community and attracts those seeking to explore the city's history.

The Kocaeli Regional Council for the Protection of Cultural Assets archives contain research conducted on architectural and conservation projects related to the archaeological remains encountered in the redeveloped areas. The archaeological sites under consideration are as follows:

The 345 block, 7 plot, and 3482 block, 5 plot are situated within the boundaries of the Orhan neighborhood in the inner castle area. They have been classified as 3rd degree archaeological sites. The 460 block, 97 plot is located in the Cedid neighbourhood. The 375 block, 35 plot is situated in the Akçakoca neighbourhood. The 209 block, 23 plot is located in the Kozluk neighborhood.

The question of how to protect the archaeological remains discovered during construction in these areas and their relationship to new developments has been considered (Fig. 5c).

Archaeological Remains and Construction Decision in 345 Block, 7 Plot in Orhan Neighborhood

The 345 block, 7 plot, situated within the Orhan Neighbourhood of the İzmit District, has been classified as a third-degree archaeological site, encompassing an area of approximately 500 square meters. During the course of the investigations conducted in this area, 8 test pits were opened within the undeveloped land between the construction zones. The excavations were carried out to depths of between 135 and 200 centimeters.

The wall remnants discovered in four opened test pits were subsequently expanded and interconnected based on the evidence they provided. Various structural remains have been unearthed within this limited area, dating from the Hellenistic period to the Roman, Byzantine, and Ottoman periods. In order to gain a full understanding of the significance of the findings, it is essential that excavation work be continued in adjacent parcels. However, due to the constraints imposed by the current landowner on the scope of work within their boundaries, the excavations have been confined to the existing parcel. This limitation has constrained the interpretation of the unearthed remains.

Notwithstanding the aforementioned constraints, the excavations have reached a depth of approximately eight meters, which suggests that the discovered remains, in conjunction with the surrounding wall structures, may be associated with an essential public edifice situated within the confines of Nicomedia's inner castle (Fig. 6a-b).

Figure 5c

Plots Selected from Archaeological Sites Encountered in New Construction Areas in İzmit City Center / İzmit Şehir Merkezinde Yeni Yapı Alanlarında Karşılaşılan Arkeolojik Alanlardan Seçilen Parseller

Upon the conclusion of the test excavations, the area was classified as a 1st Degree Archaeological Site, reflecting the high density and historical significance of the structural remains unearthed. Following the comprehensive documentation of the findings, protective measures were put in place due to the unsuitability of the remains for display and the necessity to prevent damage from seasonal conditions and other factors. The remains were then covered with geotextile material and subsequently backfilled with soil.¹

A prohibition on construction has been strictly enforced in this area. The land registry was duly updated to reflect this designation, with the addition of a note stating, “This is a 1st Degree Archaeological Site.” Moreover, the stipulations about provisional construction regulations for 1st Degree Archaeological Sites as set forth in the İzmit Inner Castle and Surroundings Protection Plan were considered suitable by the pertinent authorities.²

Figure 6a-b

The View of Archaeological Remains in 345 Block, 7 Plot in Orhan Neighborhood b. Survey and View of the Wall Remain / *Orhan Mahallesi 345 Ada 7 Parseldeki Arkeolojik Kalıntıların Görünümü*¹ b. *Duvar Kalıntılarının Rölövesi ve Görünümü (KKVKBKA)*²

1 Kocaeli Cultural Heritage Protection Regional Board archive (Kocaeli Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu arşivi) (KKVKBKA) 41.001265.

2 41.001265, Emine Yavuz, 2023.

Consequently, the municipality has been assigned the responsibility of preparing studies regarding proposed amendments to the zoning plan for the property and submitting them to the conservation board for review. The designation of the area as a 1st Degree Archaeological Site confers the right to expropriate, exchange, or provide compensation for the private property parcel affected by the construction ban.

Archaeological Remains and Construction Decision in 460 Block, 97 Plot in Cedit Neighborhood

Within the boundaries of Cedit Neighborhood, the 460 block, 97 plot, situated in a 3rd Degree in the 460 block of the Cedit Neighbourhood, located within the boundaries of a 3rd Degree Archaeological Site, test excavations revealed the remains of a stone and brick masonry wall. This wall is located on plot 97 of the aforementioned block. The surrounding parcels contain a variety of structures, including six-story buildings to the north and two-story reinforced concrete structures to the south. In

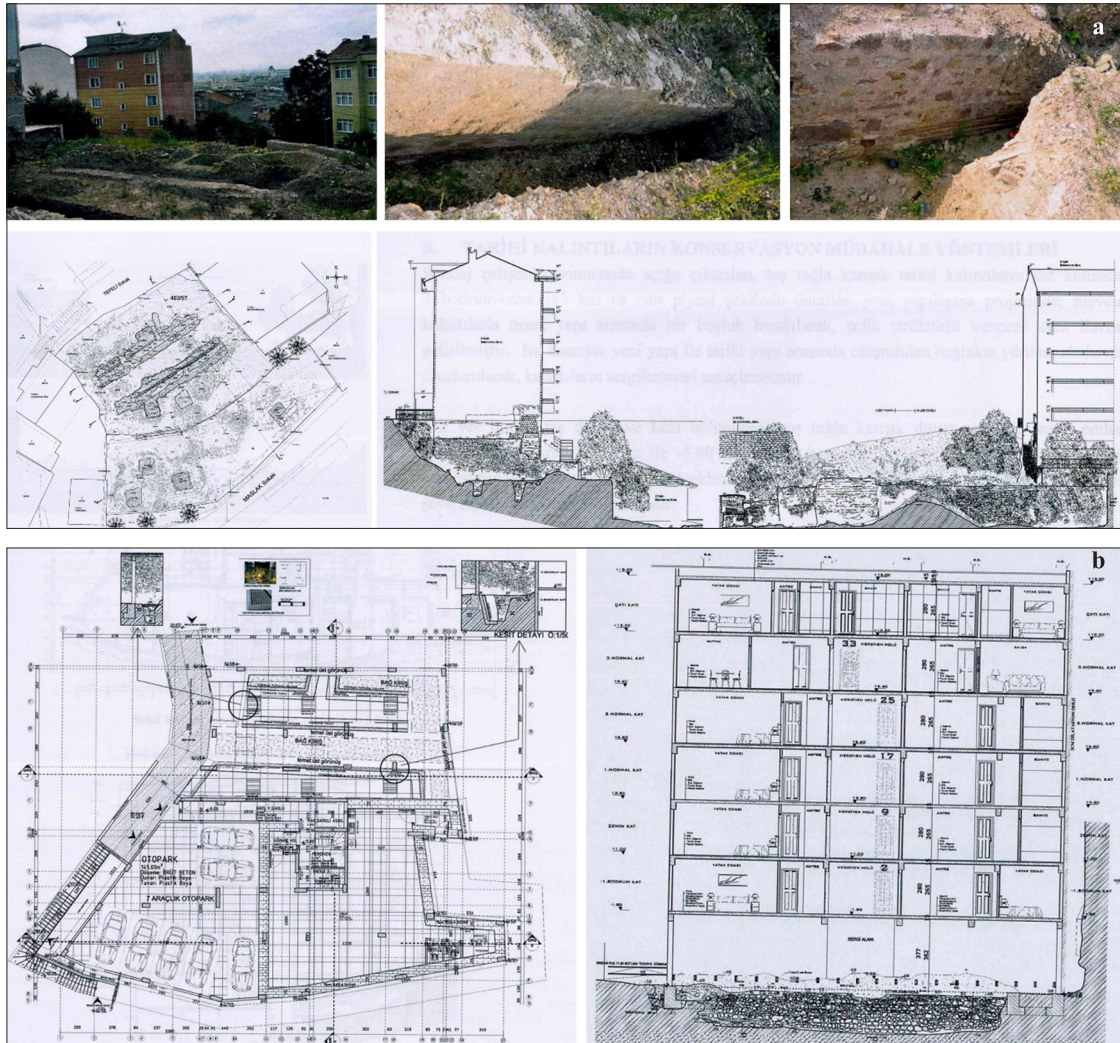
particular, the area to the south of the aforementioned remains comprises two- and three-storey buildings.

The area is bordered to the north by Tepeli Street and to the southeast by Maslak Street. It is worth noting that the stone wall facing Tepeli Street measures 17.05 meters in length and exhibits a width that varies between 0.89 and 0.94 meters. Furthermore, two wall protrusions have been identified on the northwest-facing wall.

The southeastern wall displays a variation in width, with measurements of 0.60, 1.80, and 1.20 meters. Both walls display a three-course brick bonding pattern, a common feature of ancient masonry. Furthermore, the southeastern wall extends for a length of 15.28 meters and has a thickness ranging from 0.73 to 1.10 meters, with an approximate height of 1.85 meters. It has been observed that the brickwork continues above a certain height, which indicates a robust construction style typical of the era (Fig. 7a -7b).

Figure 7a-b

a. The View of the Archaeological Wall Remains in 460 Block, 97 Plot in Cedit Neighborhood and Its Survey
b. Presentation of The Basement Floor and Structure Relationship of Archaeological Remains in Cross-Section / Cedit Mahallesi 460 Ada 97 Parseldeki Arkeolojik Duvar Kalıntılarının Görünümü ve Rölövesi b. Bodrum Kat Zemin Katın Sunumu ve Kesitte Arkeolojik Kalıntıların Yapıyla İlişkisi (KKVKBKA)

A project was initiated with the objective of safeguarding the archaeological remains unearthed during the course of the sounding excavations. This was done in accordance with the 37th principle, which pertains to the exhibition and preservation of such discoveries. The architectural proposal comprises two basement levels, a ground floor, three additional stories, and a roof space.

The proposed design establishes a buffer zone between the existing stone and brick masonry wall remains and the new building. The area will be equipped with a visible protective covering comprising steel structures and tempered glass. This design approach guarantees the visibility of the archaeological remains and permits public access and engagement.

The area between the new structure and the historical remnants will be enhanced by adding walkways, which will facilitate the exhibition and appreciation of the uncovered archaeological features while ensuring their protection from environmental impacts and potential damage from construction activities.

The proposed structure is situated in a location that exploits the natural incline of the terrain, thereby facilitating public access to the archaeological remains via the basement level. While the upper levels of the remains exhibit considerable variability, the lower level remains stable. Accordingly, trenches have been excavated on either side of the area to accommodate this design.

The excavation of the ground level was executed with great care and precision to avoid any damage to the existing remains. Furthermore, a series of preservation techniques were implemented with the aim of ensuring the continued health and stability of the archaeological features. The existing ruins will be repaired within the scope of reinforcement and conservation applications. In this direction, the displaced stone and brick material in the existing ruins will be fixed in place using hydraulic lime-based mortar and restored in a way that is compatible with its current state. The texture losses on the wall surface will be filled in to comply with the original material, and the stability of the wall texture will be ensured.

In the structural design, individual foundations have been selected for the areas where the archaeological remains are situated. This allows the surrounding foundations to support the new construction without imposing any load directly onto the uncovered remains. This method guarantees that the new structural system is entirely supported by the foundations constructed around the archaeological features.

To minimize the impact of the construction on the archaeological remains, the foundations for the basement level will be placed outside the area of archaeological interest. This will be achieved by reducing the footprint of the individual foundations. It is, however, important to note that the actual implementation of this construction phase has yet to occur.

In the area where the ruins are located, a tempered glass floor on the ruins is planned for exhibition purposes. The floor height of the basement is envisaged as 3.77 m. When the floor height is arranged between 2.90-2.00 m, a height varying between 0.77-0.87 m can be used between the glass floor and the ruins to prevent direct contact of the ruins with the glass floor. This height does not provide sufficient working space for periodic maintenance when necessary.

On the other hand, we can say although the place in question is not a museum, it is a kind of museum or exhibition place. Except for administrative requirements such as operation and security, the exhibition of the ruins extracted from underground under suitable atmospheric conditions should not be disregarded. Glass floors can accelerate microbiological and plant growth on the remains when they do not provide sufficient natural ventilation and an appropriate environment. Therefore, in the exhibition of the remains, it is necessary to consider the creation of both natural and mechanical systems, the provision of suitable atmospheric conditions, and the regular maintenance of the remains.

In addition, the installation of glass floors on the remains can make it difficult for visitors to understand the tissue placement. In this context, instead of making the remains accessible with glass or transparent materials, creating walking paths around the remains offers a more effective solution. This approach will increase the perceptibility of the remains, minimize microbiological and plant growth due to humidity, and facilitate access to the remains for periodic maintenance when necessary.

Archaeological Remains and Construction Decision in 375 Block 30 Plot in Akçakoca Neighborhood

In the urban site area of İzmit İçkale and its environs, architectural projects have been approved by the preservation board's decisions as part of a protection-oriented zoning plan. However, during the course of construction, archaeological remains were unearthed and duly registered, necessitating revisions to the architectural projects (1st, 2nd, and 3rd) to ensure their continued separation from the aforementioned remains.

Excavations at the 375 block, 30 plot in the Akçakoca Neighbourhood have revealed the remains of a latrine (public toilet) from the Roman period, along with infrastructure channels and the remains of a storage structure dating to the Ottoman period.

The latrine has been identified as a reverse T-shaped structure with dimensions of 2x3³ meters. In close proximity to the aforementioned latrine, a channel system constructed from cut stone was identified. Portions of the marble cladding have survived, which lends further weight to the significance of the structure. The internal depth of the latrine is 0.75 meters, while the external wall thickness ranges from 0.24 to 0.36 meters. To the west of the latrine, the remains of a drain were identified. A grooved section located to the south of the latrine indicates the potential for the presence of a wooden door. It is thought that there is a connection between the latrine and the channel system, which has been carved into the bedrock and constructed with stone and brick. However, the presence of a retaining wall makes this assertion challenging to verify. The presence of inspection shafts within the channel indicates that they were employed for

maintenance and repair purposes. The discovery of an additional drain inside the system suggests that the flow was directed from another channel into this system.

In addition to the Roman structures, a shallow circular foundation constructed from stone, measuring 1.10 meters in height and 1.60 meters in diameter, contained a mangır (traditional food storage container) from the Ottoman period. This evidence suggests that the structure served as a storage facility. Moreover, an L-shaped foundation in close proximity to the aforementioned structure is postulated to be the remains of an ancient dwelling. These archaeological findings contribute significantly to our understanding of the area's historical context, demonstrating the existence of multiple phases of occupation from the Roman to the Ottoman periods (Fig. 8a).

Figure 8a-b

a. The View of Latrina Remains in 375 Block 30 Plot in The Akçakoca Neighborhood
b. Relationship Between New Construction and Archaeological Remains / a. *Akçakoca Mahallesi 375 Ada 30 Parselde Latrina Kalıntısı* b. *Yeni İnşaat ile Arkeolojik Kalıntılar Arasındaki İlişki* (KKVKBKA)

As the remains were discovered outside the designated construction zone, an initial excavation phase was conducted, followed by the implementation of conservation measures and a subsequent decision to display the findings to the public. A steel bridge is to be constructed to guarantee public access and facilitate visitor navigation of the remains, avoiding direct coverage of the archaeological remains (Fig. 8b).

However, while the initial proposal involved using individual foundations for the steel bridge's structural system, it became evident that continuous foundations would be necessary to comply with earthquake regulations. It is anticipated that excavation activities around the remains will increase, given that the constant foundation must be constructed at the same level. Given the estimated height of approximately four meters for the excavation surrounding the exposed remains, the necessity for a retaining wall and fortifications has been identified.

It has been established that the excavation of the surrounding area to expose the remains would not provide adequate active protection in accordance with the proposed exhibition method. Such an approach could render the remains vulnerable to seasonal weather conditions in the medium term. Consequently, an intervention has been implemented with the objective of safeguarding the remains. This intervention comprises covering the remains with layers of geotextile (dense porous fiber fabric), finely sieved river sand, synthetic mesh, clay soil, gravel, and pumice powder).

Archaeological Remains and Construction Decision in 3482 Block, 5 Plot in Orhan Neighborhood

The structure in question is situated at 3482 block, 5 plot in the Orhan neighborhood of the İzmit district, Kocaeli province. It is unregistered and situated outside the protected area. The structure dates back to the Byzantine

Figure 9a-b

a. The View of the Archaeological Wall Remains and Survey in 3482 Block, 5 Plot in Orhan Neighborhood b. Archeological Remains Survey and Determining Its Protection Border / a. Orhan Mahallesi 3482 Ada 5 Parseldeki Arkeolojik Duvar Kalıntılarının Görünümü ve Rölövesi b. Arkeolojik Kalıntıların Rölövesi ve Belirlenen Koruma Alanı Sınırı (Kamiloğlu, 2023; KKVBKA)

period and exhibits an oval form that extends to the city wall. On the southern side of the oval wall, a brick course was continued over an area measuring 245x263 cm, while another section on the northern wall measures 246x230 cm. The bricks have dimensions of 30 cm by 30 cm, with joints spaced at 5 cm intervals. This structure is particularly interesting as it comprises a tower within the wall system. The excavations conducted on the inner side of the oval wall revealed the presence of a fill layer extending to a depth of 150 cm, beneath which a floor made of block stones was uncovered.

Excavations conducted on the exterior wall revealed the presence of a three-tiered wall system. At a depth of 220 cm, it was established that the lowest section was constructed using rubble stone and mortar. The wall is approximately 7 meters in length and 70 centimeters in width. The upper part of this angular wall is an oval structure constructed from stone with five joint spaces and four rows of bricks. In the excavations conducted to the west of the aforementioned remains, a wall measuring 8.80 meters in length was observed to rise in three tiers along the north-south direction. The lowest tier is constructed using rubble stone and mortar, while the second tier comprises block stones. An oval wall is constructed from brick and rubble stone at the summit. It has been established that a 20x20 cm opening exists in the northern direction of the wall, which continues to the city walls (Fig. 9a).

After the excavation works were completed, specific objections to the property were duly considered, and a specified setback distance was established. This approach has enabled the protection of the artifact while allowing for development (Fig. 9b).

Archaeological Remains and Construction Decision in 209 Block, 23 Plot in Kozluk Neighborhood

The regional conservation board has approved an architectural project pertaining to the construction of a building on plot 25, which has been formed through the consolidation of plots 15 and 21. During the subsequent excavation for the foundation, archaeological remains were unearthed. In accordance with the directives issued by the board, the requisite legal procedures were initiated, resulting in the cessation of construction activities. The archaeological excavation conducted on Plot 25 revealed that the remains extended into Plots 6 and 23, resulting in the designation of these parcels as protected areas. It was deemed appropriate to recommend a new architectural project that would entail the preservation of the remains on Plot 25 in their current subterranean state. However, the excavation work for the new architectural structure on Plot 23 had to be extended down to the elevation of Plot 25.

Figure 10a-b

a. Archaeological Remains in 209 Block, 23 Plot in Kozluk Neighborhood b. Location of Archaeological Remains in Plots 23 and 25, Survey and View of Archaeological Remains / a. Kozluk Mahallesi 209 Ada 23 Parselde Arkeolojik Kalıntılar b. 23 ve 25 Numaralı Parsellerdeki Arkeolojik Kalıntıların Konumu, Arkeolojik Kalıntıların Görünümü ve Rölövesi (Kamiloğlu, 2023; KKKVBKA)

In this context, the excavation works conducted by the Kocaeli Museum Directorate on Plot 23 involved opening three test pits, each measuring 3x4 meters, over an area of 365.81 square meters. A mound of earth, measuring two meters in height, was discovered beneath the concrete floor. This mound contained various archaeological materials, including column shafts, column capitals, reliefs, stone blocks, fragments of bricks, and a small number of amphora pieces. At a depth of 3.5 meters, a Byzantine wall comprising three rows of brick bonded with Khorasan mortar was identified. This wall extended from Plot 25, which is adjacent to the plot in question. The wall is 20 cm in height and 1.90 meters in width, with a brick floor connected to it that continues eastward in a single row, eventually reaching the bedrock to the north. In close proximity to the aforementioned row of bricks, a mortar structure measuring 3 meters in height and 30 centimeters in height extends 3.5 meters to the east. Subsequently, a floor comprising marble and predominantly stone paving was unearthed, presumed to represent a continuation of the Roman-period marble floor identified in Plot 25.

A stone wall measuring 3.50 meters in length and 1 meter in height, situated to the south of the parcel and adjacent to the previously excavated parcel, was identified. However, it was noted that the wall does not continue. It was observed that the construction of the stone wall involved using recycled materials. In this area, a marble column shaft was discovered and subsequently transported to the museum for further examination. To the east, a stone wall was identified that extended to a depth of three meters. The excavation was halted due to the imminent risk of collapse posed by the concrete floor above (Fig. 10a). The remains unearthed in Block 209 and the previously documented remains in Plots 6, 23, and 25 have been classified as an I. Degree Archaeological Site on account of their reference to information from disparate periods. The construction of the new building has been permitted on the condition that it is situated away from the archaeological remains (Fig. 10b).

Should further excavations be conducted on the adjacent plot, a comprehensive assessment of the archaeological information could be undertaken, with the early-period remains beneath the residence in Plot 201 integrated with this area to transform it into an Archaeopark. Such an undertaking would substantially contribute to the field of urban archaeology and the city's historical understanding. Nevertheless, the inability to expropriate the parcels in the immediate future, coupled with the necessity to safeguard the rights of property owners through exchanges or swaps, has resulted in a reluctance to embark upon new construction projects that necessitate foundation excavations. This situation presents a significant obstacle to preserving archaeological remains and revealing the city's historical values.

EVALUATION AND DISCUSSION

Given the dispersion of the remains unearthed during construction activities in the Izmit city center across multiple parcels, it is only feasible to document and safeguard the data obtained from the parcel in question. Following the excavation of the archaeological remains in the new construction areas, the construction area within the existing parcel is being rearranged, and changes are being made to the architectural projects through zoning revisions in consideration of the nature, potential, and distribution area of the archaeological remains encountered.

The condition of the remains is evaluated in conjunction with construction projects, leading to the implementation of various measures, including the display of the remains outside the construction footprint, their protection underground, or the incorporation of foundational systems into the design of structures to avoid damaging the remains. In instances where such measures are deemed necessary, the affected areas are designated as I. Degree Archaeological Sites, thereby imposing a prohibition on construction activities. In particular, when new structures are erected on land containing the remains, it is preferable to use single foundations, as they require less excavation and can be designed safely about the remains. However, as the structural integrity of basement levels becomes increasingly essential in accordance with earthquake regulations, and given that Izmit is located in a First Degree Seismic Zone, the issue of static calculations and basement constructions has become a significant concern.

The disparate levels of experience and knowledge among new construction contractors about the preservation of cultural heritage give rise to shortcomings in the collaborative efforts to safeguard the exposed remains, which in turn give rise to a multitude of issues, including the potential destruction of archaeological data. The designation of an area as a First Degree Archaeological Site signifies that private landowners are precluded from undertaking construction activities, which can engender a reluctance to engage in preservation efforts. Insufficient resource allocation can ultimately result in the destruction of the remains. This situation indicates a need for more effective implementation of decisions made by the regional conservation boards.

Despite Izmit's documented multi-layered history, the city center's extensive new construction presents challenges in identifying the archaeological values that may lie beneath the surface. The revelation of sub-layers, which have developed over centuries, can only occur during the course of construction activities. The city's new development was completed before the

issuance of Principle Decision No. 37. In the present era; archaeological values can only be accessed during the demolition and reconstruction of a limited number of parcels or old buildings that have reached the end of their economic lifespan.

It is recommended that the archaeological remains encountered be incorporated into a city archaeology map and that a more holistic knowledge source be created by adding every new piece of information. It is recommended that excavations conducted by landowners, along with the documentation and protection projects for the remains, be archived in conjunction with new architectural projects. Nevertheless, the registration of these works in accordance with the characteristics observed in the new construction areas, coupled with the identification of groups, renders the short-term interpretation of remains related to construction activities a challenging endeavor.

In the future, creating a database to consolidate the archaeological information obtained from parcel-based excavations would be beneficial. This information should then be analyzed and interpreted to shed light on the city's history. It is of the utmost importance that the Ministry of Culture and Tourism collaborate with other governmental bodies or academic institutions to facilitate a comprehensive interpretation of the information about these areas. It is imperative that this information be disseminated to institutions involved in new construction projects, thereby reducing the preservation and sustainable utilization of cultural heritage in zoning plans and ensuring its transmission to future generations.

CONCLUSION

Given the dispersion of the remains unearthed during construction activities in the Izmit city center across multiple parcels, it is only feasible to document and safeguard the data obtained from the parcel in question. Following the excavation of the archaeological remains in the new construction areas, the construction area within the existing parcel is being rearranged, and changes are being made to the architectural projects through zoning revisions in consideration of the nature, potential, and distribution area of the archaeological remains encountered.

The condition of the remains is evaluated in conjunction with construction projects, leading to the implementation of various measures, including the display of the remains outside the construction footprint, their protection underground, or the incorporation of foundational systems into the design of structures to avoid damaging the remains. In instances where such measures are deemed necessary, the affected areas are designated as I. Degree Archaeological Sites, thereby imposing

a prohibition on construction activities. In particular, when new structures are erected on land containing the remains, it is preferable to use single foundations, as they require less excavation and can be designed safely about the remains. However, as the structural integrity of basement levels becomes increasingly essential in accordance with earthquake regulations, and given that Izmit is located in a First Degree Seismic Zone, the issue of static calculations and basement constructions has become a significant concern.

The disparate levels of experience and knowledge among new construction contractors about the preservation of cultural heritage give rise to shortcomings in the collaborative efforts to safeguard the exposed remains, which in turn give rise to a multitude of issues, including the potential destruction of archaeological data. The designation of an area as a First Degree Archaeological Site signifies that private landowners are precluded from undertaking construction activities, which can engender a reluctance to engage in preservation efforts. Insufficient resource allocation can ultimately result in the destruction of the remains. This situation indicates a need for more effective implementation of decisions made by the regional conservation boards.

Despite Izmit's documented multi-layered history, the city center's extensive new construction presents challenges in identifying the archaeological values that may lie beneath the surface. The revelation of sub-layers, which have developed over centuries, can only occur during the course of construction activities. The city's new development was completed before the issuance of Principle Decision No. 37. In the present era; archaeological values can only be accessed during the demolition and reconstruction of a limited number of parcels or old buildings that have reached the end of their economic lifespan.

It is recommended that the archaeological remains encountered be incorporated into a city archaeology map and that a more holistic knowledge source be created by adding every new piece of information. It is recommended that excavations conducted by landowners, along with the documentation and protection projects for the remains, be archived in conjunction with new architectural projects. Nevertheless, the registration of these works in accordance with the characteristics observed in the new construction areas, coupled with the identification of groups, renders the short-term interpretation of remains related to construction activities a challenging endeavor.

In the future, creating a database to consolidate the archaeological information obtained from parcel-based excavations would be beneficial. This information should then be analyzed and interpreted to shed light on the city's history. It is of the utmost importance that the

Ministry of Culture and Tourism collaborate with other governmental bodies or academic institutions to facilitate a comprehensive interpretation of the information about these areas. It is imperative that this information be disseminated to institutions involved in new construction projects, thereby reducing the preservation and sustainable utilization of cultural heritage in zoning plans and ensuring its transmission to future generations. As Tankut elucidates, when urban centers are conceptualized as dynamic and evolving entities, comprehending alterations in the spatial utilization of multi-layered settlements through archaeological data becomes a crucial resource. Archaeological remains constitute a valuable source of information regarding the city's economic, social, political, and cultural history. It is therefore recommended that the integration of archaeological sites with the urban environment should be determined by the principles of preservation within planning policies.

Tankut posits that the preservation of archaeological sites can only be achieved through revitalizing the past city within the present urban context. To guarantee the preservation of these areas, it is essential to conduct drilling excavations based on thorough literature research, address any property-related issues, and prepare an archaeological map of the city. In this regard, it is essential that all activities to be carried out in archaeological areas are supported by the state, and a legal framework is established (Tankut, 1991, pp.19-24). Furthermore, Tankut emphasizes the need for the holistic preservation of archaeological and cultural heritage in modern environments and asserts that all cultural assets that have survived from the past to the present must be documented without discrimination.

As the archaeological remains within the settlement area are brought together and the knowledge and findings about the city increase, creating an archaeological map that includes various archaeological periods would be beneficial. The creation of this map will facilitate an understanding of the layers that reflect the historical development and identity of the city. The failure to consider the archaeological potential of urban areas in past planning decisions has resulted in challenges in protecting private property and cultural heritage under the Law on the Protection of Cultural and Natural Heritage No. 2863. It is not permissible to expropriate property to ensure the integrity of an archaeological area. Furthermore, expropriations should be conducted in accordance with the constitutional guarantees of the state, with due regard for the protection of property rights.

It seems unlikely that new cities will be established in areas devoid of archaeological potential. Therefore, it is imperative that the most effective methods be employed

to preserve any archaeological remains that may emerge during the course of new construction processes. It would be beneficial for the Ministry of Culture and Tourism to establish a dedicated unit for the identification, archiving, and evaluation of urban archaeological data. It is recommended that archaeological inventories be established by the relevant authorities based on data obtained from conservation regional boards, historical documents, and digital databases. Surface surveys should be conducted to identify potential urban archaeological sites. Furthermore, areas with a high concentration of archaeological remains in new construction zones should be detected using modern technologies.

In urban centers, drilling and salvage excavations conducted by the museum directorate should be supported by Geographic Information Systems (GIS) to create archaeological databases. Furthermore, the information about the discovered remains should be archived alongside registration, site, preservation, and construction decisions. It is imperative that the information in question be subjected to periodic evaluation by the relevant scientific committees. As a consequence of these appraisals, strategies for preserving urban archaeological remains must be revised.

In the event that archaeological remains are unearthed during the excavation of foundations on private property, it is imperative that the construction process be approached with designs and implementations that prioritize the preservation of these remains. The location of the remains within the zoning plan, their elevation relative to the road, and their relationships with surrounding parcels have a significant impact on architectural and structural projects. It is therefore recommended that archaeological remains be preserved by collaboration with experts from various relevant disciplines, including architects, archaeologists, art historians, and civil engineers.

It is essential to raise public awareness of the multi-layered cultural structure and historical values of cities. Furthermore, legislation must be developed to ensure the preservation of archaeological remains that emerge in new construction areas on private property parcels. Creating databases and incorporating arrangements in zoning plans to protect urban archaeology is also crucial. This process will facilitate a deeper understanding of urban archaeology and history through the establishment of dedicated units and interdisciplinary studies.

REFERENCES

- Arkiv. (2024). *The museum hotel Antakya*. Retrieved September 29, 2024 from <https://www.arkiv.com.tr/proje/the-museum-hotel-antakya/11300>
- Arolat & Studio Majo (2020). *Antakya müze oteli / Emre Arolat Architecture*, Arkitektuel. Retrieved September 29, 2024 from <https://www.arkitektuel.com/antakya-muze-oteli/#jp-carousel-17627> and 17628; <https://www.arkitektuel.com/antakya-muze-oteli/#jp-carousel-17637>
- Atlan, P. (1970). *Roma tarihi'nin ana hatları. I. kısım Cumhuriyet Devri*. Türk Tarih Kurumu.
- Belge, B. 2004. Çok katmanlı tarihi kent merkezlerinin yönetimi: Kentsel arkeoloji ve planlama. *Planlama* 2004(4), pp. 48-56.
- Bosch, E. C. (1937). *İzmit Şehrini Muhtasar Tarihi*. (O. Nuri Arıdağ, Trs.). Devlet Basımevi.
- Bozdağ Mimarlık, (2021). *Akçakoca Mahallesi, 375 Ada, 30 Parsel*. Architectural Project.
- Calliste, N. (1921). *Histoire Ecclesiastique, XL*. Paris.
- Canti, M. & Davis, M. (1999). Tests and guidelines for the suitability of sands to be used in archaeological site reburial. *Journal of Archaeological Science*, 26(7), pp. 775–781.
- Corfield, M. (1998). *Preventive conservation for archaeological sites. Archaeological conservation and its consequence*. Preprints of the contributions to the Copenhagen congress, International Institute for Conservation, Copenhagen, pp. 32–37.
- Çalık Ross, A. (2022). Nikomedia'nın tarihi ve kültürel değerleri. *Şura Akademi* 1, pp. 25-36.
- Çetin, A. (2000). *Kocaeli tarihinden sayfalar*. İzmit Rotary Klübü.
- Davis M J, Gdaniec K.L.M., M Brice. & White L. (2004). *Mitigation of construction impact on archaeological remains, volume 1: Main report*, Hunting Technical Service, University of Cambridge, English Heritage.
- Daş, M. (2015, 3-5.06). *Bizans Dönemi'nde Kocaeli*. Karamürsel Alp Sempozyumu (2016), Kocaeli B. B. Yayınları, pp. 101-104.
- Doğancı, K. (2007). *Roma Principatus dönemi (MÖ 27-MS 284) Bithynia eyaleti valileri (Prosopografik bir inceleme)* [Unpublished Doctoral Dissertation]. Ankara University. <https://tez.yok.gov.tr/Ulusal-TezMerkezi/tezDetay.jsp?id=zlWYaqSHSXXucBAUf6Eahw&no=p1NQRBWfmiLfps38BMYEzA>
- Edwards, R. (1998). *The effects of changes in groundwater geochemistry on the survival of buried metal artefacts. Preserving archaeological remains in Situ*. Proceedings, Conference, Museum of London Archaeology Service. London.
- English Heritage. (1994). *Understanding Historic Buildings: Policy and Guidance for Local Planning Authorities*. Retrieved April 12, 2025 from https://www.ihbc.org.uk/recent_papers/docs/UnderstandingHistoricBuildingsPolicyEH.pdf
- Eren, Ş. G. (2023). Multi-layered historical cities. In Ş. G. Eren & A. Uluç Keçik (Ed.), *Architectural Sciences and Studies on Historical Stratifications and Multi-layered Cities* (pp. 1-35). İksad Yayınları.
- Ertuğrul, E. (2024). *Karşılaştırmalı Marmaray Kazısı ve Roma Metro Kazısı*. Retrieved September 29, 2024 from <https://arkeofili.com/karsilastirmali-marmaray-kazisi-ve-roma-metro-kazisi/>
- Fıratlı, N. (1971). *İzmit Şehri ve Eski Eserleri Rehberi*. Milli Eğitim Basımevi.
- Foss, C. (2002). *Anadolu'daki Orta Çağ Kalelerinin İncelenmesi II*, (F. Yavuz Uluğün, Trs). Kocaeli Gazetecilik ve Yayın A.Ş.
- Gökbilgin, M. T. (1964). *Orhan Bey*. In *İslam Ansiklopedisi* (c. 9, 406). Milli Eğitim Bakanlığı Yayını.
- Gökkadar Çiftçi, T. (2018). *İzmit (Nikomedia) Kültür Varlıkları ve Arkeolojik Turizm* [Unpublished Master's Thesis]. Kocaeli University. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Göküz, B. & Kaynakçı Elinç, Z. (2022). Museum hotel concept and interior design analysis: An example of ruinadalia hotel. *Journal of Tourism Intelligence and Smartness*, 5(2), 169-183.
- Güney, H. (2014). Hellenistik dönem öncesi Bithynia'da Hellen kolonileri ve Bithynialılar arasındaki ilişkiler. *Belleten*, LXXVIII (282), pp. 407-434.
- Janin, R. (1921). La Bithynie sous l'empire Byzantin. *Echos d'Orient*, 20(122), pp. 168-182.
- Johnsen, E. (2009). *A question of reburial—status report on reburial at archaeological sites in Norway—a multiple case study*. [Unpublished Master's Thesis]. Norges Teknisk-Naturvitenskapelige University. <https://ntnuopen.ntnu.no/ntnu-xmlui/handle/11250/242860>
- Kamiloğlu, O. (2023). *Personal photo archive*.
- Karabağ, N. E. (2008). *Kent arkeolojisi metoduyla çok katmanlı kentlerdeki tarihsel sürekliliğin çözümlenerek korunması (İzmir örneği)* [Unpublished Doctoral Dissertation]. Dokuz Eylül University. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Kaynaş, H. B. (2018). *III. derece arkeolojik sitlerde yer alan yeni yapılarda mekânsal biçimleşme analizi* [Unpublished Masters's Thesis]. Necmettin Erbakan University. <https://acikerisim.erbakan.edu.tr/items/aefff485-068f-47ed-b5e4-e7016b9b62f2>

- Keskin, Y. & Zeren Tanaç, M. (2018). arkeolojik alanlarda bir sunum yöntemi olarak “arkeoparklar”. *Mimarlık Bilimleri ve Uygulamaları Dergisi (MBUD)*, 3(2), pp. 110-124. DOI: 10.30785/mbud.439805
- Kıran, İ. & Yurtbakan, A. (2024). İzmit İçkale Surları. Kültür Envanteri. Retrieved September 29, 2024 from <https://kulturenvanteri.com/yer/?p=184889>
- Kocaeli Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Arşivi (KKVKBKA), 41.001265 nolu dosya Orhan Mahallesi 345 ada 7 parsel, 41.00731 nolu dosya Cedid mahallesi, 460/97, 41.001107 nolu dosya Akçakoca Mahallesi 375 ada ve 30 parsel, 41.00895 nolu dosya, Orhan Mahallesi 3482 ada 5 parsel, 41.00.993 nolu dosya Kozluk Mahallesi 209 ada 23 parsel.
- Kültür Envanteri. (2024). Retrieved September 29, 2024 from <https://kulturenvanteri.com/tr/harita/#16.66/40.768932/29.921314>
- Planning Policy Guidance 16 – PPG16 (Planning and Archaeology), Secretary of State for the Environment. Retrieved April 12, 2025 from <https://www.gov.je/ImportedNewsObject/SPGGuidanceNote1.pdf>
- Perez, M. & Pierce, C. E. (2013). Review of Archaeological Preservation and Civil Engineering. *Professional Practice American Society of Civil Engineers*, pp.1-14.
- Ramsay, W. M. (1890). *The Historical Geography of Asia Minor*. William Clowes and Sons Limited.
- RuinAdalia. (2024). *Galeri Anların Ölümsüzleştiği Kareler RuinAdalia'da*. Retrieved September 29, 2024 from, <https://ruinadalia.com.tr/tr/gallery/surroundings.html>
- Shilston, D. T. & Fletcher, P. L. (1998). Geotechnical Engineering for The in Situ Preservation of Archaeological Remains. Preserving Archaeological Remains in Situ: Proceedings, Conference, Museum of London Archaeology Service, London, pp. 8–15.
- Şentürk, A. (2024). *Nikomedia*. Kültür Envanteri. Retrieved September 29, 2024 from, <https://kulturenvanteri.com/yer/?p=166847>
- Tankut, G. (1991, 14-16.10). *Kentsel arkeolojik alanlarda arkeolojik değerlerin kent hayatına katılımı*. Korumanın Fiziksel Planlama Boyutu. Arkeolojik Sit Alanlarının Korunması ve Değerlendirilmesi I. Ulusal Sempozyumu, Antalya, pp. 19-24.
- Texier, C. (1839). *Description de l'Asie Mineure* (Band 1). Typographie De Firmin Didot Freres, Libraires, Imprimeurs De L'Institut De France.
- Ulugün, F. Y. (2009). *Kocaeli ve Çevresi Denizcilik Tarihi*. İzmit Rotary Kulübü Yayınları.
- Yavuz, E. (2023). *Kocaeli İli, İzmit İlçesi, Orhan Mahallesi, 345 Ada, 7 Parselde Yer Alan Kalıntılara Ait Rölöve Çalışması*. Rölöve Raporu.
- Wainwright, G. J. (1989). Saving The Rose. *Antiquity* 63(240), pp. 430–435.
- Williams J. & Corfield, M. (2003). Construction impacts on in situ preservation of archaeological sites and artefacts. *The Conservation of Cultural Heritage for Sustainable Development*, pp. 276-278.

KÜTAHYA-CAFER PAŞA DARÜLKURRASİ 2021 YILI RESTORASYONU'NDA ELE GEÇEN ÇİNİ, SERAMİK VE PORSELEN BULUNTULAR

GLAZED TILE, CERAMIC AND PORCELAIN FINDINGS OBTAINED DURING RESTORATION OF KÜTAHYA-CAFER PASHA DARULKURRA IN 2021

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 11 Kasım 2024	Received: November 11, 2024
Hakem Değerlendirmesi: 18 Kasım 2024	Peer Review: November 18, 2024
Kabul: 3 Şubat 2025	Accepted: February 3, 2025

DOI: 10.22520/tubaar.1583353

Begüm BUĞDAYCI*

ÖZET

Kütahya'nın merkezinde, Alipaşa Mahallesi, Balıklı Caddesi, 85 ada, 31 parselde yer alan Cafer Paşa Darülkurra'sı'nda, Kütahya Valiliği ile Kütahya Belediyesi'nin destekleriyle 2020 yılında restorasyon projesi başlatılmış, yaklaşık iki yıl süren çalışmaların ardından yapı 2022 yılında ziyarete açılmıştır. Restorasyonda yalnızca 2021 yılı Haziran ayı çalışmalarında Osmanlı Dönemi'ne ait çeşitli çini ve seramik fragmanlar ile Avrupa üretimi seramik ve porselenler ortaya çıkarılmıştır. Stratigrafinin saptanamadığı ve tamamı dolgu topraktan çıkarılan çeşitli çini, seramik ve porselen buluntular da Kütahya Müzesi'ne teslim edilmiştir. Çalışmanın konusunu ele geçen bu buluntular oluşturmaktadır. Cafer Paşa Darülkurra'sı'nda günlük kullanıma işaret eden örnekler; mutfak kapları, testi ve ibrik fragmanları, biri çift kulplu olmak üzere altı adet çömlek fragmanı, fincan, kâse, tabak, oyuncak/koç figürin ile az sayıda künk parçası, lüle ve Osmanlı Dönemi'ne ait çinilerden oluşmaktadır. Buluntuların tamamına yakını gövde, boyun, kulp, emzik, ağız ve dip parçalarını içermekle beraber tüm veya tüme yakın eser neredeyse hiç yoktur. Tarihlendirilmesi net bir şekilde yapılabilen buluntular 14. yüzyıl ile 20. yüzyıl aralığını kapsamaktadır. Çalışmada bu buluntuların tanıtılması, eserlerin form, teknik, bezeme ve hamur özelliklerinin incelenmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sırsız Seramikler, Tarak Bezeme, Kınık Seramikleri, Mavi Akıtma, Deniz Kabuğu Bordürlü Kaplar

* Arş. Gör. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Afyon / Türkiye
e-posta: bbugdayci@aku.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0784-0913

ABSTRACT

Cafer Pasha Darulkurra, started to be restored in 2020, has been completed after a two-year restoration process and opened to visit in 2022. Even during only June 2021 period of restoration project, various glazed tiles and ceramic fragments belonging to the Ottoman Period and ceramics and porcelains produced in Europe have been unearthed. Various tile, ceramic and porcelain finds, for which stratigraphy could not be determined and all of which were unearthed from fill soil have been delivered to Kütahya Museum. These findings constitute the subject of the study. Samples, indicating daily use and found in Cafer Pasha Darulkurra Madrasah, are composed of kitchenwares, pitcher and ewer parts, six parts of jar, one of which is double-handle, cup, nozzle, bowl, plate, toy/ram figurine and a few clay water pipe and pipe pieces with glazed tiles belonging to Ottoman Period. Almost all of the findings consist of body, handle, tear and deep parts and nearly all of the works do not exist at all. The findings that can be dated clearly cover the period between the 14th century and the 20th century. In the study, it has been aimed to introduce such findings and to examine forms, technical properties, adornment and paste properties of the findings.

Keywords: Unglazed Ceramics, Combed Decoration, Kınık Ceramics, Flow Blue, Shell-Edged Pearlware

GİRİŞ

Kütahya'nın merkezinde yer alan yapı, 1579-1582 yılları arasında Cafer Paşa tarafından inşa ettirilmiştir (Eynallı, 2022). Klasik Dönemde inşa edilen yapının Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar Kur'an-ı Kerim eğitimi için kullanıldığı bilinmektedir. Herhangi bir kurum veya yapıya dahil edilmemiş müstakil binanın mimari özelliklerine bakıldığında sekizgen plan şemasında inşa edildiği ve üzerinin kubbe ile örtülü olduğu dikkati çeker. Tüm cepheleri kesme taş kaplamadır. Alt kotta yer alan pencereler dikdörtgen, üst kottakiler ise sivri kemerli bir açıklığa sahiptir. Yapının günümüze ulaşmamış ve üst kotunu çevreleyen ahşap bir sundurmasının olduğu, restorasyon öncesinde cephede görülen izlerden rahatlıkla anlaşılmaktadır. Yapı, Klasik Dönem Osmanlı mimarisinde genellikle kare planlı inşa edilen diğer darülkurralardan plan özellikleri ve cephe tasarımı açısından farklılık gösterir. Hatta yapı, pek çok araştırmacı tarafından 16. yüzyıl Osmanlı Dönemi türbelerine benzetilmiştir (Eynallı, 2022) (Fig. 1-2).

Restorasyonda ele geçen kapalı ve açık biçimli kap türlerine ait çeşitli buluntulara baktığımızda; kâse, tabak, küp, kavanoz, testi ve ibrik fragmanları, emzik, kulp ve gövde parçaları, koç başı biçiminde düdük/oyuncak fragmanı, 16. ve 17. yüzyıl üretimi çini parçaları ve tek

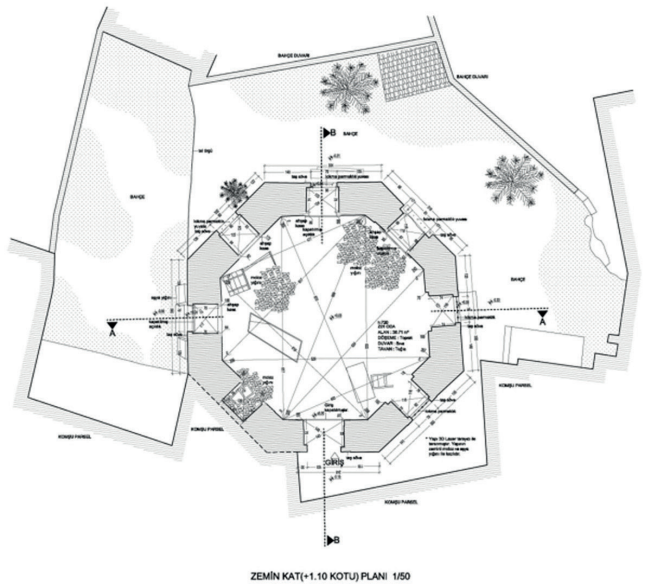
Figür 2

Cafer Paşa Darülkurrası, Restorasyon Sonrası İçeriden Görünüm / *Cafer Pasha Darulkurra, Interior View After Restoration* (İsmail Germiyanoglu)

Figür 1

Cafer Paşa Darülkurrası Dış Cephesi (İsmail Germiyanoglu) ve Rölöve Planı (kutahyagov.tr) / *Exterior Facade of Cafer Pasha Darulkurra (İsmail Germiyanoglu) and Survey Plan* (URL-1)

bir adet 18. yüzyıl çini parçası, 18. yüzyıl Kütahya üretimi fincan ve kâse örnekleri, lüleler, künkler, Avrupa üretimi seramik ve porselen parçaları görülmektedir. Restorasyon buluntuları, darülkurra girişi ve girişin solundaki hatıl yuvaları ile ağırlıklı olarak dolgu topraktan ele geçtiği için alanda stratigrafi saptanamamıştır. Bu nedenle bazı eserlerin tarihlendirilmesinde karşılaştırmalı çalışmalardan faydalanılmıştır. Nitekim tarihlendirme yapılabilen örnekler 14. yüzyıldan 20. yüzyıla değin geniş bir zaman dilimi sunmaktadır. Ele geçen seramiklerin büyük bir kısmı ne yazık ki ağız, kaide, dip ve gövde fragmanlarından oluşmakta, tam olarak form veren seramikler ise az sayıdadır. Çalışmada tüm buluntular öncelikle kırmızı ve beyaz hamurlu olmak üzere iki ana başlığa ayrılmış, kendi içlerinde ise hamur rengi fark etmeksizin form ve işlev kapsamında incelenmiştir.

Kırmızı Hamurlu Seramikler

Darülkurra buluntularında nicelik açısından en yoğun grubu sırsız üretimleri de içinde barındıran kırmızı hamurlu seramikler oluşturmaktadır. Sırsız grup seramiklerde yalnızca iki parça üzerinde tarak ile yapılmış dalga motifli bezeme dikkati çeker. Eserlerde parça bütünlüğü olmadığı için çoğu seramiğin tekniği belirlenememiştir. Ancak tekniğini tespit edebildiğimiz örnekler arasında tek renk sırlı ve tarak baskı (impresso) teknikli üretimler bulunmaktadır. Kırmızı hamurlu seramik grubunda tek renk sırlı örnekler çoğunluktadır. Ayrıca, Kınık seramiklerinin karakteristik üretimlerinden akıtmalı boyamalı dekorlu örnekler de yer almaktadır.

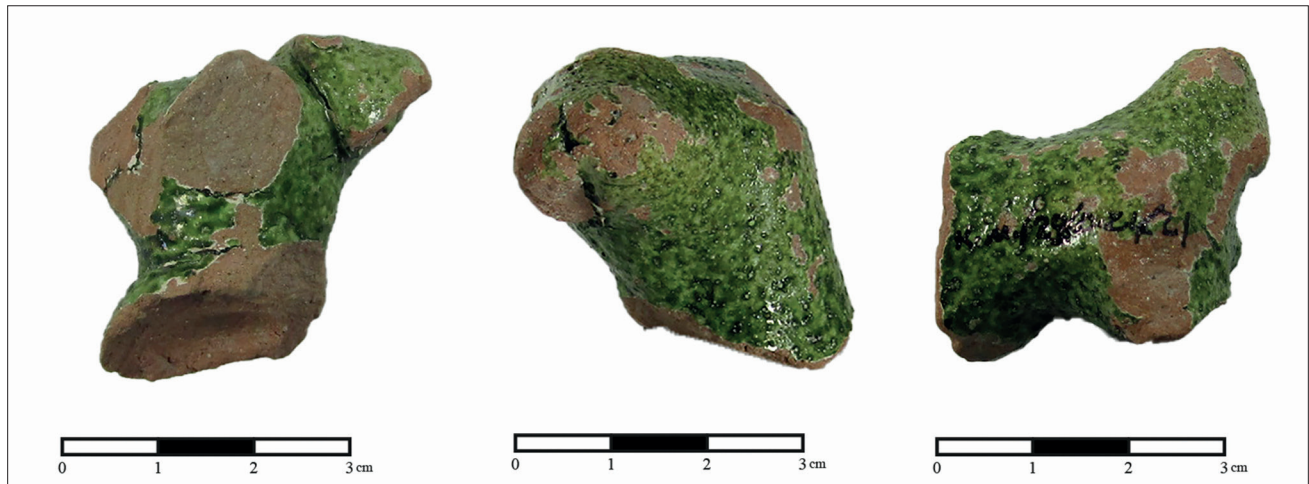
Darülkurra'nın kırmızı hamurlu seramik grubunda testi ve ibrik parçaları, emzik fragmanları, küpler, saklama kapları/kavanozlar, tabak, kâse gibi kapalı ve açık biçimli kap türleri bulunmaktadır. Tüm bunların yanı sıra lüleler, künkler ve bir adet koç başı şeklindeki düdük/oyuncak fragmanı da buluntu grubu içerisinde diğerlerinden farklı bir kullanıma hizmet eder.

Kırmızı hamurlu darülkurra buluntularını kronolojik açıdan ele aldığımızda en erken tarihli örneğin şeffaf yeşil renk sırlı ve koç başı biçimli düdük/oyuncak parçasına ait olduğu görülür (Fig.3, K.M./29/D.K.K-21). Boyun kısmından kırık bu parçanın gövdesi noksandır. Ayrıca iki boynuzundan biri de kırıktır. Benzer örnekleri; Kütahya Azim Çini Koleksiyonu (14.-15. yüzyıl) (Paker, 1965), Kütahya Süleyman Şah Hamamı (Eski Yeni Hamam) 2016 yılı Kurtarma Kazısı (tarihlendirme yapılmamıştır) (Türktüzün ve ark., 2017), Kütahya-Merkez (14.-15. yüzyıl) (Şahin, 1995), Eskişehir Karacahisar Kalesi (14.-15. yüzyıl) (Altınsapan & Palalı, 2018), Sadberk Hanım Müzesi Koleksiyonu (15. yüzyıl) (Bilgi, 2009), İstanbul-Yenikapı Metro İstasyonu Kazıları (15. yüzyıl) (Kenar, 2013), İznik Roma Tiyatrosu Kazısı (13.-15. yüzyıl) (Özkul Fındık, 2014), İznik Müzesi Koleksiyonu (15. yüzyıl) (Tan, 1982), İznik Çini Fırınları Kazısı (15. yüzyıl) (Demirsar Arlı, 2018), Selçuk-Ayasuluk Tepesi (14. yüzyıl) (Yılmaz, 2017), Manisa-Akhisar Thyateira Hastane Höyüğü (14.-16. yüzyıl) (Ayhan, 2020), Niksar Kalesi (13. yüzyıl) (Yiğitpaşa ve ark., 2022), Bursa Hisar Kazısı, (15. yüzyıl), (Özkan & Ünal, 2009), İznik ve Kütahya'daki kazılardan ele geçirilen örnekler arasında (Şahin, 1992) görülmektedir. Benzerlerinden yola çıkarak koç başı biçimli fragman da 14.-15. yüzyıla tarihlendirilmiştir.

Ele geçen kırmızı hamurlu sırsız buluntular ise genellikle testi diplerinden, ağız-gövde veya gövde-boyun fragmanları ile emzik ve kulp parçalarından oluşmaktadır. Örneklerin ikisinde tarakla yapılmış dalga motifli bezeme bulunmaktadır (Fig. 4, K.M./01-1/D.K.K-21) (Fig. 4, K.M./105/D.K.K-21). Dalga motifli seramikler testi ve küp örneklerinde karşımıza çıkar. Restorasyon sahasında stratigrafi olmadığı için özellikle bu grup seramikler net bir şekilde tarihlendirilememiştir. Nitekim, tarak-baskı (impresso) teknikli seramikler çanak çömlekli Neolitik Dönem'den günümüze değin

Figür 3

Koç Başı Biçiminde Düdük-Oyuncak Fragmanı / Whistle-Toy Fragment in the Shape of a Ram's Head

yapılmıştır (Aytek, 2008; Güldoğan, 2008). Bu nedenle çalışmada incelenen ve çeşitli dönemde karşımıza çıkan tarak-baskı (impresso) teknikli dalga motifli seramiklerin dönemi kesin olarak saptanamamıştır. Bu teknikle yapılmış örnekler; Neolitik Dönem’de Şanlıurfa Mezraa-Teleilat Höyüğü’nde (MÖ 7000- 5500) (Güldoğan, 2008), Erken Tunç Çağı’nda; ETÇ II’de (MÖ 3000 – MÖ 2700) Kütahya Höyüktepe’de (Ünan, 2015), ETÇ III’te (MÖ 2300) Murat Höyük’te (Özdemir, 2021), ETÇ IV’te (MÖ 2200-2000) Gaziantep Horum Höyük’te (Tibet ve ark., 2000), Orta Tunç Çağı’nda (MÖ 2000-1800) Şanlıurfa Şaraga Höyük’te (Ezer, 2009), Erken Demir Çağı’nda (MÖ 1200- 800) Mardin Ilısu Barajı İnşaatı’nda (Ökse ve ark., 2009), Roma İmparatorluk Dönemi’nde (MÖ 27-MS 395) Mardin Ilısu Höyüğü’nde (Ökse & Erdoğan, 2018), Geç Antik Çağ’da Denizli-Laodikeia’da (MS 4-7. yüzyıllar), (Bilgin, 2017) ve MS 6. yüzyılın ortalarında Antalya-Xantos’ta, (Armstrong, 2018), Orta Bizans Dönemi’nde (8.-10. yüzyıl) Güneybatı Paflagonya’da (Lafli & Kan Şahin, 2015), Amorium’da (10.-11. yüzyıl), (Böhendorf Arslan, 2010), Konya Karatay Medresesi Çini Eserler Müzesi’nde (12.-13. yüzyıl), (Dursun, 2018), Tokat-Komana’da (13. yüzyıl) (Karasu, 2020), Manisa Gülgün Hatun Hamamı’nda (13.-14. yüzyıl) (Gök Gürhan, 2011a), Eskişehir-Karacahisar Kalesi’nde (tarihlendirilme yapılmamıştır), (Palalı, 2015), Silifke Kalesi’nde (18. yüzyıl), (Boran & Aykaç, 2021; Özdemir, 2020) ve Bitlis Kalesi’nde (tarihlendirme yapılmamıştır) (Şen & Karasu, 2021) olmak üzere çok geniş bir zaman diliminde ve çeşitli bölgelerde karşımıza çıkmaktadır.

Kırmızı hamurlu seramikler arasında az sayıda ele geçen buluntu grubu da Kınık üretimlerine aittir. Bu grupta akıtma dekorlu gövde fragmanları ile bir adet kavanoz

Figür 4

Dalga Motifli Sırsız Seramikler / Unglazed Ceramics with Wave Motifs

parçası bulunmaktadır (K.M./1/D.K.K-21). Ağız ve gövde formu hakkında fikir veren bu parça basit ağızlı ve küresel gövdelidir. İki adet örnek ise testiye ait gövde-boyun parçasından oluşmaktadır (K.M./2/D.K.K-21, K.M./20/D.K.K-21). Benzer örnekleri Kütahya Kalesi’nde (tarihlendirme yapılmamıştır), (Gök, 2023a; Gök ve ark., 2023b), Kütahya Müzesi deposunda (18.-21. yüzyıl) (Buğdaycı, 2024a) ve Güray Müze Koleksiyonu’nda (18.-21. yüzyıl) (Bakla, 2018) görülmektedir. Cafer Paşa Darülkurra’sındaki bu grup seramikler benzer örnekleri doğrultusunda 18.-21. yüzyıla tarihlendirilmiştir.

Beyaz Hamurlu Seramikler

Beyaz hamurlu üretimler, 16.-17. yüzyıl Osmanlı Dönemi çinileri, 18. yüzyıl Kütahya üretimi seramik fragmanları ile ithal seramik ve porselenlerde karşımıza çıkar. Avrupa üretimleri içerisinde tespitini yapabildiğimiz örnekler arasında İngiltere’nin “*Deniz kabuğu bordürlü kaplar*” (*Shell-edged Pearlware*) grubuna ait bir tabak (K.M./77/D.K.K-21), “*Mavi Akıtma*” (*Flow Blue*) teknikli bir fragman (K.M./45/D.K.K-21) ve serigrafi (transfer) baskı teknikli bir kâse bulunmaktadır (K.M./55/D.K.K-21). Ayrıca, henüz üretim yeri ve dönemi tespit edilememiş ancak günümüze yakın tarihli bir üretim olabileceğini düşündüğümüz seramik fragmanı da beyaz hamurlu grupta yer almaktadır (K.M./53/D.K.K-21).

Bu grup seramiklerde Kütahya üretimleri yoğunluktadır. 18. yüzyıla ait beyaz hamurlu ve beyaz astarlı seramikler içerisinde ağırlıklı olarak sıraltı teknikli örnekler bulunmaktadır. Bunun yanı sıra restorasyon çalışmalarında sır içine akıtma, barbutin ve tek renk sırlı olmak üzere farklı teknikte üretilmiş Kütahya grubu seramikler de ortaya çıkarılmıştır. İncelenen örnekler kulpsuz fincan ve kâselerden oluşmaktadır. Restorasyon çalışmalarında biri pedestal ayaklı olmak üzere toplam altı adet Kütahya üretimi fincan ele geçirilmiştir. Seramiklerin çoğu ağız, gövde ve kaide fragmanları şeklinde günümüze ulaşabilmiştir. Tam olarak form veren tek buluntu ise sıraltı teknikli kulpsuz fincana aittir (K.M./110/D.K.K-21). Bu fincan dışında ağız ve gövde kısmıyla günümüze ulaşabilmiş başka bir örnek daha bulunmaktadır (K.M./56/D.K.K-21). Pedestal ayaklı fincanın ise ağız ve gövde kısımları noksandır (K.M./50/D.K.K-21). Bir fincan örneğini de şeffaf turkuaz renk sırlı fincan kaidesi oluşturmaktadır (Fig. 11, K.M./52/D.K.K-21). Ayrıca sıraltı teknikli iki gövde fragmanı da fincana aittir. Kütahya üretimi yedi adet kâse fragmanlarından ise yalnızca iki örnek, ağız ve gövde formu hakkında fikir verir (K.M./37/D.K.K-21, K.M./72-73/D.K.K-21). Konik gövdeli kâselerden birinin ağız kenarı düz (K.M./37/D.K.K-21), diğerinin ise dışa çekik kalınlaştırılmış tiptedir (K.M./72-73/D.K.K-21).

Beyaz hamurlu grupta yer alan Avrupa üretimi seramik ve porselen buluntular da kâse, tabak, fincan ve fincan tabaklarından oluşmaktadır. Aralarında tarihlendirilemeyen örnekler bulunmakla birlikte çalışma sahasından genel olarak 18.-20. yüzyıl üretimleri ortaya çıkarılmıştır. Darülkurra restorasyonunda gün yüzüne çıkarılan Avrupa üretimi seramik ve porselenlerde, bir adet İngiltere'nin Osmanlı pazarı için ürettiği “*Alhambra kompozisyonlu*” kâse fragmanı (K.M./55/D.K.K-21) ile “*Normandiya Kompozisyonlu*” gövde fragmanı (K.M./45/D.K.K-21) bulunmaktadır. Bunun yanı sıra buluntu grubunda bir adet İngiliz üretimi “*Deniz Kabuğu Bordürlü*” (*Shell-edged Pearlware*) tabak (K.M./77/D.K.K-21) üretim yeri tespit edilememiş fincan ve fincan tabakları da mevcuttur.

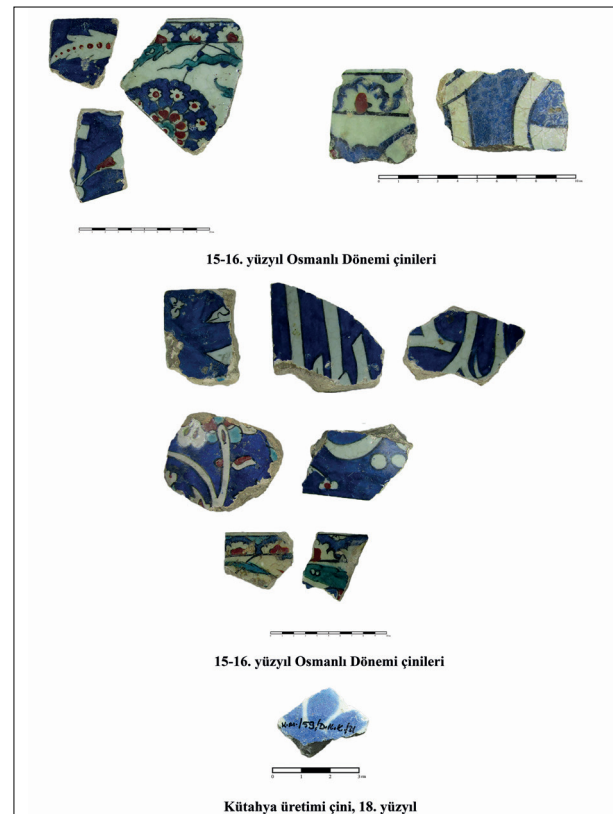
Ağız kenarı kobalt mavisi renk ile hareketlendirilmiş ve kaide kısmı noksan deniz kabuğu bordürlü tabak; yayvan gövdeli ve dışa çekik, dilimli geniş ağız kenarlıdır. Dudak kısmını dolaşan bezeme, kobalt mavisi renkte ince ve dikey hatlı çizgilerle hareketlendirilmiştir. Benzer örneklerini İzmir-Smyrna Agorası'nda (Meriç, 2021), İstanbul-Saraçhane Kazıları'nda (Hayes, 1992), Alanya Kalesi'nde (Oral, 2009) ve Yafa'da (De Vincenz, 2021) görebildiğimiz bu tabak, benzerlerinden yola çıkarak 18. yüzyılın ikinci yarısı ile 19. yüzyıla tarihlendirilmiştir.

İngiltere, Almanya ve Hollanda gibi ülkelerde üretildiği bilinen “*Mavi Akıtma*” teknikli (*Flow Blue*) gövde fragmanı ise “*Normandiya Kompozisyonlu*”dur (K.M./45/D.K.K-21), (Oral, 2009). Parçanın üretim yeri, fabrika damgası olmadığı için bilinmemektedir. Ancak, bu tip üretimlere *Staffordshire-Johnson Brothers* fabrikasına ait örneklerde rastlanılmıştır (Oral, 2009; URL-2). Diğer benzer örneklerini ise Iowa State Müzesi'nde (URL-3) ve Alanya Kalesi'nde tespit edebildiğimiz fragmanın yaklaşık 1890 yıllarında İngiltere'de yapılmış olması güçlü bir ihtimaldir (Oral, 2009). Avrupa buluntuları arasında bir adet serigrafi (transfer) baskı teknikli, alçak halka kaideli kâse fragmanı da mevcuttur (Fig. 10, K.M./55/D.K.K-21). Seramiklerde Doğu etkisini izleyebildiğimiz, bitkisel ve geometrik formların bir arada kullanıldığı “*Alhambra Kompozisyonlu*” bu kâsenin benzerlerine Sinop Balatlar Kilisesi'nde (Köroğlu & İnanan, 2018), İstanbul-Marmaray Metro Kazısı hattında (Polat, 2018), İzmir-Smyrna Agorası'nda (Gök, 2011b; Meriç, 2021), John Carr & Sons üretimlerinde (Cruickchank, 2020; URL-4) ve Malkin, Walker & Hulse üretimlerinde rastlanılmıştır (URL-5). Benzer örneklerinden yola çıkarak Cafer Paşa Darülkurrası'nda ele geçen bu kâse de 19. yüzyıla tarihlendirilmiştir. Alçak halka kaideli, yayvan gövdeli ve basit ağızlı porselen fincan tabaklarının ise üretim yerleri ve dönemleri fabrika damgaları olmadığından ne yazık ki tespit edilememiştir (K.M./40/D.K.K-21, K.M./41/D.K.K-21).

Restorasyon çalışmalarında ele geçen beyaz hamurlu üretimlerde seramik ve porselenin yanı sıra çini parçaları da mevcuttur (Fig. 5). Çinilerin tamamı girişin iki yanındaki hatıl yuvasından ve dolgu topraktan gelmiştir. Tümü beyaz hamurlu, beyaz astarlı, sıraltı teknikli ve şeffaf renksiz sırlıdır. Ortaya çıkarılan çiniler ağırlıklı olarak bitkisel kompozisyonludur fakat örnekler arasında yazılı parçalar da bulunmaktadır. Çinilerde parça bütünlüğü sağlanamadığı için yazılı örneklerin transkripsiyonu yapılamamıştır. Ancak yazıların dua ya da çeşitli ayetleri içermesi muhtemeldir. Sıraltı teknikli çiniler kobalt mavisi, mercan kırmızısı, siyah, beyaz ve turkuaz renk boyanmalıdır. Genellikle bordür tasarımlarını yansıtan bu fragmanlarda hançer yaprakları, kıvrım dallı ve yapraklı stilize çiçek motifi ile penç motifi dikkati çeker. İznik veya Kütahya'da üretilmiş oldukları konusunda ayırım yapmanın mümkün olmadığı bu çini fragmanların benzerleri, İstanbul Rüstem Paşa Camii, (Dönmez, 2021); (Tokay, 2008; Çevik, 2014), Kanuni Sultan Süleyman Türbesi (Karaca, 2024), Hürrem Sultan Türbesi (Gayık, 2019), Edirne Selimiye Camii, (Çanak, 2013), Üsküdar Eski Valide Camii (Kaplan, 2015), Manisa Muradiye Camii (Öztürk, 1987) ve İstanbul Sultan Ahmet Camii, (Arlı, 2018) gibi yapılarda karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle çalışmada ele alınan benzer üslup ve teknikli çiniler 16. yüzyılın ikinci yarısı-17. yüzyıl başlarına tarihlendirilmiştir. Bu örnekler haricinde yalnızca bir adet kobalt mavisi renk dekorlu fragman, Kütahya'nın 18. yüzyıl çini üretimlerine aittir (K.M./59/D.K.K-21).

Figür 5

Darülkurra'da Ele Geçen Osmanlı Dönemi Çinileri / Ottoman Period Tiles Found in DarulKurra

FORM VE İŞLEV

Büyük oranda fragman şeklinde ele geçen seramiklerde çeşitli işleve hizmet eden farklı kap türleri bulunmaktadır. Buluntular form açısından genişlik, yükseklik, ağız ve dip çaplarına göre sınıflandırılmış; tüme yakın örneklerin form özellikleri ise gövde tiplerine göre değerlendirilmiştir. Ağız, dip ve kaide fragmanları da kendi içlerinde ele alınmıştır. Yeme-içme kültürüne hizmet eden kâse, tabak, çömlek, ibrik, testi, fincan ve fincan tabağı, küp, lüle ve künk olmak üzere on bir farklı türde buluntu ortaya çıkarılmıştır. En yoğun buluntu grubunu toplam on yedi adet örneğiyle tabaklar oluşturmaktadır.

Darülkurra restorasyonunda düdük/oyuncak, testi, ibrik, tabak, kâse, çömlek, fincan, fincan tabağı, küp, lüle ve künk olmak üzere on bir farklı türde buluntu ortaya çıkarılmıştır. En yoğun buluntu grubunu toplam on yedi adet örneğiyle tabaklar oluşturmaktadır.

Tabaklar

Buluntuların neredeyse tamamına yakını kırmızı hamurlu ağız fragmanlarından oluşmaktadır (Fig. 6). Tam olarak form veren üç örnek vardır. İki tane birbiriyle benzer teknik ve formda olup yayvan gövdeli, dışa çekik kalınlaştırılmış basit ağızlı ve düz diptir. (K.M./9/D.K.K-21, Dar-ül-Kurra-20-1). Ağız çapları 13.5 cm, dip çapları 10 cm, yükseklikleri ise 2.7 cm'dir. Kırmızı hamurlu (Munsell: 5

Figür 6

Tabak Formları / Plate Forms

YR, 6/8 reddish yellow), mika, kireç ve taşçık katkılı, az gözenekli, sert dokuludurlar (K.M./9/D.K.K-21). Benzer örnekleri tespit edilemeyen bu tabaklardan kırmızı hamurlu, beyaz astarlı ve şeffaf yeşil renk sırlı olanlara 14.-15.yüzyıl üretimleri arasında rastlanılmamıştır. Ayrıca sır rengi açısından bu dönem üretimlerinden farklı görünmektedirler. Bu nedenle hem form hem de teknik açısından bu iki tabağın 18.-19. yüzyıl üretimi olabileceği düşünülmektedir. Tümüyle form veren bir diğer tabak örneği ise Avrupa üretimi porselene aittir ve yayvan gövdeli, basit ağız kenarlı, alçak halka kaidelidir (K.M./41/D.K.K-21). Kaide çapı 7.5 cm, kaide yüksekliği 0.4 cm, ağız çapı 10 cm, yüksekliği ise 1.1 cm'dir. Dudak kenarı yeşil renk boyamalı tabağın iç yüzey ağız kenarında yan yana ve belirli aralıklarla yerleştirilmiş kübik desen görülmektedir. Hemen alt yüzeyine girift iç bükey kıvrımlardan meydana getirilmiş perde motifi dizisi işlenmiştir. Perde motifine ait püsküller dikey hatlı kısa çizgiler ile verilmiştir. Ayrıca, perdeleri tutan baklava desenli tokalar atlamalı bir şekilde kare form desene bağlanmaktadır. Perde motifinin en alt yüzeyini de yan yana ve belirli boşluklarla yerleştirilmiş stilize zambak (*fleur de lis*) motifleri hareketlendirir. Tabağın arka yüzeyinde herhangi bir atölye veya marka damgası bulunmamaktadır. Bu nedenle üretim yeri ve firması saptanamamıştır. Ancak 19.-20. yüzyıl tarih aralığında üretilmiş olması muhtemeldir. Benzer formda bezemesiz ve ağız kısmı noksan bir diğer porselenin de üretim yeri ve tarihi bilinmemektedir (K.M./40/D.K.K-21). Bu örneğin ise kaide çapı 7 cm, kaide yüksekliği 0.3 cm, mevcut yüksekliği ise 0.8 cm'dir.

Kırmızı hamurlu ve şeffaf yeşil renk sırlı diğer tabaklar; küresel, kademeli küresel ve konik gövdeli olarak üç farklı gövde tipi ile karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca küresel ve konik gövdeli tabaklar ağız tipleri ve profil duruşları gibi özelliklerle birbirinden ayrılmaktadırlar. Tabaklardan dördü kademeli konik gövdeli? ve dışa çekik ağız kenarlıdır (K.M./ 26-1/D.K.K-21, K.M./94/D.K.K-21, K.M./28/D.K.K-21, K.M./27/D.K.K-21, K.M./30/D.K.K-21). Benzer örnekleri Kütahya Müzesi deposunda (14.-15. yüzyıl) (Buğdaycı, 2024a), Amorium'da (14.-15. yüzyıl) (Kurt, 2022) ve Milet'te (14.-15. yüzyıl) (Niewöhner, 2015) karşımıza çıkmaktadır. Genel olarak ağız çapı ortalamaları 22 cm ile 26 cm arasında değişiklik göstermektedir. Aralarında yalnızca bir örnek 32 cm ağız çapı ile diğerlerinden ayrılır (K.M./94/D.K.K-21). Konik gövde başlangıcına sahip bir diğer örnek ise kalınlaştırılmış basit ağız kenarlıdır (K.M./01-9/D.K.K-21) Ağız çapı 18 cm, mevcut yüksekliği 2.8 cm'dir. Kırmızı hamurlu (Munsell: 5 YR, 6/6 reddish yellow), mika, kireç ve taşçık katkılı, sık gözenekli, gevşek dokuludur. Üçü konik gövdeli, dışa çekik kalınlaştırılmış basit ağız kenarlıdır. Şeffaf yeşil renk sırlı iki örneğin ağız çapı 18 cm (K.M./31/D.K.K-21, K.M./32/D.K.K-21), şeffaf hardal sarısı renk sırlı diğer örneğin ise 30 cm'dir (K.M./93/D.K.K-21,

K.M./31/D.K.K-21, K.M./32/D.K.K-21). Tümü kırmızı hamurlu (Munsell: 5 YR, 6/8 reddish yellow), mika, kireç ve taşçık katkılı tabaklar az gözenekli ve sert dokulu hamur yapısına sahiptir. Benzerleri Kütahya Germiyanoglu Süleyman Şah (Eski Yeni) Hamamı Kurtarma Kazısı'nda (14.-15. yüzyıl) (Buğdaycı, 2024a; Buğdaycı, 2024b) görülmektedir. Bir diğer örnek ise küresel gövdeli? ve basit ağız kenarlıdır (K.M./26-2/D.K.K-21). Ağız çapı 24 cm, mevcut yüksekliği ise 2.9 cm'dir. Kırmızı hamurlu (Munsell: 5 YR, 6/8 reddish yellow), mika, kireç ve taşçık katkılı, az gözenekli, sert dokulu özelliktedir. Kırmızı hamurlu (Munsell: 5 YR, 6/6 reddish yellow) ve şeffaf yeşil renk sırlı gruptaki son tabak örneğinin ise gövde formu anlaşılmamakla beraber ağız kenarı yivlidir (K.M./24/D.K.K-21). Ayrıca malzeme açısından mika, kireç ve taşçık katkılı, az gözenekli ve sert dokulu olduğu gözlemlenmiştir. Ağız çapı 20 cm, mevcut yüksekliği ise 3.3 cm'dir. Bu grupta incelenen kırmızı hamurlu, beyaz astarlı, şeffaf tek renk sırlı tabak fragmanları 14.-15. yüzyıla aittir. Mutfak kapları grubunda ise güveç olarak kullanılmış olabileceğini düşündüğümüz tek bir buluntu ele geçmiştir. Kırmızı hamurlu (Munsell: 5 YR, 6/8 reddish yellow) ve bol mika katkılı sırsız fragmanın gövde başlangıcı konik bir şekilde daralmaktadır. Ağız kenarı ise yivlidir (K.M./36/D.K.K-21). Ağız çapı 25 cm, mevcut yüksekliği ise 1.5 cm'dir. İngiliz üretimi "*Deniz Kabuğu Bordürlü*" (*Shell-edged Pearlware*) tek tabak örneği de yayvan gövdeli ve dilimli basit ağız kenarlıdır (K.M./77/D.K.K-21). Bu tabağın da ağız çapı 24.5 cm, mevcut yüksekliği ise 2.3 cm'dir. Benzerleri İzmir-Smyrna Agorası'nda (Meriç, 2022), Alanya Kalesi'nde (Oral, 2009), Yafa'da (De Vincenz, 2021) ve Saint Mary's University Antropoloji Bölümü'ndeki sergide karşımıza çıkmaktadır (URL-6). Bu tip tabaklar 1780-1895 yılları arasında kullanılmıştır. Nitekim darülcüradaki örnek de bu tarih aralığında değerlendirilmiştir.

İşlev

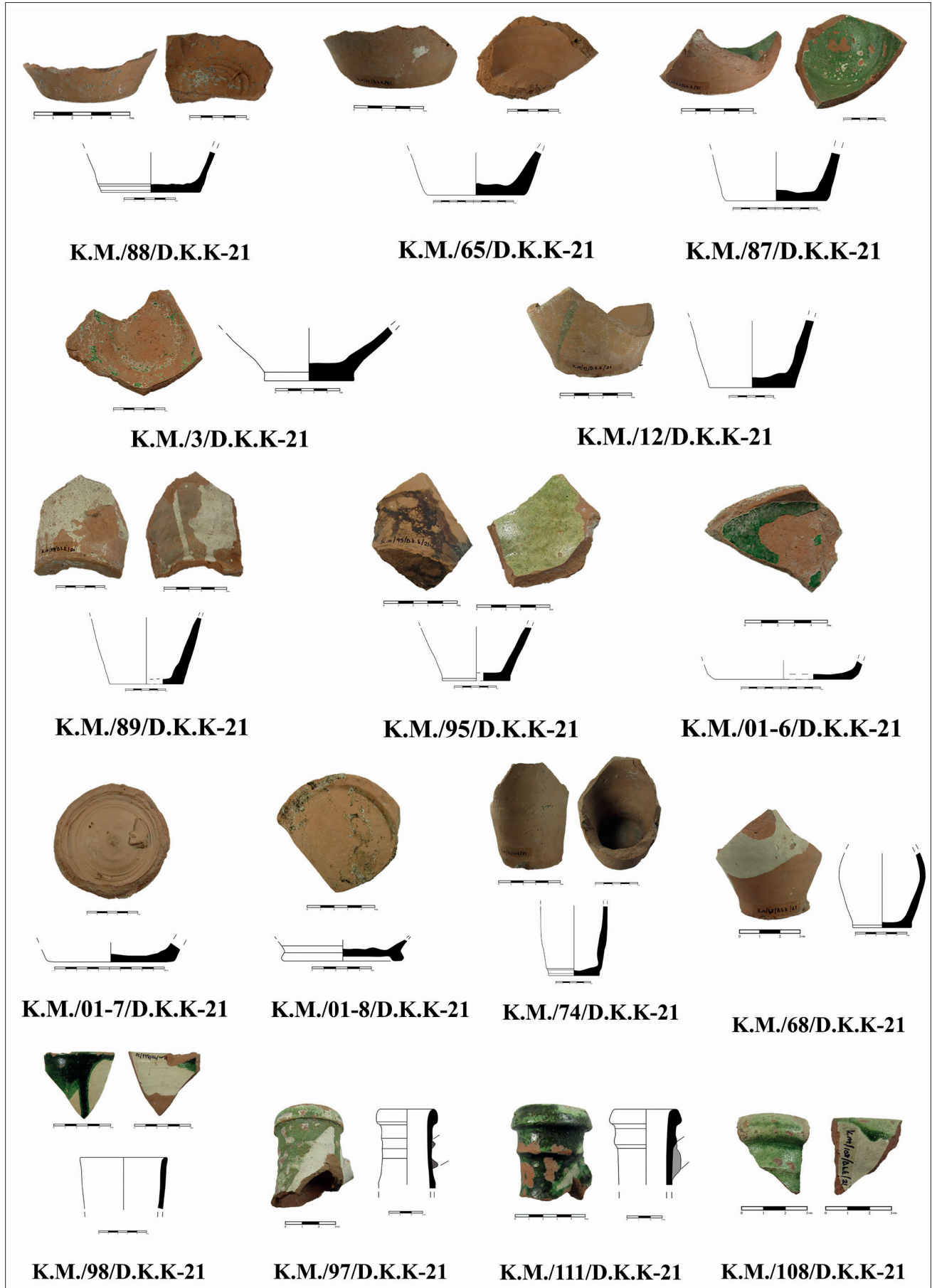
Arapça kökenli tabak, "*yiycek koymaya yarayan, derinliği az, yayvan kap*" ve "*yemek koymaya mahsus az derin ve yayvanca kap*" şeklinde tanımlanmaktadır (Ökse, 2012; Rado, 1970). Genel anlamda yeme-içme işlevine hizmet eden kaplardır.

Testi ve İbrikler

Nicelik açısından tabaklardan sonra en yoğun grubu testi ve ibrikler oluşturmaktadır. Bu grupta tüm veya tüme yakın eser yoktur. Ele geçen testi buluntuları ağırlıklı olarak dip kısımlarıyla günümüze gelebilmiştir. Genellikle düz dipli ve konik bir şekilde yukarı doğru açılan gövde başlangıcına sahiptirler (Fig. 7). Örneklerin tamamı kırmızı hamurludur (Munsell: 5 YR, 6/6 reddish yellow, 5 YR, 6/8 reddish yellow). Sırlı ve sırsız parçalar arasında 14.-15. yüzyıl ile 18.-19. yüzyıla tarihlendirilebileceğimiz seramikler mevcuttur. Toplamda dokuz adet dip, bir adet

Figür 7

Testi ve Testilere Ait Dip, Ağız-Boyun Fragmanları / Base, Rim and Neck Fragments of Jugs and Jugs

de alçak halka kaideli testi fragmanı bulunmaktadır. Testilerin dip çapları 5.5 cm ile 12 cm arasında değişiklik göstermektedir. Bu grupta konik (K.M./88/D.K-21, K.M./65/D.K-21, K.M./87/D.K-21, K.M./12/D.K-21, K.M./89/D.K-21, K.M./95/D.K-21, K.M./3/D.K-21), silindirik (Fig. 7, K.M./74/D.K-21) ve yumurta gövdeli (K.M./68/D.K-21) olmak üzere üç farklı formda düz dipli testi bulunmaktadır. Testilerden dördünün iç yüzeyi sırlıdır (K.M./87/D.K-21, K.M./95/D.K-21, K.M./3/D.K-21, K.M./01-6/D.K.K-21). Düz dipli ve konik gövdeli testi fragmanlarının benzerlerine Niksar Kalesi'nde (Yiğitpaşa ve ark., 2022) ve Kütahya Müzesi deposunda (Buğdaycı, 2024a) rastlanılmaktadır. Dip fragmanları haricinde dört adet ağız ve boyun kısımları ile günümüze gelebilmiş tek renk sırlı parçalar da bulunmaktadır. Ağız çapları 4.8 cm ile 8.5 cm arasında değişiklik göstermektedir. Dışa çekik kalınlaştırılmış basit ağızlı ve kademeli silindirik boyunlu bu parçalar da yine kendi içlerinde benzer form özelliği göstermektedirler (K.M./97/D.K.K-21, K.M./111/D.K.K-21, K.M./108/D.K.K-21). Yalnızca bir fragman form açısından diğerlerinden ayrılır (K.M./98/D.K.K-21).

Bu parça da silindirik boyunlu ve basit ağız kenarlıdır. Benzer bir örneği Kütahya Müzesi deposunda görülmekle birlikte 18.-21. yüzyıla tarihlendirilmektedir (Buğdaycı, 2024a). Astar uygulaması ve sır renkleri gibi teknik özellikleri nedeniyle bu parçaların tamamının 18.-21. yüzyıla ait olduğu söylenebilir.

Restorasyon çalışmalarında sırsız üretimlerin yer aldığı kulp ve emzik fragmanları da testi ve ibrik grubu içerisinde incelenmiştir. Tek renk sırlı iki adet kulbun 14.-15. yüzyıla tarihlendirilen benzer örnekleri, Kütahya Kalesi'nde (Gök ve ark., 2020), Kütahya Müzesi deposunda (Buğdaycı, 2024a) ve Amorium'da (Kurt, 2022) bulunmaktadır (Fig. 8). Beyaz astarlı ve şeffaf yeşil renk sırlı emziğin benzerleri de yine Kütahya Müzesi deposunda (Buğdaycı, 2024a) ve Kütahya Kalesi Kurtarma Kazıları'nda mevcuttur (Gök, 2021). Yeşil renk sırlı emzik örneği de benzerlerinden yola çıkarak 18.-19. yüzyıla tarihlendirilmiştir (Fig. 9). Sırsız seramikler ise çalışma sahasında stratigrafi sağlanamadığı için tarihlendirilememiştir (Fig. 8-9).

Figür 8
Kulp Fragmanları / Handle Fragments

Figür 9
Emzik Fragmanları / Nipple Fragments

İşlev

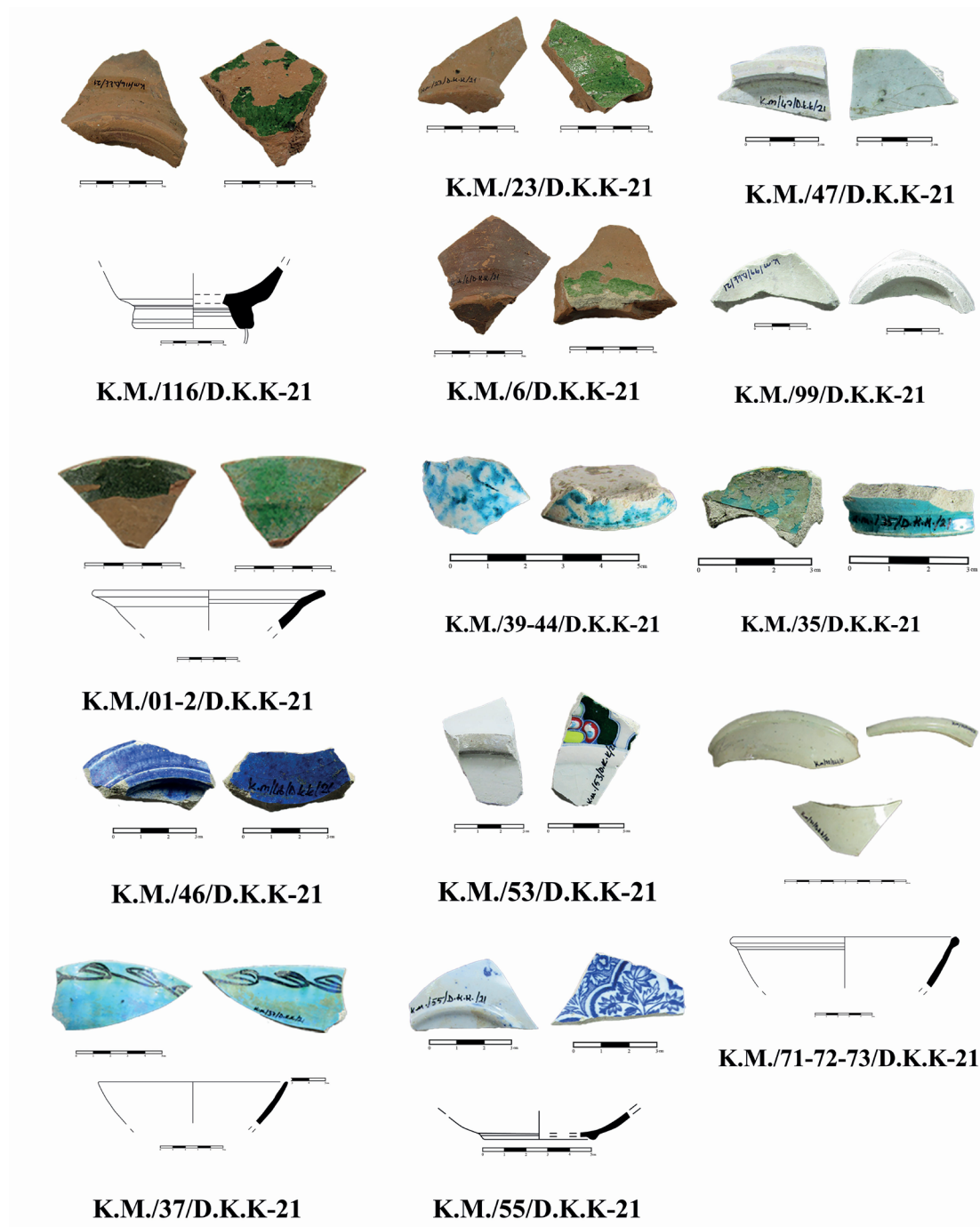
Testi kelimesi dilimize Farsça “*desti*” kelimesinden geçmiştir ve suyun taşınmasında ya da servis edilmesinde kullanılmaktadır (Nişanyan, 2003). Bazı testilerde su taşınmasının haricinde ürün de saklanmaktadır (Polat, 2018). İbrik ise Farsça’da “*su döken*” anlamına gelen “*abriz*”in Arapça’ya dönüşmüş hâlidir (Bozkurt & Ertuğrul, 2000). Genel olarak “*su koymaya yarayan kulplu, emzikli kap*” şeklinde tanımlanmaktadır (URL-7). İbrikler el-yüz yıkamada, taharet ve abdest almada kullanılan günlük kullanım kaplarıdır (Altier, 2019).

Kâseler

Çalışma sahasından kâseye ait olabileceği düşünülen dokuz adet fragman ele geçirilmiştir (Fig. 10). Kâselerden dördü kırmızı hamurlu (Munsell: 5 YR, 6/6 reddish yellow, 7.5 YR, 6/8 reddish yellow) olup mika, kireç, taşçık katkılı, az gözenekli, sert dokulu hamur özelliği göstermektedir. Örneklerden birinin ağız çapı 19 cm, mevcut yüksekliği ise 3.3 cm’dir. Konik gövdeli ve dışa çekik basit ağız kenarlı, şeffaf yeşil renk sırlı kâsenin (K.M./01-2/D.K.K-21) erken dönem (14.-15. yüzyıl) seramiklerinde benzer örneğine rastlanılmamıştır. Bu nedenle kâsenin 18.-19. yüzyıla ait olabileceği düşünülmektedir.

Figür 10

Kâse Fragmanları / Bowl Fragments

14.-15. yüzyılın tek renk sırlı kaide fragmanlarından bir örneğin kaide çapı 9 cm, kaide yüksekliği de 1.8 cm olarak ölçülmüştür (K.M./116/D.K.K-21). Diğer iki kaide fragmanın günümüze çok az bir bölümü gelebildiği için kaide çapı ölçüleri tam olarak alınamamıştır. Nitekim bu parçaların kaide çapı ortalamaları değerlendirilememiştir. Benzerlerine Kütahya Kalesi'nde (14.-15. yüzyıl) (Gök ve ark., 2020), Eskişehir-Karacahisar Kalesi'nde (14.-15. yüzyıl) (Yılmazyaşar & Karasu, 2022), Amorium'da (14.-15. yüzyıl) (Doğer & Armağan, 2020; Kurt, 2022), İznik Roma Tiyatrosu Kazısı'nda (14.-15. yüzyıl) (Özkul Fındık, 2001), Manisa Gülgün Hatun Hamamı'nda (14.-15. yüzyıl) (Gök Gürhan, 2008) ve Tire Kutu Han'da (14.-15. yüzyıl) (Uçar & Uçar, 2018) rastlanılmıştır. Bu bağlamda, kırmızı hamurlu dört adet tek renk sırlı seramikten üçü benzerlerinden yola çıkarak 14.-15. yüzyıla tarihlendirilmiştir.

Darülkurra restorasyonundan gelen diğer kaide fragmanları ise beyaz hamurludur (Munsell: N, 9, White). Aralarında üretim yeri ve dönemi hakkında fikir sahibi olunamayan bir adet kaide parçası bulunmaktadır (K.M./53/D.K.K-21). Günümüze yakın tarihli bir üretim olabileceğini düşündüğümüz bu fragmanın benzer örneği henüz tespit edilememiştir. Diğer fragmanların tamamı 18. yüzyıl Kütahya üretimidir ve bu grup içerisinde bir örnek yarı mamuldür (K.M./99/D.K.K-21). Beyaz hamurlu kaide fragmanlarının tamamı da alçak halka kaidelidir. Sır içine akıtma teknikli fragmanın benzer teknikli bir uygulaması Kütahya Müzesi deposunda (19. yüzyıl başları?) görülmektedir (Buğdaycı, 2024a). İki ağız-gövde fragmanından biri şeffaf turkuaz sıraltına siyah renk boyamalı (K.M./37/D.K.K-21), diğeri ise şeffaf renksiz sırlı ve bezemesizdir (K.M./71-72-73/D.K.K-21). Şeffaf turkuaz sıraltına siyah boyamalı kâsenin ağız çapı 15 cm, mevcut korunan yüksekliği ise 3.3 cm'dir. Konik gövdeli ve basit yuvarlak ağızlı kâsenin iç ve dış yüzey ağız kenarında art arda yerleştirilmiş stilize yaprak motifli bezeme yer almaktadır. (K.M./37/D.K.K-21). Benzerleri Kütahya Germiyanoglu Süleyman Şah (Eski Yeni) Hamamı Kurtarma Kazısı'nda (18. yüzyıl) (Buğdaycı, 2024a) ve Arthill online müzayede kataloğunda (18. yüzyıl) görülmektedir (URL-8). Bezemesiz ve şeffaf renk sırlı diğer kâsenin ise ağız çapı 19.5 cm, mevcut yüksekliği de 4.5 cm'dir (K.M./71-72-73/D.K.K-21). Form açısından benzeri Kütahya Germiyanoglu Süleyman Şah (Eski Yeni) Hamamı Kurtarma Kazısı'nda (20. yüzyılın ikinci yarısı) (Buğdaycı, 2024a) ve İstanbul Pera Müzesi'nde (20. yüzyılın ikinci yarısı) (Gök, 2015b) görülmektedir. Beyaz hamurlu kâse grubundan yalnızca biri Avrupa üretimidir (K.M./55/D.K.K-21). Kaide çapı 5 cm, kaide yüksekliği 0.1 cm, mevcut yüksekliği ise 1.3 cm'dir. Mevcut

kâsenin iç yüzeyi, iç içe geçmiş üç dilimli madalyon içerisine yerleştirilmiş kıvrım dallı ve yapraklı çiçek motifleriyle bezenmiştir. Madalyonun dışında kalan yüzey de kıvrım dallı ve yapraklardan oluşan stilize çiçek tasarımı ile hareketlendirilmiştir. Dış yüzeyi bezemesizdir. Doğu etkili İngiltere üretimi kâsenin benzerleri İstanbul-Marmaray/Üsküdar Metro hattı kazılarında (19. yüzyıl) (Polat, 2018), Sinop Balatlar Kilisesi'nde (19. yüzyıl) (Koroğlu & İnanan, 2018), İzmir-Smyrna Agorası'nda (19. yüzyıl) (Gök, 2011b; Meriç, 2021) ve İngiltere üretimlerinde görülmektedir (Cruikshank, 2020).

İşlev

Kâse, Arapça-Farsça kökenli bir kelime olmakla birlikte doğrudan dilimize geçmiştir (Nişanyan, 2003). Katı ve sıvı ürünlerin konulduğu, yeme-içme amaçlı kullanılan kaplardır (Buğdaycı, 2024a).

Fincanlar

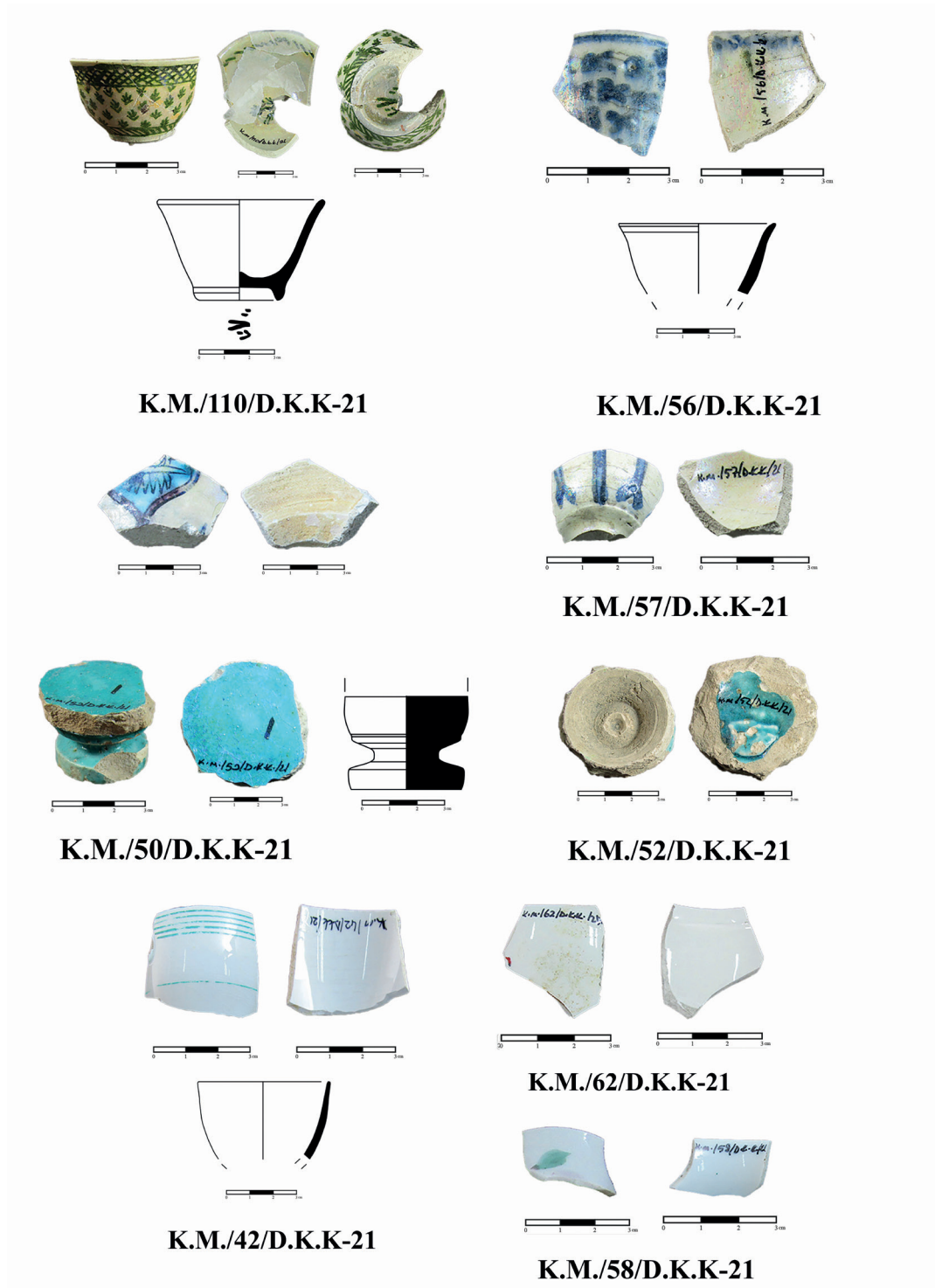
Darülkurra içerisinden toplam dokuz adet fincan ele geçirilmiştir (Fig. 11). Bunlardan üçü Avrupa (K.M./42/D.K.K-21, K.M./62/D.K.K-21, K.M./58/D.K.K-21) altısı ise 18. yüzyıl Kütahya üretimidir (K.M./110/D.K.K-21, K.M./56/D.K.K-21, K.M./57/D.K.K-21, K.M./50/D.K.K-21, K.M./52/D.K.K-21, K.M./01-5/D.K.K-21). Fincanlarda tam olarak form veren tek bir parça vardır (K.M./110/D.K.K-21). Kütahya üretimi bu fincanın ağız çapı 6.4 cm, kaide çapı 3.2 cm, kaide yüksekliği 0.5 cm, yüksekliği ise 4 cm'dir. Beyaz hamurlu, mika ve kireç katkılı, az gözenekli, sert dokuludur. Konik gövdeli, düz basit ağızlı, halka kaideli ve kulpsuzdur. Sıraltı teknikli fincan, siyah renk boyamalıdır (renkte bozulma mevcut). Fincanın dış yüzey ağız kenarında, içi kafes taramalı bir bordür vardır. Gövde yüzeyi de düzensiz şekilde yerleştirilmiş küçük stilize çalı motifleri ile bezenmiştir. Kaide dış yüzeyindeki halka bordürün içi, düzensiz boşluklarla ve yan yana yerleştirilmiş eğik hatlarla taranmıştır. İç yüzey ağız kenarı ise kaide yüzeyindeki ile benzer biçimde, eğik hatlı çizgilerle hareketlendirilmiştir. Fincan iç yüzeyinin merkezi kabaralıdır ve stilize çalı motifli bezeme vardır. Kaide altında ise usta/tüccar/atölyeye ait Arap harfleri ile yazılı Osmanlıca bir monogram vardır. Kaidenin bir kısmı kırık olduğu için yazı tam olarak okunamamaktadır. Fincanın benzerleri İzmir Smyrna Agorası'nda (18. yüzyılın ikinci yarısı) (Gök, 2015a), İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde (18. yüzyıl sonları) (Erdoğan & Gedük 2015; Yalçın, 2018), Kütahya Müzesi deposunda (18. yüzyılın ikinci yarısı) (Buğdaycı, 2024a), Düsseldorf Hetjens Museum'da (18. yüzyıl) (Adalbert, 1973) ve Royal Scottish Museum'da (18. yüzyılın ikinci yarısı) (Carswell, 1972) görülmektedir.

18. yüzyıl Kütahya üretimi ikinci örneğin kaide kısmı noksandır (K.M./56/D.K.K-21). Ağız çapı 6 cm, mevcut yüksekliği de 2.7 cm'dir. Beyaz hamurlu (Munsell: N, 9,5 white), mika ve kireç katkılı, az gözenekli, sert dokuludur. Konik gövdeli ve dışa çekik yuvarlak basit ağız kenarlı fincan kulpsuzdur. Sıraltı teknikli ve kobalt mavisi renk boyama fincanın dış yüzey dudak kısmı boş bırakılmış ve kobalt mavisi renk yatay bordür ile sınırlandırılmıştır. Ağız kenarı bordürünü oluşturan bu hattın alt yüzeyinde

gövde yüzeyini belirli düzende süsleyen kelebek motifi? dizisi görülür. Boyanın dağılmış olması nedeniyle desenler net bir şekilde seçilememektedir. Ancak, iç yüzey ağız kenarını belirli aralıklarla ve yan yana dizilmiş stilize bitki motiflerinin süslediği söylenebilir. Gövde yüzeyi bezemesizdir. Benzer bir örneği İzmir Smyrna Agorası'nda (18. yüzyılın ikinci yarısı) (Gök, 2015a) tespit edilmiştir.

Figür 11

Kütahya ve Avrupa Üretimi Fincanlar / *Kütahya and European Production Cups*

Kütahya fincanlarından bir adet üretim pedestal ayaklıdır (K.M./50/D.K.K-21). Ancak fincandan günümüze yalnızca pedestal ayak kısmı gelebilmiştir. Ayak çapı 4 cm, mevcut yüksekliği de 3.4 cm'dir. Beyaz hamurlu (Munsell: N, 9 white), mika ve kireç katkılı, az gözenekli, sert dokuludur. Sıraltı teknikli ve siyah renk boyamalı fincan şeffaf turkuaz renk sırlıdır. Mevcut fragmanda bezeme, sadece iç yüzey tondosunda verev hatlı çizgi olarak görülmektedir. Diğer şeffaf turkuaz renk sırlı Kütahya fincanı ise halka kaidelidir ve günümüze yalnızca kaidesi ulaşabilmiştir. Kaide çapı 3.2 cm, kaide yüksekliği ise 0.5 cm'dir (K.M./52/D.K.K-21). Cafer Paşa Darülkurra'sındaki buluntularda Kütahya fincanlarına ait iki adet gövde fragmanı da mevcuttur. İkisi de beyaz hamurlu ve sıraltı teknikli, şeffaf renksiz sırlı üretimlerdir (K.M./57/D.K.K-21, K.M./01-5/D.K.K-21).

Restorasyon çalışmalarında üç adet Avrupa üretimi fincan fragmanı da ele geçirilmiştir (K.M./42/D.K.K-21, K.M./62/D.K.K-21, K.M./58/D.K.K-21). Bunlardan ikisi küresel gövdeli ve düz basit ağızlıdır. Birinin dış yüzey ağız kenarında yeşil renkte beş sıra, gövde yüzeyinde ise tek sıra yatay hattan oluşan motif bulunmaktadır. Gövde yüzeyinde kulba ait kırık kısmı dikkati çekmektedir. Ağız çapı 5.5 cm, mevcut yüksekliği de 3.3 cm'dir (Fig. 11, K.M./42/D.K.K-21). Diğer fincanın mevcut gövde yüzeyinde de bordo renkte motive ait desenin küçük bir kısmı seçilmektedir. Ancak motifin ne olduğu anlaşılamamaktadır (K.M./62/D.K.K-21). Avrupa üretimi fincanların son örneği ise dışa çekik ağızlı bir fragmana aittir. Bu parçanın dış yüzey ağız kenarında yeşil renkli küçük bir yaprak motifi görülmektedir. Fincanların benzer örnekleri tespit edilememiştir.

İşlev

Fincan kelimesi Arapça'da "*fincan*", Farsça'da "*pingan*" şeklinde isimlendirilmekle birlikte her iki dilde de kâse ve tas anlamına gelmektedirler (Bursa, 2015). Fincanın sözlük tanımı "*çay, kahve gibi sıcak içeceklerin konulduğu seramikten yapılmış küçük kap*" şeklindedir (Şahin, 1983). Kahve içmeye yarayan özel kaplardır.

Küp ve Kavanozlar

Çalışmalarda dolgu toprak içerisinde saklama ve mutfak kaplarına ait çeşitli parçalar ele geçirilmiştir (Fig. 12). Saklama kaplarına baktığımızda küp ve kavanoz parçalarının ağırlıklı olarak ağız fragman şeklinde ele geçtiği görülmektedir. Tüm örnekler kırmızı hamurludur (Munsell: 5 YR, 6/8 reddish yellow, 5 YR, 6/6 reddish yellow). Aralarında bir adet örnek Kınık grubuna aittir (K.M./1/D.K.K-21). Kavanozları form açısından incelediğimizde ilk iki örneğin benzer formda ve dışa çekik kalınlaştırılmış basit ağızlı olduğu görülür. Ayrıca bu iki örneğin

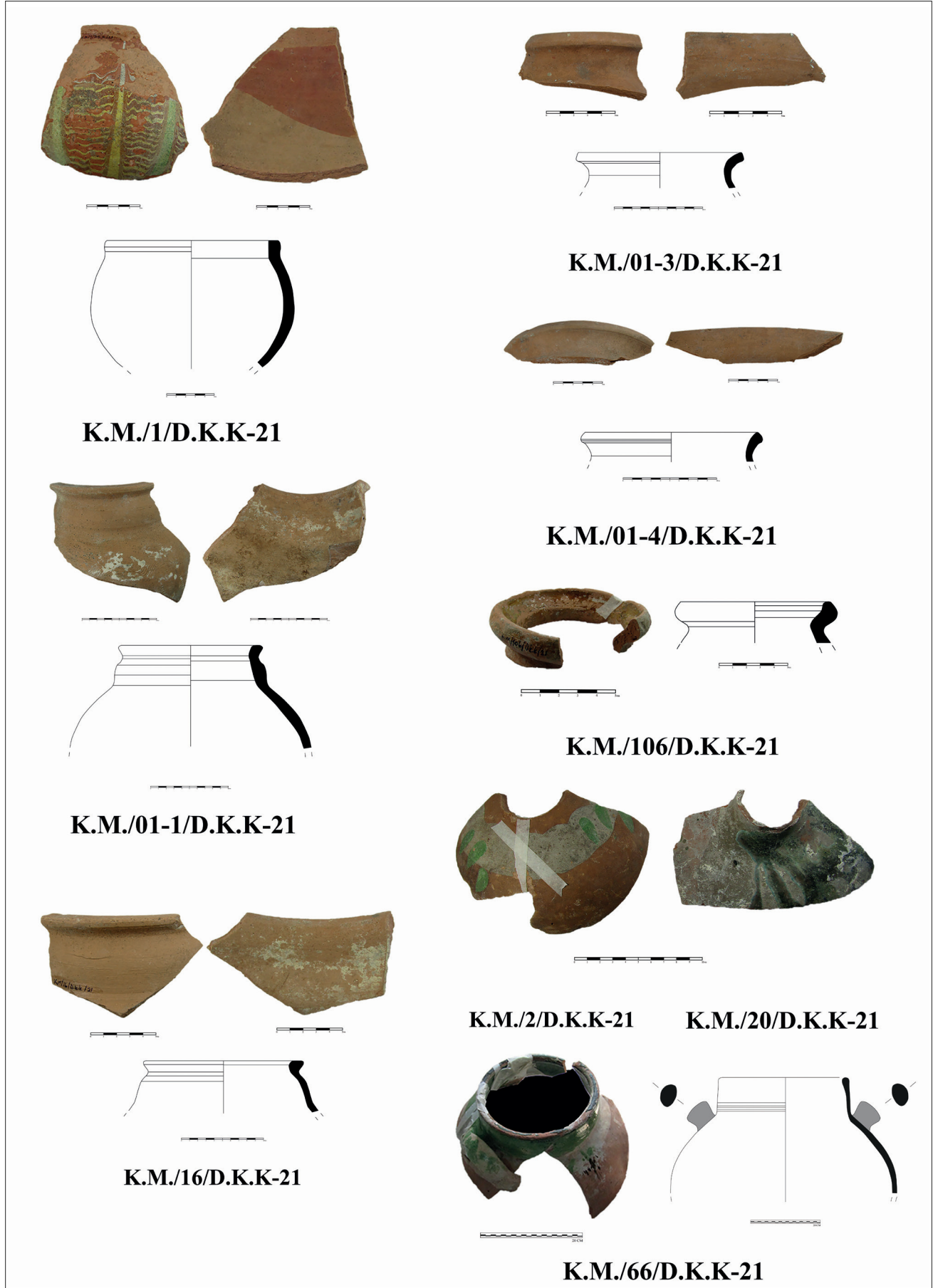
ağız çapları da 18.5 cm'dir (K.M./01-3/D.K.K-21 ve K.M./01-4/D.K.K-21). İçe çekik kalınlaştırılmış basit ağızlı ve kademeli kısa silindirik boyunlu başka bir ağız fragmanın ise iç yüzeyi şeffaf hardal sarısı renk sırlıdır (K.M./106/D.K.K-21). Küpler arasında dışa çekik kalınlaştırılmış basit ağız kenarlı ve kademeli gövde başlangıcı konik şekilde dışa açılan bir örnek bulunmaktadır. Gövde formu ise tam olarak anlaşılamamaktadır (K.M./16/D.K.K-21). Hem ağız hem de gövde formu hakkında fikir veren tek örnek dış gövde yüzeyi tarak bezemeli parçadır. Bu parça dışa çekik kalınlaştırılmış basit ağız kenarlı, kademeli kısa silindirik boyunlu ve *küresel gövdeli* form özelliği gösterir (K.M./01-1/D.K.K-21). Genel anlamda ağız çapı ortalamaları 9 ile 19 cm arasında değişmektedir. Tamamı neredeyse sırsız seramiklerden oluşan küp örnekleri içerisinde yalnızca bir adet örnek çift kulpludur. 18.-19. yüzyıla ait ve tek renk sırlı bu parça içe çekik kalınlaştırılmış basit ağız kenarlı, kısa silindirik boyunlu ve *küresel gövdelidir*. Ağız çapı 18.5 cm, mevcut yüksekliği ise 18.7 cm'dir (K.M./66/D.K.K-21).

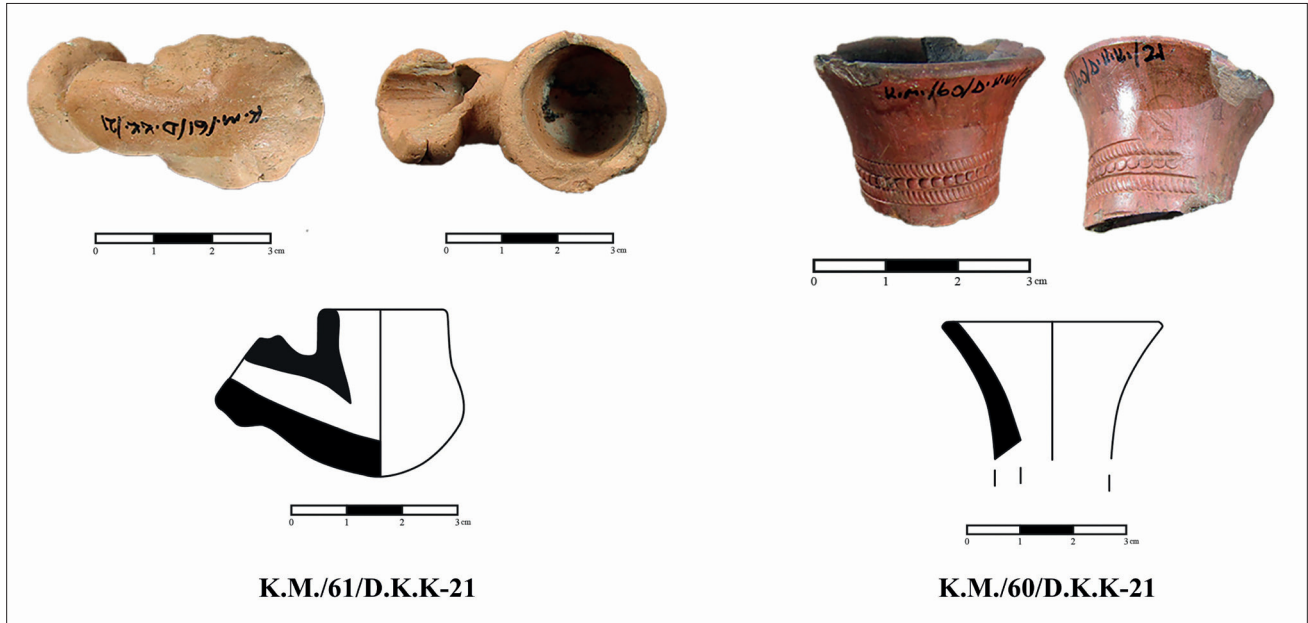
İşlev

Eski Türkçe'de "*pişmiş topraktan yapılmış kap*" anlamına gelen küpler genelde saklama/depolama amaçlı kullanılmışlardır (Nişanyan, 2003; Buğdaycı, 2024a). Kavanoz ise Yunanca "*kabanos*"tan türemiştir (URL-9). İçerisinde yiyecek-içecek saklanan kapaklı kaplardır.

Lüleler

Buluntular arasında iki adet lüle ele geçirilmiştir (Fig. 13). Lülelerden biri tam form vermekle birlikte; dirsek biçimli, yarı küresel gövdeli, silindirik boyunlu çanaklı, kısa, konik ve bombeli duman yollu tiptedir (K.M./61/D.K.K-21). Kırmızı hamurlu (Munsell: 5 YR, 6/6 reddish yellow), perdahsız, mika ve kireç katkılı, az gözenekli, sert dokuludur. Ağız çapı 2.2 cm, yüksekliği 3 cm, uzunluğu 4 cm, tüteklik çapı ise 1.8 cm'dir. Benzerleri Kütahya Müzesi deposunda (19. yüzyıl) (Uçar, 2020), Kırklareli-Demirköy Fatih Dökümhanesi'nde (tarihlendirme yapılmamıştır) (Uysal, 2008), Bursa-Tophane Hisar Kazısı'nda (17.-18. yüzyıl) (İnanan & Şahin, 2017), Kütahya-Süleyman Şah (Eski Yeni Hamam) Kazısı'nda (Türk Dönemi) (Türktüzün ve ark., 2017) görülmektedir. Yalnızca çanak kısmı ile günümüze gelebilmiş diğer lüle ise konik çanaklı formdadır ve çanak bölümü üzerinde usta/atölye damgasına işaret eden "*Ali*" yazısı vardır (K.M./60/D.K.K-21). Kırmızı hamurlu (Munsell: 5 YR, 5/8 reddish yellow), perdahlı, mika, kireç ve taşçık katkılı, az gözenekli, sert dokuludur. Ağız çapı 4 cm, mevcut yüksekliği ise 2.6 cm'dir. Çanak dış yüzeyinde üçlü bordür sistemiyle oluşturulmuş rulet baskı bezeme vardır.

Figür 12Küp ve Kavanozlar / *Earthenware Jar and Jampots*

Figür 13Cafer Paşa Darülkurra'sında Ele Geçen Lüleler / *Fragments of Pipes Found in the Cafer Pasha Darulkurra*

Alt ve üst hizadaki bordürler yan yana ve belirli aralıklarla verilmiş verev hatlarla, orta hizadaki bordür ise yuvarlak form dizilerle bezenmiştir. Benzerleri Kütahya Müzesi deposunda (19. yüzyıl) (Buğdaycı, 2024a), Hasankeyf'te (19. yüzyıl) (Ayhan, 2011), Ayasuluk İç Kalesi Batı Sarnıçları'nda (18.-19. yüzyıl) (Ayhan, 2012), Tire-Kutu Han'da (18.-19. yüzyıl) (Uçar, 2019), İstanbul-Saraçhane Kazıları'nda (18.-19. yüzyıl) (Hayes, 1992), Kütahya-Süleyman Şah (Eski Yeni Hamam) Kazısı'nda (Türk Dönemi) (Türktüzün ve ark., 2017), İzmir-Smyrna Agorası'nda (19. yüzyıl) (Ayhan, 2009), Kırklareli-Demirköy Fatih Dökümhanesi Kazısı'nda (19. yüzyıl) (Uysal, 2008), Sinop Balatlar Kazısı'nda (19. yüzyıl) (Ayhan, 2024), Niğde Müzesi deposunda (19. yüzyıl) (Akbay, 2017), Cizre İç Kale'de (19. yüzyıl) (Saldırgan Karaaslan, 2019), Antalya Kaleiçi'nde (19. yüzyıl) (Yener, 2005), Divriği Kalesi'nde (19. yüzyıl) (Budaktaş, 2020), Erzurum Müzesi'nde (19. yüzyıl) (Özen, 2021), Van Hoşap Kalesi'nde (19. yüzyıl) (Berge, 2020), Harput İç Kale'de (19. yüzyıl) (Aytaç, 2019), Bitlis Kalesi'nde (19. yüzyıl) (Şen & Karasu, 2021), İsrail-Akka Kalesi Hastane Kompleksi'nde (19. yüzyıl) (Shapiro, 2023) ve Atina-Korint'te (19. yüzyıl) (Robinson, 1985) karşımıza çıkmaktadır. Her iki lüle de benzer örneklerine dayanarak 19. yüzyıla tarihlendirilmiştir.

İşlev

Farklı anlamlara gelen ve çeşitli tanımları bulunan lüle kısaca, “çubuk ve nargilelerin ucuna takılan ve içine tütün veya tömbeki doldurmaya mahsus, pişmiş topraktan yapılmış, fincan gibi ağzı açık ve yan

tarafında bir deliği bulunan küçük kap” olarak ifade edilmektedir (Bakla, 1985). Sözlük tanımı itibariyle lülelerin bütün içiminde kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Gövde Fragmanları

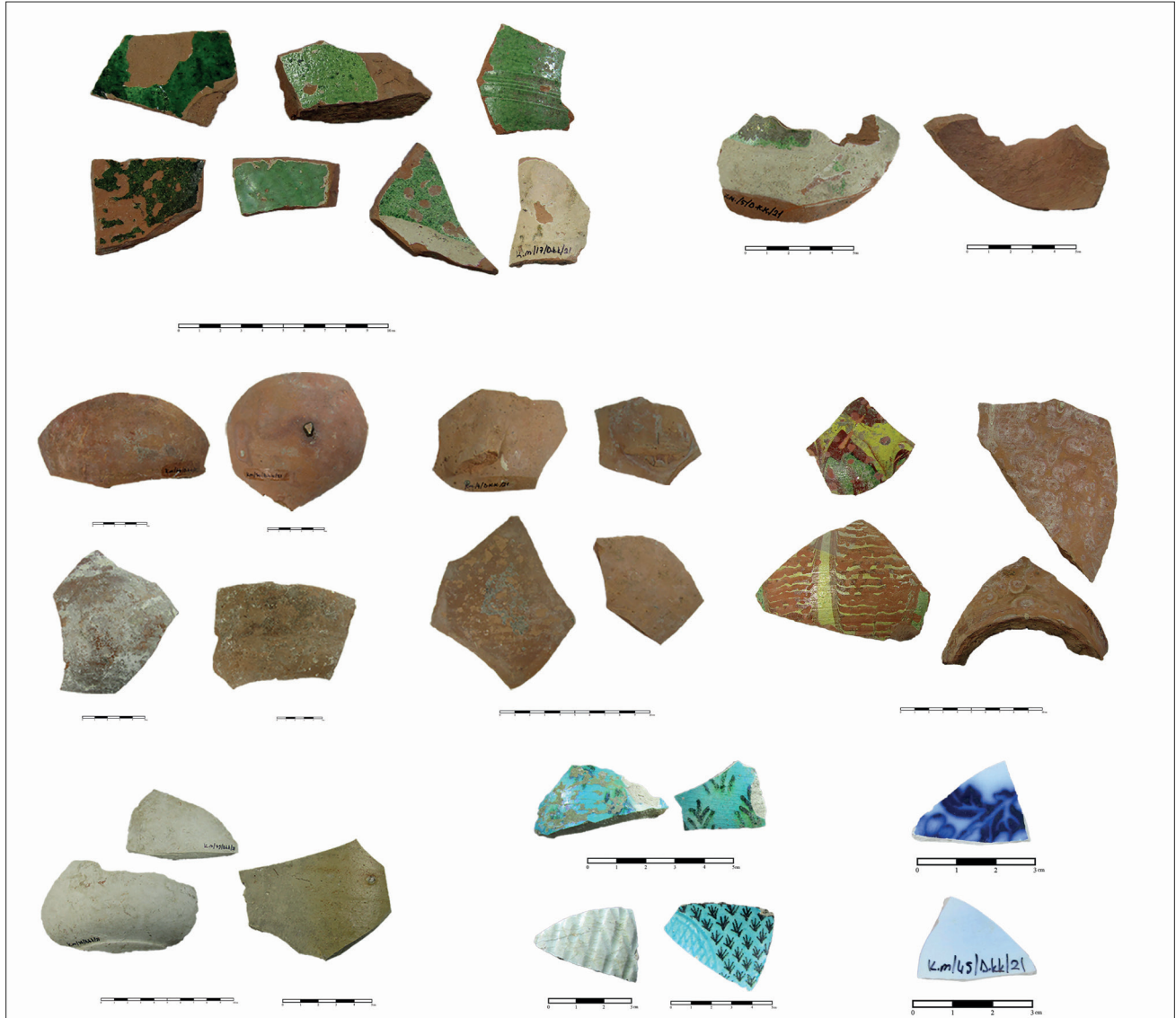
Sırlı ve sırsız grup seramiklere ait beyaz ve kırmızı hamurlu çeşitli gövde parçaları ele geçmiştir (Fig. 14). Bu parçalar içerisinde yarı mamul üretim de bulunmaktadır. Sırlı gövde fragmanlar sıralı teknikli 18. yüzyıl Kütahya üretimleri ile tek renk sırlı seramiklerden oluşmaktadır. Çalışma içerisinde tüm gövde fragmanlar teknik ve kronoloji gözetilmeksizin bir arada verilmiştir.

Künkler

Buluntular arasında mimari öge olarak sınıflandırabileceğimiz sırsız künk parçaları da yer almaktadır (Fig. 15). Az sayıda ele geçen künklerden yalnızca bir örnek ağız ve gövde formu hakkında fikir vermektedir (K.M./86/D.K.K-21). Düz basit ağızlı, tek pervazlı ve silindirik gövdeli künk parçası, çalışma sahasında stratigrafi bulunmadığı için tarihlendirilememiştir. Ağız çapı 27 cm, mevcut yüksekliği ise 12.2 cm'dir. Diğer künke ait ağız parçası da 16 cm çapındadır. Tümü kırmızı hamurludur (Munsell: 5 YR, 6/6 reddish yellow).

İşlev

Sözlük tanımı itibariyle künk, “yer altına döşenen boru, lağım” şeklinde ifade edilir (URL-9). Mimari öge olarak yapıların su ve havalandırma tesisatında kullanılmış pişmiş topraktan borulardır.

Figür 14Darülkurra'da Ele Geçen Gövde Fragmanları / *Fragments of Body Found in the Darulkurra*

SONUÇ

Seramik buluntular dönemin moda anlayışından yeme-içme kültürüne dek çeşitli alanlarda fikir sahibi olmamızı sağlayan önemli arkeolojik buluntular olmuştur. Bunun yanı sıra çini, porselen, seramik gibi buluntular çoğu zaman kentler veya ülkeler arasındaki ticari ilişkileri de yakından izleyebilme olanağı sunmaktadırlar. Çalışmada ele alınan Kınık ve Avrupa üretimleri de bu ticari ve kültürel alışverişi göstermesi açısından önemlidir. Cafer Paşa Darülkurra'sı buluntuları Kütahya'da, İngiltere ve Almanya gibi ülkelerle seramik-porselen ticaretinin yapıldığını göstermesi nedeniyle önemli arkeolojik veriler olmuştur. Ticaretin yanı sıra Kütahya'nın kendi üretimleri de Cafer Paşa Darülkurra'sı'nda ele geçirilmiştir. Buluntular arasında özellikle 18. yüzyıla ait Kütahya seramikleri, kentin bu döneme ilişkin üretim çeşitliliğini gösteren parçalar olarak karşımıza çıkar. Ayrıca, restorasyon çalışmalarında ele geçen parçalar

Kütahya'daki günlük yaşantının 600 yıllık sürecine de tanıklık etmemizi sağlamaktadır. 14.-15. yüzyıla ait koç başı biçimindeki düdük/oyuncak parçası, çocuklara verilen değer ve sevginin göstergesidir. 18. yüzyıl kahve fincanlarına ait parçalar ve 19. yüzyıl lüle fragmanları ise Kütahyalıların sosyal yaşamında keyfe de yer verdiğini gösterir. Buluntular sosyo-kültürel ve ticari ilişkileri göz önüne sermekle birlikte seramiklerdeki form çeşitliliğini ve gelişimini de ortaya koyar. Dönemin moda anlayışını da yansıtan ve günlük kullanımda yer bulan bu kaplar, Anadolu genelinde aynı dönemde kullanılan kaplarla benzer üretimler olduğunu göstermiştir. Mimari bezeme unsuru olarak kullanılan çini karolar ise Kütahya'nın, seramiklerine kıyasla daha az bilgi sahibi olduğumuz 16.-17. yüzyıl çini örneklerini göstermesi bakımından dikkate değer buluntu grubundadır. Fakat bu buluntu grubunun İznik üretimlerine de ait olabileceği fikri göz ardı edilmemelidir.

Restorasyonda ele geçen 14.-15. yüzyıl örnekleri, darülkurranın inşasından önceki dönemlere aittir. Bu durumun sebebi ise ahşap hatıllı zemin döşemesinin altına atılan sıkıştırılmış toprak dolgu olmalıdır. Ayrıca 16. yüzyıldan 20. yüzyıla değin geniş tarih aralığı sunan buluntular, darülkurranın Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar faal olarak kullanıldığı bilgisini de doğrular niteliktedir.

TEŞEKKÜR

Malzemeyi çalışma imkânı tanıyan Kütahya Müze Müdürü Sayın Sevgi GÜRDAL'a ve Seher ALTUNKAYNAK DUĞAN'a teşekkür ederim.

Figür 15

Cafer Paşa Darülkurrası'nda Ele Geçen Künk Parçaları / *Fragments of Clay Water Pipes Found in the Cafer Pasha Darulkurra*

KAYNAKÇA

- Adalbert, K. (1973). *Islamiche keramik*. Hetjens Museum. Düsseldorf.
- Akbay, E. (2017). *Niğde, Nevşehir ve Eskişehir müzeleri'nde bulunan lüle örnekleri*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Erciyes Üniversitesi.
- Altıer, S. (2019). Osmanlı sanatı'nda ibrik tasvirleri ve ikonografisi. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, 17(26), 149-202.
- Altınsapan, M. E., & Palalı, M. (2018). *Osmanlı Beyliğinin kurulduğu yer Eskişehir karacahisar kalesi kazı buluntuları, 2011-2014*. Doğu Kitabevi.
- Arlı, L. E. (2018). *İstanbul Sultan Ahmed Camii çinilerinin belgelenmesi ve değerlendirilmesi* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ege Üniversitesi.
- Armstrong, P. (2018). Some byzantine and Ottoman Pottery types circulating in Anatolia and the east mediterranean. F. Yenişehirlioğlu (Haz.), *XI. AIECM3 Uluslararası Orta Çağ ve Modern Akdeniz Dünyası Seramik Kongresi, C.2* (s. 231-240) içinde. Koç Üniversitesi VEKAM.
- Ayhan, G. (2009). Smyrna antik kenti kazıları 2007-2008 yılı lüle buluntuları. *Sanat Tarihi Dergisi*, XVIII/2, 1-22.
- Ayhan, G. (2011). *Hasankeyf kazısı lüle buluntuları* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Ege Üniversitesi.
- Ayhan, G. (2012). Ayasuluk iç kalesi süzgeç çanaklı ve kaideli süzgeç çanaklı lüle buluntuları. C. Şimşek, B. Duman & E. Konakçı (Ed.), *Mustafa Büyükkolancı'ya Armağan* (s. 41-54) içinde. Ege Yayınları.
- Ayhan, G. (2020). Thyateira Hastane Höyüğü Kazısı'nın Türk Dönemi pişmiş toprak hayvan figürinleri. Ş. Çakmak, E. Daş, B. Ersoy, S. Gök İpekçioğlu, İ. Kuyulu Ersoy & H. Uçar (Ed.), *Yekta Demiralp anısına sanat tarihi yazıları* (s. 45-60) içinde. Ege Yayınları.
- Ayhan, G. (2024). Balatlar kazısı'nda 2010-2022 yılları arasında ele geçen tütün lüleleri. G.Köroğlu, F. İnanan, & O. Hetto (Ed.), *Sinop-Balatlar kazısı ve buluntular-I* (s. 201-218) içinde. Kitabevi Yayınları.
- Aytaç, İ. (2019). Harput iç kale kazılarında 2015-2016 yıllarında bulunan tütün lülelerinin değerlendirilmesi. O. Kunduracı & A. Yavuzylmaz, (Ed.), *Yaşar Erdemir'e armağan: Sanat tarihi yazıları* (s. 567-608) içinde. Literatürk.
- Aytek, Ö. (2008). *Mezraa-teleilat kazısı bulguları ışığında; Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye ilk çanak çömlekli neolitik dönem bitkisel katkı çanak çömlek sorunu* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Bakla, E. (1985). Unutulmuş bir halk sanatı lülecilik. *Antika Dergisi*, 5, 4-6.
- Bakla, E. (2018). *Kınık seramikleri halk seramiklerinin son efsanesi*. Güray Müze Kültür Yayınları.
- Berge, S. (2020). *Hoşap kalesi kazısı tütün lüleleri (2007-2015)* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- Bilgi, H. (2009). *Sadberk Hanım Müzesi ve Ömer M. Koç koleksiyonlarından İznik Çini ve seramikleri*. Sadberk Hanım Müzesi.
- Bilgin, M. (2017). *Laodikeia'nın geç antik çağ yerel üretim kırmızı astarlı seramikleri*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Pamukkale Üniversitesi.
- Boran, A. & Aykaç, R. (2021). *Silifke kalesi kazı buluntuları (2010-2020)*. Ege Yayınları.
- Bozkurt, N. & Ertuğrul, S. (2000). İbrik (s. 372-376) içinde. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 21.
- Böhlendorf Arslan, B. (2010). Die mittelbyzantinische keramik aus amorium. F. Daim & J. Drauschke (Ed.), *Byzanz – das Römerreich im Mittelalter, Teil 2, 1 Schauplätze Verlag des Römisch-Germanischen Zentralmuseums*, 84 (s. 345-371) içinde. Schnell & Steiner Verlag.
- Budaktaş, Y., (2020). *Divriği kalesi kazısı lüle buluntuları (2006-2017)* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi.
- Buğdaycı, B. (2024a). *Kütahya Müzesi'nde yer alan Türk dönemi seramikleri* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Ege Üniversitesi.
- Buğdaycı, B. (2024b). Kütahya seramiklerinde yeni bir form ve arkeometrik analizlerle tarihlendirilmesi. *Arkeoloji ve Sanat*, 176, 203-212.
- Bursa, N., (2015). Bir keyfin âdâbı: Çekirdekten fincana Türk kahvesinin maddi kültürü. E. Pekin (Ed.), *Bir Taşım Keyif: Türk Kahvesinin 500 Yıllık Öyküsü* (s. 239-281) içinde. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Carswell, J. (1972). *Kütahya tiles and pottery from the armenian cathedral of st. james, jerusalem u*. Clarendon Press.
- Cruikshank, G. (2020). South-east asia: A major export destination for british transferware. *Journal of the Transferware Collectors Club*.
- Çanak, N. (2013). Selimiye Camii mihrap duvar panoları. *Akdeniz Sanat Dergisi*, 6(11), 45-55.
- Demirsar Arlı, V. B. (2018). Geçmişten günümüze İznik çini fırınları kazısı ve buluntuları üzerinden bir değerlendirme. F. Yenişehirlioğlu (Haz.), *XI. AIECM3 Uluslararası Orta Çağ ve Modern Akdeniz Dünyası Seramik Kongresi, C.2* (s. 189-195) içinde. Koç Üniversitesi VEKAM.
- De Vincenz, A. (2021). Porcelain and ceramic vessels of the ottoman period from the qishle in jaffa, israel. Y. Arbel (Ed.), *Excavations at the Ottoman Military Compound (Qishle) of Jaffa, The Jaffa Cultural Heritage Project Series 4* (s. 127-304) içinde. Münster.

- Doğer, L. & Armağan, M. E. (2020). Amorium, yukarı şehir iç sur alanı kazısından geç ortaçağ sırlı seramikleri üzerine ilk gözlemler. *Art-Sanat*, 14, 71-110.
- Dönmez, H. (2021). Rüstem paşa camii ve çini pano tümlemesi. *Lale Kültür Sanat ve Medeniyet Dergisi*, 122-129.
- Dursun, N. (2018). Konya Karatay (Çini Eserler) Müzesi'ndeki Kazıma ve Sgraffito seramikler. J. Ö. Oktay Çerezci, & H. Kâtipoğlu (Ed.), 2. *Uluslararası Avrasya Türk Sanatları Kongresi Bildiri Kitabı* (s. 201-214) içinde. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.
- Erdoğan, A. & Gedük, S. (2015). Çin porseleni fincanlar. E. Pekin (Ed.), *Bir Taşım Keyif: Türk Kahvesinin 500 Yıllık Öyküsü* (s. 283-301) içinde. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Eynallı, E. (2022). Bir eğitim kurumu olarak Darülcerrâz ve farklı bir örnek: Kütahya Darülcerrâzı. B.Y. Olcay Uçkan (Ed.), *Anadolu'da Bir Çınar-Prof. Dr. Erol Altınsapan 60. Yaş Armağanı* (s. 173-188) içinde. Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Ezer, S. (2009). Şaraga höyük'te bulunmuş olan orta tunç çağı'na ait ağız yivli seramik grubunun Fırat vadisindeki yeri ve önemi hakkında bazı değerlendirmeler: Teknik, tipoloji, yayılım / köken, tarihlendirme. *Anadolu / Anatolia*, 35, 39-52.
- Hayes, J. (1992). *Excavations at saraçhane in istanbul vol.2*. Princeton University Press.
- Gayık, T. (2019). *Haseki Hürrem Sultan Türbesi çinileri* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi.
- Gök Gürhan, S. (2008). Beylikler dönemi'ne ait sgraffito teknikli ve tek renk sırlı kaplar (Manisa gülgün hatun hamamı buluntuları). *Sanat Tarihi Dergisi*, XVII/2, 59-83.
- Gök Gürhan, S. (2011a). *Bir seramik defnesi'nin öyküsü: Saruhanlı Beyliği'nin mirası manisa gülgün hatun hamamı seramikleri*. Manisa Belediyesi Kültür Yayını.
- Gök, S. (2011b). Akdeniz ticaretinin önemli belge buluntuları: seramikler. *Sanat Tarihi Dergisi*, 20(2), 61-100.
- Gök, S. (2015a). *Smyrna (izmir) agorası'nda Osmanlı izleri, kütahya seramikleri (2007-2014 kazı dönemi)*. İzmir Büyükşehir Belediyesi.
- Gök, S. (2015b). *Kütahya çini ve seramikleri 2*. Pera Müzesi.
- Gök, S., Altunkaynak Duğan, S. & Buğdaycı, B. (2020). Kütahya kalesi türk dönemi seramikleri (2019 yılı buluntuları). S. Ünan (Ed.), *Kütahya Müzesi 2019 Yıllığı* (s. 177-192) içinde. Bilgin Kültür Sanat Yayıncılık.
- Gök, S. (2023a). Kütahya kalesi 2020 ve 2021 yılı kazıları. C. Ülkü, & H. Elemana (Ed.), 26. *Orta Çağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Kitabı* (s. 859-887) içinde. Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayını.
- Gök, S., Ünan, S., Altunkaynak Duğan, S., Buğdaycı, B., Aydın, A. S. & Eskemen, N. (2023b). Kütahya kalesi kazısı. H. Ürer (Ed.), *Cumhuriyetin Birinci Yüzyılında Anadolu'da Türk Dönemi Arkeoloji Çalışmaları* (s. 621-646) içinde. Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları.
- Güldoğan, E. (2008). *Mezraa teleilat tarak-baskı impresso bezemeli çanak çömleğin köken ve dağılımı*. [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Gülizar, Ç. (2014). *Rüstem paşa camii çinilerinde lale ve karanfil motifleri* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi.
- İnanan F. & Şahin D. (2017). Arkeopark-Osmanlı lüleleri Osmanlı'da tütün keyfi. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(32), 33-54.
- Kaplan, G. (2015). *Üsküdar Atik Valide Sultan Camii çinileri* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi.
- Karaca, N. (2024). Kanuni Sultan Süleyman Türbesi çinilerinde yer alan tam üsluplaştırılmış çiçekler: Hatayi, penç ve goncagül. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 15, 1288-1311.
- Karasu, Y. E. (2020). *Komana Anadolu Selçuklu çağı seramikleri* [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi.
- Kenar, A. (2013). *Marmaray projesi kapsamında Yenikapı kazılarında ortaya çıkarılan Osmanlı keramikleri: 15-17. yüzyıl*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.
- Koroğlu, G. & İnanan, F. (2018). Sinop Balatlar kazılarında ortaya çıkarılan seramikler. F. Yenişehirlioğlu (Haz.), *AIECM3 Uluslararası Orta Çağ ve Modern Akdeniz Dünyası Seramik Kongresi*, C.1 (s. 319-328) içinde. Koç Üniversitesi VEKAM.
- Kurt, M. (2022). Amorium iç sur kazıları (2020-2021) beylikler ve erken Osmanlı Dönemi sırlı seramik buluntuları. *ODÜSOBİAD*, 12(3), 2291-2306.
- Lafli, E. & Kan Şahin, G. (2015). Middle byzantine ceramics from southwestern paphlagonia. *Anatolia Antiqua*, XXIII, 63-149.
- Meriç, Z. A. (2021). *Smyrna/izmir agorası buluntuları ışığında osmanlı Devleti ile Avrupa Devletleri arasındaki seramik ticareti (16-19.yüzyıl)* [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Ege Üniversitesi.
- Niewöhner, P. (2015). Der bischofspalast von millet. *Archäologischer Anzeiger*, 181-273.
- Nişanyan, S. (2003). *Sözlerin soyağacı çağdaş Türkçenin etimolojik sözlüğü*. Adam Yayınları.
- Oral, Ö. (2010). *Alanya kalesi kazılarında çıkan Avrupa porselenleri* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Üniversitesi.

- Ökse, A. T., Atay, E., Eroğlu, M. & Tan, Y. (2009). Ilısu Barajı inşaat sahasına rastlayan Dicle Vadisinin Tunç ve Demir Çağları'ndaki yerleşim sistemleri ve kültür tarihi, *TÜBA-AR*, 12, 25-48.
- Ökse, A. T. (2012). *Önasya arkeolojisinde çanak çömlek*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Ökse, A. T. & Erdoğan, N. (2018). *Ilısu Barajı inşaat sahası kurtarma kazıları III Roma İmparatorluk dönemi ve orta-yakın çağ yerleşmeleri*. Mardin Müzesi.
- Özdemir, H. (2020). *Silifke Kalesi kazısı seramikleri (2011-2014)* [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi.
- Özdemir, A. (2021). *Murat Höyük Erken Tunç Çağı III: Yerleşim yapısı, mimari ve seramik, Erken Tunç Çağı'nda Murat Höyük*. Ege Yayınları.
- Özen, M. İ. (2021). *Erzurum müzesi'nde bulunan bir grup lüle* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Özkan, E. & Ünal, F. (2009). *Hisarkeoloji*. Osmangazi Belediyesi Yayınları.
- Özkul Fındık, N. (2014). Anadolu arkeolojisinde bazı seramik oyuncaklar (XII-XV. yüzyıllar). *Milli Folklor*, 101, 252-264.
- Öztürk, İ. (1987). Manisa Muradiye Camii çinileri ve o dönem İznik çiniciliğine ilişkin bazı detaylar. *Antika, Çini Özel Sayısı*, 27, 42-49.
- Paker, M. (1965). Anadolu beylikler keramik sanatı. *İstanbul Üniversitesi Sanat Tarihi Yıllığı 1964-1965*, 155-181.
- Palalı, M. (2015). *Eskişehir-Karacahisar kalesi 2011-2014 yılları kazı buluntuları* [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Anadolu Üniversitesi.
- Polat, T. (2018). *Marmaray projesi kazılarında ortaya çıkarılan Osmanlı seramikleri (Üsküdar, Sirkeci, Yenikapı, Marmaray istasyonları ve Haliç metro ayakları)* [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Ege Üniversitesi.
- Rado, Ş. (1970). *Büyük Türk sözlüğü*. Hayat Yayınları.
- Robinson, R. C. W. (1985). Tobacco pipes of corinth and of the Athenian Agora. *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, 54(2), 149-203.
- Saldırgan Karaaslan, G. (2019). *Cizre içkale kazısı lüle buluntuları (2013-2016)* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Shapiro, A. (2023). The hospitaller compound: Tobacco pipes and nargile heads. E. Stern, & D. Syon (Ed.), *IAA Reports 72: Akko III The 1991-1998 Excavations The Late Periods, Part 1: The Hospitaller Compound* (s. 265-322) içinde. israel antiquities authority.
- Şahin, F. (1983). *Seramik sözlüğü*. Anadolu Sanat Yayıncılık
- Şahin, F. (1992). Oyuncak düdükler. *Antik Dekor Dergisi*, 16, 117-119.
- Şahin, F. (1995). Kütahya eski çini fırınları ve buluntularının değerlendirilmesi. 9. *Milletler Arası Türk Sanatları Kongresi Bildiriler*, C. III, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 297-298.
- Şen, E., ve Karasu, Y. E. (2021). *Arkeolojik veriler ışığında Bitlis kale kazısı seramik buluntuları (2018-2019 yılı kazı dönemi)*. Ege Yayınları.
- Tan, E. (1982). İznik Müzesi'nde bulunan keramik biblolar. *Sanat Tarihi Yıllığı*, 12, 145-148.
- Tokay, Z. H. (2008). İstanbul rüstem paşa külliyesi, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 35, (s.291-292) içinde.
- Tibet, A., Marro, C. & Bulgan, F. (2000). Horum höyük 1999 yılı çalışmaları. 22. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 137-154.
- Türktüzün, M., Altunkaynak Duğan, S., Togay, M., Uygun, B. & Çeri, M. (2017). Germiyanöğlü dönemi imaret külliyesi 2016 yılı kurtarma kazısı. S. Ünan (Ed.), *Kütahya Müzesi 2016 Yıllığı* (s. 117-162) içinde. Bilgin Kültür Sanat Yayıncılık.
- Uçar, H., ve Uçar, A. (2018). Tire kutu han kazısı, beylikler ve Osmanlı dönemi seramikleri. *Sanat Tarihi Dergisi*, 27(1), 1-33.
- Uçar, H. (2019). Archeological proof of enjoy at tire kutu han: clay pipe. *Mediterranean Archaeology and Archaeometry*, 19(2), 119-134.
- Uçar, H. (2020). Kütahya müzesinden bir grup Osmanlı lülesi. S. Ünan (Ed.), *Kütahya Müzesi 2019 Yıllığı* (s. 193-224) içinde. Bilgin Kültür Sanat Yayıncılık.
- Uysal, A. O. (2008). Demirköy fatih dökümhanesi kazısı seramik buluntuları. B. Böhlendorf Arslan, A. O. Uysal & Witte-Orr (Ed.), *Çanak Arkeolojik Kazılarda Ele Geçen Geç Antik, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı Seramiği ve Mimari Seramiği Uluslararası Seramik Sempozyumu (1-3 Haziran 2005, Çanakkale) Bildiri Kitabı, Byzas 7* (s. 545-558) içinde. Ege Yayınları.
- Ünan, N. (2015). Höyüktepe'den erken tunç çağı'na ait bir grup bezemeli çanak çömlek, *KUBABA*, 12(24), 7-20.
- Ünan, S. (2020). Beşkarış höyük sondaj kazısı. S. Ünan (Ed.), *Kütahya Müzesi 2019 Yıllığı* (s. 43-62) içinde. Bilgin Kültür Sanat Yayıncılık.
- Yalçın, S. (2018). *İstanbul arkeoloji müzeleri çinili köşk müzesi'nde bulunan 18. ve 19. yüzyıl Kütahya üretimli kahve fincanları* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Yener, A. (2005). Tütün lüleleri ve Antalya-Kaleiçi'nde bulunan örnekler. *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, 119, 94-113.

Yılmaz, G. (2017). Ayasuluk tepesi ve st. jean anıtı kazılarında bulunan pişmiş toprak hayvan heykelcikler. H. S. Ünalın Özdemir & M. Kürüm & N. Akbulut (Ed.), Uluslararası XVIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri (22-25 Ekim 2014) (s. 687-696) içinde. Efeler Belediyesi Kültür Yayınları.

Yiğitpaşa, D., Yazar, T., Çelemoğlu, Ş. & Bahar, B. (2022). 2021 yılı Niksar Kalesi kazısı seramik buluntularında kap tipleri. *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 8(14), 25-56.

URL Kaynakları

URL-1. Kütahya Valiliği. (t.y.). *Kütahya Cafer Paşa Dârülkurrâsı dârülkurrâ (Kur'an okuma yeri)*. <http://www.kutahya.gov.tr/kutahya-cafer-pasa-darulkurra-kuran-okuma-yeri> adresinden 25.06.2025 tarihinde alınmıştır.

URL-2. Wikipedia. (t.y.). *Johnson Brothers*. https://en.wikipedia.org/wiki/Johnson_Brothers#/media/File:Flow_blue_bowl.jpg adresinden 26.02.2024 tarihinde alınmıştır.

URL-3. Iowa State Müzesi. (t.y.). <https://emuseum.its.iastate.edu/objects/9078/platter> adresinden 26.02.2024 tarihinde alınmıştır.

URL-4. Wikipedia. (t.y.). *North Shields pottery*. https://en.wikipedia.org/wiki/North_Shields_Pottery#/media/File:John_Carr_&_Sons_Geometric_Pattern_Dish.jpg adresinden 26.02.2024 tarihinde alınmıştır.

URL-5. Easy Live Auction. (t.y.). *Malkin, Walker & Hulse*. <https://www.easyliveauction.com/catalogue/lot/1cd-854605daf4da0cc3afe5502a8c807/0af8d24542e81e-b9357e7ef448a6646f/antiques-and-collectables-sale/> adresinden 26.02.2024 tarihinde alınmıştır.

URL-6. Saint Mary's University. (t.y.). *Shell-edged pearlware*. <https://www.smu.ca/anthropology/anthropology-shell-edged-pearlware.html> adresinden 25.04.2025 tarihinde alınmıştır.

URL-7. Türk Dil Kurumu Sözlükleri. (t.y.). *Testi*. <https://sozluk.gov.tr/> adresinden 25.04.2025 tarihinde alınmıştır.

URL-8. Arthill Online Müzayede. (t.y.). *Osmanlı 18.yüzyıl Kütahya seramik turkuaz kâse*. <https://www.arthill.com.tr/en/product/4456642/osmanli-18-yuzyil-kutahya-seramik-turkuaz-k-se-cap-16-cm> adresinden 01.09.2024 tarihinde alınmıştır.

URL-9. Etimoloji Türkçe. (t.y.). *Kavanoz*. <https://www.etimolojiturkce.com/kelime/kavanoz> adresinden 26.11.2024 tarihinde alınmıştır.

SWOT ANALİZİ YAKLAŞIMIYLA TARİHİ ESER RESTORASYONU: KARAR ALMA, UYGULAMA VE TANITIM SÜREÇLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

SWOT ANALYSIS APPROACH TO HERITAGE RESTORATION: EVALUATION OF DECISION-MAKING, IMPLEMENTATION, AND PROMOTION PROCESSES

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 1 Mayıs 2025	Received: May 1, 2025
Hakem Değerlendirmesi: 22 Mayıs 2025	Peer Review: May 22, 2025
Kabul: 27 Mayıs 2025	Accepted: May 27, 2025

DOI: 10.22520/tubaar.1688789

Cemile YILDIRIM ALTUN*

ÖZET

Tarihi eserler, toplumsal belleğin ve kültürel kimliğin korunmasında temel rol oynayan değerli miras unsurlarıdır. Ancak zamanla çevresel faktörler, insan kaynaklı müdahaleler ve yanlış restorasyon uygulamaları nedeniyle zarar görebilirler. Bu bağlamda restorasyon, yalnızca teknik bir süreç değil; etik, bilimsel ve toplumsal boyutları olan bütüncül bir yaklaşımdır. SWOT analizi, kültürel varlıkların korunmasında güçlü ve zayıf yönlerin yanı sıra fırsat ve tehditleri sistematik biçimde değerlendirmeyi mümkün kılar. Bu çalışma, restorasyon sürecinin karar alma, uygulama ve tanıtım aşamalarını SWOT analizi yöntemiyle ele alarak sürdürülebilir koruma politikalarına katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kültürel Miras, Koruma Stratejileri, Restorasyon Süreci, SWOT Analizi, Sürdürülebilir Koruma

* Dr., Bağımsız Araştırmacı, Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü, Ankara / Türkiye
e-posta: cemileyildirim1987@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1421-2269

ABSTRACT

Historical artifacts are valuable elements of cultural heritage that play a fundamental role in the preservation of societal memory and cultural identity. However, over time, they may be damaged due to environmental factors, human interventions, and improper restoration practices. In this context, restoration is not only a technical process but also a holistic approach with ethical, scientific, and social dimensions. SWOT analysis allows for a systematic evaluation of the strengths, weaknesses, opportunities, and threats in the conservation of cultural properties. This study aims to contribute to sustainable conservation policies by addressing the decision-making, implementation, and promotion phases of the restoration process through the method of SWOT analysis.

Keywords: Cultural Heritage, Conservation Strategies, Restoration Process, SWOT Analysis, Sustainable Conservation

GİRİŞ

Tarihi eserler, bir toplumun geçmişine ışık tutan, kimliğini ve kültürel sürekliliğini temsil eden en somut miras unsurlarındandır. Arkeolojik kalıntılar, mimari yapılar, duvar resimleri, yazıtlar ve gündelik yaşama ait nesneler gibi çeşitli formlarda karşımıza çıkan bu eserler, yalnızca estetik ve tarihsel nitelikler taşımakla kalmaz; aynı zamanda ait oldukları coğrafyanın kolektif hafızasını da yansıtır. Ancak zamanla çevresel etkenler, insan müdahaleleri, ilgisizlik ya da hatalı koruma uygulamaları sonucunda bu değerli varlıklar ciddi zararlar görebilmekte, hatta yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalabilmektedir.

Bu çerçevede restorasyon, yalnızca fiziksel müdahaleye indirgenemeyecek kadar kapsamlı; disiplinlerarası bilgi birikimi, etik sorumluluklar ve toplumsal bilinç gerektiren bütüncül bir koruma yaklaşımıdır. Restorasyonun karar alma, uygulama, sonuçlandırma ve eseri kamusal yaşama yeniden kazandırma aşamaları, kendi içinde çeşitli riskleri ve fırsatları barındırmaktadır. Özellikle uzun vadeli koruma ilkeleri gözetenmeden yapılan uygulamalar, eserin özgünlüğünü kaybetmesine ve kaynakların verimsiz kullanılmasına yol açabilmektedir.

Taşınır kültür varlıkları da tarihî, sanatsal ve etnografik değerleriyle geçmişten günümüze bilgi aktarımı sağlamaktadır. Bu eserlerin korunması, yalnızca fiziksel bütünlüklerinin değil, aynı zamanda kültürel kimliğin devamlılığının sağlanması açısından da büyük önem taşır. Etkili koruma stratejileri geliştirmek için mevcut durumun sistematik biçimde analiz edilmesi gereklidir.

SWOT (Strengths, Weaknesses, Opportunities, Threats) analizi incelenen projenin, tekniğin, sürecin veya durumun güçlü ve zayıf yönlerini belirlemekte ve dış çevreden kaynaklanan fırsat ve tehditleri saptamakta kullanılan bir tekniktir (Deren, 2006, s. 3). İlk kez 1960'lı yıllarda iş dünyasında kullanılmaya başlanan bu yöntem, zamanla çeşitli disiplinlerde uygulama alanı bulmuş ve kültürel miras yönetiminde de etkili bir araç hâline gelmiştir. SWOT analizi, yalnızca mevcut koruma durumunun değerlendirilmesinde değil; aynı zamanda sürdürülebilir koruma politikalarının oluşturulmasında ve stratejik karar alma süreçlerinin desteklenmesinde önemli bir rol oynamaktadır (Humphrey, 2005, s. 7).

Martín-Cáceres ve Cuenca-López (2016), *Müzelerde Mirasın İletişimi: SWOT Analiziyle Bakış, Stratejiler ve Zorlukları* ile ilgili yaptıkları çalışmada, hedeflerinin ne kadar başarılı olduğunu; ayrıca kullanılan teorik ve metodolojik çerçeve ile bunların benzer çalışmalara nasıl uygulanabileceğini ele almışlardır.

Bu yöntem, taşınır ve taşınmaz kültür varlıklarının korunmasına yönelik stratejik planlamalarda yol gösterici bir çerçeve sunar. Özellikle çevresel faktörler, iklim değişikliği, biyolojik tahribat, yapısal bozulmalar ve ekonomik kısıtlamalar gibi tehditler dikkate alınarak, riskleri azaltmaya yönelik önleyici stratejiler geliştirilebilir. Aynı zamanda yeni finansman kaynakları, teknolojik yenilikler ve toplum temelli projeler gibi fırsatlar da etkin biçimde değerlendirilerek koruma sürecine entegre edilebilir.

Durum analizi kapsamında kullanılacak temel yöntem SWOT/GZFT (Güçlü Yönler, Zayıf Yönler, Fırsatlar ve Tehditler) analizidir (Karaman, 2011, s. 46). SWOT analizi stratejik kararlar için, oldukça ciddi bir alt yapı niteliği taşımaktadır (Dinçer, 2004, s. 151). SWOT analizi, yalnızca 'mevcut durumu' değil, aynı zamanda 'gelecek durumu' da analiz edebilme imkânı sunması nedeniyle hem yakın hem de uzak perspektifi görmemizi sağlayan bir gözlük olarak algılanabilir (Devrim, 2006: 3). Bu bağlamda, restorasyon projelerinin yalnızca teknik uygulamalarla değil, aynı zamanda toplumsal bilinç, kültürel diplomasi, ekonomik kalkınma ve dijital erişim gibi çok yönlü alanlarla ilişkilendirilebileceğini göstermektedir. Bu yönüyle, karar vericilere, koruma uzmanlarına, kamu yöneticilerine ve ilgili tüm paydaşlara stratejik bir yol haritası sunmaktadır.

Bu çalışmada, tarihi bir eserin restorasyonuna ilişkin karar alma sürecinden başlayarak uygulama ve tanıtım aşamalarına kadar uzanan tüm sürecin SWOT analizi çerçevesinde kapsamlı bir değerlendirmesi yapılacaktır. Söz konusu analiz, restorasyon sürecinin hem bilimsel hem de yönetsel boyutlarını bütüncül şekilde ele almayı; güçlü ve zayıf yönlerle birlikte potansiyel fırsatlar ve tehditleri sistematik olarak ortaya koymayı hedeflemektedir. SWOT analizi, bu bağlamda yalnızca teknik bir analiz aracı değil, aynı zamanda kültürel mirasın korunmasına yönelik stratejik yaklaşımların geliştirilmesini sağlayan bütüncül bir yöntem olarak ele alınmaktadır. Mevcut literatürde SWOT analizi çoğunlukla kültürel miras yönetimi, müze planlaması ve risk değerlendirmesi gibi alanlarda kullanılmış; ancak restorasyon sürecinin çok boyutlu dinamiklerini bütüncül biçimde ele alan SWOT temelli vaka analizleri oldukça sınırlı kalmıştır. Bu bağlamda çalışma, restorasyon sürecinin hem bilimsel-teknik hem de yönetsel-sosyokültürel boyutlarını birlikte ele alarak, alandaki bu boşluğu doldurmayı ve karar vericilere somut bir yönetsel model sunmayı hedeflemektedir. Ayrıca, kültürel miras alanında SWOT analizinin uygulama derinliğini ve potansiyelini göstermesi bakımından da literatüre katkı sağlaması amaçlanmaktadır.

KÜLTÜR VARLIĞININ RESTORASYON SÜRECİNDE SWOT ANALİZİ YAKLAŞIMI

Stratejik yönetim, stratejik düşünmenin yaşama geçirildiği sistematik bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım belli aşamaları içeren bir süreçtir. Bu sebeple stratejik yönetim, sürecinin başında, örgütün, iç yapısı ve dış çevresi bakımından mevcut durumun belirlenmesi (SWOT Analizi) büyük önem arz etmektedir (Çoban & Karakaya, 2010, s. 350).

Kültürel miras yönetimi kavramı; kültürel mirasımızın korunması ve iyileştirilmesi, geliştirilmesi açısından giderek büyük önem kazanmaktadır. Tarihi kentsel dokunun çevresiyle bir bütün olarak geliştirilerek yaşatılması, sit alanlarının korunması ve bu alanların geleceğin mirası olarak ele alınabilmesi için katılımcı bir politikanın sağlanması gerekmektedir (Akça, 2017, s. 580). Sadece kentsel dokular değil, küçük ölçekli kültürel varlıkların da korunması, kültürel mirasın bütünlüğü açısından büyük önem taşımaktadır. Bu süreç, yalnızca estetik ve fiziksel onarım ile sınırlı kalmayıp, aynı zamanda eserlerin tarihi ve kültürel bağamlarının da korunmasını gerektirir. Restorasyon, çok boyutlu bir süreç olup; bu süreçte karşılaşılan zorlukların etkili bir şekilde yönetilmesi ve kararların bilimsel temellere dayandırılması gerekir. Bu bağlamda, SWOT analizi, restorasyon süreçlerinin yönetiminde önemli bir araç olarak kullanılabilir. SWOT analizi, bir projenin güçlü ve zayıf yönlerini, fırsatlarını ve tehditlerini sistematik bir şekilde değerlendirmeyi sağlayan bir yöntemdir (Fig. 1).

Figür 1

Kültür Varlığının Restorasyon Sürecinde SWOT Analizi Yaklaşımı / A SWOT Analysis Approach in the Restoration Process of Cultural Property. (C. Yıldırım)

Karar Alma Aşaması

Restorasyonun planlama aşamasında, eserin fiziksel durumu, tarihi önemi, özgünlük düzeyi ve toplumsal değeri gibi unsurlar dikkate alınmalıdır. Bu noktada SWOT analizi, yapılabilirlik çalışması için temel veriler sunar.

Karar alma aşaması, bir restorasyon sürecinin en kritik aşamalarından biridir. Bu aşama, eserin mevcut durumunun detaylı bir şekilde değerlendirilmesi, gelecekteki müdahale süreçlerinin planlanması ve

stratejik hedeflerin belirlenmesi sürecini içerir. SWOT analizi bu aşamada, güçlü ve zayıf yönleri belirlemek, fırsatları değerlendirmek ve potansiyel tehditlere karşı önlemler almak amacıyla kullanılır. Bu süreçte doğru kararlar almak, restorasyonun başarısını ve sürdürülebilirliğini doğrudan etkileyebilir.

Mevcut Durumun Değerlendirilmesi (Strengths ve Weaknesses)

Karar alma sürecinin ilk adımı, eserin mevcut durumunun titiz bir şekilde değerlendirilmesidir. Eserin fiziksel durumu, estetik değeri, tarihsel ve kültürel önemi analiz edilir. SWOT analizi bu aşamada şu şekilde kullanılır.

Güçlü Yönler (Strengths): Eserin özgün yapısı, kullanılan malzemelerin kalitesi ve estetik değeri, restorasyona başlanmadan önce belirlenen sağlam yönlerdir. Bu yönler, restorasyon sırasında korunması gereken unsurlar olarak ön planda tutulur. Örneğin, ahşap bir eserde kullanılan özgün işçilik, restorasyon sırasında korunması gereken bir özellik olabilir.

Zayıf Yönler (Weaknesses): Eserin zayıf yönleri, restorasyonun gerekliliğini belirleyen faktörlerdir. Ahşap eserdeki biyolojik bozulmalar, çatlaklar veya malzeme kayıpları gibi unsurlar, restorasyon sürecinde dikkate alınması gereken zayıf yönlerdir. Zayıf yönler, restorasyon sürecinde en çok dikkat edilmesi gereken kısımları belirler.

Olası Fırsatların Değerlendirilmesi (Opportunities)

Karar alma aşamasında SWOT analizinin fırsatlar kısmı, restorasyon sürecini besleyebilecek dışsal faktörleri değerlendirmeyi içerir. Bu aşamada, fırsatlar gelecekteki gelişmeler ve dışsal kaynaklardan elde edilecek faydalar olarak ele alınır.

Yeni Finansman Olanakları: Restorasyon projesi için ek finansman sağlanması, projeye ek kaynaklar sunarak daha kapsamlı bir koruma süreci sağlanabilir. Bu fırsat, devlet hibe fonları, özel sektör destekleri veya kültürel miras projeleri için uluslararası fonlar gibi çeşitli kaynaklardan elde edilebilir.

Teknolojik Yenilikler: Dijital belgeleme, artırılmış gerçeklik (AR), 3D modelleme gibi teknolojik araçlar, restorasyon sürecinin hem daha doğru hem de daha etkili bir şekilde yapılmasını sağlayabilir. Teknolojinin sunduğu imkanlar, eserin korunmasını kolaylaştıracak yeni yöntemler sunar.

Toplum Temelli Projeler: Toplumun bilinçlendirilmesi ve restorasyon sürecine dahil edilmesi, kültürel mirasın korunmasına katkı sağlayabilir. Yerel halkın veya

gönüllülerin restorasyon çalışmalarına katılması, eserin daha geniş bir izleyici kitlesine tanıtılmasını da mümkün kılabilir.

Potansiyel Tehditlerin Belirlenmesi (Threats)

Karar alma aşamasının önemli bir başka yönü, restorasyon sürecini tehdit edebilecek faktörlerin tanımlanmasıdır. SWOT analizinde tehditler, restorasyonun başarıya ulaşmasını engelleyebilecek dışsal unsurlardır.

Çevresel Faktörler: Hava koşulları, nem oranı ve sıcaklık gibi çevresel faktörler, restorasyon süreci sırasında eserin bozulmasına neden olabilir. Örneğin, ahşap eserler nemden etkilenebilir ve biyolojik zararlılarla (tahta kurusu gibi) zarar görebilir. Bu tehditleri en aza indirmek için restorasyon sürecinde uygun iklimlendirme ve ortam kontrolü sağlanmalıdır.

Biyolojik Zararlılar: Özellikle mantar, böcek ve bakteriler gibi biyolojik zararlılar büyük tehdit oluşturur. Bu tehditlere karşı önlemler alınmazsa, restorasyon sürecinin etkili olabilmesi mümkün olmayabilir. Eserin biyolojik zararlılarla mücadele sürecinin dikkatle planlanması gerekmektedir.

Ekonomik Kısıtlamalar: Sınırlı bütçeler, restorasyon sürecinin kapsamını ve kalitesini etkileyebilir. Eserin restorasyonu sırasında karşılaşılan beklenmedik maliyet artışları, projenin tamamlanmasını engelleyebilir. Bu tehdit, finansal kaynakların doğru yönetilmesiyle sınırlandırılabilir.

Stratejik Hedeflerin Belirlenmesi

Karar alma aşamasının son adımında, tüm analizler doğrultusunda stratejik hedefler belirlenir. Bu hedefler, restorasyon sürecinin başarısını artırmak için gerekli olan adımları içerir. SWOT analizinde belirlenen güçlü yönlerin korunması, zayıf yönlerin iyileştirilmesi, fırsatların en iyi şekilde değerlendirilmesi ve tehditlerin minimize edilmesi adına somut hedefler belirlenir.

Güçlü Yönlerin Değerlendirilmesi: Eserin estetik ve tarihsel değerlerinin korunması, restorasyon sürecinin ana hedeflerinden biri olacaktır. Aynı zamanda kullanılan malzemelerin kalitesinin artırılması ve restorasyon sırasında en yüksek standartların korunması sağlanmalıdır.

Zayıf Yönlerin İyileştirilmesi: Eserdeki biyolojik bozulmalar ve yapısal zayıflıklar, restorasyon sürecinin başlangıcında ele alınmalıdır. Bu, eserin mevcut durumunun detaylı bir şekilde değerlendirilmesi ve müdahale edilmesi gereken alanların netleştirilmesi anlamına gelir.

Fırsatların Değerlendirilmesi: Finansman kaynaklarının artırılması ve teknolojik yeniliklerin restorasyon sürecine entegre edilmesi hedeflenmelidir.

Ayrıca, toplum temelli projelerle halkın restorasyon sürecine katılımı sağlanarak eserin kültürel miras olarak halkla buluşması teşvik edilmelidir.

Tehditlerin Azaltılması: Çevresel faktörlere karşı önlemler alınmalı ve eserin biyolojik zararlılardan korunması için profesyonel yöntemler kullanılmalıdır. Ayrıca, ekonomik kısıtlamalar göz önünde bulundurularak bütçenin verimli şekilde kullanılması sağlanmalıdır.

Karar alma aşamasının sonunda, alınan kararlar ve stratejik hedefler belirlenip uygulamaya geçildikten sonra, sürecin izlenmesi ve değerlendirilmesi gereklidir. Sürekli değerlendirme, restorasyon sürecinin başlangıçtaki hedeflere ne ölçüde ulaşabildiğini görmek için önemlidir. İzleme, herhangi bir aksaklık veya olumsuz durum ortaya çıktığında zamanında müdahale edilmesini sağlar.

Uygulama Süreci

Restorasyon uygulaması sırasında kullanılacak malzemelerin uyumu, teknik ekipmanın yeterliliği, uzman personelin niteliği ve sürecin şeffaflığı gibi unsurlar analiz edilmelidir. Zayıf yönlerin ve tehditlerin erkenden belirlenmesi, müdahalenin başarısını artırır.

Uygulama süreci, restorasyonun karar alma aşamasında belirlenen hedeflerin hayata geçirilmesi ve eserin fiziksel olarak müdahale edilmesi sürecini kapsar. Bu aşama, stratejik planlamanın fiiliyata dönüştüğü ve eserin korunmasına yönelik somut adımların atıldığı bir süreçtir. SWOT analizi, uygulama sürecinde, restorasyon sürecinin etkinliğini ve verimliliğini artırmak için gerekli olan stratejilerin belirlenmesine rehberlik eder. Bu aşama, restorasyonun teknik detaylarına ve uygulama sırasında karşılaşılabilecek zorlukların yönetilmesine odaklanır.

Güçlü Yönlerin Uygulama Sürecinde Değerlendirilmesi (Strengths)

Uygulama aşamasında, eserin güçlü yönleri belirlenerek, restorasyon sürecine entegre edilir. Bu aşama, eserin mevcut potansiyelinin en iyi şekilde değerlendirilmesi amacıyla önemlidir. Güçlü yönlerin doğru kullanımı, restorasyonun başarıya ulaşmasında kritik rol oynar.

Eserin Özgün Yapısının Korunması: Restorasyon sırasında, eserin özgün yapısının ve estetik değerlerinin korunmasına özen gösterilir. Örneğin, bir duvar resminin orijinal boyalarının ve dokusunun korunması sağlanabilir. Bu, restorasyon sürecinin başından itibaren planlanmalı ve müdahale sırasında dikkat edilmelidir.

Kullanılan Malzemelerin Kalitesi: Restorasyon sürecinde kaliteli ve doğru malzemelerin seçilmesi, eserin uzun vadeli korunması açısından önemlidir.

Güçlü yönler arasında, kullanılan malzemelerin dayanıklılığı ve estetik uyumu değerlendirilmelidir. Ahşap bir eserin restorasyonunda, ahşap işçiliği ve kullanılan malzemenin kalitesi ön planda tutulur.

Restorasyon Ekibinin Uzmanlığı: Eserin restorasyonu sırasında, uzman kişilerden oluşan bir ekip, güçlü yönler arasında değerlendirilir. Bu ekip, doğru müdahaleyi yapmak ve eserin özgün değerini korumak adına kritik bir rol oynar.

Zayıf Yönlerin Uygulama Sürecinde İyileştirilmesi (Weaknesses)

Restorasyonun uygulama sürecinde, eserin zayıf yönleri belirlenmeli ve bu zayıf yönlerin giderilmesi için somut adımlar atılmalıdır. Zayıf yönler, restorasyon sürecinde en çok dikkat edilmesi gereken alanlardır.

Biyolojik Bozulmaların Giderilmesi: Eserlerde, mantar, böcekler veya bakteriler gibi biyolojik zararlılar, restorasyon sürecinde en önemli zayıf yönlerden biri olabilir. Uygulama aşamasında, zararlılara karşı kimyasal veya biyolojik önlemler alınmalı ve eserin sağlığı korunmalıdır. Bu süreç, zararlılara karşı etkili bir mücadele sürecini kapsar.

Yapısal Hasarların Onarılması: Esere yapılan fiziksel müdahaleler sırasında, yapısal bozulmaların onarılması gerektiği durumlarla karşılaşılabilir. Örneğin, bir mozaikteki kaybolmuş parçaların yerlerine yenileri yerleştirilebilir ya da çatlamış bir duvar resminin zarar görmüş kısımları restore edilebilir. Zayıf yönler, restorasyon sürecinde risk taşıyan unsurları belirler ve bu unsurlara karşı önlemler alınır.

Eserin Dayanıklılığının Artırılması: Zayıf yönler arasında, eserin daha dayanıklı hale getirilmesi de yer alır. Uygulama sürecinde, kullanılan malzemelerin dayanıklılığı artırılmalı ve eserin uzun süre boyunca korunmasını sağlayacak yöntemler tercih edilmelidir.

Fırsatların Uygulama Sürecinde Değerlendirilmesi (Opportunities)

Uygulama sürecinde, SWOT analizi fırsatlar kategorisi, restorasyon sürecinin başarılı olabilmesi için dışsal faktörleri değerlendirmeyi içerir. Bu aşamada, restorasyon için mevcut olan imkanlar ve kaynaklar en iyi şekilde kullanılmalıdır.

Yeni Teknolojik Yöntemlerin Uygulanması: Restorasyon sürecinde teknolojinin kullanımı hem süreçlerin doğruluğunu hem de hızını artırabilir. 3D modelleme, dijital tarama ve yapay zeka destekli analizler gibi teknolojik yenilikler, eserin restorasyon sürecini daha etkin hale getirebilir. Bu tür teknolojiler, eserin daha ayrıntılı şekilde belgelenmesini ve olası hataların önceden tespit edilmesini sağlar.

Finansman Kaynaklarının Kullanılması:

Restorasyon sürecinde, yeni finansman olanakları sağlanarak, projenin daha geniş çaplı ve sürdürülebilir bir şekilde yürütülmesi mümkün olabilir. Bu fırsat, kamu ve özel sektörden alınan hibeler, sponsorluklar veya kültürel miras projelerine ayrılan fonlarla değerlendirilebilir.

Toplum Temelli Projelerin Uygulanması:

Yerel halkın ve gönüllülerin restorasyon sürecine dahil edilmesi, eserin korunmasına katkı sağlayabilir. Bu fırsat, halkın bilinçlenmesini sağlarken, eserin korunmasına olan ilgiyi artırabilir. Ayrıca, toplumsal farkındalık yaratmak, eserin kültürel değerini vurgulamak için önemli bir stratejidir.

Tehditlerin Azaltılması ve Yönetilmesi (Threats)

Uygulama sürecinde karşılaşılabilecek tehditler, restorasyonun başarısını engelleyebilir. SWOT analizi, bu tehditlerin tespit edilmesi ve etkilerinin en aza indirilmesi için stratejiler geliştirilmesini sağlar.

Çevresel Koşullar ve Hava Koşulları: Restorasyon sırasında çevresel faktörler, eserin bozulmasına yol açabilir. Örneğin, nem, sıcaklık değişiklikleri ve hava koşulları, eserin yapısına zarar verebilir. Bu tehditleri azaltmak için restorasyon alanında uygun ortam koşullarının sağlanması ve iklim kontrolünün yapılması gerekir.

Biyolojik Zararlılar: Eserin fiziksel yapısına zarar verebilecek biyolojik zararlılar (örneğin, tahta kurusu veya mantar) restorasyon sürecinin başarısını tehdit edebilir. Bu tehditlerin önüne geçebilmek için uygun dezenfeksiyon ve korunma yöntemleri uygulanmalıdır.

Mali Kısıtlamalar: Restorasyon projesinin bütçesinin sınırlı olması, projenin genişletilmesi veya ek müdahalelerin yapılması konusunda engel oluşturabilir. Bu tehdit, bütçenin dikkatli bir şekilde yönetilmesi ve kaynakların etkin kullanımıyla minimize edilebilir.

Stratejik Uygulama Planı

Uygulama süreci boyunca, SWOT analizinde belirlenen güçlü yönler, fırsatlar, zayıf yönler ve tehditler doğrultusunda stratejik bir uygulama planı oluşturulmalıdır. Bu plan, restorasyon sürecinin her aşamasını içermeli ve her türlü müdahale için net bir zaman çizelgesi belirlemelidir.

Eserin Güçlü Yönlerinin Değerlendirilmesi: Eserin özgün yapısının korunması, restorasyon sürecinin en önemli hedefi olarak belirlenir. Restorasyon ekibi, bu süreçte uzmanlıklarını kullanarak en iyi sonuçları elde etmeyi hedefler.

Zayıf Yönlerin İyileştirilmesi: Eserdeki zayıf alanlar, dikkatlice analiz edilip doğru tekniklerle onarılır. Yapısal bozulmaların ve biyolojik zararlılara karşı önlemler alınır.

Fırsatların Kullanılması: Teknolojik yeniliklerden ve finansman fırsatlarından yararlanarak restorasyon süreci daha verimli hale getirilir. Ayrıca, toplum temelli projelerle halkın sürece dahil edilmesi sağlanır.

Tehditlerin Yönetilmesi: Çevresel tehditler ve biyolojik zararlılar için önleyici tedbirler alınarak eserin uzun vadeli korunması sağlanır.

Uygulama süreci, restorasyonun teknik açıdan doğru bir şekilde hayata geçirilmesini sağlar. SWOT analizi, bu aşamada restorasyon sürecinin her yönünü değerlendirmek, olası zorlukları ve fırsatları doğru bir şekilde yönetmek için önemli bir araçtır. Sürecin her aşamasında güçlendirilmesi gereken noktalar belirlenerek, restorasyonun başarılı bir şekilde tamamlanması sağlanabilir.

Sonuçlandırma ve Tanıtım

Restorasyon tamamlandıktan sonra eserin toplumla buluşturulması, tanıtım stratejileri, dijital erişim olanakları ve eğitsel materyaller geliştirilmesi gibi faaliyetler de SWOT analizine dahil edilmelidir.

Sonuçlandırma ve tanıtım süreci, restorasyonun tamamlanmasının ardından eserin korunmuş halinin halkla ve ilgili taraflarla paylaşılması aşamasıdır. Bu aşama, restorasyon sürecinin etkinliğini ve başarısını kamusal alanda görünür kılmayı amaçlar. Eserin korunması, sadece teknik bir müdahale olarak kalmamalı, aynı zamanda toplumsal bilinç ve kültürel değerlerin yayılması sürecine de dönüştürülmelidir. SWOT analizi, bu süreçte de eserin etkili bir şekilde tanıtılmasını ve toplumsal farkındalığın artırılmasını sağlamak için önemli bir rehberdir. Bu aşama, restorasyonun sürdürülebilirliğini ve etkisini artırmayı hedefler.

Güçlü Yönlerin Sonuçlandırma ve Tanıtım Sürecinde Değerlendirilmesi (Strengths)

Restorasyonun tamamlanmasının ardından, eserin güçlü yönleri vurgulanmalı ve bunlar üzerinden etkili bir tanıtım stratejisi oluşturulmalıdır. Bu, eserin hem kültürel değerini hem de restorasyon sürecinin başarısını toplumla paylaşmayı sağlar.

Eserin Kültürel ve Tarihi Değeri: Restorasyonun tamamlanmasının ardından, eserin kültürel ve tarihi değeri vurgulanarak halkla paylaşılmalıdır. Örneğin, restorasyonu tamamlanan bir duvar resmi

hem yerel halk hem de uluslararası ziyaretçiler için önemli bir kültürel miras örneği olarak tanıtılabilir. Eserin tarihi bağlamı, toplumsal belleği güçlendirecek şekilde sunulmalıdır.

Restorasyon Sürecinin Şeffaflığı ve Başarısı: Restorasyonun ne şekilde yapıldığı ve kullanılan tekniklerin doğruluğu hakkında şeffaf bir bilgi paylaşımı yapılmalıdır. Restorasyon sürecinin başından sonuna kadar geçen sürecin halka açıklanması, sürecin profesyonellik ve başarıyla tamamlandığını gösterir.

Toplumsal Farkındalık ve Katılım: Restorasyon süreci sırasında, yerel halkın katılımı ve toplumsal farkındalık yaratılması gibi güçlü yönler, tanıtımda kullanılabilir. Toplum temelli projelerle, halkın sürece dahil edilmesi ve bu sürecin kamuoyuna aktarılması, eserin korunmasına olan ilgiyi artırır.

Zayıf Yönlerin Sonuçlandırma ve Tanıtım Sürecinde Giderilmesi (Weaknesses)

Sonuçlandırma ve tanıtım sürecinde, eserin zayıf yönleri de göz önünde bulundurularak, bu yönlerin düzeltilmesi ve tanıtım sürecinin etkili hale getirilmesi gerekir. Zayıf yönler, restorasyonun başarısını gölgeleyebilecek unsurlar olarak tanımlanır ve bunlara yönelik önlemler alınmalıdır.

Eksik Belgeler veya Kısıtlı Kaynaklar: Restorasyon sürecinde eserin geçmişine dair eksik belgeler veya sınırlı kaynaklar mevcut olabilir. Bu durumda, tanıtım sürecinde bu eksikliklerin nasıl giderileceği ve mevcut kaynakların en iyi şekilde nasıl kullanılacağı tartışılmalıdır. Bu zayıf yönün aşılması, restorasyonun başarıyla tamamlanmasının ardından yapılacak tanıtımda eserin tam değeriyle ortaya konulmasına katkı sağlar.

Yetersiz Dijital Erişim ve Tanıtım: Dijital medya üzerinden yapılan tanıtımlar, geniş bir kitleye ulaşmak için önemli bir fırsat yaratabilir. Ancak, dijital erişim eksiklikleri veya sınırlı tanıtım faaliyetleri, restorasyonun toplumla buluşmasını engelleyebilir. Bu zayıf yönü aşmak için dijital tanıtım araçlarına yatırım yapılması gerekebilir.

Zaman Kısıtlamaları ve Planlama Eksiklikleri: Restorasyon süreci sonlandırıldığında, tanıtım sürecine yeterince zaman ayrılmaması veya planlamada eksiklikler olması, etkin tanıtımı engelleyebilir. Bu zayıf yönün aşılması için iyi bir zaman yönetimi ve tanıtım stratejisinin önceden belirlenmesi önemlidir.

Fırsatların Sonuçlandırma ve Tanıtım Sürecinde Değerlendirilmesi (Opportunities)

Tanıtım süreci, restorasyon sonrası eserin geniş bir kitleye tanıtılması için birçok fırsat sunar. SWOT analizi bu fırsatları değerlendirerek tanıtımın etkisini artırır ve eserin daha geniş bir izleyici kitlesiyle buluşmasını sağlar.

Uluslararası Tanıtım ve Sergiler: Restorasyon sonrası eserin uluslararası düzeyde tanıtılması, kültürel mirası dünyaya sunmak için bir fırsattır. Eser, müzelerde veya uluslararası sergilerde yer alarak, global bir izleyici kitlesine ulaşabilir. Bu, eserin değerini ve restorasyonun başarısını uluslararası platformlarda duyurur.

Dijital Tanıtım Kanallarının Kullanılması:

Teknolojik gelişmeler sayesinde, eser dijital platformlarda tanıtılabilir. 3D sanal turlar, dijital arşivler ve sosyal medya kanalları aracılığıyla eserin korunmuş hali geniş bir kitleye ulaştırılabilir. Bu fırsat, eserle ilgili farkındalık yaratmak için stratejik bir fırsat sunar.

Halkla İlişkiler ve Medya: Restorasyon sürecinin medya aracılığıyla tanıtılması, eserin kamusal alanda daha fazla tanınmasını sağlayabilir. Basın bültenleri, belgeseller ve röportajlar gibi medya araçları kullanılarak, restorasyon süreci ve eserin kültürel değeri hakkında geniş bir kitle bilgilendirilebilir.

Tehditlerin Azaltılması ve Yönetilmesi (Threats)

Tanıtım sürecinde, dışsal faktörler ve tehditler restorasyonun tanıtımını olumsuz etkileyebilir. SWOT analizi, bu tehditlerin tespit edilmesine ve uygun önlemlerin alınmasına yardımcı olur.

Yetersiz Finansman ve Kaynaklar: Restorasyonun tanıtımı için yeterli finansman sağlanamaması, tanıtım faaliyetlerini kısıtlayabilir. Bütçe yetersizlikleri, eserin geniş bir kitleye ulaştırılmasını engelleyebilir. Bu tehdidi azaltmak için yeni finansman kaynakları aranmalı ve sponsorlarla iş birliği yapılmalıdır.

Kültürel ve Politik Engeller: Bazı kültürel veya politik engeller, restorasyonun tanıtılmasını zorlaştırabilir. Bu engellerin aşılabilmesi için yerel yönetimlerle iş birliği yapılmalı ve toplumsal hassasiyetlere dikkat edilmelidir.

Olumsuz Kamusal Görüşler ve Eleştiriler: Restorasyon sürecinde yapılan hatalar veya eksiklikler, halkın olumsuz görüşlerine yol açabilir. Bu, restorasyonun tanıtım sürecini olumsuz etkileyebilir. Bu tehdidi önlemek için şeffaf bir tanıtım süreci ve halkla ilişkiler stratejisi geliştirilmelidir.

Stratejik Sonuçlandırma ve Tanıtım Planı

Sonuçlandırma ve tanıtım süreci için SWOT analizi doğrultusunda bir stratejik plan hazırlanmalıdır. Bu plan, restorasyonun tamamlanmasından sonra eserin kamuoyuna tanıtılmasını sağlayacak etkin bir yol haritası sunar.

Eserin Kültürel Değerinin Vurgulanması:

Eserin tarihsel, kültürel ve sanatsal değeri, tanıtım stratejilerinin temelini oluşturur. Restorasyonun şeffaf bir şekilde tanıtılması, halkın ilgisini artıracaktır.

Medya ve Dijital Tanıtım Stratejilerinin Geliştirilmesi:

Dijital platformlar ve geleneksel medya kullanılarak eserin geniş bir kitleye ulaştırılması sağlanmalıdır. Sosyal medya, dijital arşivler ve sanal turlar, restorasyonun etkili bir şekilde tanıtılmasını sağlayacak araçlardır.

Finansman ve Kaynakların Yönetimi:

Tanıtım süreci için gereken finansman kaynakları sağlanmalı ve mevcut bütçe en verimli şekilde kullanılmalıdır. Sponsorlar ve kültürel miras fonları gibi dış kaynaklardan faydalanılabilir.

Sonuçlandırma ve tanıtım süreci, restorasyonun başarısını geniş bir kitleye tanıtmak için kritik öneme sahiptir. SWOT analizi, bu sürecin etkinliğini artırmak için güçlü bir araçtır. Eserin kültürel ve tarihi değeri vurgulanmalı, tanıtım stratejileri doğru planlanmalı ve dışsal tehditler yönetilmelidir. Bu stratejik adımlar, restorasyon sürecinin toplumda daha geniş bir yankı uyandırmasını sağlar ve eserin korunmuş halinin gelecekteki nesillere aktarılmasını güvence altına alır.

ÖRNEK SWOT TABLOSU: TAŞINIR BİR KÜLTÜR VARLIĞININ RESTORASYON SÜRECİ

Taşınır kültür varlıklarının restorasyon süreci, pek çok içsel ve dışsal etkenin göz önünde bulundurulması gereken, çok yönlü bir planlama gerektirir. Bu bağlamda SWOT analizi, sürecin güçlü ve zayıf yönlerinin yanı sıra, mevcut fırsatlar ve karşılaşılabilecek tehditlerin sistematik biçimde değerlendirilmesine olanak sağlar (Tablo 1).

Güçlü Yönler (Strengths):

- Taşınır eserlerin kontrollü laboratuvar koşullarına kolayca taşınabilmesi.
- Restorasyon işlemlerinin uzman ekiplerce bilimsel temellere dayalı olarak yürütülebilmesi.
- Küçük boyutları sayesinde işlem kolaylığı ve lojistik avantaj sağlanması.
- Eserlerin tarihsel hafıza ve kültürel kimlik açısından sembolik ve sanatsal değerler taşıması.
- Restorasyon sonrası eğitim, sergileme ve kültürel diplomasi gibi çok yönlü kullanım olanakları.

Zayıf Yönler (Weaknesses):

- Eserlerin çok çeşitli malzeme türlerinden oluşması nedeniyle özel uzmanlık ve teknik bilgi gerektirmesi.
- Geçmişte yapılmış ve yeterince belgelenmemiş müdahalelerin restorasyonu zorlaştırması.
- Taşınır eserin fiziksel hasar, kayıp ve güvenlik açıklarına karşı daha savunmasız hâle getirmesi.
- Estetik ve etik denge kurma zorluklarının süreci karmaşıklaştırması.
- Teknik altyapının yetersiz olduğu kurumlarda nitelikli müdahalenin zorlaşması.

- Nitelikli uzman eksikliği nedeniyle sürecin olumsuz etkilenmesi.
- Afetlere karşı (deprem, yangın, sel vb.) yeterli koruma önlemlerinin alınmaması.
- Restorasyon sürecinin kamuoyunda yanlış anlaşılması ve değer tartışmalarının olumsuz etkileri.

Bu analiz, taşınır kültür varlıklarının restorasyonuna yönelik stratejik bir yol haritası geliştirmede temel bir araç olarak işlev görür. Sürecin başarılı ve sürdürülebilir olması için hem iç dinamiklerin (güçlü ve zayıf yönler) hem de dış çevrenin (fırsatlar ve tehditler) dengeli bir şekilde değerlendirilmesi gerekmektedir.

Fırsatlar (Opportunities):

- Yerel ve uluslararası fonlar, hibeler ve iş birlikleri ile restorasyonun desteklenebilmesi.
- Gelişen dijital teknolojiler sayesinde eserlerin taranması ve sanal ortamlarda erişime açılabilmesi.
- Restorasyon sonrası eserlerin eğitim, yayın ve sergileme amaçlı kullanılabilmesi.
- Kültürel miras bilincinin artmasıyla toplumsal destek ve katılımın güçlenmesi.
- Yeni analiz ve onarım tekniklerinin restorasyon kalitesini artırma potansiyelini taşıması.

ÖRNEK SWOT TABLOSU: TAŞINMAZ BİR KÜLTÜR VARLIĞININ RESTORASYON SÜRECİ

Taşınmaz kültür varlıkları, bir toplumun tarihsel, sanatsal ve mimari birikimini yansıtan, bulunduğu yerle fiziksel ve kültürel bir bütünlük içerisinde varlığını sürdüren yapılardır. Bu eserlerin restorasyon süreci, yalnızca yapının fiziksel olarak korunmasını değil, aynı zamanda tarihî kimliğin, toplumsal belleğin ve mekânın özgünlüğünün devamlılığını da hedefleyen kapsamlı bir müdahale sürecidir. Bu bağlamda SWOT analizi, restorasyonun farklı aşamalarında karşılaşılabilecek içsel ve dışsal unsurların belirlenmesi ve yönetilmesi açısından stratejik bir değerlendirme yöntemi sunar (Tablo 2).

Tehditler (Threats):

- Fiziksel, kimyasal ve biyolojik bozulmaların restorasyon sırasında ilerleme riski.
- Yanlış ya da bilinçsiz müdahaleler sonucu eserin özgünlüğünün kaybedilmesi riski.

Tablo 1

Taşınır Bir Kültür Varlığının Restorasyon Sürecine Ait Örnek SWOT Analizi / *An Exemplary SWOT Analysis on the Restoration Process of a Movable Cultural Properties*

GÜÇLÜ YÖNLER (Strengths)	ZAYIF YÖNLER (Weaknesses)
Eserin restorasyon için uygun ortamlara (laboratuvar, vb) kolay erişim sağlanması	Materyal yapısının çeşitliliği nedeniyle özel bilgi ve yöntem gerektirmesi (kâğıt, tekstil, ahşap, deri, metal vb.)
Kültürel, sanatsal ve tarihî değerler toplumda fark yaratma potansiyeli	Önceki onarım ya da koruma müdahalelerinin belgelenmemiş veya uygunsuz olması
Konservasyon ve restorasyon uzmanlığı gelişmiş kurumların varlığı	Restorasyon sürecinde estetik-etik dengeler arasında çatışmaların yaşanabilmesi
Fiziksel ölçü ve ağırlık açısından işlem kolaylığı (yerinde ya da laboratuvarında çalışılabilme)	Eserin dış etkilere daha açık hâle getirmesi (hırsızlık, taşınma riski vb.)
Eserin eğitim, sergileme ve kültürel diplomasi amaçlı kullanılabilirliği	Gerekli teknik donanımın her kurumda standart olmaması
FIRSATLAR (Opportunities)	TEHDİTLER (Threats)
Ulusal ve uluslararası restorasyon projeleri, hibeler, fonlar ve iş birlikleriyle kaynak sağlanması	Fiziksel, kimyasal ve biyolojik bozulmaların restorasyon sürecinde ilerlemesi riski
Eserin dijitalleştirilerek daha geniş kitlelere ulaştırılması	Müdahale sırasında eserin özgün yapısının zarar görme ihtimali
Restorasyon sonrası müze, sergi, yayın ve eğitim bağlamında değerlendirilebilmesi	Uzman eksikliği veya deneyimsiz ekiplerin sürece dahil edilmesi
Kültürel miras alanında toplumsal farkındalığın artması ve destek projeleri	Deprem, yangın, su baskını gibi afetlere karşı yetersiz koruma sistemleri
Teknolojik gelişmelerin (yeni malzemeler, analiz yöntemleri, 3D teknikleri) restorasyona entegre edilebilmesi	Restorasyonun kamuoyunda yanlış anlaşılması veya eser üzerindeki spekülasyonlar

Güçlü Yönler (Strengths)

- Taşınmaz kültür varlıkları mimari, sanatsal ve tarihî açıdan yüksek değerleri içerir.
- Bu varlıkların kamuya açık ve bilinir konumda bulunmaları, restorasyon sonrası toplumla güçlü bir bağ kurmalarını sağlar.
- Çoğu yapı, özgün malzeme ve geleneksel inşaat teknikleri ile inşa edilmiştir; bu durum hem akademik araştırma hem de uygulamalı koruma açısından önemli bir kaynak sunar.
- Yerel ve ulusal düzeyde hukuki koruma altına alınmış olmaları, restorasyon projeleri için kurumsal destek bulma olasılığını artırır.
- Süreç genellikle multidisipliner uzmanlıkla yürütüldüğü için bilimsel ve etik ilkeler gözetilebilir.

Zayıf Yönler (Weaknesses)

- Fiziksel müdahale süreçleri zaman alıcı, maliyetli ve karmaşıktır; uygun malzeme ve uzman eksikliği iş kalitesini olumsuz etkileyebilir.
- Uzun süreli ihmal veya hatalı önceki müdahaleler, mevcut yapının daha kırılgan ve müdahaleye kapalı olmasına yol açabilir.
- Altyapı sorunları (nem, su sızıntısı, temel oturumları vb.) restorasyon öncesinde ciddi mühendislik değerlendirmeleri gerektirebilir.
- Yerleşim yerlerinin içinde bulunan eserlerde, çevresel baskı (trafik, inşaat, kalabalık, hava kirliliği vb.) sürekli risk oluşturabilir.

- Mevcut haliyle yapı çoğu zaman işlevsizdir, bu da yeni bir işlev verilmesini (yeniden kullanımı) gerektirebilir ve özgünlük/uyarlama dengesi kurmak zor olabilir.

Fırsatlar (Opportunities)

- Ulusal ve uluslararası fonlar, restorasyon projeleri için finansman desteği sağlamaktadır (ör. UNESCO, AB hibeleri, kamu-özel sektör iş birlikleri).
- Yerel yönetimlerin kültür ve turizm politikaları kapsamında bu yapılar cazibe merkezi hâline getirilebilir.
- Toplumun kültürel mirasa yönelik ilgisinin artması, restorasyon projelerine katılımı ve sahiplenmeyi teşvik edebilir.
- Yeni teknolojiler (3D tarama, dijital arşivleme, yapı sağlığı izleme sistemleri vb.) ile belgeleme ve müdahale süreçleri daha hassas ve güvenilir hâle gelebilir.
- Restorasyon sonrası yapı, kültürel etkinlikler, eğitim programları veya turizm gibi işlevlerle yeniden hayata kazandırılabilir.

Tehditler (Threats)

- Plansız kentleşme ve çevresel baskılar (deprem, nem, hava kirliliği, iklim değişikliği vb.) yapının uzun vadeli korunmasını tehdit eder.

Tablo 2

Taşınmaz Bir Kültür Varlığının Restorasyon Sürecine Ait Örnek SWOT Analizi / *An Exemplary SWOT Analysis on the Restoration Process of a Immovable Cultural Properties*

GÜÇLÜ YÖNLER (Strengths)	ZAYIF YÖNLER (Weaknesses)
Yüksek tarihî, mimarî ve sanatsal değere sahip olması	Restorasyon süreci maliyetli ve zaman alıcıdır
Toplumla doğrudan temas kurabilen kamusal alanlarda yer alması	Uzun süreli ihmal ve geçmişteki hatalı müdahaleler yapının kırılganlığını artırabilir
Geleneksel yapım teknikleri ve özgün malzeme kullanımı sayesinde bilimsel araştırmalara açık olması	Altyapı sorunları (nem, su, oturma vb.) mühendislik zorlukları yaratabilir
Hukuki koruma altında olması, kurumsal destek sağlama olasılığını artırır	Yapının mevcut işlevsizliği, yeniden kullanım için uyarlama sorunları yaratabilir
Multidisipliner uzmanlıkla yürütülme potansiyeli	Çevresel etkilerle (trafik, inşaat vb.) sürekli baskı altında olması
FIRSATLAR (Opportunities)	TEHDİTLER (Threats)
Ulusal ve uluslararası finansal destek programları mevcuttur	Plansız kentleşme ve iklimsel riskler yapının bütünlüğünü tehdit eder
Yerel yönetim politikaları çerçevesinde turizm cazibe merkezi haline getirilebilir	Kaynak yetersizliği veya siyasi istikrarsızlık projeyi sekteye uğratabilir
Toplumun artan kültürel miras bilinci projeye sahiplenmeyi artırabilir	Uygunsuz restorasyon uygulamaları yapının değerini düşürebilir
Yeni teknolojilerle belgelenme ve müdahale süreçleri daha hassas hale getirilebilir	Restorasyon sonrası vandalizm, ilgisizlik veya kötüye kullanım riski
Eğitim, kültürel etkinlik ve dijital erişim gibi sosyal işlevlerle yapı canlandırılabilir	Şeffaflık eksikliği kamu güvenini zedeleyebilir

- Kamu kaynaklarının yetersizliği veya politik istikrarsızlık, projelerin tamamlanamamasına neden olabilir.
- Restorasyonun hatalı yürütülmesi (özgün malzeme ve tekniklere aykırı uygulamalar) yapının değer kaybetmesine neden olabilir.
- Koruma bilincinin düşük olduğu alanlarda, restorasyon sonrası vandalizm, uygunsuz kullanım veya ilgisizlik riski yüksektir.
- Geniş çaplı projelerde şeffaflık ve hesap verebilirlik eksikliği, kamuoyunun güvenini sarsabilir.

Taşınmaz bir kültür varlığının restorasyon süreci, teknik bilgi kadar stratejik değerlendirme ve uzun vadeli vizyon da gerektirir. SWOT analizi, bu tür projelerde yalnızca mevcut durumun değerlendirilmesini değil, aynı zamanda gelecekteki sürdürülebilirlik, toplumsal etki ve kültürel katkı gibi daha geniş hedeflerin de planlanmasına katkı sağlar. Böylelikle, restorasyon yalnızca bir yapının fiziksel korunması değil, aynı zamanda kolektif belleğin yaşatılması ve kültürel kalkınmanın desteklenmesi anlamına gelir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

SWOT analizi, restorasyon sürecinde sadece mevcut durumu değerlendirmeye değil, aynı zamanda ileriye dönük stratejiler oluşturmaya da katkı sağlar. Doğru uygulandığında, bu yöntem; kültürel mirasın sürdürülebilir biçimde korunmasına, kamu kaynaklarının etkin kullanılmasına ve toplumla etkileşimin güçlendirilmesine imkân tanır. Bu nedenle restorasyon sürecinin her aşamasında SWOT analizine dayalı bir değerlendirme yaklaşımı benimsenmelidir.

Kültür varlıklarının korunması sürecinde uygulanacak stratejiler, eserin türü, malzeme yapısı ve bulunduğu fiziksel çevreye göre önemli ölçüde değişiklik göstermektedir. Bu bağlamda SWOT analizi, tek tip bir şablon üzerinden değil; her eserin kendi bağlamsal ve yapısal özellikleri göz önünde bulundurularak özelleştirilmiş bir değerlendirme aracı olarak kullanılmalıdır. Organik, inorganik, taşınır, taşınmaz ya da açık hava gibi farklı niteliklere sahip varlıklar, kendilerine özgü riskler ve potansiyeller barındırır.

Yönetim planı, kültürel miras alanlarının bütüncül bir yaklaşımla ele alınmasını sağlayan; korunacak alanın planlanan bir zaman dilimi içerisinde ve geleceğe dönük olarak hangi ilke, yöntem ve uygulamalar doğrultusunda yönetileceğini ortaya koyan, karar alma ve uygulama süreçlerine yön veren stratejik bir belgedir. Bu bağlamda SWOT analizi, alanın güçlü ve zayıf yönlerinin yanı sıra dış çevreden kaynaklanan fırsat ve tehditlerin sistematik olarak değerlendirilmesini mümkün kılarak, yönetim planı hazırlanma sürecinde kritik bir araç olarak işlev

görmektedir. SWOT analizi, karar vericilere stratejik perspektif kazandırması ve kaynakların etkin kullanımını sağlaması nedeniyle kültürel miras alanlarının yönetiminde tercih edilebilir, uygulaması nispeten kolay ve kapsamlı bir yöntem olarak öne çıkmaktadır.

Organik materyalden yapılmış kültür varlıkları (ahşap, deri, tekstil, kağıt gibi) nem, sıcaklık değişimi, ılık ve biyolojik zararlar (küf, böcek, bakteri) karşısında yüksek derecede hassastır. Bu tür varlıklar için yapılan SWOT analizlerinde, kontrollü çevresel koşulların sağlanması güçlü yön olarak değerlendirilebilirken; yanlış iklimlendirme, uygun olmayan depolama ya da yeterli uzman eksikliği gibi hususlar zayıf yönler olarak karşımıza çıkar. Buna karşılık, yeni nesil sensörler ve mikroklima cihazları gibi teknolojik gelişmeler fırsat yaratırken; iklim krizi ya da yangın gibi afetler önemli tehditler arasında yer alır.

İnorganik materyallerden oluşan eserler (taş, seramik, cam, metal gibi) ise yapısal dayanıklılık açısından genellikle daha uzun ömürlü olsa da özellikle kimyasal korozyon, tuz kristalizasyonu, atmosferik kirleticiler gibi etkenlere karşı zayıflık gösterebilirler. Bu tür eserlerin SWOT analizleri, restorasyon ve koruma malzemeleriyle olan etkileşim, taşıma sırasında oluşabilecek mekanik stresler gibi farklı risk unsurlarını içermelidir.

Dış mekânda yer alan kültür varlıkları (anıtlar, açık hava mozaikleri, mezar yapıları, tarihi çeşmeler vb.) iklimsel faktörlere doğrudan maruz kaldıkları için SWOT analizlerinde çevresel etkilerin başat tehdit unsuru olarak ele alınması gerekir. Donma-çözülme döngüsü, hava kirliliği, vandalizm, bitki örtüsünün zararlı etkileri gibi dışsal faktörler bu eserlerin korunmasında dikkate alınması gereken başlıca unsurlardır. Bununla birlikte, dış mekânda sergilenen eserlerin geniş bir kamu kitlesine ulaşabilmesi ve kültürel farkındalığı artırma potansiyeli, fırsatlar başlığı altında değerlendirilebilir.

Müze ortamında bulunan eserler ise kontrollü iklim koşullarında korunduklarından, genellikle daha avantajlıdır. SWOT analizinde bu durum güçlü yön olarak tanımlanırken, bütçe kısıtlamaları, personel eksikliği, teknolojik donanımın yetersizliği gibi içsel zayıflıklar göz önünde bulundurulmalıdır. Ayrıca, müzelerde sergilenen eserlerin eğitsel amaçlarla kullanılabilmesi ve uluslararası iş birlikleriyle dijitalleştirilmesi önemli fırsatlar sunmaktadır.

Kazı alanlarında henüz korunmaya alınmamış ya da yerinde sergilenen eserler içinse risk faktörleri çok daha fazladır. Yerinde koruma süreçlerinin sürdürülebilirliği, geçici barınakların etkinliği ve güvenlik zafiyetleri SWOT analizinde detaylı şekilde ele alınmalıdır. Bunun yanında, yerinde koruma ve tanıtım yoluyla arkeolojik alanların kültür turizmine katkı sağlayabilmesi önemli bir fırsattır.

Sonuç olarak, SWOT analizinin etkili olabilmesi için kültür varlığının türü, materyal yapısı ve bulunduğu çevresel koşullar bağlamında özelleştirilmiş olması gerekmektedir. Bu yaklaşım, sadece stratejik karar alma süreçlerini kolaylaştırmakla kalmaz; aynı zamanda koruma uygulamalarının sürdürülebilirliğini artırır ve eserin özgün değerinin korunmasına katkı sunar.

Bu bulgular ışığında, SWOT analizinin taşınır kültür varlıklarının mevcut koruma durumunu sistematik bir şekilde değerlendirmek ve geleceğe yönelik koruma stratejileri geliştirmek açısından etkili bir yöntem olduğu sonucuna varılabilir. Ancak yöntemin sınırlılıkları da göz önünde bulundurulmalıdır; zira SWOT analizi, mevcut durumu niteliksel olarak ortaya koymakta olup, belirlenen unsurların etkilerinin nicel ölçümüne olanak sağlamamaktadır. Bu nedenle, SWOT analizinin sonuçları, detaylı teknik analizler ve malzeme incelemeleri ile desteklenerek daha kapsamlı bir koruma planı oluşturulmalıdır.

KAYNAKÇA

- Akça, S. (2017). Kültürel miras yönetimi; İstanbul tarihi yarımada örneği değerlendirme ve öneriler. *İdealkent*, 8(22), 577-596.
- Çoban, B. & Karakaya, Y. E. (2010). Geleceği planlamada stratejik yönetim ve SWOT analizi: Kavramsal yaklaşımlar. *New World Sciences Academy*, 5(4), 342-352.
- Deren, A. S. (2006). *Sanal ortamda kültürel miras enformasyon sistemlerinin kurulması ve Türkiye için durum analizi* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Devrim, B. (2006). *Strateji formülasyonu: Swot analizi, kurumsal karne, kalite fonksiyon yayılımı, sun tzu'nun işletme yönetimi stratejilerinin bütünleştirilmesi üzerine bir çalışma* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Diñçer, Ö. (2004). *Stratejik Yönetim Ve İşletme Politikası*. Beta Yayınları.
- Humphrey, A. S. (2005). *SWOT analysis for management consulting*. SRI Alumni Association.
- Karaman, A. E. (2011). *Üniversitelerin stratejik planlarındaki swot analizleri* [Bilim Uzmanlığı Tezi]. İnönü Üniversitesi.
- Martín-Cáceres, M. J., & Cuenca-López, J. M. (2016). Communicating heritage in museums: Outlook, strategies and challenges through a SWOT analysis. *Museum Management and Curatorship*, 31(3), 299-316.

ISSN: 1301-8566

9 771301 856139